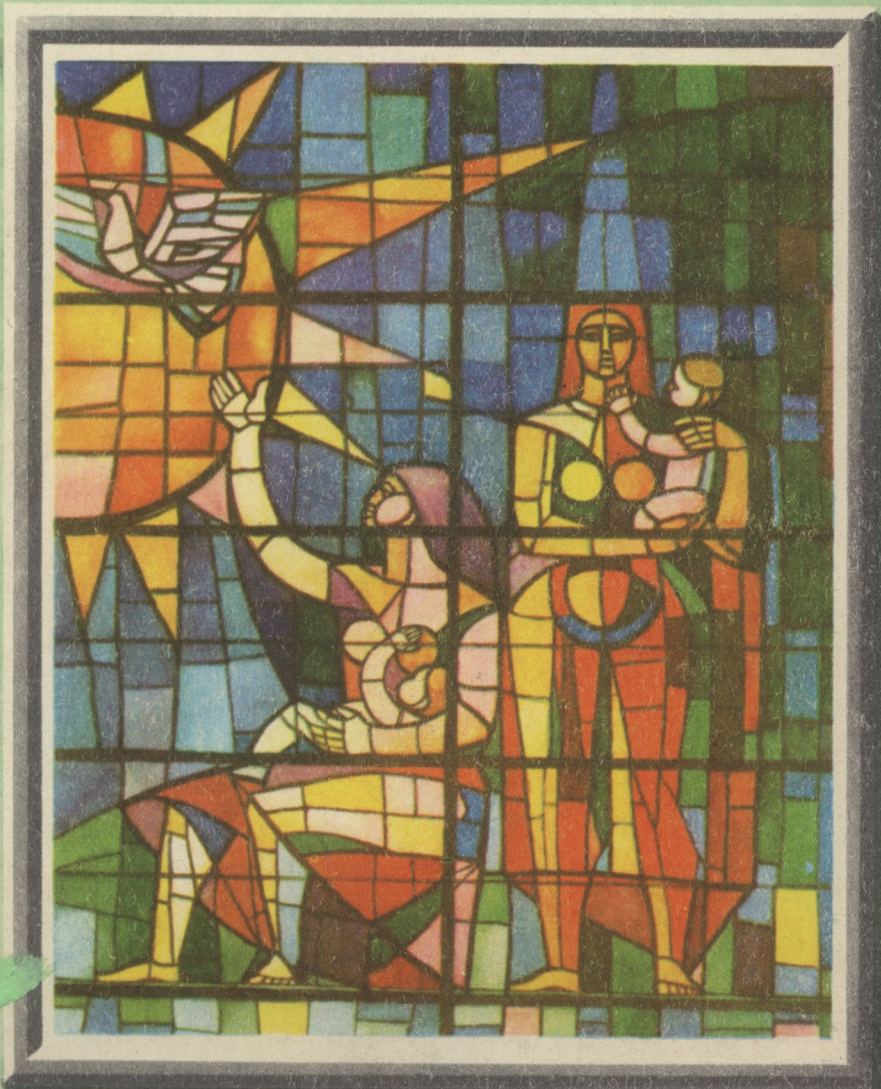

ВСЕСВІТ

12
82

60 РОКІВ
СРСР

МИ ХОЧЕМО ДОБРОВОЛЬНОГО СОЮЗУ НАЦІЙ *Wobler (Hamm)*

«60 років тому — 30 грудня 1922 р. — волею народів нашої країни створено Союз Радянських Соціалістичних Республік — першу в світі єдину союзна багатонаціональну державу робітників і селян.

Шістдесятиріччя СРСР — знаменна подія в житті радянського народу, свідчення торжества ленінської національної політики КПРС, історичних досягнень соціалізму. В цю славу річницю Радянський Союз постає перед усім світом як дружна сім'я рівноправних республік, які спільно будують комунізм. Монолітною є соціально-політична та ідейна єдність нашого суспільства. Непорушною є згуртованість радянського народу навколо рідної Комуністичної партії, її Центрального Комітету».

(З постанови ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік»)

Леонід Ілліч
БРЕЖНЄВ

З В Е Р Н Е Н Н Я

ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ КПРС,
ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР,
РАДИ МІНІСТРІВ СРСР

ДО КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ,
ДО РАДЯНСЬКОГО НАРОДУ

Дорогі товариші!

Комуністична партія Радянського Союзу, весь радянський народ зазнали тяжкої втрати. З життя пішов вірний продовжувач великої справи Леніна, полум'яний патріот, видатний революціонер і борець за мир, за комунізм, найвизначніший політичний і державний діяч сучасності Леонід Ілліч Брежнєв.

Уся багатогранна діяльність, особиста доля Л. І. Брежнєва невіддільні від найважливіших етапів в історії Країни Рад. Колективізація й індустріалізація, Велика Вітчизняна війна і післявоєнне відродження, освоєння цілини і організація досліджень космосу — це і віхи біографії славного сина робітничого класу Леоніда Ілліча Брежнєва. Скрізь, куди б не направляла його партія, Леонід Ілліч беззавітно, з властивими йому енергією і наполегливістю, сміливістю і принциповістю боровся за її великі ідеали.

З ім'ям товариша Брежнєва, з його невтомною роботою на постах Генерального секретаря Центрального Комітету КПРС і Голови Президії Верховної Ради СРСР радянські люди, наші друзі в усьому світі справедливо зв'язують послідовне утвердження ленінських норм партійного і державного життя, вдосконалення соціалістичної демократії. Він мудро спрямовував діяльність ленінського штабу партії — її Центрального Комітету, Політбюро ЦК, показуючи зразок умілої організації дружної, колективної роботи. Йому належить видатна роль у виробленні і здійсненні економічної та соціально-політичної стратегії партії на етапі розвинутого соціалізму, у визначенні і реалізації курсу на піднесення народного добробуту, в дальшому зміцненні економічної та оборонної могутності нашої країни.

Неминушими є заслуги Леоніда Ілліча Брежнєва у формуванні й проведенні політики нашої партії на міжнародній арені — політики миру і мирного співробітництва, розрядки і роззброєння, рішучої відсічі агресивним підступам імперіалізму, відвернення ядерної катастрофи. Великим є його вклад у згуртування світової соціалістичної співдружності, у розвиток міжнародного комуністичного руху.

Поки билося серце Леоніда Ілліча, його помисли і діла були цілком підпорядковані інтересам людей праці. З масами трудящих його завжди зв'язували кровні, нерозривні узи. У свідомості комуністів, сотень мільйонів людей на всіх континентах він був і залишиться втіленням ленін-

ської ідейності, послідовного інтернаціоналізму, революційного оптимізму і гуманізму.

Тяжкою є втрата, якої ми зазнали, глибокою є наша скорбота. В цю гірку годину комуністи, всі трудящі Радянського Союзу ще тісніше згуртовуються навколо ленінського Центрального Комітету КПРС, його керівного ядра, яке склалося під благотворним впливом Леоніда Ілліча Брежнєва. Народ вірить у партію, її могутній колективний розум і волю, всім серцем підтримує її внутрішню і зовнішню політику. Радянські люди добре знають: прапор Леніна, прапор Жовтня, під яким здобуто все-світньо-історичні перемоги,— у надійних руках.

Партія і народ озброєні величною програмою комуністичного творення, розробленою XXIII—XXVI з'їздами КПРС. Ця програма неухильно втілюється в життя. Партія і далі робитиме все для піднесення народного добробуту на основі інтенсифікації виробництва, підвищення його ефективності і якості роботи, виконання Продовольчої програми СРСР. Партія і далі виявлятиме всемірну турботу про зміцнення союзу робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції, про зміцнення соціально-політичної та ідейної єдності радянського суспільства, братерської дружби народів СРСР, про ідеологічне загартування трудящих у дусі марксизму-ленінізму і пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму.

Незмінною є воля радянського народу до миру. Не підготовка до війни, що прирікає народи на безглузду розтрату своїх матеріальних і духовних багатств, а зміцнення миру — ось провідна нитка в завтрашній день. Ця благородна ідея проймає Програму миру на 80-і роки, всю зовнішньополітичну діяльність партії і Радянської держави.

Ми бачимо всю складність міжнародної обстановки, спроби агресивних кіл імперіалізму підірвати мирне співіснування, зштовхнути народи на шлях ворожнечі і воєнної конфронтації. Але це не може похитнути нашу рішучість відстояти мир. Ми будемо робити все необхідне, щоб любителі воєнних авантур не захопили Радянську країну зненацька, щоб потенціальний агресор знав: його неминуче чекає нищівний удар у відповідь.

Спираючись на свою могутність, виявляючи величезну пильність і витримку, зберігаючи незмінну вірність миролюбним принципам і цілям своєї зовнішньої політики, Радянський Союз наполегливо боротиметься за те, щоб відвернути від людства загрозу ядерної війни, за розрядку, за роззброєння.

У цій боротьбі з нами братні країни соціалізму, борці за національне і соціальне визволення, миролюбні країни всіх континентів, усі чесні люди землі. Політика миру виражає корінні життєві інтереси людства, і тому за такою політикою — майбутнє.

Радянський народ бачить в партії свого випробуваного колективного вождя, мудрого керівника й організатора. В служінні робітничому класові, трудовому народові — найвища мета і смисл усієї діяльності партії. Непохитна єдність партії і народу була і залишається джерелом незламної сили радянського суспільства. КПРС свято дорожить довір'ям трудящих, постійно зміцнює свої зв'язки з масами. Народ на практиці переконався, що наша партія при будь-якому повороті подій, при будь-яких випробуваннях залишається на висоті своєї історичної місії. Внутрішня і зовнішня політика КПРС, розроблена під керівництвом Леоніда Ілліча Брежнєва, і далі проводиться послідовно і цілеспрямовано.

Життя і діяльність Л. І. Брежнєва буде завжди надихаючим прикладом вірного служіння Комуністичній партії і радянському народові.

Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР висловлюють впевненість у тому, що комуністи, всі радянські люди виявлять високу свідомість і організованість, своєю самовідданою творчою працею під керівництвом ленінської партії забезпечать виконання планів комуністичного будівництва, дальший розквіт нашої соціалістичної Батьківщини.

ЛЕОНІД ІЛЛІЧ БРЕЖНЄВ

10 листопада 1982 р. на сімдесят шостому році життя раптово помер Генеральний секретар Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, Голова Президії Верховної Ради СРСР, чотирижди Герой Радянського Союзу і Герой Соціалістичної Праці Леонід Ілліч Брежнєв. Пішов з життя видатний діяч Комуністичної партії і Радянської держави, міжнародного комуністичного і робітничого руху, визначний теоретик і талановитий організатор. Все його велике, яскраве життя було до останку віддане великій справі Жовтня, партії Леніна, інтересам трудового народу, будівництву комунізму.

Леонід Ілліч Брежнєв народився 19 грудня 1906 року в місті Дніпродзержинську, в сім'ї робітника-металурга. П'ятнадцятирічним юнаком він прийшов на металургійний завод, де у великому і славному трудовому колективі дістав робітничий гарт. Сімнадцяти років Л. І. Брежнєв вступив у комсомол, а в 1931 році став членом Комуністичної партії.

Після закінчення технікуму Л. І. Брежнєв працював землевпорядником у Курській губернії, в Білорусії та на Уралі. Тут він полюбив землю, нелегку і дуже потрібну людям селянську працю.

Повернувшись у рідне місто, Л. І. Брежнєв пішов учитися в металургійний інститут, де одночасно виконував відповідальні партійні і громадські доручення — секретар парткому факультету, голова профкому, а потім секретар парткому інституту. Після закінчення інституту працював на заводі, служив в армії у Забайкаллі, був на радянській і партійній роботі.

Обраний у 1939 році секретарем Дніпропетровського обкому партії, Л. І. Брежнєв вів велику роботу по організації виробництва військової техніки.

З перших днів Великої Вітчизняної війни Л. І. Брежнєв — у діючій армії. Важкими фронтовими дорогами пройшов він, воїн, комуніст, політпрацівник, від Новоросійська до Праги. Будучи заступником начальника Політуправління Південного фронту, потім начальником Політвідділу 18 армії, начальником Політуправління 4-го Українського фронту, він брав участь у розробці і здійсненні ряду великих операцій Радянської Армії на Кавказі, у Причорномор'ї, в Криму, на Україні, брав участь у визволенні народів європейських країн від фашистських загарбників. З ім'ям комісара Брежнєва зв'язаний безприкладний подвиг радянських воїнів на Малій землі. На параді Перемоги в Москві як комісар зведеного полку Л. І. Брежнєв закінчив свій фронтовий шлях.

У 1946 році Л. І. Брежнєв обраний першим секретарем Запорізького, а потім Дніпропетровського обкомів КП(б) України. Під його безпосереднім керівництвом було відбудовано такі гіганти нашої індустрії, як Запоріжсталь, Дніпрогес, металургійні заводи Дніпропетровська і Нікополя, рудники Криворіжжя.

У 1950—1952 роках Л. І. Брежнєв — перший секретар ЦК Компартії Молдавії. Він багато зробив для розвитку промисловості, соціалістичної перебудови сільського господарства, піднесення культури цієї однієї з наймолодших тоді союзних республік.

У 1954 році Л. І. Брежнєв обраний другим, а в 1955 році — першим секретарем ЦК Компартії Казахстану. Всього себе він віддавав освоєнню цілини, був у перших рядах бійців великої битви за великий казахстанський хліб. І в тому, що цю битву виграно, що Казахстан став однією з головних житниць Батьківщини,— неминуща заслуга Л. І. Брежнєва.

На XIX і наступних з'їздах партії Л. І. Брежнев обирається членом Центрального Комітету КПРС. Був кандидатом у члени Президії ЦК КПРС, секретарем ЦК КПРС (1956—1957 роки), членом Президії ЦК КПРС (1957—1966 роки), а з 1966 року — членом Політбюро ЦК КПРС. У 1958—1966 роках він був членом Бюро, заступником голови і головою Бюро ЦК КПРС по РРФСР.

Л. І. Брежнев був депутатом Верховної Ради СРСР 3—10-го скликань, депутатом Верховної Ради РРФСР 5—10-го скликань, депутатом Верховної Ради Молдавської РСР 3-го скликання і Верховної Ради Казахської РСР 4-го скликання. Був членом Президії Верховної Ради СРСР (1965—1977 роки), Головою Президії Верховної Ради СРСР (1960—1964 роки і з 1977 року).

У 1964 році на жовтневому Пленумі ЦК КПРС Л. І. Брежнева обрано Першим секретарем, а в 1966 році — Генеральним секретарем ЦК КПРС. З його невтомною теоретичною, політичною і організаторською діяльністю нерозривно зв'язаний дальший розвиток і зміцнення Комуністичної партії Радянського Союзу. Твердо додержуючись учення і заповітів В. І. Леніна, він безупинно дбав, щоб партія дедалі повніше здійснювала роль керівної і спрямовуючої сили радянського суспільства, організатора і натхненника будівничої творчості мільйонних мас, політичного авангарду радянського народу.

Л. І. Брежневу належить неоціненна заслуга у відновленні, зміцненні і розвитку ленінських норм партійного життя і принципів керівництва, зміцненні зв'язків партії з масами. Як Генеральний секретар ЦК він забезпечив дружну, колективну роботу Центрального Комітету, його Політбюро. Багато уваги Л. І. Брежнев приділяв удосконаленню діяльності республіканських, крайових, обласних, міських, районних і первинних партійних організацій.

Л. І. Брежнев вніс величезний вклад у здійснення планів комуністичного будівництва в нашій країні.

В основу економічної і соціальної політики партії було покладено принципів настанови XXIII—XXVI з'їздів КПРС про будівництво розвинутого соціалізму і перехід до комунізму. Проблеми розвитку соціалістичної індустрії, аграрної політики, важливою ланкою якої є Продовольча програма, підвищення ефективності виробництва, його інтенсифікації, вдосконалення суспільних відносин, комуністичного виховання трудящих, — усі ці питання творчо розроблені партією, її Центральним Комітетом на чолі з Л. І. Брежневим.

Л. І. Брежнев був головою Конституційної комісії, і по його доповіді Верховна Рада СРСР після всенародного обговорення і схвалення прийняла в 1977 році нову Конституцію СРСР, яка дала новий могутній імпульс розвитку соціалістичної демократії. Багатогранною і плідною була діяльність Л. І. Брежнева на посту глави Радянської держави. Вона сприяла підвищенню авторитету органів народної влади, вдосконаленню їх роботи.

Героїчною працею народу створена могутня матеріально-технічна база розвинутого соціалізму. З'єднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалізму дає змогу забезпечити прогрес в усіх галузях економіки. Партія і держава повсякденно дбають про благо народу, про зростання його матеріального і культурного рівня. Багато уваги Л. І. Брежнев приділяв проблемам науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, поліпшення якості роботи, розвитку продуктивних сил Сибіру і Далекого Сходу, освоєнню космосу.

Л. І. Брежнев виявляв велику турботу про розвиток партією марксистсько-ленінського вчення, його творче застосування. Стійкий марксист-ленінець, він вніс значний вклад у теорію наукового комунізму, в розробку вчення про зрілий соціалізм, про шляхи його дальшого вдосконалення і розвитку.

Протягом багатьох років Л. І. Брежнев очолював Раду Оборони СРСР, повсякденно дбав про Радянські Збройні Сили, які надійно охороняють мирну працю радянсь-

кого народу, є оплотом загального миру на землі. Йому було присвоєно найвище військове звання Маршала Радянського Союзу.

Спіраючись на ленінську спадщину, Л. І. Брежнев глибоко аналізував міжнародне становище, розстановку сил на світовій арені, конкретні шляхи відвернення світової термоядерної війни. Праці Л. І. Брежнева з питань війни і миру мають основоположне значення для радянської зовнішньої політики.

Великий патріот, Л. І. Брежнев був інтернаціоналістом у найглибшому, ленінському розумінні цього слова. Зв'язаний тисячами ниток із своїм народом, він завжди розумів і приймав близько до серця долі і прагнення інших народів. Він багато зробив, щоб можливості і могутність першої країни соціалізму максимально служили справі миру, справі взаєморозуміння і дружби між народами, плідотворному і взаємозбагачуючому співробітництву.

Відданість ідеям інтернаціоналізму знайшла яскраве втілення в зусиллях і безустанній турботі Л. І. Брежнева про зміцнення братерської дружби, співробітництва з країнами світової соціалістичної співдружності, про бойовий союз марксистсько-ленінських партій соціалістичних країн на основах рівноправності, взаємної поваги і взаємодопомоги.

Л. І. Брежнев безустанно працював над зміцненням і розвитком плідотворних всебічних зв'язків з країнами, які всобилились від колоніального гніту, стали на шлях соціалістичної орієнтації, на шлях боротьби за соціалізм, з усіма народами, які борються за політичну й економічну незалежність.

З ім'ям Л. І. Брежнева зв'язане поглиблення і вдосконалення зв'язків з братніми комуністичними партіями всього світу на новому, відповідальному і складному етапі розвитку світового комуністичного руху. Він високо цинив самовідданість братів по класу, їх відданість ідеям комунізму.

Л. І. Брежнев залишиться в історії як великий борець за мир. Він глибоко розумів катастрофічну не-

безпеку війни в наш ядерний вік. Йому належить натхненна і мобілізуюча ідея, яка облетіла весь світ, — ідея про те, що найперше право людини — це право на життя.

Під керівництвом Л. І. Брежнева наша партія розробила і затвердила на XXIV з'їзді Програму миру, розвинуту на XXV і XXVI з'їздах КПРС, висунула багато найбільших миролюбних ініціатив. Це допомагає постійно підтримувати в міжнародних відносинах атмосферу розрядки і співробітництва, активно вести боротьбу за мирне співіснування, проти сил агресії та імперіалізму. Мир і соціалізм ще міцніше увійшли у свідомість мільйонів як нерозривне ціле.

Л. І. Брежнева відзначали висока партійність, більшовицька принциповість, скромність і людяність. Він був близьким і дорогим усім радянським людям.

За видатні заслуги перед Комуністичною партією і Радянською державою в комуністичному будівництві, за великий особистий вклад у перемогу радянського народу над німецько-фашистськими загарбниками у Великій Вітчизняній війні, за активну і плідотворну діяльність по зміцненню економічної та оборонної могутності Радянського Союзу і невтомну працю в боротьбі за мир та безпеку народів Л. І. Брежнев був чотири рази удостоєний звання Героя Радянського Союзу і звання Героя Соціалістичної Праці.

Він був нагороджений орденом «Перемога», вісьмома орденами Леніна, двома орденами Жовтневої Революції, двома орденами Червоного Прапора, орденами Богдана Хмельницького II ступеня, Вітчизняної війни I ступеня, Червоної Зірки, почесною зброєю і медалями СРСР. Йому було присуджено Золоту медаль імені Карла Маркса, присвоєно звання лауреата Ленінської премії.

За заслуги перед комуністичним, робітничим і національно-визвольним рухом, у боротьбі за мир Л. І. Брежнев був тричі удостоєний звання Героя Народної Республіки Болгарії, тричі — Героя Німецької Демократичної Республіки, Героя Монгольської Народної Республіки і Героя Праці МНР, тричі — Героя

ЧССР, Героя Республіки Куба, Героя Праці Соціалістичної Республіки В'єтнам, нагороджений найвищими нагородами Польської Народної Республіки, Угорської Народної Республіки, Соціалістичної Республіки Румунії, СФРЮ, КНДР, Лаосу та багатьох інших держав. Він був лауреатом міжнародної Ленінської премії, Дмитровської премії,

нагороджений «Золотою медаллю миру» імені Ф. Жоліо-Кюрі.

Комуністи, радянські люди, наші друзі за рубежем, усі, кому дорогий мир на землі, схиляють голови, віддаючи данину глибокої поваги пам'яті видатного керівника Комуністичної партії і Радянської держави, найвизначнішого політичного діяча нашого часу.

**ЦЕНТРАЛЬНИЙ
КОМІТЕТ
КПРС**

**ПРЕЗИДІЯ
ВЕРХОВНОЇ
РАДИ СРСР**

**РАДА
МІНІСТРІВ
СРСР**

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ

про Пленум Центрального Комітету

Комуністичної партії Радянського Союзу

12 листопада 1982 року відбувся позачерговий Пленум Центрального Комітету КПРС.

За дорученням Політбюро ЦК Пленум відкрив і виступив з промовою член Політбюро ЦК КПРС, секретар ЦК КПРС тов. Андропов Ю. В.

У зв'язку з кончиною Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР Л. І. Брежнєва члени Пленуму ЦК вшанували пам'ять Леоніда Ілліча Брежнєва хвилиною скорботного мовчання.

Пленум ЦК відзначив, що Комуністична партія, радянський народ, усе прогресивне людство зазнали тяжкої втрати. З життя пішов видатний діяч Комуністичної партії, Радянської держави, міжнародного комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху, полум'яний борець за мир.

Леонід Ілліч Брежнєв, перебуваючи в рядах лєнінської Комуністичної партії більше 50-ти років, з них 18 років на посту її керівника, вніс величезний вклад у зміцнення монолітності її рядів, політичної, соціально-економічної та оборонної могутності Радянського Союзу. Винятково великою є його роль у зміцненні миру і міжнародної безпеки. Ім'я Леоніда Ілліча Брежнєва, з яким безпосередньо зв'язані великі звершення в житті нашої країни,— індустріалізація і колективізація сільського господарства, історична перемога радянського народу у Великій Вітчизняній війні, післявоєнна відбудова народного господарства нашої Батьківщини, дослідження космосу, всі успіхи в розвитку економіки, науки і культури Радянської держави, назавжди увійшло в історію Комуністичної партії Радянського Союзу, нашої великої Батьківщини.

Учасники Пленуму ЦК висловили глибоке співчуття рідним та близьким покійного.

Пленум ЦК розглянув питання про обрання Генерального секретаря ЦК КПРС.

За дорученням Політбюро ЦК виступив з промовою член Політбюро ЦК КПРС, секретар ЦК КПРС тов. Черненко К. У. Він вніс пропозицію обрати Генеральним секретарем ЦК КПРС тов. Андропова Ю. В.

Генеральним секретарем Центрального Комітету КПРС Пленум одноголосно обрав тов. Андропова Юрія Володимировича.

Потім на Пленумі виступив Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Андропов Ю. В. Він висловив сердечну вдячність Пленуму ЦК за виявлене високе довір'я — обрання його на пост Генерального секретаря ЦК КПРС.

Тов. Андропов Ю. В. запевнив Центральний Комітет КПРС, Комуністичну партію, що докладе всіх своїх сил, знань і життєвого досвіду для успішного виконання накресленої в рішеннях XXVI з'їзду КПРС програми комуністичного будівництва, забезпечення наступності в розв'язанні завдань дальшого зміцнення економічної та оборонної могутності СРСР, підвищення добробуту радянського народу, зміцнення миру, в здійсненні всієї лєнінської внутрішньої і зовнішньої політики, яка проводилась при Л. І. Брежнєві.

На цьому Пленум закінчив свою роботу.

ПРОМОВА ТОВАРИША Ю. В. АНДРОПОВА

Товариші!

Наша партія і країна, весь радянський народ зазнали тяжкої втрати. Перестало битися серце керівника Комуністичної партії Радянського Союзу і Радянської держави, видатного діяча міжнародного комуністичного і робітничого руху, полум'яного комуніста, вірного сина радянського народу — Леоніда Ілліча Брежнева.

З життя пішов найвизначніший політичний діяч сучасності. Пішов наш товариш і друг, людина великої душі і великого серця, чуйна і доброзичлива, уважна і глибоко гуманна. Беззавітна відданість справі, безкомпромійна вимогливість до себе та інших, мудра обачливість у прийнятті відповідальних рішень, принциповість і сміливість на крутих поворотах історії, незмінні повага, чуйність і увага до людей — ось ті чудові якості, за які цінили і любили Леоніда Ілліча в партії і в народі.

Прошу вшанувати світлу пам'ять Леоніда Ілліча Брежнева хвилиною мовчання.

Леонід Ілліч говорив, що кожен день його життя невіддільний від тих справ, якими живуть Комуністична партія Радянського Союзу, вся Радянська країна. І це було справді так.

Індустріалізація країни і колективізація сільського господарства, Велика Вітчизняна війна і післявоєнна відбудова, освоєння цілини і дослідження космосу — все це великі віхи на шляху праці і боротьби радянського народу і в той же час — віхи біографії комуніста Леоніда Ілліча Брежнева.

З ім'ям і ділами Леоніда Ілліча нерозривно зв'язані зростання могутності і поглиблення всебічного співробітництва країн великої соціалістичної співдружності, активна участь світового комуністичного руху в розв'язанні історичних завдань, які стоять перед людством у нашу епоху, зміцнення солідарності всіх сил національного визволення і соціального прогресу на землі. Леонід Ілліч Брежнев назавжди залишиться в пам'яті вдячного людства як послідовний пристрасний і невтомний борець за мир та безпеку народів, за усунення загрози світової ядерної війни, яка нависла над людством.

Ми добре знаємо, що миру в імперіалістів не випросиш. Його можна відстояти, тільки спираючись на незламну могутність Радянських Збройних Сил. Як керівник партії і держави, як Голова Ради Оборони СРСР Леонід Ілліч постійно приділяв увагу тому, щоб обороноздатність країни була на рівні сучасних вимог.

Тут, у цьому залі, зібралися ті, хто входить у штаб нашої партії, який вісімнадцять років беззмінно очолював Леонід Ілліч.

Кожен з нас знає, скільки сил і душі вклав він в організацію дружної, колективної роботи, в те, щоб цей штаб прокладав вірний лєнінський курс. Кожен з нас знає, який неоціненний вклад вніс Леонід Ілліч у створення тієї здорової морально-політичної атмосфери, яка характеризує сьогодні життя і діяльність нашої партії.

З ім'ям Леоніда Ілліча зв'язані принципова боротьба нашої партії на захист марксизму-лєнінізму, розробка теорії розвинутого соціалізму, шляхів розв'язання найактуальніших завдань комуністичного будівництва. Його діяльність у світовому комуністичному русі по праву дістала найвищу оцінку братніх партій, наших зарубіжних братів по

Генеральный секретар ЦК КПРС

тов. АНДРОПОВ Ю. В.

класу, товаришів по боротьбі за соціалізм проти гніту капіталу, за торжество великих комуністичних ідеалів.

Життя Леоніда Ілліча Брежнєва обірвалося, коли його думки, зусилля звернуті були на розв'язання величезних завдань економічного, соціального і культурного розвитку, визначених XXVI з'їздом КПРС, наступними Пленумами ЦК. Здійснення цих завдань, послідовне проведення в життя внутрішнього і зовнішньополітичного курсу нашої партії і Радянської держави, який був вироблений під керівництвом Леоніда Ілліча Брежнєва,— наш першорядний обов'язок. І це буде наша найкраща данина світлій пам'яті керівника, який пішов від нас.

Великою є наша скорбота. Тяжкою є втрата, якої ми зазнали.

У цій обстановці обов'язок кожного з нас, обов'язок кожного комуніста ще тісніше зімкнути наші ряди, ще міцніше згуртуватися навколо Центрального Комітету партії, зробити на своєму посту, в своєму житті якомога більше для блага радянського народу, для зміцнення миру, для торжества комунізму.

Радянський народ безмежно довіряє своїй Комуністичній партії. Довіряє тому, що для неї не було і немає інших інтересів, ніж кровні інтереси радянських людей. Виправдати це довір'я — значить іти вперед по шляху комуністичного будівництва, добиватись дальшого розквіту нашої соціалістичної Батьківщини.

У нас, товариші, є така сила, яка допомагала і допомагає нам у найтяжчі моменти, яка дає нам змогу розв'язувати найскладніші завдання. Ця сила — єдність наших партійних рядів, ця сила — колективна мудрість партії, її колективне керівництво, ця сила — єдність партії і народу.

Наш Пленум зібрався сьогодні для того, щоб вшанувати пам'ять Леоніда Ілліча Брежнєва і забезпечити продовження справи, якій він віддав своє життя.

Пленум має вирішити питання про обрання Генерального секретаря Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу.

Прошу товаришів висловитись у цьому питанні.

ПРОМОВА ТОВАРИША К. У. ЧЕРНЕНКА

Дорогі товариші!

Політбюро доручило мені виступити перед учасниками цього позачергового Пленуму ЦК.

Наш позачерговий Пленум ЦК має справді надзвичайний характер. Країна і партія в глибокому траурі. Пішов з життя Леонід Ілліч Брежнєв.

Радянський народ втратив видатного керівника, який майже два десятиріччя стояв на чолі партії і держави, віддаючи всі свої сили і величезні здібності в ім'я щастя радянських людей, в ім'я справи комуністичного будівництва в нашій країні. Ми можемо сказати, що людство втратило великого, справді невтомного борця за ідеали миру, свободи і соціального прогресу. Ми, радянські комуністи, наші брати в соціалістичних країнах, наші соратники у світовому комуністичному русі втратили талановитого продовжувача лєнінської справи, людину, у якої вчилися беззавітної вірності інтересам трудящих.

Слова безсилі передати всю гіркоту нашої втрати. Але в ці скорботні дні великою допомогою всім нам є уроки життя дорогого всім нам Леоніда Ілліча.

Леонід Ілліч повною мірою володів даром цілком жити інтересами суспільства, інтересами народу. Так було завжди, починаючи з юнацьких років і до останнього дня життя.

Леонід Ілліч добре знав, що самі тільки благі побажання — це пустий звук. Мало висловити правильні думки, треба підкріпити їх чіткою організаторською роботою, зробити зрозумілими й доступними широким масам трудящих. Він любив людей, він умів довіряти людям.

Леонід Ілліч був людиною виняткової мужності. Він довів це не тільки у Велику Вітчизняну, яку пройшов від першого до останнього дня. Мужність не зраджувала його на всьому життєвому шляху. І він високо, дуже високо цинив у кожному товариші сміливість, принципівість, стійкість при будь-яких випробуваннях.

Бути поруч з Леонідом Іллічем, слухати його, наочно відчувати гостроту розуму, винахідливість, життєлюбність — це була школа для всіх нас, кому випало щастя працювати з ним пліч-о-пліч.

Леонід Ілліч Брежнев залишає нам дорогоцінну спадщину. Наша 18-мільйонна партія єдина і згуртована. Радянський народ беззавітно вірить у мудрість партії. Нормами нашого життя стали вимогливість і повага до кадрів, непорушна дисципліна і підтримка сміливих корисних ініціатив, нетерпимість до будь-яких проявів бюрократизму і постійна турбота про розвиток зв'язків з масами, про справжній демократизм радянського суспільства.

Берегти й розвивати цей стиль керівництва, дорожити всім, що заповідав нам своїм словом і ділом Леонід Ілліч,— наш обов'язок перед його пам'яттю, наш обов'язок перед партією і країною. Міцною запорукою того, що так буде, є керівне ядро партії, її Центральний Комітет, Політбюро, що сформувалося при вирішальній участі Леоніда Ілліча.

Від імені Політбюро я хочу висловити найглибшу переконаність, що наш Пленум продемонструє перед усією країною, перед усім світом, що партія твердо піде далі лєнінським курсом, який на сучасному етапі чітко й повно виражений в рішеннях ХХІІІ—ХХVІ з'їздів КПРС. Внутрішня і зовнішня політика нашої партії, в розробку і здійснення якої величезний вклад вніс Леонід Ілліч Брежнев, проводитиметься впевнено, послідовно і цілеспрямовано.

Нашими орієнтирами були, є і будуть благо народу і збереження миру на землі.

У нас є розгорнута, добре зважена соціально-економічна програма. Економіка повинна бути економічною. Такою є настанова партії. А це означає технічне переозброєння індустріального і аграрного секторів, удосконалення управління і, звичайно, поліпшення організації праці, зростання її продуктивності. На цій базі неухильно розвиватиметься економіка нашої держави, підвищуватиметься добробут народу. На цій же базі міцнітиме обороноздатність країни.

У нас є широка, конкретна Програма миру для вісімдесятих років. Вона відповідає сподіванням народу. Розрядка, роззброєння, подолання конфліктних ситуацій, усунення загрози ядерної війни — ось завдання, які ми ставимо перед собою. Ми хочемо надійної безпеки для себе, для своїх друзів, для всіх народів світу.

Дорогі товариші!

Усі ми, очевидно, усвідомлюємо, що надзвичайно важко заповнити втрату, якої завдала нам кончина Леоніда Ілліча. Тепер подвійно, потрійно важливо вести справи в партії колективно. Дружна, спільна робота в усіх партійних органах забезпечить дальші успіхи як у комуністичному будівництві, так і в нашій діяльності на міжнародній арені.

Політбюро ЦК КПРС, обговоривши становище, яке склалося, доручило мені запропонувати Пленуму обрати Генеральним секретарем ЦК КПРС товариша Андропова Юрія Володимировича. Думаю, не-

має потреби розповідати його біографію. Юрій Володимирович добре відомий у партії і країні як самовідданий, відданий справі ленінської партії комуніст, як найближчий соратник Леоніда Ілліча.

За плечима у Юрія Володимировича різностороння діяльність у галузі внутрішньої і зовнішньої політики, ідеології. Був він і комсомольським ватажком, і визначним партійним працівником, і дипломатом. Немало праці він вклав у зміцнення соціалістичної співдружності, в гарантування безпеки нашої держави.

Леонід Ілліч високо цинив марксистсько-ленінську переконаність, партійність, широкий кругозір, його видатні ділові і людські якості. Усі члени Політбюро вважають, що Юрій Володимирович добре сприйняв брежнєвський стиль керівництва, брежнєвську турботу про інтереси народу, брежнєвське ставлення до кадрів, рішучість усіма силами протистояти підступам агресорів, берегти і зміцнювати мир.

Юрію Володимировичу властиві партійна скромність, повага до думки інших товаришів і, можна сказати, пристрасть до колективної роботи. Політбюро одностайно вважає: товариш Андропов гідний довір'я Центрального Комітету, довір'я партії.

Дорогі товариші! Схиляючи свої голови перед світлою пам'яттю Леоніда Ілліча, ми урочисто обіцяємо, що будемо безустанно продовжувати нашу творчу роботу. Все, що не встиг здійснити Леонід Ілліч, що намітила під його керівництвом партія, буде зроблено.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР ЦК КПРС

Юрій Володимирович

АНДРОПОВ

Юрій Володимирович Андропов народився 15 червня 1914 року в сім'ї залізничника на станції Нагутська Ставропольського краю. Освіта вища. Член КПРС з 1939 року.

Шістнадцятирічним комсомольцем Ю. В. Андропов був робітником у м. Моздок Північно-Осетинської АРСР. Потім його трудова біографія продовжилась на судах Волзького пароплавства, де він працював матросом.

З 1936 року Ю. В. Андропов — на комсомольській роботі.

Його було обрано звільненим секретарем комсомольської організації технікуму водного транспорту в м. Рибінську Ярославської області. Невдовзі його висунули на посаду комсорга ЦК ВЛКСМ судноверфі ім. Володарського в м. Рибінську. В 1938 році комсомольці Ярославської області обирають Ю. В. Андропова першим секретарем Ярославського обкому ВЛКСМ. У 1940 році Ю. В. Андропов обирається першим секретарем ЦК ЛКСМ Карелії.

З перших днів Великої Вітчизняної війни Ю. В. Андропов — активний учасник партизанського руху в Карелії. Після визволення в 1944 році міста Петрозаводська від фашистських загарбників Ю. В. Андропов — на партійній роботі. Він обирається другим секретарем Петрозаводського міськкому партії, а в 1947 році — другим секретарем ЦК Компартії Карелії.

У 1951 році Ю. В. Андропов за рішенням ЦК КПРС переводиться в апарат ЦК КПРС і призначається інспектором, а потім завідуючим підвідділом ЦК КПРС.

У 1953 році партія направляє Ю. В. Андропова на дипломатичну роботу. Кілька років він був надзвичайним і повноважним послом СРСР в Угорській Народній Республіці.

У 1957 році Ю. В. Андропов був висунутий завідуючим відділом ЦК КПРС.

На XXII і наступних з'їздах партії Ю. В. Андропов обирається членом Центрального Комітету КПРС.

У 1962 році Ю. В. Андропов обирається секретарем ЦК КПРС.

У травні 1967 року Ю. В. Андропов призначається Головою Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР. У червні того ж року він обраний кандидатом у члени Політбюро ЦК КПРС.

У травні 1982 року Ю. В. Андропов був обраний секретарем ЦК КПРС.

З квітня 1973 року Ю. В. Андропов — член Політбюро ЦК КПРС.

Юрій Володимирович Андропов — депутат Верховної Ради СРСР ряду скликань.

На всіх постах, де з волі партії працював Ю. В. Андропов, проявлялась його відданість великій справі Леніна, партії. Він віддає всі свої сили, знання і досвід втіленню в життя рішень партії, боротьбі за торжество комуністичних ідей.

За великі заслуги перед Батьківщиною Ю. В. Андропову — визначному діячеві Комуністичної партії і Радянської держави — в 1974 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Він нагороджений чотирма орденами Леніна, орденами Жовтневої Революції, Червоного Прапора, трьома орденами Трудового Червоного Прапора і медалями.

ВСЕСВІТ

12
648

СРУДЕНЬ 1982

З М І С Т

*Щомісячний
літературно-
мистецький
та громадсько-
політичний
журнал*

*Орган
Спілки письменників
України,
Українського товариства
дружби
і культурного зв'язку
з зарубіжними країнами
та Українського
республіканського
комітету захисту миру*

Журнал засновано 1925 р.

Ленінські джерела братерства **3**

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

З нами на святі — письменники світу
ИОАННЕС БЕХЕР, СТЕФАНІЯ
ПАРТОСОВА, РАУЛЬ ФЕРРЕР,
ЛУІ АРАГОН, БАРРІ ФЕЙНБЕРГ,
ЯН ПІЛАРЖ, ВОЛЬФГАНГ ТІЛЬ-
ГНЕР, БЕНО БУДАР

Поезії.

*З німецької, словацької, іспанської,
французької, англійської, чеської,
серболужицької переклали Олег Жу-
панський, Степан Пінчук, Григорій
Латник, Всеволод Ткаченко, Воло-
димир Кухалашвілі, Андрій Содо-
мора, Петро Рихло, Володимир Лу-
чук*

5—14

МІЛОШ КРНО.

*Доброчесний Мефодій. Роман
Зі словацької переклав Дмитро
Андрухів*

18

РІТА БУМІ-ПАПА.

Україна. Поезія.

*З грецької переклав Юрій Мики-
тенко*

131

На закінчення номера

АНТОНІС САМАРАКІС.

Випадок під Новий рік. Оповідання.

*З грецької переклав Олександр По-
номарів*

186

З ЛІТ МИНУЛИХ

СУБРАМАНЬЯ БАРАДІ.

(До 100-річчя з дня народження).

Поезії.

*Переклали Олекса Новицький і
Тамара Коломієць*

15

ПИСЬМЕННИК, ЛІТЕРАТУРА, ЖИТТЯ

*Зарубіжні письменники про Радян-
ський Союз:*

ЙОГАННЕС БЕХЕР, БЕРНАРД ШОУ, ЮЛІУС ФУЧІК, ВЛАДИСЛАВ БРОНЕВСЬКИЙ, ЛЕНГСТОН Х'ЮЗ, МАРТІН АНДЕРСЕН-НЕКСЕ, ЛІОН ФЕЙХТВАНГЕР, ЕРНЕСТ ХЕМІНГУЕЙ, МУЛК РАДЖ АНАНД, АЛАН МАРШАЛЛ, ЖОРЖІ АМАДУ, НИКОЛА ІНДЖОВ, КАМЕН КАЛЧЕВ, ЯН КОЗАК, АНДРЕ СТІЛЬ	6—11
ВОЛОДИМИР МАКАРЕНКО. ВІТАЛІЙ ФУРНІКА.	
Полум'яний таміл ЮРІЙ МИКИТЕНКО. Пасіонарія Еллади	16 132
НАФТОЛІЙ БАССЕЛЬ. Обрії співробітництва	134
НАТАЛЯ МАЗЕПА, ВОЛОДИМИР КУХАЛАШВІЛІ. Неспроможність фальсифікаторів ЯКІВ ВАЛАХ.	138
Правда проти вигадок «остфоршерів»	142
●	
ШЛЯХИ МИСТЕЦТВА	
ІВАН ІВ. КАРАБУТЕНКО. Німецькі експресіоністи в Москві	146
●	
УКРАЇНІКА	
ІВАН ШЕВЧЕНКО. Наш внесок у справу миру	150
Перший лауреат премії ім. Івана Франка	153
ГЮНТЕР ШТАЙН. За редакцією Великого Жовтня. Уривок з книги. <i>З німецької переклала Наталя Дроботун</i>	154
Ірвінг Стоун — гість «Всесвіту»	156
ВАСИЛЬ ТУРКЕВИЧ. Дороги на всі континенти	157
Примножена спадщина поколінь ЮРІЙ КОЧУБЕЙ.	160
Він прокладав мости дружби	162
БОРИС ТЕН. Гомер на Україні	166
Факти — події — явища	165, 167
●	
НА РУБЕЖІ ВОГНЮ	
ВАДИМ КОРТУНОВ. Ленінська стратегія миру й реальності 80-х років	168
ЛАРИСА НАГОРНА. Бастіон братерства й дружби народів	175
●	
РОЗМАЇТОСТІ	
●	
СВІТ СМІЄТЬСЯ	
●	
Зміст журналу «Всесвіт» за 1982 рік	189

На 1-й стор. обкладинки: Янош Блашкі (Угорщина). Вітраж. 1965.

На 2-й стор. обкладинки: Плакат художника О. К. Терентьєва. Видавництво «Політвидав України», К., 1982.

На 4-й стор. обкладинки: Плакат Зденека Філіпа (ЧССР), «Європа каже — «Ні!» 1981.

На 5-й стор.: Малюнок Хуго Геллерта (США).

ЛЕНІНСЬКІ ДЖЕРЕЛА БРАТЕРСТВА

Цей номер «Всесвіту» видано в місяць нашого всерадянського ювілею. Шість десятиріч тому виник Союз Радянських Соціалістичних Республік, небачена співдружність народів, які добровільно поєднали свої долі, мрії, шляхи. Ніде й ніколи на планеті не було запропоновано іншого, кращого, переконливішого за наш, варіанту братерства. Зроджений з ленінської ідеї, наш Союз вже самим фактом свого виникнення та існування протистоїть капіталістичним моделям сортування, приниження і розділення народів та націй. У всіх, хто бореться за волю, хто прагне створити нову, революційну, культуру, в якій поєдналися б досягнення епох, з'явився надихаючий приклад. Відкидаючи націоналістичну обмеженість, провінційну відгородженість, ми показуємо переваги життя, що вміє приймати в себе безмежжя вселюдських скарбів. Павло Тичина формулював це правило, вводячи його з революційного досвіду оновленого народу:

Забудеш рідний край — тобі твій корінь всохне.
Вселюдське замовчиш — обчухраним зростеш.

Від першого ж дня заснування Радянського Союзу до нього тяглися всі, хто побачив у нас надійну силу, яка протистоїть імперіалістичному варварству. В радянську культуру вливалися спершу переспіви із революційних поетів світу, а згодом ми самі створили спеціальні видавництва перекладної літератури та університети для дітей знедолених капіталізмом народів. Першими жертвами гноблення завжди стають ті, хто вміє мислити і здатен до боротьби; першими живають під сонцем соціалізму ті, хто прагне зусиллями думки й рук присвячуватись справедливому, позбавленому гнобительської жорстокості світу. За роки радянської державності ми стали одним з найбільш освічених і промислово розвинених народів землі; інтернаціоналізм додав нам мудрості й сили, і ми пишаємось цим. Пліч-о-пліч із стомовними братами, з великою Росією, ми справджуємо ленінське пророцтво: «Навколо революційної Росії все більше й більше групуватимуться окремі різні федерації вільних націй. Цілком добровільно, без брехні та заліза, буде зростати ця федерація, і вона нездоланна. Найкраща запораука її нездоланності — ті закони, той державний лад, який ми творимо в себе».

Ми вже не раз писали в журналі про те, як зразу ж після революції почала бурхливо розвиватися на Радянській Україні культурна й літературна взаємодія; та й журнал «Всесвіт» почав виходити вже на третьому році існування Радянського Союзу — ні тоді, ані досі в жодній з капіталістичних країн таких видань не було і немає. Потреба більше знати про світ, тісніше єднатися з найвищими досягненнями його прогресивної думки була і є для нас настільки природною, що створення журналу «Всесвіт» ні в кого не викликало сумніву, хоч були то літа непростой відбудови економіки, чергових капіталістичних шантажів і блокад. До нас приїздили, на нас сподівалися всі ті, хто зрозумів, що капіталізм

ворожий культурі й людяності; а тимчасом переляканий і лютий гнобительський світ намагався й досі намагається оточити нас океанами ненависті, звести перед нашими книгами, фільмами та виставами стіну замовчування, щоб принизити нас. Коли капіталізм розпалив проти Радянського Союзу найбільшу з усіх воєн — другу світову, він почав підготовку до агресивного походу з того, що влаштував багаття із книг на міських майданах. Зате ми ставали на оборону не лише фізичного життя людства, але й духовної, розумової його повноцінності, обстоючи культурні скарби, накопичені в століттях. «Окопи стали для нас другим університетом, — пише Олесь Гончар. — Разом з нами там були Толстой і Горький, Роллан і Барбюс, всі великі світочі гуманізму, які вчили нас поважати людину, вірити в неї, захоплюватись її духовною могутністю, розумом, обдарованістю». В цьому номері «Всесвіту» ви можете прочитати висловлювання видатних письменників планети про Радянську країну; одні з найточніших слів належать знаменитому датському прозаїку Мартіну Андерсену-Нексе: «Вже саме існування переможного Союзу Радянських Соціалістичних Республік для мене, людини й письменника, факт величезного значення. В ньому наша утопія, яка іноді в порівнянні з похмурою дійсністю мала б здаватися безумством, втілилася в реальну дійсність. А його досягнення, його будівництво, невпинне сходження! І все це на тлі загиняючого Заходу. Сьогоднішній світ страшний. Та наскільки рін був би страшнішим, якби не було радісного факту існування Радянської Росії! Думка про це не раз додавала мені мужності, коли мною оволодівали втома і смуток».

В світі набагато більше надії вже від того, що в ньому є ми. Аргументи нашого інтернаціоналізму дуже різноманітні й повсякденні — від безкорисливої і щедрої допомоги народам, що розвиваються, до розмаху літературних видань, стану перекладної справи.

...Щойно на Україні вийшло найповніше в світі Повне зібрання творів Е. Хемінгуея — такого немає і в нього на батьківщині. Видається багатотомна бібліотека «Вершини світового письменства» (незабаром ми докладно писатимемо про неї), щороку виходять з друку десятки книжок, перекладених з більшості мов світу. Радянський читач, зокрема український радянський, давно вже є одним з найінформованіших у світі — це теж досягнення соціальне, тісно пов'язане з фактом утворення СРСР. Гості близькі й далекі — навіть дехто з упереджених і не дуже об'єктивних спостерігачів — радо чи кризь зціплені зуби, але віддають шану нашій культурній революції, нашому вмінню дбати про мирне і розумне майбутнє, засноване на глибокій повазі до бажання народів досягти взаємного розуміння. Справжні твори культури, літератури ніколи не сяяли ворожнечі між народами світу — ми прагнемо добирати до публікації саме такі.

Що б журнал не робив, прагнучи принести читачам найцінніші скарби світового письменства, — це визначається зрештою самим спрямуванням політики нашої партії та держави, і теж є прямим результатом розквіту Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Гасло «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», начертане в нас на прапорі та гербі, — керівництво до дії в багатьох галузях, у тому числі — літературній. Наведення мостів між народами та культурами — справа, що вперше в історії стала у нас державною політикою, зафіксованою високими статтями Конституції.

Йде шістдесят шостий рік Великого Жовтня. Все менше серед нас тих, хто безпосередньо творив ленінську Революцію; все більше тих, хто присвятився захисту і розвитку радянської країни, яка виникла із спільної волі народів, що звелись на новий щабель свого розвитку. Будьмо ж гідними наших буднів і свят, гідними високої ленінської ідеї — великого, всепереможного інтернаціонального джерела сьогоднішніх і завтрашніх перемог Радянського Союзу!

З НАМИ НА СВЯТІ — ПИСЬМЕННИКИ СВІТУ

Йоганнес БЕХЕР
(НДР).

Л Е Н І Н

Він всевіт розбудив від сну.
Мов блискавка, його слова
Осяяли огром землі, —
І пісня зринула нова.

Він всевіт розбудив від сну,
Слова його як хліб були,
Як армія, його слова
Супроти голоду ішли.

Він всевіт розбудив від сну.
Його слова — нові заводи,
Машини, шахти, трактори,
Ланів широких дружні сходи.

Він всевіт розбудив від сну.
У майбуття вказав нам шлях.
Навік живі його слова,
Вкарбовані в серцях...

*З німецької переклав
Олег ЖУПАНСЬКИЙ*

Стефанія ПАРТОСОВА
(ЧССР)

КОМУНІСТ

Мов з кричі вилитий міцної,
з неправдою воює він...
Підвівсь на бруствері в двобої —
з неправдою воює він...

Народ йому для перемоги
мандат на нездоланність дав.
Нехай він падав від знемоги,
але нескореним вставав.

Щоб в майбуття ішли з піснями
щасливі, вільні трударі,
він завжди перший між борцями,
він сонце правди угорі.

*Зі словацької переклав
Степан ПІНЧУК*

Рауль ФЕРРЕР
(Куба)

СОНЕТ РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗОВІ

Країно Рад, Росіє, добра мати,
героїв легендарних бастионе!
Щедротний краю — знамено червоне,
натхненна праця, вільна і завзята!

Росіє, знаю: мусить захищати
тебе народ од хижого тевтона,
і кров людська тече, мов сік із грона,
і топче ніжну квітку чобіт ката.

Та вірю я: в борні ти переможеш,
уцент розіб'єш силу зловорожу
й почувеш гімн планети в нагороду;

і гордий стяг твій визволені люди,
мов квітку, покладуть собі на груди,
тому що ти є матір'ю свободи!

*З іспанської переклав
Григорій ЛАТНИК*

Йоганнес БЕХЕР

В Радянському Союзі письменник вільний. Не тільки тому, що в його розпорядженні життя в усьому своєму розмаїтті, не тільки тому, що йому приступне й відкрите все, що відбувається довкола, не тільки тому, що зірвані всі брехливі маски й запинала з життєвої суті, й закон розвитку життя став відчутний і зримий, не тільки тому, що людина перестала бути товаром і замість абстрактних товарних стосунків люди знову вступили між собою в безпосередні людські взаємини, не тільки тому, що письменник у Радянському Союзі живе життям, гідним людини; держава — це його держава, державні закони — це його закони, свобода, яку він має, — це його привілей, не свобода паразита чи рантьє, а свобода для всіх. Письменнику відкриті заводи, казарми, колективні господарства, видавництва, газети, радіо, журнали, — все це для нього; хоч би скільки він творив — все мало, він видається величезними тиражами, його книжки обговорюють маси, він живе в постійному зв'язку з читачами; відбувається безперервний виховний взаємовплив — читача на автора і навпаки. Він може не поспішати, якщо хоче, він може експериментувати, якщо хоче, він може вчитися, коли це потрібно, він не знає страху перед життям, йому не треба писати на виснаження, він наділений небувалою впевненістю й перевагою, бо стоїть на міцному підмурку, на підмурку переможного класу, який зруйнував старий світ і тепер буде нозий. В Радянському Союзі письменник може сісти в поїзд і проїхати сотні кілометрів по країні; і скрізь, куди б він не прибув, в містах і селах, де він зроду не був, його знають, його по-братньому приймають, він дома. Він скрізь удома в цій незвичайній країні; не тільки пролетар, але й письменник, зв'язаний з пролетаріатом, знає, де він приписаний, він має батьківщину. Самотність, відчуженість усунуті. Обличчя такого письменника — не «цікаве» лице, що впадає в око, це обличчя з маси, і воно не зникає, мигнувши раз, воно перед нами весь час, бо звернене до мас і риси мас відбиваються в ньому. Ніде в світі не читають письменників більше, ніж там! На це є свої причини. Що це означає? Тільки відкритий союз письменника з трудящими масами забезпечує йому належне місце...

(1931)

Бернард ШОУ
(Англія)

Луї АРАГОН
(Франція)

НА ЗЕМЛІ ОДНІЙ

Здорова була, Америко! Здорові були, мої друзі в Америці! Як вам ведеться, старі простаки, що цілий місяць торочили одне одному, нібито я забрехався стосовно Росії? Що ж, коли те, що я чую про ваші витівки, справедливе, то навряд чи ви зможете тепер таке казати. Тепер уже Росія глузує з нас. Вона зробила з нас дурнів, присоромила, виставила на посміховисько, лишила пасти задніх і заледве не збила з ніг. Колись ми зверхньо читали їй лекції, а тепер докладаємо героїчних зусиль, щоб приховати нашу ніяковість перед Росією.

Ми її ганили за безбожність, а нині — сонце сяє над Росією, як над країною, до якої благоволить господь, котрий натомість сбришув свій гнів на нас, і тепер ми не знаємо, в кого ще благати допомоги чи підтримки.

Ми пишалися нашою здатністю до великих діянь і тим, що вони мають під собою надійні підвалини завдяки нашим знанням людської природи, а тепер ми — банкрути.

Ваш президент, який уславився тим, що годував мільйони голодуючих в спустошеній війною Європі, не може нині, в мирний час, прогудувати власний народ.

Крики відчаю наших фінансистів прокотилися луною по всьому світі, спричинивши загальне вилучення грошей з англійського банку й розоривши його. Дефіцит нашого бюджету складає 350 мільйонів доларів. Наші ділки не можуть знайти роботу трьом мільйонам робітників, а ваші викинули на вулиці вдвічі більше людей.

Наші державні діячі по обидва береги океану не здатні вигадати чогось кращого, ніж трощити безробітним голови або відкупатися від них копійчаною подачкою, закликаючи до благодійництва. Наше сільське господарство зруйноване, і наша промисловість розвалюється під тягарем свого власного виробництва, бо ми й досі не додумалися, як розподіляти наші багатства і як виробляти їх.

Перед лицем всієї цієї економічної некомпетентності, політичної безпорадності й фінансової неспроможності Росія вражає своїми зростаючими фабриками, що працюють на повний хід, вражає своїми здібними керівниками, своєю атмосферою надії й забезпеченості навіть для бідняків, — атмосферою, якої не знала ще жодна цивілізована країна.

Я перестав сміятись і вмирати.
Згуртуємось: голуб миру чує лихо...
По ночі знов приходить день
прекрасний.

Так, люди — це заблукані птахи!

Земля — дорога

Любові

І смерті.

Нам варто жити навіть

В чорні дні,

Коли рікою ллються кров і сльози...

Живімо в доброму сусідстві на землі
одній!

Ми як ніколи

Мусимо любити.

Цей день запам'ятається мені,

Немов дитя, відшукане

Серед руїн і згарищ.

Нехай гримить наш марш за мир!

20 червня 1982 р.

З французької переклав
Всеволод ТКАЧЕНКО

Цей вірш з полум'яним закликem до миру великого французького поета-комуніста, лауреата міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» був написаний як відгук на загальнонаціональний марш миру, що відбувся в Парижі 20.VI. 1982 р. і в якому взяло участь понад чверть мільйона людей. Такої грандіозної маніфестації французька столиця не пам'ятає давно. Її символом був голуб миру з пальмовою гілкою в дзьобі.

Юліус ФУЧІК (Чехословаччина)

Той, хто спізнав ваше будівництво і вашу боротьбу, не може брехати. Правда про Радянський Союз — це не легенда про райське життя. Правда Рад — це не казка про світло і тінь. Якби я брехав, то ні з ким не знайшов би спільної мови, бо робітник не вірить в чудеса...

Адже в нас, товариші, не забороняється говорити про Радянський Союз. Про нього дозволяється брехати. Або говорити тільки половину правди.

І звичайно ж, дозволили б зображати його раєм, створеним на землі таємничими надлюдськими силами. Тоді було б неважко сказати: ось бачите, робітники, російський пролетаріат таки дочекався. Він терпів експлуатацію, терпів виснажливу працю і ось, будь ласка, раптом дістав рай. Чекайте і ви, так само діждетесь, майбутнє воздасть вам сторицею.

Якби ми говорили про Радянський Союз як про рай на землі, ніхто б нас не зрозумів. Нікого б це не стосувалося. Але ми бачили не творіння справедливих богів. Ми бачили щось значно більше, ми бачили, як радянські робітники самі будують новий світ, нове, соціалістичне суспільство. В Країні Рад ніхто нічого не одержав задарма. Ніхто нічого не дав радянським людям. Їм самим довелося взяти, здобути й збудувати. Не таємничі надлюдські істоти, а самі робітники, не чудо, а руки, міцні, робочі руки творять цей світ, будують його з любов'ю і натхненням.

Боротьбою, стражданням, життям платили вони за своє визволення. Але радянські люди перемогли і бачать тепер результати своєї праці. Своїми руками вони творять свій добробут.

(1932)

Владислав БРОНЕВСЬКИЙ (Польща)

На Україні я вдруге... Чотирнадцять років — це ціла епоха і для України, і для мене. Тепер я їду сюди як друг, як гість письменників Радянської України. Їду в республіку, життя якої, «національне за формою, соціалістичне за змістом», — так сформульована національна політика країни.

Харківський тракторний завод постачає свої трактори сільському господарству,

Дніпрогес забезпечує електроенергією всі міста і промислові підприємства в радіусі 200 кілометрів, на повний хід працює металургійний комбінат, що виробляє чавун, сталь, алюміній. В майбутнє можна дивитися не тільки з надією, але й з упевненістю в перемозі... У вагоні заходить мова про поезію. Тут знають мої вірші. Від поезії ми швидко переходимо до теми будівництва, а по суті, — до тієї ж поезії. Бо повітря, яким тут дихають, — це пафос перетворення в життя великих планів. Це повітря робить людей сильними, сповненими віри в майбутнє.

(1934)

Ленгстон Х'ЮЗ (США)

Для американського негра, який живе в Сполучених Штатах, у слові «Південь» таїться жах, неприємне саме його звучання. Адже на Півдні наші предки триста років несли на собі рабське ярмо, їх продавали й купували, мов худобу. І на тому ж Півдні в наші дні ми змушені терпіти найгірші форми расистського гніту й економічної експлуатації — сегрегацію кабалу, лінчування...

Минулого року навесні я просто з американського Півдня потрапив до Радянського Союзу. Зайве писати, який це був контраст, ви все легко уявите собі самі. З Москви, столиці нового світу, я поїхав у Середню Азію, щоб подивитися, як живуть і працюють там люди.

Як не схожа радянська Середня Азія на наш бавовняний край! Баї-поміщики вигнані й ніколи більше не повернуться. Я розмовляв з селянами, і знаю, що так воно й буде. В селян нема й тіні страху, який гнітить батраків американського Півдня

Я відвідав колгосп «Айтаков» під Мервом у розпал збирання бавовни... Після обіду я допомагав збирати бавовну, а потім нас повели до чайхани вечеряти. Там я відповідав на безліч запитань про життя негрів в Америці. Вже геть стемніло, коли ми рушили полем до селища. Для нас приготували кімнату в яслах — дитячі стільчики і столики були зсунуті в кутки, а підлогу застелили килимами.

Другого ранку до мене прибіг Шура, маленький син росіянки — завідувачки яслами. Він і його товариш, золотий туркменський хлопчик, хотіли показати мені котеня, яке щойно народилося в конюшні. Вони з гордістю водили мене по скотарні.

Потім Шура, білий малюк, і смуглявий маленький туркмен ухопили мене за руки й повели показувати піч, в якій печуть хліб. Я пішов, але думав не про піч. Я думав, дивлячись на моїх маленьких провідирів: «В Алабамі цього трапитися не могло б — там біла малеча й кольорові дітлахи ростуть нарізно одне від одного. Я радий, що тут, в Радянському Союзі, зламані потворні расові бар'єри. Російський хлопчику і хлопчику туркменський, вам не доведеться спізнати життя, повне недовіри, ненависті й страху, яким живе-мо в Америці ми».

(1934)

Мартін АНДЕРСЕН-НЕКСЕ (Данія)

Вже саме існування переможного Союзу Радянських Соціалістичних Республік для мене, людини й письменника, факт величезного значення. В ньому наша утопія, яка іноді в порівнянні з похмурою дійсністю мала б здаватися безумством, втілилася в реальну дійсність. А його досягнення, його будівництво, невпинне сходження! І все це на тлі загніваючого Заходу. Сьогоднішній світ страшний. Та наскільки він був би страшнішим, якби не було радісного факту існування Радянської Росії!

Думка про це не раз додавала мені мужності, коли мною оволодівали втома і смуток. Перемога Жовтневої революції животною вплинула на мою ініціативу пропагандиста. Я вважав за необхідне надихати пролетарські маси Західної Європи, що вже втратили надію, саме шляхом якнайповнішого ознайомлення з тим, що відбувається в пролетарській Росії, тобто викривати брехливу пропаганду, перешкоджати її поширенню й повідомляти про велетенські успіхи СРСР.

З власного досвіду я знаю, що ніщо так не революціонізує пролетаріат Заходу, як зображення дійсності Радянської Росії. Відповідно до цього я і дію

(1934)

Ліон ФЕЙХТВАНГЕР (Німеччина)

Більшість листів, які я одержую від молоді з усіх країн, за винятком радянської, містять заклики про допомогу. Багато молодих людей Заходу не знають, куди притулитися як у фізичному, так і в духовному розумінні; у них не тільки немає надії дістати роботу, яка б давала їм радість, у них взагалі нема надії знайти роботу. Вони не знають, як їм бути, не знають, в чому сенс їхнього життя, всі шляхи, які лежать перед ними, здаються їм позбавленими мети.

Яка радість після цього зустріти молодих людей, яким пощастило зірвати перші плоди радянської освіти, молодих інтелігентів з робітників і селян! Як міцно, впевнено, спокійно стоять вони в житті; вони відчувають себе органічною частиною мудрого цілого. Майбутнє стелиться перед ними, як прямий шлях, що пролягає через чудовий ландшафт. Чи виступають вони на зборах, чи розмовляють з кимось, наївна гордість, з якою вони розповідають про своє щасливе життя, не награна; з уст їхніх справді злітає те, чим переповнені їхні серця.

(1937)

Ернест ХЕМІНГВЕЙ (США)

На всі сто відсотків солідаризуюся з Радянським Союзом в його збройній відсічі фашистській агресії. Народ Радянського Союзу своєю боротьбою захищає всі народи, що чинять опір фашистському поневоленню. Гаряче вітаю Радянський Союз і його героїчний опір.

27 червня 1941 р.

Мулк Радж АНАНД (Індія)

Радянський Союз на власному прикладі показує нам, як людина може змінити свою долю. СРСР не тільки розгромив армії інтервентів, але й здійснив свої п'ятирічні плани, завдяки яким багатомільйонні маси Радянського Союзу почали жити свідомим, людським життям. Таке перетворення, здійснене самими людьми, є повною протилежністю ідеям «долі» й «фатуму», що культивувалися давнім індійським міфом, згідно якого людина безсила перед природою і тими надмогутніми силами, що визначають її життя.

Жовтнева революція відкинула всі міфи, повівши людей на будівництво нової держави, заснованої на принципах розуму, гуманності й справедливості. І те, що з обігу мислення передової інтелігенції світу зникла «концепція» «долі-фатуму» — прямий наслідок Жовтня.

Тільки в Радянському Союзі так високо цінують людське життя і творчу працю. Я був у московських театрах, бачив драму, балет, оперу, я відвідав радянські музеї і прочитав багато книжок радянських письменників. Все радянське мистецтво проясняє радістю життя, і виникає таке відчуття, ніби тут до послуг людини і перлини з найбільших морських глибин, і світло найдаліших зір.

За час мого перебування в СРСР я спостеріг ще й таке: в той час, як в Англії, Франції й Америці всіяляко роздмухується воєнна істерія і воєнний психоз, в Радянському Союзі говорять не про війну, а тільки про новий п'ятирічний план. Цей контраст не міг не вразити мене. Я зрозумів, як щиро й глибоко прагнуть миру народи СРСР.

Я від'їжджаю з Радянського Союзу сповнений прагнення миру. Я пам'ятатиму, що в той час, як преса Західної Європи й Америки сіє насіння війни, на бульварах та вулицях Москви й Ленінграда висаджують дерева, щоб прикрасити ці міста. Я сподіваюся, що ці дерева миру будуть вічно зеленіти й квітнути.

(1948)

Баррі ФЕЙНБЕРГ
(ПАР)

МИ ЗНАЙШЛИ СПІЛЬНУ МОВУ

Keorapetse i Ami Ate Aidoo

Святкуючи
нашу солідарність
у Ташкенті,
ми знайшли спільну пісню
перед поїздкою
до Самарканда.

А узбецькі піски —
зеленіють,
а узбецькі небеса
пашать червоним жаром,
і Африка
знаходить другу домівку
у цій братерській країні.

Ми йшли
по слідах Тамерлана,
його давнім шляхом;
і копита коней
Чінгісхана
теж лишили відбитки
на цій дорозі.
Відкриті
гірські ворота
не можуть стримати
повільні води,
густі, наче ртуть,
що навхрест перетнули
давні східні шляхи,
заповнили
великі рівнини.
Вони зупинили колись
Марко Поло,
а тепер зволожили
наші спрагли губи.

А узбецькі піски —
зеленіють,
а узбецькі небеса
пашать червоним жаром,
і Африка
знаходить другу домівку
у цій
братерській країні.

¹ Кеорапетсе Кросітсіле — південноафриканський поет; Ама Ата Аїдоо — ганська письменниця.

Алан МАРШАЛЛ
(Австралія)

Поїздка до Радянського Союзу зродила в мене як у письменника нові думки. Я хочу на весь голос повідати про бачені мною чудеса, щоб австралійці, котрим не пощастило побувати там, розділили зі мною радість відкриття, здійснених під час поїздки.

Сорок сім років тому я був звичайнісіньким хлопцем з бушу, який і не здогадувався, що десь в іншому кінці землі вирішувалася моя і ваша доля, і ми щасливі, що це сталося.

Зараз в Австралії весна. Я знаю, що сьогоднішня юнь, хоч би де вона жила, може з надією дивитися в майбутнє, завдяки тій великій події, що сталася 1917 року.

(1964)

Жоржі АМАДУ
(Бразилія)

...Я згадую зиму 1941 року, коли нацистські війська стояли на порозі Москви. Ми жили в тривозі, спрямувавши наші погляди на Схід. При кожному новому повідомленні звідти, серця наші збуджено калатали. В ті дні і протягом усієї війни реакційні сили мали можливість переконатися в силі солідарності всього світу з СРСР.

Війна засвідчила перед світом не тільки промислову могутність СРСР, переваги соціалістичного землеробства, величезний прогрес країни, вона показала щось значно важливіше — нову радянську людину, що сформувалася в соціалістичному суспільстві. Це образ людини майбутнього.

СРСР — це майбутнє людства, що стало дійсністю на шостій частині земної кулі. Ленін не тільки перетворив світ, він прискорив ходу часу, започаткував новий календар людства.

(1967)

Никола ІНДЖОВ (Болгарія)

В сьогоднішній СРСР, звичайно, відбито вчорашнє, але в ньому вже видно й майбутнє. Саме це я й називаю його справжнім сьогоднішнім.

Двадцять тисяч нанайців здобули свою писемність після революції.

В Приамур'ї я розмовляв з нанайським письменником Ходжером. Цей смаглявий молодий чоловік пише свої книжки й есе, живучи серед рибалок і шукачів женьшеню. Народжується ще одна національна культура, цілий народ врятовано від мороку неписьменності.

Мій товариш Володя Фараджієв щороку вирушає з геологічною експедицією на північ. Там у люті морози й хугу такі ж молоді, як і він, досліджують надра землі, яку ближчим часом доведеться заселяти й освоювати. Я запитую його: невже він вирушає туди добровільно? Так! Але тоді, мабуть, він робить це заради високої зарплати? Ні, адже я геолог, каже він, і не можу не відкривати!

Молодий туркменський вчений, доктор географічних наук Агаджан Бабаєв організував і очолив Інститут по вивченню пустелі. Цей науковий заклад розробив грандіозні проекти поновлення родючості на більше ніж одній десятій частині території СРСР. Додам, що в світі існують ще два такі інститути, але, крім піщаних степів Середньої Азії, ще немає жодної оживленої пустелі. Я запитав Бабаєва, яке національне завдання він поставив перед собою як туркмен. Він відповів:

— Я — син народу, який революція врятувала від вимирання. Чи відомо вам, що тепер по народжуваності Туркменістан стоїть на першому місці серед республік Радянського Союзу, але по густоті населення посідає останнє? Колектив нашого інституту ставить перед собою благородну патріотичну мету: докладати всіх зусиль, щоб дати майбутнім поколінням родючу землю. Там, куди приходиться вода, виростають міста, будуються заводи, радгоспи, прокладаються дороги, культивуються нові рослини. Коли наші канали з'єднаються з північними річками, коли на місці неродючих пісків наллється життєдайними соками нова земля, мій народ зможе остаточно осісти в містах і жити таким же життям, як і ваш народ. Ось моє особисте національне завдання як туркмена і вченого...

(1970)

Мінарети
з лазуровими верхівками
линуть до небес
і впадають в око
так само,
як і плечі
сучасних будинків
із сталі та бетону.
Обсерваторія
Улугбека
крокує
цим небом.
Небо
оточує нас,
нагадує про страту
Улугбека.

А узбецькі піски —
зеленіють,
а узбецькі небеса
пашать червоним жаром,
і Африка
знаходить другу домівку
у цій
братерській країні.

На фоні
сонця,
пекельної спеки,
ми зібралися
на сходах
керамічної фабрики:
гнівно говорили
про Соуето,
про наші пустелі —
їх теж треба зрешувати,
про Чаку
та інших вождів —
їх теж треба воскресити,
і про наші перемоги —
невдовзі
ми їх відсвяткуємо!

З англійської переклав
Володимир КУХАЛАШВІЛІ

Ян ПІЛАРЖ
(ЧССР)

УКРАЇНИ

У хутрі сніговім яснючи, в обнови,
Ховала ти в глибинь

чуття свого вогонь,
Та ледве подих твій торкнувся
нам долонь —
Вітчизни дві з'єднав
єдиний обіг крові.

З чуттям чуття злилось,
мов тісто наростало,
Щоб коровай для друзів
злотом паленів,
Міста золотOVERXІ сяли в даліні,
На тихих цвинтарях герої спочивали.

Радянська Україно,
всю тебе пройшли ми.
У пісні нам розкривсь увесь твій
диво-край.
Очима пестили твій сонячний розмай,
Окрилені — ми все ж хотіли
бути земними.

*З чеської переклав
Андрій СОДОМОРА*

Вольфганг ТІЛЬГНЕР
(НДР)

МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС У ВОЛГОГРАДІ

Я бачив Статую Свободи.

Над океаном степу й світла,
понад морем буденних radoцiв
і оплаканих жертв,
над цілющими росами літньої ночі
і струмочками поту біля конвейера,
над частими витоками кохання
і скам'янілими сльозами
солдатських вдів,

Камен КАЛЧЕВ
(Болгарія)

Я був восьмирічним хлопчиком, коли, ледве навчившись читати по складах, розібрав на географічній карті напис, що так вразив мене — СРСР. Мені пояснили, що це країна багатьох народів, які живуть між собою в мирі й дружбі, як брати, ніби діти однієї великої родини, і що вони зробили свою країну могутньою й великою, перетворили її в цитадель комунізму. Це пояснив мені мій старший брат; він був учасником Вересневого повстання 1923 року, що спалахнуло в Болгарії. Повстанці хотіли скинути ненависний фашистський лад і повести наш народ шляхом цієї загадкової і чарівної країни, ім'я якій СРСР.

Країна мрії, маяк для страждених і змучених, надія трудящих, зоря завтрашнього дня людства... Про це розповідали мені старші й назавжди, на вічні часи, вселили в моє серце любов до цієї величезної країни, що стала і моєю любов'ю, моєю надією, моєю опорою і мрією.

Я думаю сьогодні про те, що все моє свідоме життя було осяяне прикладом цієї великої країни. І чи ж є більше щастя на землі, аніж жити й працювати окрилений силою й могутністю здійсненого ідеалу, до якого прагло людство протягом усієї своєї бурхливої і багатотрагедійної історії? Цей ідеал — СРСР, Союз Радянських Соціалістичних Республік...

Так було і в літературній моїй біографії. Радянська література навчила мене розбиратися в складній книзі мистецтва. Радянська література навчила мене великого вміння боротись із злом, невіглаством, мракобіссом, які все ще панують у багатьох країнах нашої планети. Література, що несе комуністичні ідеали — це література боротьби, бо мільйони людей ще вмирають від голоду, бо все ще імперіалісти пророкують людству зловісне майбутнє.

Але, як і більшість, я знаю, що сили імперіалізму не зможуть здійснити своєї погрози, бо на світі є Союз Радянських Соціалістичних Республік. І що цей Союз, це священне братство народів, стає дедалі міцнішим і могутнішим. Його голос звучить не тільки від імені величезної сім'ї радянських народів — він виразник доброї волі багатьох інших народів світу. І це — наша сила, наша надія, наш завтрашній день.

День загального братерства, день свободи й радості на всій землі.

(1973)

ЯН КОЗАК (ЧССР)

Я вже не раз писав, що означає для мене радянська література, яке глибоке враження справляли на мене книжки радянських письменників. Вони потрапили мені до рук, коли я був ще хлопцем, а моя батьківщина — капіталістичною країною. Пам'ятаю їх і досі: «Як гартувалася сталь» Островського, «Цемент» Гладкова, «Тихий Дон» Шолохова. Скільки разів я подумки ставав Павкою Корчагіним, разом з героями Шолохова вдихав на повні груди пахощі донських степів! Я мовби прожив десятками життів, що спресувалися в мені живильними пластами, незмірно збагативши моє світовідчуження. Любов до радянської літератури мене супроводжує з часу, коли і формувався, і зміцнювався мій характер. І коли я кажу — радянська література, то думаю про тих письменників, твори яких по-справжньому хвилюють людей, сповнюють їх віри у краще життя, надихають на боротьбу за справедливий, справді людський світ.

Я гордий з того, що дехто з них став моїм особистим другом; мені так само близькі й ті, з ким я особисто не був знайомий. Бажаючи сьогодні радянській літературі нових успіхів, нових творчих звершень, я думаю водночас про всіх наших чехословацьких читачів, котрі, так само як і я, чекають нових радісних зустрічей з творами радянських письменників — творами, що збагачують нашу дружбу й життя.

(1977)

понад озерами споминів,
цим чорним плесом минулого,
над плесом багатих на рибу водойм
і димними водоспадами,
над ледь помітними катарактами
поезії

і порогами суперечностей,
над хвилями гніву і доброти,
понад піною класових битв
і прибоєм довкола космічних атолів,
понад всіма річками землі,
що затінені вербами

й сковані льодом,
спраглі сонця і неприборкані,
понад струмками живої води,
що рукою оновлення
висічені зі скель
мільярдами вольт заради життя,
понад Тихим океаном довір'я
і Атлантикою безстрашності,
понад Чорним, Білим і Жовтим морем,
м'якими колісками рас людських,
понад рікою рік,
що носить наймення Волга,
гідне Меконга і Міссісіпі,
Дунаю і Нілу, будь-якої ріки,
безіменної чи позначеної на карті,
ворогові — ворожа, ласкава —
плавцеві,

що змагається з хвилею,
над весняною повинню
і гостинними шлюзами
впорядкованого людьми краєвиду,
над Вітчизною Ілліча,
над сполученими штатами революції,
вічної течії

й свідомої необхідності,
скроплених кров'ю,
щс тече попід руслами рік,
яку не змішати ні з чим,

як воду й олію,
вододіл поміж вчора і завтра,
над дельтою всіх здійснених надій
і гаванню всіх майбутніх часів,
над континентом неспокою
і світом усього прийдешнього —
комунізму,

я бачив Нову Статую Свободи.

З німецької переклав
Петро РИХЛО

БЕНО БУДАР (НДР)

ЛЕНІНГРАД

«Тут ми полягли, лєнінградці —
чоловіки, жінки, діти —
разом з червоноармійцями.
Але захистили Тебе,
колиско революції».
Лєнінградє, мало не забудь,
що турнєст я,

у кишєні ношу
Твїй лист, на який щє нє відповїв,
вручєний під час
першї нашї зустрїчі.

Твої говїркі дєрева
нїжно зронуєть звуки —
слїзьми на сєрдцє.
Раптово жажнувся, щокї пашать:
мїй батько і дядько булї тут,
з мечєм у руках прїйшлї до Тебє.
Нєстєрпно чути жалї
забитих Твоїх дїтєй.
Одначє я знов прїйхав.
Торїк узимку солдат Дїма,
у якого вїйна
забрала братїв і сєстєр,
врятував мого сина з крижанї рїкї.
Лєнінградці, тут знов стою.
Дмитро, земляк Ваш —
вїн знає, що таке нєщастя,
і у нього нємає нєнавїстї.

З серболужицької переклав
Володимир ЛУЧУК

Андрє СТИЛЬ (Франція)

Я провів у Києві тїльки один дєнь і нє мав змоги всєбїчно познայомитися з життєм мїста. Але в Радянському Союзї я бував нєодноразово (востаннє — сїм рокїв тому), а на Україну прїйхав сповнений вражєнь від Серєднїї Азїї, отож маю матерїал для порївнянь і висновкїв. Найбїльшє вразив мєнє бурхливий розвиток мїст — масштаби будївництвa і, що особлїво прїємно відзначити, значно вищий, нїж колїсь, технїчний і естетичний рївень споруд — як громадських, так і житлових. Для прикладу досить назвати Ташкєнт чи такий курортний центр, як Пїцунда.

Окрема велика тема — люди, радянський народ, його дивовижна єдність, що нє виключає, а передбачає нацїональну своєрїдність і ґрунтуєтьcя на взаєморозумїннї і взаємоповазї: розвинєне почуття власної гїдності обумовлює відповіднє ставлєння до інших. Святкування 60-рїччя СРСР стало щє однїєю нагодою для вияву тих почуттїв братєрства, що характеризують повсякдєнну практику мїжнацїонального спїлкування у вашїї країнї. Француз нє може нє зауважити тї самї риси й у зовнїшнїй полїтицї Радянського Союзу, здїйснюванїй послїдовно і надїйно: французький космонавт на борту радянського космічного корабля, природно, нагадує про часи «Нормандїї — Нїману», коли французькї льотчики билїся плїч-о-плїч з льотчиками

радянськими. Проект будївництвa радянського газопроводу для Захїднїї Європи — новий крок на цьому ж шляху спївробїтництва і добрї волї. Зрештою, відданїсть Радянського Союзу справї миру, його прагнєння об'єднати зусилля народїв у боротьбї за мир нєзаперєчнї — антивоєннї гасла нє тїльки написанї на стїнах будинкїв, але й викарбуванї в сєрцях людєй.

І, нарештї, нє може нє приваблювати те, що зроблєно і робитьсє в СРСР у галузї культури. Я маю на увазї передусїм збережєння мистецькї спадщини — будь то мечетї й медресє Бухари й Самарканда чи палаци й цєркиви Києва, чи повага до народних традицїй та звичаїв (у Києві ми дїстали справжню насолоду від українських народних пєснь і танцїв у виконаннї митцїв з Черкас), чи вшанування видатних мислитєлїв, письменникїв, акторїв (нєзабутнє вражєння справляє музей Т. Г. Шевченка в Києві!). Всє це свїдчить про високїй рївень духовностї народу, а отже, і про його високї моральнї критерїї. А хїба можна нє згадати про те, що в Радянському Союзї перекладають і видають найбїльшє в свїтї творїв французькїї лїтератури, класичнї й сучаснї!

Труднощї й недолїки їснують, мєнї нє раз доводилося говорити про це з радянськими товаришами, що обїймають керївнї посади, і нїхто нїколи нє намагався їх приховувати — завждї дуже конкретно, подїловому йшлося про те, як саме подолати те, що заважає.

Що ж до суто туристських вражєнь від цїєї моєї останньої подорожї до Радянського Союзу, то я переповнений яскравими барвами кїївського лїта з його розкїшню сумїшшю зелєні, золота й сїрїбла. Любов до природи — це завждї й любов до лїдини. Це завждї й утвєрджєння життєя.

Написано для журналу «Всєсвіт».

Київ

19 сєрпня 1982 р.

СУБРАМАНЬЯ БАРАДІ

До 100-річчя
з дня народження

НОВА РОСІЯ

(ПАДІННЯ ЦАРСЬКОГО РЕЖИМУ)

Велична Калі* Парашакті*
Звернула погляд в бік Росії,—
І впав тиран!.. Це ж епохальна
Там Революція — у дії!
Всяк небожитель торжествує,
А демони, які народу
Несли страждання й сльози,— гинуть...
Вітаймо Жовтень і свободу!

Мов деспот з деспотів Хіранья,
Таким був і тиран Росії.
Народ в ярмі був, хоч у серці
Ніс кращі помисли й надії.
Там правда-дхарма зневажалась
Царем; неправда ж і злочинство
Плодилися зміями... Й відсутній
Був суд на них і судочинство.

Всі, хто трудивсь, орав і сів,
Без шани гинули. Й без честі
Орда обманників жиріла
В багатстві, у облудній лєсті.
Хто ж мовив правду про жорстокість —
Того кували у кайдани,
І тяжко мучили в хурдигах
Пси ошалілі, невблаганні...

Хто сумнівався — того за ґрати;
«Завіщо?» — мовиш, і — в
засланні...

Так честь нікчемністю ламали
В руках тиранів, в мордуваннях.
І гнівом спалахнула Калі,—
Нещадна до усіх неправих,
І гнів слянув в очах у неї,
Від гніву — цар упав лукавий.

Немов схитнулись Гімалаї —
Розсипалась вся згряя чорна,
Усі гнобителі і здирці,
Іх зло підступне і потворне,
Усе звалилося, все впало,
Під грізні ураганні зблиски,—
Дерева, що взялися гниллю,
І ліс, що весь розпавсь на тріски...

Поглянь, як все життя змінилось,
Як люди стали вільні й рівні,
Як народилось побратимство,
І вожді зросли — народу гідні.
«Нема вже рабства! Всі кайдани
Нова Росія розметала!» —
Від грому впав Каліпуруша!*
І Критаюга * сонцем встала!

Переклав Олекса НОВИЦЬКИЙ

ВЕЛИЧ ЖІНКИ

Співаймо, танцюймо, вславляючи велич жіночу!
Танцюймо, співаймо, хай пісня їй вічність пророчить!
Бо велич жіноча — в співзвуччі «дружина» і «мати»,
Слова ці живуть, щоб утіху усім дарувати.

Танцюймо ж у згоді, з палкою хвалою любові,
Плецімо в долоні, кохання підносячи в слові,
Бо велич жіноча відводить всі біди і лиха,
Вславляймо ж, сини, матерів наших душу велику!

На подвиг дало молоко материнське нам силу,
І слово дружини відвагу в серцях укріпило.
Це ж святість жінок розбива каліюгу* криваву, —
За руки берімось, піснями возносячи славу!

Честь жінки нехай чоловік захищає повсюди,
Тоді на землі ані сліз, ані болю не буде.
Нехай чоловік і дружина його яснолиця
Любов зберігають отак, як повіка — зіницю!

Переклада
Тамара КОЛОМІЄЦЬ

Калі — богиня знищення зла і насильства, а також творець нового, справедливого світу.

Парашакті — втілення всесвітньої енергії і вічно творчого начала.
Каліпуріша — бог залізного віку, бог нещастя — тобто російський цар.
Критабга — епоха щастя і процвітання народу.
Каліюга — залізний вік, вік несправедливості.

Вірші С. Бараді перекладено за підрядником з тамілі В. Фурніки.

ПОЛУМ'ЯНИЙ ТАМІЛ

Мільйони індійців пишаються своїми поетами — Рабіндранатом Тагором, Назрулом Ісламом, Мухаммедом Ікбалом, Валлатхолом, що представляють літератури різних народів багатомовної Індії. До цієї плеяди майстрів слова по праву належить і таміломовний поет Субраманья Бараді (1882—1921).

Він народився 11 грудня 1882 року на самому півдні Індії, в штаті Тамілнад, у родині небагатого брахмана. Уже у дванадцять років юний Субраманья здобув перемогу на поетичному диспуті й був увінчаний високим титулом «Бараді» (тобто «Благословенний милістю богині мистецтв Сарасваті»).

Роки навчання в коледжі на півночі Індії, знайомство з творчістю Байрона і Шеллі сформували патріотичні переконання Бараді, що знайшли свій вираз в його проникливих піснях, віршах та поемах.

Бувши помічником редактора газети «Судесаміттан», а згодом редактором

газети «Індія», Бараді розгорнув непримиренну боротьбу проти британських властей; у своїх віршах і публіцистичних виступах він закликав народ до рішучої боротьби за визволення, спираючись при цьому на досвід революційного руху в Росії. У 1906 році він писав: «Хай пошле бог Шіва свою милість нашим російським товаришам, які борються проти царя».

Бараді пильно стежив за визвольними рухами народів світу. Його вільнодумство мало універсальний і інтернаціональний характер — це було нове явище в Індії тих років. Саме Субраманья Бараді першим з-поміж індійських поетів відгукнувся на перемогу Жовтня славновісною одою «Нова Росія». У ній поет, використовуючи давньоіндійські міфологічні образи та уявлення, змальовує революцію у вигляді грізної богині Калі, яка трощить старий світ зла і створює нову еру революції, початок якої так прозірливо побачив поет у далекій Росії

Револуція в нашій країні наснажувала й надихала Бараді у вимушеному вигнанні в м. Пондшері, що перебувало тоді під протекторатом Франції.

В Індії поезію нерідко ототожнюють із зозулею — куїль. Тамільська поезія за багато років до появи Бараді нагадувала солодкоголосу куїль, міцно замкнену в золоту клітку в пишних палацах. Поезія з багатівковими традиціями тупцювала на місці, скута штучними, ретельно розробленими формальними канонами. Від середньовіччя аж до початку ХХ ст. куїль уславляла завойовників, абстрактно розмірковувала про далекі від реального життя богословські доктрини.

Подібно до Тагора у бенгальській поезії, Бараді сміливо розламав клітку тамільської куїль, випустив поезію на простір сучасності, вдихнув у неї життя і, врешті, сам здобув безсмертя.

Бараді рано прилучився до визвольного руху. У творчості поета постійно присутній образ Матері-Вітчизни. Бараді вживався образ Матері-Індії у подиху легкого вітерця, що ніс морську прохолоду, у сході сонця, у плескоті моря, у благанні жебрака, у співі птахів і усмішці дитини. В усіх картинах життя поет бачив і чув незліченні іпостасі Матері

Бараді мріяв про той час, коли вільний індійський народ в усіх гаванях країни викарбує слова: «Люди землі! Вітаємо вас у вільній Індії! Ми чекали цієї години чверть тисячоліття».

Ідея Вітчизни як цілісної і незалежної Індії ознаменувала в літературі тамільського народу виникнення якісно нового уявлення про патріотизм як про служіння народам цілої країни.

Істина, вважав Бараді, завжди ясна і проста. Хистке марево поезії «кадавуль бхакті» (схияння перед богом) має бути розвіяне могутнім подихом свіжого, сповненого життя і сили вітру «десатту бхакті» (любові до вітчизни), любові до всієї величезної Індії і до всього стражденого людства. Ця активна любов — провісниця дійового гуманізму. Як і всяке велике мистецтво, поезія Бараді ламає зашмарублі канони минулого і в оновленій формі вміщує сучасні, живогрепетні думки.

Бараді започаткував тамільську поезію сучасних форм і рішуче оновлення літературної мови, наближення її до народу: він перший в Індії назвав великого Ганді «Махатмою» (Великою душею) і передрік, що Ганді стане батьком індійської нації; Бараді перший на півдні Індії оспівав майбутню Індію як Республіку.

Здійснилося й ще одне пророцтво, інтуїтивно вгадане генієм поета. У вірші «Майбутнє Індії», створеному понад півстоліття тому, Бараді писав:

До зір ми сягнем, в глибочинь океанів,
планети і Місяць вивчати ми будем...

Нині індійські супутники Землі, запущені з допомогою радянських ракет, слухать прогресові індійського народу.

Бараді вмєр у злиднях. Він мав неоціненний скарб — своє поетичне серце — і цілком віддав його народові, своїй любові Матері-Вітчизні.

Він помер у пушкінському віці, залишивши живим три великі поеми («Пісні до Каннана», «Клятва Панчалі» і «Пісня Зозулі»), понад триста віршів, прозові твори, десятки статей, есе, нотаток, поетичних роздумів про життя й долю народів різних континентів, блискучі переклади тамільською мовою видатних санскритських, бенгальських, російських, англійських та французьких гворів.

Вірші великого індійського поета перекладає багатома мовами народів світу. У 1963 році в СРСР вийшла збірка віршів Бараді російською мовою. Пісні поета публікувались у збірниках індійської лірики.

В Індії та інших країнах, де живуть таміли, Бараді давно визнано великим народним поетом. Його ім'ям названо літературні гуртки та об'єднання, які вивчають безсмертну творчість поета, вчать в нього майстерності. На батьківщині поета створено музей Бараді. Рік 1982-й оголошено в Індії роком Субраманьї Бараді.

«Бараді виконав місію справжнього поета. Він творив Красу не тільки за допомогою яскравої та живої мови. Він запалив душі мільйонів людей пристрасною любов'ю до Свободи і величезною готовністю служити Матері-Вітчизні. Такі поети, як Бараді, подібні до скарбів, слава і значення яких переросли межі тієї чи тієї місцевості. Бараді, його геній і твори посідають своє місце в ряду тих, хто переступив національні кордони й належить цілому людству», — писала відома індійська поетеса Сароджині Наюду.

Бідзначаючи разом з дружином індійським народом сторіччя з дня народження Субраманьї Бараді, радянські люди вважають за свій обов'язок віддати даїну пам'яті чудовому тамільському поетові-патріоту, одному з зачинателів дружби між Індією та Радянським Союзом.

**Володимир МАКАРЕНКО,
Віталій ФУРНИКА**

Москва.

РОМАН

ЧАСТИНА ПЕРША

1

Мефодій Шубік не вмів працювати ліктями. Він ніколи не прагнув здобути над кимось владу, йому ніколи не хотілося на когось кричати чи кимось командувати. Він волів слухатись інших. У чорних старомодних виступцях, які заціпались металевим гачком, він на перший погляд справляв враження миролюбної людини. Про нього цілком можна було б сказати: доброї душі чоловік.

Увесь сяючи від щастя, він мовчки ходив по перському килиму, наче по м'якому газону. Руки закладені за спину, голова нахилена вперед.

Раптом він зупинився перед овальним дзеркалом у золоченій рамі, що висіло на стіні, й випростався. Обличчя його було спокійне, мов вода в колодязі.

Роман друкується в журнальному варіанті.

© Miloš Krno. 1978.

«Дід мій теж ходив, нахиливши голову,— подумав він.— Це тому, що старий весь час дивився тільки на ріллю. «Земля — це як тарілка: що в неї покладеш, те з неї й візьмеш»,— не раз казав він». Але Мефодій Шубік уже не підстьобує волів у плузі, не гейкає на них. Він вивчав латину, й через те йому не треба нині клепати косу.

Волосся в нього гладко зачесане назад, очі сірі й великі, наче сливи. Недавно сам міністр сказав йому, що в нього погляд архангела і що тепер це дуже важливо. Коричневий халат з червоною облямівкою прикривав його кругле черевце.

Шубік не помічав навіть своєї дружини, яка складала срібні прибори в масивний чорний буфет, кожен предмет натираючи до блиску рожевою ватою.

Обік дзеркала на стіні білів узятий в рамку указ. Великі чорні літери сповіщали, що Мефодія Шубіка призначено радником міністерства.

Радник у районі був колись богом. Хто ж годі радник міністерства? Найбільше цабе після міністра. Може посісти й міністерське крісло.

Він усміхнувся — самовпевнено, проте стримано. Ніхто не зміг би дорікнути йому й тепер, що він чванько. Єлейний погляд, скромна міна. Навіть у тих виняткових випадках, коли Шубік лявся, очі його лагідно світилися.

Шубік обернувся, побачив дружину й кахикнув, немовби бажаючи повернути цим її увагу.

— Бачиш, Етелко,— мовив він,— господь справедливий.

— І милостивий,— додала дружина.— А втім, чому б він мав бути до нас несправедливим?

— Та я нічого, ти ж мене знаєш,— почав викручуватись Шубік.— Я тільки хочу, щоб ти усвідомила одне: я нікуди не ліз. Вони самі знайшли мене й запросили до Братіслави.

Шубікова поставила в буфет срібну вазу й махнула рукою:

— Дома, у Ліптові, нам теж було непогано.

— Звісно, що непогано,— погодився Шубік.— Однак посада в районі й урядова посада — це все ж таки різні речі.

Шубікова гостро глянула на чоловіка й зітхнула:

— З твоєї платні цього не помітно. Ти казав, що Гушек у крамниці квітів заробляє більше, ніж радник міністерства.

Шубік пильно глянув на дружину — її твердо окреслене обличчя з чорними, мов смола, очима, залишалося незворушним — і тихо мовив:

— Ми одержали цю віллу з башточкою, Етелко. Вона впала нам просто з неба. Буквально за безцінь!

— Подумаєш! — буркнула дружина.

— До того ж її відремонтували,— підвищив голос Шубік, даючи дружині зрозуміти, що в нього нема часу на пусті балачки.— Нам тут буде зовсім непогано.

— Та добре, добре,— промимрила Шубікова, не перестаючи поратись. Кожен її рух свідчив про те, що вона — жінка практична й ділова.— Ганко!

— Іду! — долинув із коридора співучий голос, і за мить на порозі виросла ставна, синьоока, білява дівчина в білому фартусі.

Господар дому мимохить облизався. Щоразу, дивлячись на соковиті Ганчині уста, він бачив перед собою лісові суніці. А якось йому навіть приснилося, що він цілував служницю і що на губах у нього залишився присмак суніць.

Коли усміхнені Ганчині очі виводили його з рівноваги, він зціплював зуби й казав собі в думці: «Apage, satanás!»¹

Сьогодні він, як завжди, теж поважно пройшов пухнастим килимом до свого кабінету. Там його привітали глибокі шкіряні крісла,

¹ Згинь, сатано! (Лат.)

величезний письмовий стіл з блискучим, як дзеркало, склом і овальний журнальний столик на фігурних золочених ніжках.

«Скільки меблів накупив за купу килимів! — подумав Шубік. — А особливо в кредит!» Іноді він замислювався над тим, чи розумно з його боку було купувати товари в кредит — і в колишніх господарів вілли, і в крамницях. Але він і цього разу прогнав неприємні думки, мов надокучливих мух. Пстаї сподівався, що колись усі його борги спишуть або що йому, нарешті, всміхнеться щастя.

Справді, чому б йому і не всміхнутись! Його, Шубіка, вірного своєму народові словака, Братіслава зустріла з розкритими обіймами, його чесну працю в районі високо оцінив уряд. Його народ шанує, тимчасом як багатьох інших, тих, хто позирав на Прагу або на Москву, викинув на смітник. «Так, — подумки сказав собі Шубік, — на смітник історії, бо вони не знали, що таке патріотизм».

Шубік відчинив вікно, заплющив очі й довго вдихав медвяні пахощі липи. В повітрі мирно гули бджоли — була саме пора медозбору. В Ліптові липи цвітуть пізніше, тут хоча б довше триватиме літо. Ох, як приємно пахне липа! Недавно він кинув курити й відтоді краще розрізняє запахи. Як замолоду. Пригадалися студентські роки, те, як він стояв серед широкої долини й роздутими ніздрями ловив повітря. Чув, як олень. Як тільки подме вітрець із гір, Шубік уже знає: це пахне ялиничник на схилі. З долини ж вітрець приносить гіркуваті пахощі молодих лопухів. А коли вітер віяв із поляни, то, наче з відра, обдавав студента Мефодія Шубіка ніжним запахом бузкового вербняка, який ріс тільки там, приваблюючи бджіл з далеких вуликів.

Природа була першою любов'ю Шубіка. З тої любові йому спирало віддих, вона запалювала в серці вогонь, зворушувала до сліз.

Шубік не став інженером-лісівником, щоб гори не полонили його навіки, а записався на юридичний факультет. Батько волів, щоб його син став багатим адвокатом, який однаково добре розбирався б як у тяжбах за землю, так і в заковиках лісових урбаріїв¹. Декан Солар,

¹ Урбарій — опис землі, яка після скасування кріпосного права в Угорщині перейшла в користування селян.

КІЛЬКА СЛІВ ДО УКРАЇНСЬКИХ ЧИТАЧІВ

Напередодні другої світової війни Чехословаччині було завдано смертельного удару. Чехію і Моравію Гітлер проголосив протекторатом, приєднавши їх фактично до третього рейху. Словаччині надав облудну самостійність і встановив тут клерикально-фашистський режим.

Роман «Доброчесний Мефодій», мов у сатиричному дзеркалі, відтворює Братіславу воєнного часу, прихід нових можновладців, що жорстоко знущалися з народу, переслідували все прогресивне, напихали кишеньі хабарями, присвоювали єврейські вілли, магазини і навіть будинки розпусти. Двоєдушність, релігійне лицемірство, фальшиве покаяння після здійснених злочинів — характерні риси таких людей, як новоспечений міністерський радник Мефодій Шубік. Трагікомічна роль тодішніх можновладців особливо виразно відчувалась в умовах по-

який бачив своє повторення в молодому Шубіку,— його теж звали Мефодій,— сподівався, що з хлопця колись виросте здібний політик.

Декан Солар став нарешті й депутатом, отож доля словацької народної партії Глінки¹ хвилювала його, і політика, що її він був на якийсь час занехав, повернулася до нього разом з новою, молодого господинею. Декан іще не дививсь у могилу, і хоч голова його з літами побіліла, він відчув у своїй крові, либонь, уже третє цвітіння й розшукав своїх колишніх соратників, нині вже відомих верховодів. «Кажуть, що ми одержали від фюрера свою, попівську, державу, тож не забудьте про мене. Я тут!» І верховоди не забули. Декана знову зробили депутатом, і, як годиться поважному політикові, він одержав також багатшу парафію, адже відомо, що священникові кишені ніколи не бувають повними.

З батькового досвіду Шубік знав, що гордоші до добра не доводять, і через те поведився скромно й тихо. Коли на батькову голову впало нещастя— всі його п'ять корів забрав яшур, після чого два роки підряд був неврожай,— Мефодій Шубік не пропустив цієї нагоди: він пішов працювати референтом у районне фінансове управління й до кінця навчального року вже не дотяг. З третім державним іспитом він розпрощався навіки, коли одружився і в нього народився син Циріл.

Сподівання декана Солара розсипалися, мов картковий будинок — Шубік не вийшов на політичну арену, був хіба таємним членом словацької народної партії Глінки.

На службі він швидко завоював собі авторитет. У параграфах розбирався й без докторського звання та третього державного іспиту; в фінансах тямив і без диплома. Вище ніколи не п'явся. На службі підтримував зразковий порядок і, працюючи, відчував навіть задоволення,— на відміну від деяких колег.

«Всі ми в поті чола трудимось для народу,— розмірковував він.— Одні пишуть вірші, інші виголошують промови з трибун або пропові-

¹ Глінка, Андрей — католицький священик, лідер фашистської словацької народної партії

вільного політичного протвердження словаків, надто після поразки гітлерівських військ під Сталінградом (хоч ще й лишалася у декого віра в гітлерівську таємну зброю, якою Німеччина, мовляв, підкорить світ), в умовах нелегальної боротьби комуністів і студентів проти клерикально-фашистського режиму, підпільної антифашистської діяльності, віри в Радянський Союз. Такою була атмосфера воєнної Братіслави.

У книзі «Доброчесний Мефодій» я використав багато власних спостережень. Тоді я вчився у Братіславі, брав участь у роботі підпільних марксистських груп, в гуртку антифашистських молодих літераторів, звідки й пішов у гори до партизанів. Саме з того часу виніс я інколи аж гротескні образи клерикально-фашистських діячів — «доброчесних Мефодіїв» та «доблесних Куцбелів». Тепер я закінчую новий роман, пов'язаний з «Доброчесним Мефодієм», де зображаю Братіславу під час Словацького національного повстання і в дні, коли її повернула свободу Радянська Армія.

Я з радістю пропоную українським читачам роман «Доброчесний Мефодій», де відтворюються події нашої недавньої історії. Це моя друга книга, яка піде до українських читачів, після роману «Повер-

нуся живий», надрукованого у «Всесвіті» й Держлітвидаві України 24 роки тому. До речі, роман «Повернуся живий» про Яна Наленку недавно вийшов у нас восьмим виданням, він відзначений літературними преміями, перекладений на багато європейських мов, за ним знято художній телефільм у Словаччині, а також художній фільм чехословацько-радянського виробництва.

Я нетерпляче чекатиму відгуків на роман «Доброчесний Мефодій» від читачів «Всесвіту», яким шлю свої сердечні, братні вітання.

МІЛОШ КРНО.

Братіслава, 15 вересня 1982 р.

Мілош Крно (нар. 1922 р.) — словацький поет, прозаїк, перекладач. Заслужений митець ЧССР. Автор прозових творів: «Віадук» (1945), «Два шляхи» (1953), «Лавина» (1954), «Повернуся живий» (1958, Український переклад див. «Всесвіт» №№ 5—6 за 1958 р. та № 1 за 1959 р.), «Важкі часи» (1965), «Гра зі смертю» (1971), «Гори чорні» (1974) та ін.

Роман «Доброчесний Мефодій» (1978) відзначено премією Спілки словацьких письменників.

дують з амвонів, ще інші сіють пшеницю або лікують хворих, а я рахую».

Помічати його почали в тридцять восьмому році. Тоді він уже не боявся публічно признатися в тому, що він — людак, словацький фашист. І, очевидно, ця сміливість йому теж допомогла. Радник міністерства!...

Як швидко це змололося! Все відбулося майже одночасно: генерал Франко вступив у Мадрид, у Ватікані обрали нового папу Пія XII, волею народу і в ім'я бога народилася словацька держава¹, проте Шубік був не в тім'я битий — він добре розумів, що держава виникла з волі фюрера.

Ну, але й так хвала всевишньому! Мефодій Шубік був потрібен столиці, і не просто як якийсь нікчемний писар, а як радник міністерства!

Недавно, гортаючи «Словака»², він натрапив на віршик, над яким довго крутив головою. Спробував його пригадати. Пошепки почав читати напам'ять:

Прапор у небо лине,
вогнем б'ють земля і рід,
померло плем'я голубине,
новий народе — в похід!

Шубік скупо усміхнувся. Як може щось бити вогнем, а тим паче земля і рід? Дурниця, слова без будь-якого змісту. Вірші про природу він розумів набагато краще. Та оскільки в цьому вірші йшлося про голубиний народ, то йому справді здавалося, що народ вирушив у похід. У похід в начищених до блиску чоботях і з хвацькими чорними помпонами на кашкетах. Народ в уніформі розбивав вітрини крамниць, забирав радіоприймачі в ненадійних елементів, від його крику аж площі здригалися: «Геть євреїв! Геть чехів!» Народ, який носив чорну уніформу, складав списки комуністів і, викинувши руку вперед, присягався на трибунах: «Або врятуємось, або загинемо!»

Народ? Це була тільки частина народу. Більшість його стискала кулаки й говорила напівпошепки. Шубік врів усім тим, хто на трибунах, по радіо і в газетах просторікував про патріотизм, вірних своєму народові християн і повторював до обриди, що треба перекувати ніжну душу словацького народу, схильну, як і всяка слов'янська душа, до індивідуалізму, щоб словацький народ — на кшталт народу німецького — став дисциплінованим, щоб корився наказам своїх вождів і вбачав у цьому свою священну місію на землі.

Якби земля крутилася під мелодію Мефодія Шубіка, якби все залежало від нього, то він став би радше на бік народу голубиного, покірного, ніж на бік народу, який вирушив у похід, який горлав під прапором зі свастикою:

Ріж і рубай до крові,
Народу свого служи онові!..

«Тільки не кров, — здригнувся Шубік, — тільки не крик! Церква — прошу дуже, богослужіння, оргán, проповідь — із цим я згоден, тільки не марші під барабани. І газети теж, щиро кажучи, більше мали б писати про те, як у Ватікані ховали папу, як кардинал під час церемоніалу торкався небіжчика молотком по скронях, констатує цим його смерть, а не про те, як навчаються півмільйона гардистів³ і що говорять їхні командири».

І чи можна Глінкову гарду вважати видовженим раменом хреста? Озброєна церква, як за часів хрестових походів? Але чому, в такому разі, до неї заманюють і євангелістів? Мовляв, обидві церкви повинні

¹ Мова йде про залежну від Німеччини Словацьку республіку, проголошену 14 березня 1939 року.

² «Словак» — фашистська газета.

³ Гардист — член фашистської терористичної напіввійськової організації.

підтримувати нову державу й допомагати гарді. Усе це здавалося Шу бікові значно складнішим за його фінанси.

«Хвала богові, що я досі не втручався у високу політику,— майнула думка.— Ім потрібні люди працьовиті, скромні, віддані, як я. Газети завжди трохи перебільшують із цією політикою, але, на щастя, не забувають і про щоденне життя».

Він заходився читати оголошення в газеті, надруковані над серйозними статтями: «Найкраща шинка — в фірмі «Блага!» «Християни, довіряйте своє здоров'я тільки християнським лікарям!»

Шубік помітив також довгий список імен та адрес шинків, над якими незабаром почеплять віхи¹.

По даху башточки над вікном зненацька затарабанили важкі краплі. Раптом вітер повернув в інший бік, і дощ почав бити у шибки. Блискавки раз по раз освітлювали довколишні будинки, над якими лунали перекоти грому. Дощ періщив з усіх боків. Над містом кресали блискавиці, розгалужені, мов золоте коріння дерев. Дощ репіжив липу, мов візничий батоги коней. У повітрі пахло озоном.

І враз вогненна блискавка вдарила зовсім близько, Шубік не встиг порохувати навіть до трьох. Загримотів грім. На стіні над письмовим столом погасла лампадка. Шубік кинувся до вимикача — струму не було.

— Немає світла. Зроби що-небудь! — гукнула дружина з суміжної кімнати.

— А що я можу зробити? — безпорадно розвів руками Шубік.— Грім ударив у лінію. Чи я знаю...

Він відчинив двері до вітальні. Ганка стояла над завмерлим пило-сосом.

— Подивись запобіжники,— не вгавала Шубікова.— Може, з ними щось не так... Як на те, ще й Цирка немає вдома!..

Дружина підійшла до вікна, поправила під косинкою волосся й похитала головою:

— Де ж це наш Цирко?

— Мабуть, до лекцій готується,— буркнув Шубік, наче сердячись, що його дружина не така молода, як Ганка, і зупинив свій ангельський погляд на свіжому дівочому личку.

2

Блискавка, яка вдарила в електролінію й погасила лампадку на віллі у радника міністерства Мефодія Шубіка, вимкнула також миготливу лампочку в темній кімнатці.

Комірка, яку разом із столом винаймав студентам крамар Віллань, містилася в сирій прибудові в дворі.

Товстий Едо Бахледа, студент юридичного факультету, підвівся з стільця, нахилився до вікна й буркнув:

— Тут темно навіть удень.

— До того ще й святий Петро на нас розсердився,— усміхнувся студент політехнічного інституту Іван Гутян.— Не встигли ми зазирнути в заборонену книжку, як він одразу ж погасив світло.

— Воно світило, як той світлячок,— махнув рукою Едо.— Доведеться купити сильнішу лампочку.

— І господиня підвищить нам квартплату,— усміхнувся Іван.

— Якос витримаємо,— відповів Едо.— Ти незабаром зароблятимеш десять крон на годину. Зовсім непогано.

— Це тобі так Циріл сказав?

— Авжеж,— відповів Едо.— Прийшов і сказав, що його батько просить, аби ти давав Цирілові приватні уроки. Якщо у нього поліпшаться оцінки, старий, мовляв, накинє іще.

¹ Зелений вінок, який вішають над входом до винного погребка або будинку, де продається молоде вино (словацьк.).

Іван, високий, худий, трохи сутулий, теж підвівся й потягнувся. Потім узяв книжку й почав її гортати.

— Дулю з маком ти щось там побачиш,— зітхнув Едо.— Зараз я пошукаю свічку.

Він повернувся до шафи, а Іван вийшов у двір. Дощ уже перестав. Над димарем ліниво здіймався дим, і вітер крутив ним на всі боки. Коли на столі заблїмала свічка, Іван повернувся до комірки. Відсунув на столі шахівницю з фігурками й розгорнув товсту книжку:

— «Велика Жовтнева соціалістична революція».

— І що ти хочеш у ній вичитати? — запитав Едо.

— Вона містить у собі єдиний рецепт, як урятувати наш народ,— відповів Іван.— Ти знаєш, що пише Гітлер у «Майн кампф»? Усі слов'яни приречені на рабство в третьому рейху. І ми, словаки, також. Нам загрожує справжня фізична смерть, а не тільки смерть нашої нації, нашої культури.

Едо поправив на перенісці окуляри, провів долонею по круглому червоному обличчю, яке аж пашіло здоров'ям, сів поруч товариша й запитав:

— Звідки тобі це відомо?

— З Німеччини приїхав один наш робітник,— відповів Іван.— Там запровадили концентраційні табори, голубе. Для комуністів, для соціал-демократів. Отож нам треба добре мізкувати.

— І який же твій рецепт, Іване? Революція?

На обличчі в Едо відбилосся напруження, пальці вп'ялися у стіл.

— І соціалістичне суспільство,— відповів Іван.— Йому ні до чого війна, воно не терпить шкуродерів і паразитів. Я дуже радий, що маю змогу прочитати цю книжку. Мені ще хотілося б побачити колись корабель «Аврору»! Кажуть, він стоїть на Неві на якорі.

Едо почував своє черевце, схоже на перекинутий казанок, і запитав:

— Чи тобі не здається, що ти трохи однобокий?

— Я знаю,— стрельнув на нього своїми чорними очима Іван,— ти надимався, як та гора, що породила мишу. Щомісяця в тебе був новий рецепт. Заратустра, Брахма, Будда, Масарик...

— Принаймні я хоч розширив свій світогляд,— знизав плечима Едо.

— Це сон рябої кобили, друже, ті гвої рецепти! — зітхнув Іван, зупинившись перед ним.— Вони придатні хіба для кухні нашої господині, а не для того, щоб урятувати людство.

— Даремно ти іронізуєш,— махнув рукою Едо.— Ти ж знаєш, що гвій рецепт мені подобається найдужче. Без росіян нам не вціліти. Як-що нас колись хтось і врятує, то тільки росіяни.

— Радий почути це від тебе,— всміхнувся Іван і, взявши книжку в червоній палітурці, розгорнув її й знову поклав на стіл.— Сьогодні книжки Леніна забороняють, завтра їх почнуть спалювати на вогнищі за рецептом Адольфа Гітлера. Ти чув, Едо, як учора горлали на вулиці: «Глінка — наш батько, Тісо¹ — наш вождь»? Нам уже нав'язали батьків, самозваних вождів і тисячолітній договір з Німеччиною. Мені соромно...

— Зате їм не соромно. Вони зрадили все, це факт: слов'янство, республіку, громадянські свободи й весь наш народ продали Гітлерові.

Іван легенько штовхнув Едо в живіт:

— Саме так. Не розумію тільки, навіщо тобі було так багато рецептів? Хіба не досить цього останнього? На, набирайся розуму! — І простяг йому книжку.

Едо сів і схилив голову над столом. Іван притулився лобом до шибки. Вітер гнав по небу хмари, кошлатив їх і рвав на шмаття.

Над столом спалахнула лампочка, й Іван задоволено потер руки.

¹ Тісо, Йозеф — 1939—1945 рр. президент т. зв. Словацької республіки. Страчений за співробітництво з гітлерівцями

— Святий Петро перестав на нас сердитись,— мовив він, й Едо відірвав погляд від книжки.

Нараз за вікном почулися чийсь кроки. Іван підійшов до дверей і, прочинивши їх, обернувся до Едо:

— До нас іде Шубіків син.

Він вийшов назустріч Цирілу, сімнадцятирічному вгодованому юнакові, і провів його до комірки.

— Сідай.— Іван підсунув гостеві стілець.— Давно вже я не бачив тебе.

Молодший Шубік був викапаний батько, тільки очі мав чорні, материні, й через те обличчя його не виражало овечої покірливості, як батькове. З Іваном, який був на чотири роки старший від нього, він познайомився на футболі в підгірному селі, куди їздив на літні канікули до бабусі.

— І справді давно вже,— притакнув Циріл.— Років зо три.

— Бачу, ти виріс,— зауважив Іван.— Мабуть, уже й голишся?

— Двічі на тиждень.

— Ну, то що? Я чув, що ти хочеш брати в мене приватні уроки? — запитав Іван.

Циріл блимнув на нього, скривив рот і, нарешті процідив:

— І так можна сказати. Не я, а татусь цього хоче. Йому не подобаються мої трійки. От він і згадав про твоє існування й послав мене до тебе. Я вже приходив сюди якось...

— Ну що ж, тоді будемо вчитись...

— Заради татуса...— Циріл гучно засміявся й скорчив гримасу.— Як став великим цабе, відтоді й псує мені нерви.

— Вчитися ми з тобою будемо заради гарних оцінок.— У голосі Івана прозвучали суворі нотки.— Коли почнемо перший урок? І де — тут чи, може...

— Татусь велів тобі передати, що в нас і що Ганка частуватиме тебе.

Ганка? Іван уже майже забув про неї. Ганка, дівчина з нижнього кінця їхнього села, приїхала в Братіславу й найнялася служницею до Шубіків. Дівчина гарна, а проте не зуміла знайти собі ліпшої роботи. Служниця. Краще б уже вийшла заміж.

Два роки тому він зустрів її в долині. Разом з іншими жінками вона садила в розсадниках деревця. Була боса, й він запитав її, чи не боїться гадюки. Дівчина засміялася, блиснувши разком білих зубів, і покрутила головою. Ні, чого б то вона мала боятися! Не боїться ані рисі, ані ведмеда, не те що гадюки — вона просто вб'є її палицею. І в рись теж може пошпурити каменюкою. Іван дивився їй услід; в легенькій спідничці, вона віддалялася легкою ходою, лишаючи на луці, яка іскрилася срібною росою, матові сліди; засмагли ноги її зарослися вище кісточок. Потім він вступив до інституту, більше часу проводив у Братіславі, ніж у селі, і образ дівчини поволі стерся з його пам'яті.

Над двором прояснилося. Іван пригадав, як дома в них крутим схилом гори дерлося сонце і як блищав на небі серп місяця, що так несподівано нагадав йому батькову сокиру, гостру й блискучу.

Смішно, що речі переживають людину, вінець творіння. Батько помер, а сокира залишилася. Іван береже її, мов якусь реліквію. А батька шанує більше тепер, після його смерті, ніж за життя. Малим хлопцем він завжди був на боці матері, розумів її нарікання. Батько був майстер на всякі витівки, через які страждала сім'я. Він постійно сунув носа куди не слід, принаймні так казала мама. З деревообробної фірми, де він працював бригадиром, його викинули на вулицю. Мати називала його розбишакою, другим Яношіком¹. Після смерті батька Іван довідався, що він був комуністом. І пізніше цим пишався.

¹ Яношік (1688—1713) — словацький національний герой, ватажок борців проти соціального гніту.

Спогади швидко бігли й зезали, немовби їх хтось крав.

Іван опам'ятався. Він був голодний як вовк. Страва, яку їм варила господиня, була пісна, і їм постійно хотілося їсти.

Циріл нагодився дуже вчасно. Іванові ой як потрібна кожна зайва крона. Він зможе частіше замовляти собі у Благі суп із фляками або шкварки з рогаликом, заробить собі на циркуль, на літографований курс лекцій та на папір для креслення.

— Ну, то коли ми почнемо? — весело запитав він.

— Коли хочеш, — відповів Циріл. — Будь-якого дня з неділі.

— Хвилинку, — Іван зазирнув у свій блокнот. — У вівторок. Годиться? Тоді о четвертій...

3

Ганка принесла на порцеляновому тарелі смажених курчат, і пані Шубікова промовисто глянула на неї, мовляв, можеш собі йти. Ганка поставила таріль на стіл, поправила перед Шубіком серветку, вкладену в кістяне кільце зі срібною монограмою, взяла тацю і вийшла з їдальні.

Коли за нею грюкнули двері, Шубік відкашлявся. Його м'яке, добродушне обличчя залив рум'янець.

— Скажи правду, — він скося глянув на сина, — чому ти затримався в Бистриці аж на чотири дні?

Циріл сидів за столом навпроти батька й мовчав, ліворуч від нього сиділа мати. Шоки в хлопця були бліді, здавалося, різони по них — і з рани не витече й краплини крові.

— Довідка від лікаря? — доскіпувався роздратований Шубік. — Можеш її показувати своїй бабусі — не мені... Мене не обдуриш.

— Мефодію, — спробувала зупинити його дружина, та він провадив далі:

— Признайся своїм батькам. У святому письмі сказано: «Шануй батька свого і матір свою». Лікарською довідкою ти можеш замилити очі своєму класному наставникові, але не мені, голубе. Дядько Поляк розповів мені, що ви читали там якусь книжку. Заборонену...

Циріл у думці вилаяв свого однокласника Йожо: то все він вивобкав, базіка! Але потім визнав, що хлопець інакше не міг вчинити: його дядько — великий поліцейський чин. Мабуть, улаштував племінникові перехресний допит, а може, і вліпив йому кілька добрячих ляпасів. Так просто Йожо не признався б.

Циріл скривив рот, провів пальцями по скуйовдженій шевелюрі й потупив очі.

— Так, — сказав він. — Я читав книжку.

— І яку ж саме, цікаво?

— Роман «Via mala».

— А дома ти хіба не міг його прочитати? — запитала мати й підігнула сина: — Їж, бо прохолоне.

Циріл похитав головою:

— Тут я не мав права його читати.

Батько окинув сина суворим поглядом.

— Стривай, — він почухав за вухом, — «Via mala»... Але ж твір у списку заборонених!..¹

— Так, — кивнув головою Циріл, і очі його заблищали.

Шубік спробував приховати своє обурення і вп'явся зубами в кураче стегенце. Трохи опанувавши себе, він промовив:

— І ти так байдуже про це говориш? Так-так! Наш синок читає заборонену літературу!..

— Через те я і їздив до Бистриці! — весело засміявся Циріл.

Шубік розгублено витер серветкою рот і промимрив:

¹ В романі швейцарського письменника Г. Кніттеля (1891—1970) «Via mala» клерикальна цензура знаходила надто фривольні сторінки.

— Не розумію, нічого не розумію. Чи я знаю...

— Послухай, таточку,— вів далі Циріл, уже трохи впевненіше — він явно почував себе переможцем.— Книжку цю заборонено і разом з тим не заборонено.

— Тобто як? — вигукнув Шубік і вперся долонями в стіл.

Циріл пересмикнув плечем, не перестаючи усміхатись.

— Дуже просто,— відповів він.— Книжку цю заборонено, але я читав її незабороненою.

Мати розгублено дивилася на сина. Вона не розуміла його пустотливої усмішки, не знала, до чого він хилить і чому так дратує таточка.

— Не ламай комедії, Цирку,— сказала вона.— Наш тато не любить безглузких жартів.

— І я теж, мамочко,— притишив голос Циріл і обернувся до батька: — Преподобний отець єпископ у Бистриці не включив цю книжку до списку заборонених. То хіба ми не мали права її там читати?

В Мефодія Шубіка відлягло від серця. Він налив собі вина, кілька разів ковтнув і м'яко усміхнувся дружині.

— Чому ж ти мені зразу не сказав про це? — запитав він сина.

— А хіба з тобою не можна трохи подражнитися, таточку? — усміхнувся юнак і заходився коло своєї тарілки.

Після третього келиха вина шоки в Шубіка розчервонілися; він задоволено всміхнувся і глянув на годинник.

— Передача церковної відправи з Відня почнеться за півгодини.

— У них там прекрасний орґан,— зауважила Шубікова уже безтурботним голосом.— А цей хор— враження гаке, ніби самі янголи співають!..

«Точнісінько так висловилася про це Йолка Полякова,— подумала вона.— І Поляки теж слухають Відень».

Шубік заплющив очі, склав на животі руки, як під час молитви, й кивнув головою. Голосно зітхнувши, він з вдячністю глянув на дружину, котра подобалася йому тільки в ті рідкісні хвилини, коли говорила про музику та про янголів. Тоді вона здавалася йому зовсім іншою, і богобоязливий Мефодій розумів дружину, як нікого в світі, забуваючи про її самовпевненість, ревності, істеричність та інші вади.

Шубікова простягла руку, натиснула кістяну кнопку; у коридорі розлігся дзвінок, і на порозі тієї ж миті з'явилася Ганка у білому мереживному фартусі. Вона швидко метнулася до столу й заходилася збирати порожні тарілки. Шубік наповнив чотири келихи, підійшов до служниці й сказав:

— Випийте з нами, Ганко!

Циріл схвально глянув на батька, Шубікова нерішуче взяла свій келих, а Ганка почервоніла, мов півонія.

— Випиймо за той щасливий день, коли ми сюди приїхали, до цього міста, в цей будинок,— урочисто проголосив Шубік.— Нам буде добре,— він кинув погляд на дружину й на сина,— і вам буде добре коло нас.— І глянув на Ганку, яка не знала, куди подіти свої руки.— Ви зможете заощадити тут якийсь гріш...

Шубік налив собі знову. Очі його злипалися, йому хотілося позіхнути, але він переміг себе й весело повів далі:

— Нам, усім словакам, відтепер житиметься добре. Як у бога за пазухою. Ми маємо свою, християнську державу.

— Але ж вона забороняє нам читати гарні книжки,— усміхнувся Циріл.

Шубік похитав головою:

— Тобі не дозволяється читати тільки шкідливу літературу, сину мій. Єретичну, комуністичну. Все інше можна. Чим більше, тим краще...

Заклавши руки за слину, Шубік пройшовся по кімнаті. Цим ритуалом, як правило, закінчувалася кожна вечера.

— Християнська держава — це давня мрія наших предків, — виголосив він і зупинився біля вікна з масивним барометром. — Любов — це все, сину мій. А соціалізм, наприклад, не визнає й крихти християнської любові, тільки ненависть до роботодавця.

— Я в цьому нічого не тямлю, — знизав плечима Циріл.

— Ну, скажімо, — провадив далі Шубік, — якби наша Ганка була соціалісткою, то вона повинна б нас ненавидіти.

— А за віщо? — нічого не розуміла Шубікова. — Ти мелеш якісь дурниці!..

— За те, що ми, її роботодавці, годуємо її, одягаємо. Розумієш?

«Ти волів би, мабуть, її роздягати, ніж одягати, — сердито подумала Шубікова. — Чи не занадто ти піклуєшся про неї, шалапуте? Так-так, голодній курці завжди просо сниться! А скроні вже посвілили, як в осла!»

— Але ж вона за це працює на нас, — перебив Циріл батька, згадавши свою недавню розмову з Іваном.

Шубікова підвелася з-за столу, махнула рукою й, позіхнувши, сказала:

— До чого стільки балачок про неї? — І, підійшовши до журнального столика, взяла «Словака» й простягла Цирілові. — Тут ось пишеться про таких служниць, як вона. Ану лишень прочитай нам.

Циріл неохоче поклав перед собою газету, перебіг очима кілька рядків і почав читати:

— «Дівчата-служниці! Незважаючи на свою нелегку працю, пам'ятайте також про обов'язок перед господом і перед своєю душею. На нас чигають різні спокуси і знади. Нам потрібна душевна сила. Господь хоче її нам дати й через те закликає: «Прийдіть до мене всі!» Чинімо екзерциції, духовні вправи під захистом монастирів. Не заважайте нам це робити, шановні дружини. Запишімося всі в монастир милостивих братів і внесімо по тридцять крон за житло й харчі».

Циріл пригадав, які нудні були шкільні екзерциції. Три дні просидів він у нетопленій школі, слухав піднесені проповіді ченця, дуже далекі від справжнього життя, його радощів і турбот, стояв навколішках, шепотів молитви й думав при цьому про жінок, а надто про Едіту, невисоку дівчину з великими очима, чорняву, в сірих гумових чобітках, які чомусь дуже його хвилювали. Коли перед вівтарем у костолі мелькали Едітині ніжки, Циріл забував навіть про слова молитви.

— Мабуть, її теж не завадило б туди відпустити, — звернулася Шубікова до чоловіка. — Цих два-три обіди я зварю й сама, не великий клопіт...

— Гарзд, мамочко, — кивнув головою Шубік. — Нам треба подбати й про власну душу. Тим паче тепер, коли господь благословляє нас. Кому в Братиславі живеться краще, ніж нам?

Шубікова хотіла йому заперечити. Йолка Полякова все ж таки краще влаштувалася, і це її дуже засмучувало. Недавно Полякова показувала їй свої коштовності. У Шубікової аж голова пішла обертом! Але Мефодій усе ж таки має рацію. Кравчиня, якої в Ліптові у неї не було, перукарка, педікюрниця — це ж просто розкіш!

— Циріла ми пошлемо до Відня, — сказав Шубік, чухаючи спину об одвірок. — Він закінчить там інститут зовнішньої торгівлі. Колись дотягне й до міністра.

4

Едо, Робот і Даньо Яношік простували набережною. Праворуч над ними, немов скалічений олень, здіймався із заростей Братиславський град. Його підпирали дві вулиці з домами розпусти, в яких відділ цін клерикального уряду встановлював таксу на різні види обслуговування клієнтів.

Сонце припікало. Парочки з купальниками в руках і з барвистими рушниками в сітках поспішали на пляж.

Назустріч юнакам неквапливо йшли декан Солар і Шубік. Обидва чоловіки були кремезні, вайлуваті, в обох випиналися черевця.

— Наче син із батьком,— зауважив Робот.

— Та це ж священик,— відповів Яношік, але Робот махнув рукою:

— Священик чи вояк — хіба не однаково?

— Патріотизм гут вирішує все...— раптом долинули до них слова декана, і хлопець сердито зціпив зуби. Йому пригадалося, як недавно гардисти жорстоко побили його тільки за те, що він зробив їм зауваження, коли вони розбивали вітрину крамниці.

— Я не терплю цієї «вірності народів і патріотизму»,— просичав він.— Ці «вірні» не замислюючись спалили б тебе живцем. Я з великим задоволенням повкидав би всіх таких у Дунай.

Хлопці зупинилися й довго спостерігали неспокійний плин річки.

— Треба було б узяти плавки.— зітхнув Яношік і поправив окуляри в товстій чорній оправі.

Робот показав на берег:

— Далєбі, там купаються. Ходімо туди...

Під лавкою билися два горобці. Настовбурчившись, забіяки кидалися один на одного, аж пір'я летіло.

«Лупцюють один одного точнісінько, як люди,— усміхнувся Едо.— Люди, по суті, не набагато розумніші за них».— Він пригадав своє рідне село, до якого приїхав новий крамар. Щоб привабити клієнтів, він не надумав нічого кращого, як звести наклеп на свого конкурента, мовляв, він бачив на власні очі, як у того капає з носа в цукор-пісок і як миші запаскудили йому борошно. Стрмень, однокурсник Едо, щоб одержати в гуртожитку ліжко, набрехав управителеві на свого товариша і вселився в гуртожиток на його місце.

«Інстинкт самозбереження, гризня за кістку, егоїзм — ось який наш світ,— подумав Едо.— Тільки Росія змогла вийти з зачарованого й проклятого кола, в якому люди відтоптують одне одному ноги».

З вулиці долинув жіночий вереск.

— Невже їх там хтось ріже? — запитав Робот.— Чи, може, з них шкуру деруть?

Вереск змовк так само раптово, як і зчинився, жалібно завив собака, потім розлігся звук автомобільного клаксона.

— Там і досі середньовіччя,— зауважив Едо, коли вони знову рушили набережною.— Ті жінки не можуть покинути цієї вулиці. І винні в цьому капіталізм і безробіття. Скільки жінок приречено на таке життя!

— Повії сприяють піднесенню національної економіки,— усміхнувся Яношік.— На кошти, що дає їхнє ремесло, будуються костьоли.

— Недавно я проходив Флоріанською вулицею,— сказав Едо й почервонів мов рак.— Дві жінки спробували заманити мене до будиночка, а коли я не пішов за ними, здійняли крик: «Держіть злодія!» Довелося взяти ноги на плечі й тікати звідти.

Друзі дійшли до пляжу. На піску загоряли три дівчини років по двадцять і двоє вісімнадцятирічних юнаків. Четверта дівчина,— Едо її впізнав,— студентка медичного факультету Магда Полякова з насолодою хлюпалася недалеко від берега. Циріл бризкав на неї водою й гучно реготав.

— Не треба! — кричала вона.— Намочиш мені волосся!

Робот підійшов до води, занурив руку й вигукнув:

— Я скупаюся, хлопці! Вода тепла, як парне молоко...

Він швидко скинув костюм, зробив кілька присідань і за мить уже плив від берега.

— Не вода, а розкіш! Пливить сюди!

Едо розстебнув комір сорочки й махнув йому рукою. Потім обернувся до Яношіка:

— Нам треба було б якось зібратися усім. Й Іванові теж. Ми, по суті, не знаємо, що нам робити.

— Ми ж вивчаємо політику,— відповів Яношік.— Готуємось...

— Це так, але, крім цього...

— Знаєш що, Едо? У мене є брат, який працює в лісництві недалеко від Братіслави. Що, якби ми збиралися там, а не у вас?

Едо на хвилину замислився, закурив сигарету й провів рукою по лобі:

— Це було б непогано. Коли за нами почнуть стежити, ми легко зіб'ємо шпигів з пантелику.

— Там ми вдаватимемо з себе туристів,— докинув Яношік.— Це буде неважко, як це роблять ті, що збираються в серпні на дні антифашистської молоді.

Раптом Едо смикнув товариша за рукав.

— Вона ж тоне! — скрикнув він, показуючи на Магду.

Дівчина верещала, махаючи руками, наче птах крильми, вистромила голову з води, але вир закрутив її, мов легку пластмасову ляльку, й потягнув на дно.

— Роботе! — закричав Яношік і зірвав з плечей піджак.

Робот був недалеко від Магди. Він теж почув її крик і за кілька секунд доплив до місця, де голова дівчини зникла під водою. Циріл із товаришем і собі кинулися рятувати Магду.

Робот пірнув, потім відштовхнувся від дна, вистромив голову й знову зник під водою. За хвилину він уже тягнув дівчину за собою, гребучи вільною рукою. Коли він уже був на мілкому, до нього підскочив Циріл, і вони витягли неспритомну Магду на пісок. За хвилину прибіг Яношік, і всі троє трохи підняли дівчину.

Вона ще не встигла наковтатися багато води і знепритомніла, мабуть, з переляку.

— Я знаю, що в таких випадках треба робити.— Яношік відштовхнув Робота, перевернув Магду спершу долілиць, а потім знову на спину, відтак схопив її за руки й почав робити штучне дихання.

Магда поволі приходила до тями, немовби звідкись здалеку повертаючись до цього міста, на цей розпечений пісок на березі Дунаю. Вона не розуміла, що з нею сталося, чому над нею стоять навколішках ці двоє юнаків, один з яких зводить і розводить її руки, а другий,— його вона бачила у воді,— усміхається їй якоюсь застиглою усмішкою.

Вона труснула головою, сіла й сперлася на руки. До неї підбігли подруги.

— Що сталося? — запитала вона їх.

— Ось твій рятувальник,— відповіла дівчина в старомодному купальнику й показала на Робота.

Магда сумно всміхнулася юнакові, і її перелякане обличчя набрало якогось солоденького виразу.

— Магда Полякова,— відрекомендувалася вона й простягнула юнакові руку.

Циріл підійшов до Робота.

— Не забудьте, що її батько — головний шпиг у Братіславі,— прошепотів він.— Коли вам щось буде треба...

Робот важко дихав і весь трусився, хоч сонце ще припікало. «Мабуть, це від надмірного напруження»,— подумав він і пішов до своєї одежі.

Дівчина в старомодному купальнику подала йому рушник і всміхнулася:

— Ох, як це романтично! Рятувальник!

— Тут нам не завадили б і кілька юних черничок,— прошепотів Поляк, але Шубік примружив очі й приклав палець до губ:

— Тсс!

Полякове вузьке, худе обличчя ще більше витяглося, в кутиках уст застигла усмішка. Він глузливо глянув на Шубіка й подумав:

«Йому бракує вже хіба німба. І крил. Справжній архангел. Руки складає, як до молитви, очі сумирні,— хоч на єпископа висвячуй».

Монастирська їдальня. де збиралися на духовні вправи найвищі чиновники, була холодна, похмура й незатишна. Поляк не любив темних приміщень. Вони нагадували йому тюремні камери, де він часто допитував антидержавні елементи й інших підозрілих осіб.

Цело Поляк як високий поліцейський чиновник не переставав думати про свою роботу навіть тут, на духовних вправах. Хіба ж це гріх? Ні,— заспокоїв він себе. Його, юриста-невдаха, згодом підмінного вчителя міської початкової школи й офіцера запасу, запросили до Братіслави. Спершу він працював у головному штабі, потім йому запропонували одне з начальницьких крісел у Центральному управлінні державної безпеки. Так, його запросили сюди ті, що з божої милості через одинадцять століть відновили в Берліні християнську державу. Ну, а думати й під час молитви про роботу Поляк не тільки має право, а й зобов'язаний.

«Я не шеф фінансів, як Мефодій Шубік,— подумав він.— Державну скарбницю ніхто не пограбує. Зате я міг би в нього і в гардистів украсти відвагу із сердець. Вони мають бути пильні, всі чоловіки мають бути пильні, як боже око! Бачити все й знати про все. Треба стежити не тільки за явними ворогами й мерзотниками, а й за своїми людьми. Відпочивати не можна навіть у церкві».

Він сидів мовчки на довгій, недбало обструганій лаві поруч Шубіка, котрий час від часу робив якісь нотатки в блокноті й побожно слухав декана Солара.

Декан Солар, сивоголовий і кремезний, з сірими, невинними очима, був оратором старої школи. Як у житті, так і на депутатських трибунах та на амвонах божу трійцю він поєднував із трійцею імен «Глінка, Гітлер, Тісо» й непомітно протягував у молитву політику. Перед початком екзерцицій він сказав:

— Недавно весь наш уряд провів успішні екзерциції в Ружомберку. Наші міністри відпочили, забули про суєту, віддавшись роздумам про боже провидіння. А можливо, іноді вони замислювались і над труднощами в роботі... Пан міністр фінансів, великий любитель сигар, сидів у монастирській келії з написом на дверях: «Для тих, хто не курить». І він таки зумів протягом тих трьох днів максимально приборкати свою пристрасть до куріння.

Почувши про свого шефа, Шубік одразу ж розплющив очі й закивав головою. Ще б пак: на таке самозречення здатні тільки справді святі мужі. А думками Цело Поляка заволоділи юні чернички.

«А що, якби й Ганка була тут разом зі мною на екзерциціях? — подумав Шубік і одразу ж замахав рукою: — Apage, satanas!»

Потім знову почав вслухатися в деканові слова, наче в музику під час концерту смичкових інструментів. У вухах йому лагідно звучав голос старого.

— Або візьмімо нашого головнокомандувача гарди,— вів далі декан свій зворушливий опис ружомбероцьких духовних вправ на міністерському рівні,— він завжди, мов те живе срібло — енергійний, весь час щось говорить, і хвилини не всидить на місці. Я бачив, як він цілими годинами стояв навколішках у келії і молився — непорушний, мов статуя. В особі міністра освіти, в свою чергу, чудово поєднувалися елегантність зі скромністю. Я дивився на його губи, що шепотіли слова, звернені до господи. Мені здалося, губи ці створені виключно

для молитов.— Декан ковтонув із кухля води, зітхнув, що з ранку мав у роті хіба тільки молитву, сперся рожевими руками на буковий стіл і провадив далі:— Голова уряду почував себе в келії цілком природно. Він звик до в'язниці, коли панове в Празі садовили його за ґрати. Ті панове, які заґрібали мільйони, глузували з бога, своїми голими колінами оскверняли наші гори і влаштовували безбожні оргії.

Слово «оргія» привело Поляка до тьми. Перед очима в нього постала дама в літах, пані Іренка. На ній був розкішний халат, на білосніжних ногах чорні панчохи. Вона відкорковувала шампанське й шепотіла йому про якісь святі оргії: «Мій досвід, пане начальник, доповнять мої недосвідчені, невинні дівчатка. Можеш собі уявити, що тебе жде! Ти такого ще не зазнав на своєму віку».

Поляк вірив у небо скоріше за звичкою, ніж із внутрішньої потреби чи з глибокого переконання. Вважав, що бог надто високо й нічого не зробить йому, хоч, може, він і мстивий. Адже навіть сам Гітлер не вірить у того господа, в якого вірить декан Солар, і блискавки за це не падають йому на голову. Навпаки: держави падають перед ним навколішки, мов віруючі перед святим отцем. Його хвалить президент— священик, декан, як і Солар.

І все ж таки образ пані Іренки тут, серед цих монастирських мурів, здавався йому недоречним. «Тут їй не місце»,— сказав він собі й зосередив свою увагу на тому, що говорив декан.

— Тут, на духовних вправах, які вестиме екзерцитатор-чернець, ми не повинні думати про свої животи й про гарячу кров. Тут ми з'єднані з господом. Чи можна вважати це обмеженням свободи? Відмовою від утіх і розкоші? Певною мірою, мабуть, так!

Уже навіть Шубік не слухав, що проповідує декан. Він сушив собі голову над тим, які податки доведеться запропонувати урядові, думав про розмір гербових зборів, про доцільність премій членам правління підприємств і товариств, про дружину, яка починає бурчати, що Поляки заробляють більше, ніж він, і що йому теж не завадило б краше працювати ліктями.

Він опам'ятався тільки тоді, коли декан Солар почав читати молитву. Всі присутні опустилися навколішки й пошепки повторювали за ним слова, мов тиха луна.

Декан випростався, пригладив рукою волосся й сказав.

— А тепер кожен до своєї келії! Годину присвятить медитації. Ви побачите, що ваші душі одразу ж відчують, як із них спадає тягар буденних турбот. Та людина живе не тільки словом божим, але й хлібом. Через дві години на вас чекатиме скромний обід. А тоді почнеться екзерциція.

Поляк підвівся перший, узяв під руку Шубіка й озирнувся на всі боки. Його приклад наслідували мужі з одухотвореними обличчями, мужі, котрих вожді нації покликали до стерна й машин корабля, який впливав у широке море під двораменним хрестом. Очі їх випромінювали радість.

— Між нами існує єдність,— долинув до Поляка голос декана, і він зрозумів, що Солар пояснює комусь незрозумілі місця своєї промови.— Так само, як Глінка був партією, а партія Глінкою, як партія була народом, так само й нині вождь і народ— це одне ціле, ба навіть більше: одне ціле становлять також народ і держава. Через те одне ціле становлять нині церква й народ, і тому ми, священики, дбаємо й про державні справи.

Келії Поляка і Шубіка містилися одна навпроти одної в темному вузькому коридорі. На стіні під розп'яттям блимала лампада.

Вони зупинилися під дверима своїх келій. Шубік випростався, аж хруснули кістки, й, усміхаючись, промовив:

— Це так прекрасно! Людина відпочине, перегляне все у своїй душі, як у повній скрині, стане доброшою.

— Ти говориш, як святий, Мефодію,— підколов його Поляк.— А тим часом справжній аскет я, а не ти.

Шубік махнув рукою:

— Дружина гризе мене день і ніч. Йї усього замало.

— Жінки всі однакові, Мефодію. А ти натякни деканові. Про мою він подбав, допоміг. Ти ж йому не чужий. Нам з тобою легко.

— Чому?

— Кому Ісус Христос брат у перших, а діва Марія тітка, за того всі святі заступаються.

«Чому він і тут мені нагадує, що я не чужий деканові Солару? — розсердився Шубік.— Про Йолу Полячку всім відомо, що вона Соларова дочка. Що ж до мене, то це тільки здогади».

— Знаєш,— уже трохи тихіше провадив далі Поляк,— Йолка хоче арізувати¹ великий салон капелюшків. Після Грюна.

Шубікові перехопило дух. Арізувати? Та це ж суперечить церковним канонам. Викинути єврея на вулицю й перебрати на себе його діло? Але ж єврея після цього вивезуть до Німеччини в концтабір, де його жде тяжка праця. У цю хвилину він навіть забув, що й сам купив віллу у євреїв.

Помітивши Шубікове збентеження, Поляк раптом додав:

— Ми навчимо їх ще й працювати. Що в цьому поганого? І потім, не забувай: з кожного шинку, з кожної крамниці, де сидить єврей або чехословак², поширюється дух гниття. Я заявляю тобі це як поліцейський. І тому, Мефодію, послідовна арізація неминуча.

— Але чи підуть на це наші словаки? — засумнівався Шубік.

— Хвалити бога, ми стали воєнним народом,— рішуче відповів Поляк.— Наші люди навчаються всього, тільки їм треба трохи більше настирливості й божої помочі.

Шубік мовчки кивнув. Так, тут справді потрібна божя поміч. У всьому. Що б він робив без неї в міністерстві, де він — головна опора пана міністра?

— Ми повинні подати приклад,— сказав Поляк.— Арізувати першими! Подумай над цим.

— Ходімо вже,— зітхнув Шубік і перший зайшов до своєї келії.

Крізь віконце, яке можна було затулити долонцею, на стіну падав квадратик світла, який упирався в ноги розп'яттю біля дверей. Просте, тверде ліжко, стіл і стілець, молитовники, блокнот, олівець, глек з водою й кухоль.

Погляд на глек викликав у Шубіка спрагу. Він налив собі в кухоль води, відпив трохи й похитав головою. Це ж не по-християнськи — вигнати єврея з крамниці й сісти за його касу. Цело Поляк зовсім іншої вдачі, але він, Шубік, воліє, щоб його руки залишилися чистими. Інша річ, якби ця арізація була примусовою. Якщо господь захоче, все буде добре, без його волі навіть листок на дереві не ворухнеться.

Шубік уляк перед розп'яттям і довго й палко молився. Блавав Ісуса, щоб той завжди допомагав йому, щоб не полишав його ні в радості, ні в печалі. Підвівшись, він сів на розхитаний стілець і розгорнув молитовник.

Друга книга, жигтепис пап, була загорнена в свіжий номер «Словака». Після молитви йому захотілося переглянути газету.

«Іжте баранину! — прочитав Шубік.— Вона корисна для здоров'я, смачна й наша, словацька». «Чехія була більшовицьким гніздом, і Німеччина не могла цього терпіти». «Даруйте золото державі. Одержите залізні обручки». «Адольф Гітлер — гігантський вибух національної гордості». «Дівчина з порядної, побожної сільської родини шукає місця служниці в добрих людей за харчі, нічліг і сто крон».

¹ Арізація — за фашистського правління експропріація єврейського майна і передача його особам «арійського» походження.

² Тобто чех або словак, які визнають національну єдність двох народів; з погляду словацьких фашистів — «зрадники» Словачини.

Шубік відсунув книжку, загорнену в газету. Газета — це не духовна пожива. Але все ж таки він мимохіть усвідомив: саме стільки в них одержує Ганка.

В животі у нього голосно забурчало. Він був голодний як вовк.

Нараз хтось постукав у двері, й до келії увійшов декан Солар.

— Сиди,— зупинив він Шубіка жестом руки.— Я прийшов подивитись на тебе.— Важкий, наче ведмідь, він опустився на тверде ліжко, яке вночі муляло Шубіка в боки. Глянув на столик і всміхнувся: — Літургійне вино здоровіше, ніж вода. Але на екзерциціях не зашкодить трошки скромності. Ну, як ми себе відчуваємо?

— Чудово,— відповів Шубік.— Так, неначе б я перебував на висоті десять тисяч метрів над рівнем моря.

— Зовсім близько від неба? — усміхнувся Солар.— На землі теж добре, сину мій. Навпроти резиденції уряду храм господній. Хіба тобі не добре і в цій юдолі сліз? — Він поплескав Шубіка по плечу й запитав: — Ти радий, що тебе перевели до Братіслави?

Шубік кивнув головою:

— Ну звичайно! У мене тепер є навіть башта...

— Я хотів мати тебе близько біля себе, сину мій.

— То це зробили ви? — вигукнув Шубік.

— Я розмовляв із паном президентом,— відповів декан.— І на Поляка теж звернув його увагу. Спритний чоловік...— Він склав руки, наче до молитви, потім обернувся до Шубіка: — Тобі все зрозуміло?

— Одна річ мене мучить,— відповів Шубік.— Гітлер. Адольф Гітлер. Боюся, що він авантюрист. А крім того, кажуть, він ще й безбожник...

— Це зовсім не так,— із запалом заперечив декан.— Гітлера на цей світ послав сам господь. Без нього в Німеччині переміг би більшовизм. До того ж він підтримував нас, словаків. І проти мадярів, і проти поляків, які хотіли нас розділити. Він сказав про нас: «Словацька нація шляхетна, героїчна і достойна мати свою самостійну державу».

Шубік був трохи розчарований. Хіба людаки не вибороли собі державу самі? Невже її й справді запропонував їм Гітлер? Він посмутив і глянув на декана.

— Аби ти не казав, що я про тебе забуваю,— тим часом провадив далі Солар,— я домовився з головою уряду. Очолити правління товариства «Лісові плоди». Репрезентуватимеш у ньому державу з п'ятдесятьма двома процентами акцій, інакше кажучи, командуватимеш там, як імператор. Отримуватимеш шістдесят тисяч крон. На рік, звичайно.

Навіть у цьому святому місці Шубік зрадив, почувши такі прозаїчні слова. Дружина більше не гризтиме його. Не наполягатиме, щоб він арізував, як Йолка Полякова. Прибутки його будуть чисті, мов свячена вода. Йому ніколи не доведеться вмивати руки, як Пілатові перед Христом.

— Про деталі тебе повідомить міністр,— додав декан і зворушено глянув на нього.

— Красно дякую,— сказав Шубік.

Декан затулив рукою обличчя.

— Батька твого вже немає в живих,— повів він трохи тихіше, немовби тут і стіни мали вуха.— Але я не забуваю про тебе, бо ти моя кров.

Шубік схопився руками за голову, й кров ударила йому в обличчя. Останнім часом він чув уже про це не раз, але не був певен, що то правда. І тільки тепер усю підтвердилось. Отже, по батькові він доводиться братом Йолці Поляковій!

Шубік сидів, міцно притиснувшись до спинки стільця; очі його були заплющені, товсті губи посіріли...

Отже, Солар його батько. Про нього, Шубіка, дбає декан, а не народ. Який же він був наївний! Бірив, що на нього звернув увагу народ!

Мов кадри порваної кінострічки, перед очима його замелькали картини. Ось він, мале хлоп'я, дріботить у великих гумових чоботях, з вербовим кошиком поруч Солара, новоспеченого священика й депутата. Дощ леє як з відра. Соларове пальто все срібне від дощових крапель, а в кишеню Мефодія Шубіка ворухнуться жива риба.

А ось він, уже більший, сидить у будинку священика. Ласує сунічним варенням з пирогом, п'є солодку каву з молоком і гортає товстезну книжку. Цікавими очима роздивляється репродукції картин відомих художників, розпитує — вже декана — про зображене, навіть витирає з ока сльозу, коли бачить розп'ятого Христа в терновому вінку. Після цього він поколов шипшиною все своє тіло. Декан допитувався в нього, чи хоче він бути священиком. Мефодій захоплено кивав головою, удавав перед хлопцями священика: проповідував із дубової колоди в закинутій різниці біля потоку, надягав чорний светр замість ряси. Але незабаром декана перевели з їхнього села, і коли Мефодієві треба було вирішувати, що він хоче вивчати, Солар написав матері, що найкраще буде, якщо хлопець студіюватиме право. Народові потрібні політики — виходці не тільки з духівництва...

Декан перехрестив Шубіка й непомітно вислизнув із келії. Запала така глибока тиша, що здавалося, ніби Шубіка щойно відвідав сам дух святий, а не галасливий, красномовний Солар, який аж ніяк не нехтував утіхами грішного світу.

Думка про правління товариства «Лісові плоди» підбадьорила Шубіка. Хоч тепер він і наділений високими повноваженнями, багато що вирішує, дає поради самому міністрові і може впливати навіть на уряд, однак шістдесят тисяч на рік — то вже серйозна розмова. Дружина, нарешті, заспокоїться, а Полякові не треба буде скеровувати його на хибний шлях — на арізацію, він доведе до ладу свою віллу, чесно сплатить усі борги...

Згадавши раптом, що він перебуває на духовних вправах, де немає місця житейській суеті, Шубік упав навколішки перед розп'яттям і почав палко молитися.

6

Йожо Белан довго сидів у студентській кімнатці, раз по раз поглядаючи у вікно на закурений двір. Коли Іван зупинив на ньому нерозуміючий погляд, він винувато сказав:

— Це в мене вже звичка така. Конспіративна. Таке відчуття, наче хтось завжди йде за мною назирці.

— Не бійся, — заспокоїв його Іван. — Про нас ніхто нічого не знає.

Беланові було років п'ятдесят. Худий, синьоокий, з припорошеним сивиною каштановим чубом і шрамом на лобі, він жваво жестикулював, мружив очі й час від часу облизував тонкі губи. З Іваном вони познайомилися на футбольному матчі, коли місцева «Братіслава» завдала поразки віденській «Адмірі». На футбольному полі тоді вперше пролунали голоси невдоволення німцями, а Іван, і це не сховалося від Белана, організував оті студентські скандування. З того часу вони зустрічалися уже разів чотири, і Белан розкрив перед ним свої карти.

— Я хотів би інформувати тебе про те, що ми стежимо за всім, що діється в СРСР, — сказав Іван.

— Як це — за всім?

— Ну, за життям комсомолу, за історією громадянської війни, читаємо книжку «Світ без бога» й «Політичну економію». Таким чином ми розширимо свій кругозір.

— Це добре, — кивнув головою Белан. — Треба вчитися. Як говорив Ленін...

— Я знаю, — перебив його Іван.

Погляд Белана зупинився на письмовому століку під вікном, на якому червоніла книжка з серпом і молотом на обкладинці. Белан наморщив лоба:

— Книжки завжди обгортай. Найкраще в газети.

— Та я обгортаю,— Іван підвівся й сховав книжку в шухляду.— Тільки цієї не встиг.

Белан і собі підвівся з стільця й заходив по кімнатці; постукавши кісточками пальців по шафі, яка стояла в кутку, він обернувся до Івана:

— Я зроблю тобі тут подвійне дно.

— Навіщо?

— Для книжок,— відповів Белан і відчинив шафу.— Я теж у такий спосіб переховував свої книжки.

Іванові це вже давно не давало спокою — він познайомився з робітниками, які належали до комуністичної партії, але не з самого початку, як Йожо Белан. Усі вміли лаяти панів, стискати кулаки, були сміливі й рішучі, як люди, котрим нічого втрачати, однак не дуже розумілися на ситуації. Не вміли все тверезо, як слід обміркувати. А в Белана були, напхвату готіві рецепти на кожну проблему, на кожен хід — хід у відповідь.

— Як ти вступив до партії? — поцікавився юнак.

Вицвілі очі Белана ожили, заблищали.

— Це було давно, ще під час війни. Я потрапив у полон...

Перед очима в нього раптом постали зарослі обличчя полонених австрійців, хати, засипані снігом, який не вмщався на дахах і звисав, наче дріжджове тісто. Потім серед них з'явився червоноармієць. Оголосив полоненим, що в Росії відбулася революція, що Ленін дає їм свободу — вони можуть повернутися додому або вступити до лав Червоної Армії. Белан зголосився одним із перших. Ганявся за білими, обійшов і об'їздив чималий шмат Азії, потім потрапив у полон до білих, але червоні врятували його від розстрілу.

Згадавши про друге своє полонення, Белан здригнувся й додав:

— У Росії я потрапив до червоних. Там я пройшов університет життя.

— Бачу,— всміхнувся Іван.— Без тебе нам важко було б щось зробити.

— Як тобі відомо, партія не переставала існувати й діяти,— провадив далі Белан, неквапливо міряючи кроками кімнатку.— Ми вже й на заводі маємо свою організацію. Ясна річ, ніхто з нас не кричить про це на всіх перехрестях. Ми в підпіллі. Але тобі довіряємо. Знаємо, що ти не мав часу вступити... Однак треба, щоб ти організував групу. У вас, серед студентів. Антифашистську, звісно.

Іван зрадів. Він уже давно про це думав, а Белан, старший за нього щонайменше вдвоє, відверто все це йому висловив. Отже, вони сходяться в поглядах.

— Я хотів з тобою порадитись,— почав він.— Я думаю про це вже давно, товаришу Белан. Спершу ми підготуємось теоретично, ми, семеро студентів, а потім заснуємо таємну організацію.

Белан допитливо подивився на нього. Цей юнак не був схожий на страхополоха чи на опортуніста. І мав голову на плечах. Спершу підготуватися? Ну гаразд, а фашисти тим часом спокійнісінько ведуть за собою студентів, як баран стадо овець.

Іван помітив хмарку на чолі в Белана, і йому здалося, що він висловився не зовсім точно.

— Я не можу працювати з політично неграмотними людьми,— додав він.— Ми повинні стати спершу марксистами.

Белан закурив, випустив дим носом і кисло посміхнувся:

— Поки ви доростете до стопроцентних марксистів, усі ваші говориші маршируватимуть у гардистських чоботях. І ви теж будете в цьому винні.— Він зайшовся кашлем і швидко додав, підвищивши голос:

— Зволікати далі з організацією ви не маєте права. У ній ви підвищу-
ватимете свій рівень, у ній. Завдання розподіліть так...

— А чи не можна це зробити заздалегідь? — урвав його Іван.

— Тобто як заздалегідь?

— Ну, спершу здобути марксистську освіту, потім вступити до
партії і тільки після цього вербувати нових членів.

Белан добродушно усміхнувся й поплескав Івана по плечу.

— Не будь таким наївним, — сказав він. — Точиться битва за люд-
ські душі. Час працює поки що на користь фашистів. І невже ти ду-
маєш, — він легенько смикнув юнака за рукав, — що гільки професор
марксизму може агітувати за нашу справу? З тебе вистачить і того,
що ти знаєш зараз. А в партію тебе приймуть на підставі того, як пра-
цюватиме група, а не тільки на підставі того, скільки книжок
ти прочитав.

«Белан має слушність, — подумав Іван, — не треба далі зволікати.
Політична ситуація в світі може змінитися, німці сунуть на Схід день і
ніч, уже окупували Польщу. Потім важче буде укорінюватись між
студентів».

— А що входило б у наше завдання, окрім залучення молоді? —
запитав він.

— Передусім агітація, — відповів Белан. — Роз'яснення групам,
окремим особам соціального, національного й релігійного питань. У нас
є й нелегальна преса, листівки... Будеш підтримувати зі мною зв'язок.
Тільки ти один, більш ніхто. Організуй групку максимум із чотирьох-
п'ятьох юнаків, і кожен із них нехай у свою чергу теж очолить неве-
личкій осередок. Про тебе знатимуть тільки ці п'ятеро, зрозумів?

Іван мовчки кивнув головою.

У них буде своя організація, буде свій осередок. Вони з Едо біль-
ше не тинятимуться по стадіону, не порпатимуться самі в книжках, а
ввіллються у величезну, хоч подекуди ще й невидиму армію, котрій
не до вподоби ні свастика, ні двораменний хрест, під якими гардистські
крикуни палять найкращі книжки...

7

«Дружина сто разів має рацію, — подумав Шубік, — на саму плат-
ню не проживеш. Якби ж то гроші були гумові, щоб платню можна
було розтягнути від першого й до першого, як каже Поляк! Але тепер
уже можна було б непогано жити й на половину місячного окладу, —
з'явилися солідні тантьєми¹.

Він сидів, обважнілий, наче ведмідь, на новій лавці, спершись лік-
тями на масивний стіл, вкритий білою скатертиною і заставлений
пляшками. Пив белянську ялівцівку, закушував її грудочками цукру й
запивав іскристою мінеральною водою.

Шубік був щасливий, що йому вдалося непомітно зникнути на два
дні з жаркої Братіслави під приводом службової поїздки, щоб само-
віддано попрацювати на благо народу, трохи розважитись у лісі з чле-
нами правління і з директором багатого акціонерного товариства «Лі-
сові плоди».

Крім окладу радника міністерства, Шубік тепер щомісяця одер-
жував тантьєми — солідну суму, яка перевищувала платню. Але робо-
ти в нього нітрохи не побільшало.

Поруч сидів Поляк. Його худе обличчя з чітко окресленими губа-
ми, блідими й тонкими, було сьогодні напрочуд спокійне: з нього зник
владний вираз, непорушність, і тільки праве око час від часу кліпало.

— У нас із тобою спільна дорога, Мефодію, — мовив він, звертаю-
чись до Шубіка, — Ми — члени одного й того самого правління, одер-

¹ Одна з форм додаткової винагороди для членів правлінь акціонерних товариств.

жуємо платню з тієї самої каси, і коханки у нас теж мали б бути спільні...

— Цсс,— Шубік посварився на нього пальцем.— У нас з тобою є діти, цим не можна легковажити. До того ж божа заповідь...

— Дочка моя вже навчається на медичному факультеті,— усміхнувся Поляк,— а син твій скоро складатиме іспити на атестат зрілості. Ніяких турбот! Ти ще не дозрів для смітника. Чи, може, вже? Ми ж із тобою ровесники.

— Я ще мужчина,— почервонів Шубік,— тільки ж і роботи в мене по горло.

Повіяв рвучкий вітерець і доніс до Шубіка дурманні пахощі сіна, які нагадали йому про дитинство. Яке ж воно було гарне і яке воно нині далеке!

— Ти погано живеш, Мефодію,— повчав його Поляк.— Сидиш, рахуєш, молишся. Так колись тебе і правець ухопить, друже. Тобі не завадило б час від часу трохи й розважитись, хай йому грець!

Член правління, нотаріус, доктор Куцбел, невеличкий, лисуватий чоловік з вусиками й червоними щоками, почув їхню розмову й усміхнувся:

— Нам і справді не зашкодило б трохи пожирувати, пане голова, це корисно для здоров'я.

Прискрів червоними іскорками й, дотліваючи, пашів теплом, наче десятиголовий дракон. Проолієний папір, яким обгорнули свинину на рожні, побурів, мов сухий тютюновий лист. Двоє членів правління старанно повертали рожен. Крізь папір пробивалися різноманітні запахи — печені, кмину, перцю, цибулі, оштепка¹, сала, печеної картоплі.

— Ось чим нас повинні були годувати на духовних вправах,— прошепотів Поляк Шубікові на вухо, щоб не почув Куцбел. Лютеранин не повинен знати, що віруючий католик огинається від духовних вправ.

Шубік не обурився цього разу й не приклав палець до губ. Він тільки добросердо всміхнувся і простяг руку до чарки.

Поляк підвівся з-за столу, потягнувся і зник за деревами.

Директор товариства «Лісові плоди» інженер Косо підвівся від вогнища, підійшов до столу і, наливши в чарку ялівцівки, потер пальцем вусики.

— За ваше здоров'я, пане голова,— звернувся він до Шубіка й підняв чарку.— Завдяки вашій допомозі наше виробництво тепер значно зросте. Ми, скромні виробники, весь час перебуваємо в тіні, а ви, панове члени правління,— наша окраса, наші захисники. Ми дивимось на вас, шановні, як сироти на своїх добродійників.— Він зайшовся кашлем, на мить заплющив очі, тоді знову провадив далі:— Що ми виробляємо? Першокласні шнапси з лісових плодів, повидла, компоти, соки. Якщо нам знизять податки, ми підвищимо продуктивність, розширимо асортимент. За ваше здоров'я, панове!

Шубік стиснув у руці чарку, усміхнувся й сказав:

— Я знаю вашу продукцію, вона першокласна. А ваші чорниці! Та це ж казка! Або брусниця!..

— Вони й залишаться казковими,— вдячно вклонився директор.— Ви це дуже гарно сказали. А податок...

— Я цим поцікавлюсь,— великодушно пообіцяв Шубік.— Гадаю, дещо ми все-таки зможемо зробити. Не будемо ж ми, зрештою, самі собі вставляти палиці в колеса...

— Ні, не будемо! — вигукнув підпилий Поляк.— І не дозволимо за таку дрібницю посадити вас, панове, за ґрати!

Всі захихикали — директор Косо догідливо, Поляк пустотливо, а Шубік силувано, Куцбел ледь скривив рота — він почував себе не зовсім певно в цьому товаристві, з яким його зв'язували хіба що власні акції.

¹ Оштепок — копчений овечий сир (словацьк.).

«Цей бовдур іще накаже влаштувати в мене домашній обшук і звелить конфіскувати всі мої вклади! — Він скося глянув на Поляка й почув лисину. — Вони не визнають римського права. Для них право — це те, що корисне для вождя. Нині вони виступають проти комуністів, завтра ополчаться проти чехословаків. Право для них — це оказамлювання!»

— Ці правління — непогана річ, — озвався Поляк.

— Вони не оригінальні, — не втримався Куцбел. — Правління виникли одразу ж після війни, щоб ми, словаки, могли контролювати іноземні фірми, які діють у нас.

«Мало справжніх словаків уклали капітал у нинішні підприємства, — подумав Поляк. — Переважно то гроші євреїв і акції чехословаків. То нехай їх контролюють людаки».

До столу підійшли троє членів правління; двоє водіїв тим часом зняли рожен, застромили його рук'ям у мох і, обставивши з усіх боків тарілками, почали зривати з нього обгорілий папір.

Шубік відчув на собі зосереджені погляди присутніх. Він знав, що кожен із них чогось від нього жде. Зниження податку? Скасування вивізного мита? Схвалення додаткових премій для членів правління й для директора? Чи, може, лише кількох теплих слів?

Він підвівся з лавки і взяв чарку; лоб його прорізали зморшки, але в кутиках губ затаїлася усмішка.

— Брати, — сказав він, — кожен словак відчуває себе сьогодні хазяїном, який починає господарювати на новій землі. Прихильний всевишній допоміг нам заснувати й власну кошару. Через те ми, словаки й християни, повинні навчитися підприємництва, щоб стати заможними, здатними на милосердні вчинки. Тільки милостинею ми зможемо задовольнити тих, кому господь не послав багатства.

Директор усміхнувся й, поллескавши в долоні, похвалив Шубіка. Відтак потер вусики й схилив свою довгасту голову, аби показати, що слухає дуже уважно.

Куцбелові теж сподобалася ідея про милостиню, і він жваво закивав головою.

«Милостинею й нагайкою, — подумав Цело Поляк. — З цією наволочю слід поводитись рішуче, з нею нема чого панькатися. Стара поліція панькалася з комуністами, уряд дозволив їм мати своїх депутатів, вони навіть видавали газету, і що з того вийшло? Комуністи росли, як гриби після дощу, ширилися, мов та чума. А хіба уряд не був достатньо сильним, щоб виступити проти них?»

— Ми піклуємось про бідноту, — провадив далі Шубік повчальним тоном, — адже в нас християнська держава. У Братіславі ми відкрили пункт видачі супу для безробітних, а для дітей, які ходять на вечірню, ми закупили цілі мішки цукерок. Біля входу до костьолу кожна дитина одержить цукерку. Бо всі діти милі господові.

Біля вогнища зчинився рух. У руках двох членів правління забіліли тарілки, на яких парувало гаряче м'ясо. Шубік зрозумів, що випив більше, ніж треба, й що меле дурниці.

— Шановне товариство! Краще короткі промови й довгі ковбаси, — додав він уже веселіше. — За здоров'я нас усіх і смачного вам!

Усі вместилися круг столу. Директор Косо країв домашній хліб, підсовував кожному наповнену тарілку. Золотиста свинина, смажена яловичина, білі шматочки оштепка й жовті картоплі, срібляста цибуля, червоні смуги пекучого перцю — все це привернуло увагу членів правління до тарілок.

— Не тільки словом живе людина, — усміхнувся Поляк і перший заходився їсти.

Шубік покуштував смажений оштепок, просяклий жиром і соком цибулі, прицмокнув від задоволення, але потім нахилився до директора й докірливо прошепотів йому на вухо:

— Пане директор, хліб перш як краяти треба перехрестити!

Директор винувато схилив голову:

— Даруйте, пане радник. У цьому гармидері...

Сонце тим часом уже зайшло, вогнище дотліло, вкрите сірим попелом, печеня зникла з тарілок, і тільки глеки з вином виявилися бездонними та промовам не видно було кінця-краю. Панове цокались, перебивали один одного, ляскали по плечах, і лише іноді то тут, то там чувся чийсь невдоволений голос.

Давно змовкли пісні косарів на поляні. Гори потонули в легкому серпанку, у високому літньому небі спалахнули зірки, й над верхівками ялин завис серп місяця. З вершин гір повіяв холодний вітер.

Над столом промайнув світлячок, за ним другий, третій...

Шубік пригадав своє дитинство. Якось на гострій шипшиновій колючці він побачив настромленого світлячка. Світлячок був уже неживий, але ще світився.

«А що буде з нами після того, як нас поховають? — подумав він. — Чи залишиться після нас якесь світло на землі, чи ми житимемо тільки на тому світі? Я напевно буду янголом».

Він був, мабуть, найтверезіший серед усієї компанії. Підвівшись, він присунув до себе свічку з хитким язичком полум'я, глянув на папери, які лежали перед ним, і полегшено зітхнув:

— Отже, з роботою ми впоралися. Витрати товариства затвердили ще вчора, всі документи підписано. Ось вони, пане директор...

Він простяг папери Косо, який охоче поклав їх у чорний портфель з телячої шкіри.

— Ну, а крім того, ми з вами тут трохи розважились і випили, — вів далі Шубік. — Думаю, що час уже сідати в машини.

Темрява, мов чорна вода, котилася з лісу, вкривала галявину, погасле вогнище. Навколо свічки кружляли нічніці, з-за дерев долинув крик сича

8

З перегорілого вогнища на березі Дунаю дим уже не йшов. Смачно пахло печеною картоплею, ширився гіркуватий дух спаленого дерева.

Іван лежав горілиць на піску, підставивши під проміння призахідного сонця оголені груди.

Едо пильно стежив за тим, щоб не проковтнути кістку з печеної рибинки — він обережно зчищав з неї шматки спаленої газети.

— Смачно, але мало, — мовив він і поправив на переніссі окуляри.

— Самі кістки, — махнув рукою Робот, високий і незграбний, неначе витесаний із сирої деревини.

— Ти нагодував нас однією рибиною, — звернувся Едо до Івана і, відкинувши убік риб'ячий кістяк, поворошив гілкою в золі. Над нею тут же здійнявся рій іскор, зринув голубуватий язичок полум'я.

— Ще не спеклася?

— Картопля — не риба. Треба потерпіти, — відповів насуплений Робот. — Від картоплі тільки черево росте, — додав він похмуро.

Робот завжди був якийсь насуплений, наче незадоволений сам собою. Відколи його позбавили права на гуртожиток — відсоток тих, кому всімхнулося щастя, був незначний, а кімнати в місті страшенно подорожчали, — він змушений був перервати навчання. Від батька-лісоруба нічого було сподіватися чотирьох сотень щомісяця на житло й харчі — це був майже весь батьків заробіток, не кажучи вже про інші витрати, пов'язані з навчанням. Він закінчив два курси політехнічного інституту, розбирався в електроприладах, і його взяли на радіо техніком. Але через півроку хлопця попередили, що робота ця тимчасова й з першого числа він у них уже не працюватиме.

Тож, можливо, відтепер він їстиме саму лише картоплю. А втім, скільки людей харчувалося нею і не вмирало з голоду. Якесь місце він

собі знайде. Останнім часом почали вербувати на роботу до Німеччини, але Робот на це чхає, він ще не здурів.

Робот нахилився до згаслого вогнища й витяг із золи гарячу картоплину. Витер її клаптем газети й сказав:

— Наші газети годяться хіба на це. А також на обман...

До нього підійшов Іван і, одягаючись, замислено мовив:

— Ми про це добре знаємо, але інші — ні.

— Поглянь, що вони пишуть, — Едо, тримаючи в руках «Словака», почав уголос читати: — «Треба прибрати з дороги кожного, хто виступає проти релігії й робітників і, зокрема, проти робітників-гардистів».

Іван зітхнув і, похитавши головою, гірко всміхнувся:

— Вони здатні все перемішати — небо з пеклом, мед з оцтом. І баламутять людей, аж подумати страшно.

— Дістань мені бомбу, і я підкладу її під редакцію! — вигукнув Робот. — Або зачекаю, коли зійдуться всі редактори, і наб'ю їм морди.

— Він має рацію, — кивнув Едо. — Ми організували групу й байдикуємо. Треба щось робити!

— Тільки треба не пороти гарячки, — посварився на нього пальцем Іван. — Спершу ти довго виношував рецепти, як урятувати народ, а тепер ладен кинутися вниз головою в Дунай. Це несерйозно... — Він присів біля вогнища й повибирав із золи печену картоплю. — Іжте, хлопці! Вже спеклася!

Хлопці накинулися на картоплю з таким апетитом, наче цілий тиждень нічого не їли.

— Я спробую через Шубіка, — сказав Іван Роботові. — Якби він погодився замовити за тебе слівце на радіо, все б уладналося. Я даю уроки його синові... В електриці ти тямши?

— Ну звичайно!

— Тоді слухай. — Іван стихив голос: — Бомби — це дурниця!.. Придумай щось під час передачі.

— А що тут придумаєш, — знизав плечима Робот. — Можна хіба вимкнути, коли хтось верзе нісенітницю, — оце і все.

— Ну а, скажімо, — Іван випростався, — коли хтось верзтиме нісенітницю, ти зміг би помилково поставити грампластинку з музикою? Якусь осялячу серенаду або щось подібне...

Робот ляснув Івана по плечу:

— Це ідея! Чудова ідея! Будь спокійний, ми це зробимо. — Він доїв картоплину, обтрусив долоні і всміхнувся: — У тебе золота голова! Ну, а все інше полиш на мене.

— Але будь обережний, щоб не потрапити за ґрати, — застеріг його Іван.

— По-твоєму, я зовсім дурний? — Робот насупився й одвернувся.

Барабани й сурми. Вереск. Маршова пісня. Немелодійна, але ритмічна. Лівою, правою — links, rechts... І хвальковита! Чужа. Бойові вигуки. Голоси дитячі, але в них звучить злість і ненависть. Як і в тих голосах, що лунають із гучномовців на вулицях.

Іванові пригадався вірш:

Чужий вереск лунає над моєю землею,
але пісні наші житимуть вічно...

Він знав, що автор цих рядків студент, але особисто не був з ним знайомий, читав тільки його вірші, надруковані на машинці на тонкому папері.

Барабани гриміли. Іван знав, що це марширують діти з Великонімецької імперії, яка пригорнула до своїх грудей Словаччину. Принаймні так про це пишуть у газетах. Діти з бомбардованої Німеччини приїхали відпочити в Татри й на Дунай, щоб із них швидше вирости солдати, завойовники світу.

Забіліли гольфи.. Діти марширують, як есесівці з черепами на касках. На поясі в кожного висить кинджал. Діти і кинджали! Діти і вогонь! Діти і пістолети!

Іванові пригадалося, як у Татрах недавно юнаки з «Гітлерюгенд» напали на двох дівчат, як поштрикали їх кинджалами — хотіли, мовляв, випробувати свою бойову готовність.

Діти зупинилися біля старих платанів. Ті, що були в першій шерензі, почали метати в світлі стовбури дерев кинджали.

Іван обурився: нищать дерева, нападають на дітей, викрикують свої гасла! Його так і поривало кинутись до них, сказати, що він про них думає. Але ж він не має права привертати до себе увагу — так йому порадив товариш Белан. Відвернувшись, він попрямував до річки.

Та тільки-но змовкли сурми й барабани, як почулися солоденькі звуки мандоліни.

Іван озирнувся — до згаслого вогнища, ледь заточуючись, наблизилися двоє юнаків з мандолінами в руках.

— Та це ж Золо! — вигукнув Едо. — Авжеж, він!

Юнак із рожевими щоками, кучерявий, мов баран, підняв над головою мандоліну й вигукнув:

— Привіт, рибалки!

— Вам уже нічого не лишилося, — озвався від вогнища Робот.

Золо Мольнар махнув рукою:

— Ми й без вас налігалися, правда ж, Мікі? — Він глянув на свого кремезного товариша з чорною стрічкою на оці й засміявся: — Ми грали сьогодні в Лафранконі¹ й оце вийшли трохи провітритись.

— Золо, час би тобі вже й за розум узятись, — дорікнув йому Іван. — Я знаю, ти не надів мундир ГМ², за це тобі честь і хвала. Але цього для нашого брата замало. Ти ніде не вчишся...

Золо надув губи:

— А ти філософ, хай йому грець! І як ото студент політехнічного інституту може бути філософом і таким сухарем?

До них підійшов Едо і, поправивши окуляри, похитав головою:

— Іван не сухар.

— Він — мудрець і політик! — вигукнув Золо. — А я... Хто я, Мікі? Скажи!

Мікі засміявся й відповів:

— Ти циганський барон!

— Твоя правда, Мікі! — заплескав у долоні підпилий Золо й узяв мандоліну. — Я циганський барон... — заспівав він.

Іван й Едо почали збиратися додому. Підвівся з піску й Золо.

— Я створив джаз-банд, — похвалився він. — Приходьте коли-небудь в «Орієнт», ми там будемо грати.

— Я по танцюльках не ходжу, — сказав Іван.

— Знаю, тобі нема коли. Ти зубриш, політикуєш... Знаю, Іване, — жартома мовив Золо. — За тобою давно вже плаче шибениця, як плакала вона за Юро Яношіком. Ти не любиш словацької держави. Але, щоб ти знав, хто я, я тобі скажу: я — вітрогон, і через те допоможу й тобі, як буде треба. Я чхаю на все, крім музики. — І підняв над головою мандоліну, наче прапор.

Юнаки вийшли на шосе. Біля них зупинився деренчливий трамвай, вони сіли й поїхали в центр.

9

Ринок часто з'єднує людей. Як церква й корчма.

Шубікова давно не бачилася з Поляковою, і вони зустрілися біля головок капусти.

— Де це ти взялася? — здивувалася вона, і Полякова показала їй на сітку з сельдереем:

— Як бачиш, душко, прийшла купити овочів.

¹ Гуртожиток для студентів Братіславського університету.

² Фашистська організація «Глінкова молодь».

Шубікова промовисто глянула на Ганку,— мовляв, можеш іти до дому,— і повернулася до Полякової:

— Ми так давно не бачилися з тобою.— Раптом вона помітила, що в приятельки нові сережки: — Яка краса! І скільки ж вони коштують? Це що, діаманти?

— Вісім тисяч,— відповіла Полякова.— Подарунок на іменини. Від чоловіка.

— А мій про мої іменини вже майже забув,— поскаржилася Шубікова.— Знаєш, ми довго жили серед лютеран, а ті святкують тільки день народження. Та пан президент сказав, що словак повинен святкувати іменини. Іменини!

— І він має рацію,— кивнула головою Полякова.

— Так. Але ж і дорогі ці твої сережки!

— Признаюся тобі, душко, що я арізувала від єврея Грюна великий салон капелюхів.

— Та невже?

— Так, і матиму тепер неабиякий зиск,— кивнула головою Полякова

— А як же ти даватимеш собі з цим раду, Йолко? — запитала Шубікова.

— Знаєш, душко, я страшна недотепа,— відповіла Полякова.— У мене є двоюрідна сестра, ти її не знаєш, вона й буде завідувати цим салоном. А твій Мефодій не думає про щось подібне?

— Та, мабуть, ні,— всміхнулася Шубікова, але очі її жадібно заблищали.

«Це ж просто жах,— подумала вона,— підвертається така можливість, а Мефодій не виявляє ніякої активності. Хоч він і голова правління «Лісових плодів», проте нічого ще не арізував. Усі наживаються, тільки я ні, бо мій чоловік тюхтій».

— Знаєш що? — запропонувала Шубікова.— Якщо вже ми з тобою зустрілися, то зайдімо до кав'ярні. Вип'ємо по чашечці кави, побалакаємо, га?

— Я за, Етелко,— всміхнулася Полякова.

Приятельки вийшли з ринку й повернули до «Грандки». Щойно сіли біля вікна, як до них підбіг офіціант і за хвилину приніс їм дві чорні кави з вершками.

— Це просто здорово,— почала Полякова.— Мені не треба буде самій стовбичити в салоні, за мене все зробить двоюрідна сестра. Я їй, звичайно, за це платитиму, однак більша частина належатиме мені.

— А ми живемо тільки з платні і з того, що мій отримує в правлінні,— поскаржилася Шубікова, і голос її аж зривався від злості на свого чоловіка.

Вона відпила з чашки кави й похитала головою.

Їй і досі ще не вірилося, що вона так швидко пробилася між вершки нації, що потрапила в столицю, яка зустріла її і чоловіка з розкритими обіймами.

Навпроти них за столик сіла жінка середнього віку, крикливо нафарбована.

Полякова нахилилася до Шубікової й прошепотіла їй на вухо:

— Ти знаєш, хто це? Іренка, шльондра. Всі наші верховоди вчашають до неї. Подейкують, навіть сам пан президент буває в її закладі.

— Пан президент? — злякано повторила Шубікова.

Пані Іренка навіть не здогадувалася, що жінки розмовляють про неї, але, глянувши на Полякову, яку трохи знала, зробила невинне обличчя і догідливо всміхнулася. «Ці приятельки старші від мене років на п'ять. Нічого не роблять, а які старі! А Полякова, до всього, ще й товстуха! Я все ж таки працюю», — зітхнула вона в думці.

До кав'ярні увійшов літній чоловік, чорно вклонився Поляковій, а тоді підійшов до пані Іренки. В петельці його піджака біліла айст-

ра. Пані Іренка поклала на мармуровий столик гроші, підвелася й тихо вийшла з кав'ярні. Елегантний чоловік подався слідом за нею.

— Це її чоловік,— пошепки сказала Полякова, кивнувши на двері.— Мій Цело казав, що він шулер.

— А чому Цело не накаже арештувати його?

Полякова знизала плечима, поклала на мармурову стільницю руку з персями й зітхнула:

— Не знаю, Етелко. Але думаю, що в цьому є якась політика.

Політикою для неї було все, чого вона не розуміла.

В дверях кав'ярні з'явився хирлявий чоловік з великою, мов у карлика, вугластою головою.

— «Словак»! — вереснув він і замахав газетою.— «Словак»! Три вбивства в одному номері! Сусід по-звірячому задушив сусіда за межу. Свекор убив дрючком свого зятя. Німці ввійшли в Париж! «Словак»!

Ніхто з відвідувачів не виявив до газети ніякого інтересу.

Коли карлик зник, Полякова полегшено зітхнула:

— Хвалити бога, що нас ця війна ще обминає. Кажуть, ми в Гітлера користуємось великою симпатією. Яке щастя!..

— Німці,— перебила її Шубікова,— беруть під опіку майже всю Європу, щоб більше не було воєн. Французів вони вже приборкали, а от чи не почнуть, бува, росіяни? Я їх так боюся. Якби вони прийшли сюди, то моя Ганка стала б мною командувати, а чоловіка вигнали б з роботи.

— Мій сказав, що росіян можеш не боятися. Ну, нам уже час і до дому.— Полякова важко підвелася й розгладила на стегнах сукню.

Жінки залишили старшому офіціантові на столику п'ять крон і вийшли з кав'ярні.

На стіні булочної висів величезний плакат: «Ворог підслуховує. Будьте пильні!» — «Der Feind hört mit!» На плакаті було намальоване велике, заросле волоссям вуха.

— Бачиш? — застергла Полякова свою приятельку.

— Хто ж нас тут може почути,— усміхнулася Шубікова.

Біля пункту роздачі супу стояла довга черга. Дехто з бідончиками баланди в руках вже відходив убік, інші сьорбали її з миски. Християнська держава мала багатих самаритян, які не забували про своїх убогих ближніх. Адже бідність угодна всевишньому!

Шубікова згадала чоловікові слова про милостиню й обернулася до Полякової:

— Ми допомагаємо бідним. П'ятдесят крон пожертвували...

Вона почувала себе чистою, як лілея. І лиш одне мучило її: чому вона заздрить своїй приятельці, а може, навіть і родичці? Адже християни не повинні заздрити один одному, вони повинні жити як одна сім'я.

По радіо транслювали якусь політичну промову, густо пересипану лайкою.

Приятельки зупинилися під гучномовцем, з якого лунало:

«А далі фюрер сказав: «Солдати! Бойові сили наших ворогів ви здолали міццю своєї зброї, зайняті території ви закріпили своєю неухитною позицією і зразковою дисципліною...»

Зненацька в гучномовці щось захрипіло, і з нього полинула циркова, глузлива німецька пісенька: «Oh, du dummer Augustin, Augustin, Augustin, alles ist hin...»¹.

Гучномовець раптом змовк, наче відрізало.

З-за рогу вулиці Гітлера вибіг гардист, підскачив до міського стражника й закричав:

— Це саботаж! Ви чули? Бігом за мною! На радіо!

Стражник витріщив на нього риб'ячі очі й знизав плечима.

— За мною! — загорлав гардист, червоний, мов індик.

¹ Ох, який же ти дуренький, Августине, Августине, всьому кінець... (нім.).

Переляканий стражник, якусь мить повагавшись, пробурмотів:

— Я повинен стояти тут. Мені так наказано.

Гардист махнув рукою й побіг.

— Знову мій Цело матиме роботу, — зітхнула Полякова. — Бачиш, у нас іще є вороги. Навіть на радіо. Та наш Цело знайде їх, правда ж, душко?

Гучномовець заговорив знову.

— Вибачте за перебої в нашій передачі. А тепер я надаю слово найбільшому з живих словацьких мучеників, білому лицарю дівні Марії, прем'єр-міністрові професорові Войтеху...

Гучномовець пронизливо завершав і змовк.

Студенти, що стояли біля вітрини, зареготали, дивлячись на німий гучномовець. А стражник, який застиг на розі, каламутними очима глянув спершу на стіну, потім на студентів, тоді перевів погляд на обох жінок. Так нічого й не второпавши, він злісно сплюнув.

10

Мрячив дощ, і з будинку долинав спів. Вуличний ліхтар кидав тьмяне світло на кострубатий вінок з дубового віття, почеплений над брамою. Вінок сповіщав, — про це писалося і в газетах, — що під цим дахом, у кімнаті, на кухні, а також під брамою продаватимуть молоде вино.

Через два тижні вінок з'явиться на іншому будинку, немов естафета й триумфальна арка для всіх тих, хто думає, що від води тільки воші плодяться й що вино — найкращі ліки від усіх хвороб. Інший будинок й інші господарі, як це в місті було заведено, мабуть, споконвіку, пропонуватимуть свій виноградний трунок, історичне коріння якого пов'язується з корінням виноградної лози, що просувалася на північ разом з римськими легіонами, а на закуску — свинячі відбивні з білим хлібом.

У Поляка був чудовий настрій. Він сидів у центрі за столом і наливав Шубікові в келих молодого вина.

— Не треба так багато, — стримував його Шубік. — Воно відразу ж ударить нам у голову.

— Не бійся, Мефодію, — усміхнувся Поляк. — Нам слід оновити кров. Ну звичайно ж, не відразу, а десь так протягом місяця, якби ми вижлуктили літрів тридцять, то одразу помолоділи б.

Шубік відпив з келиха й махнув рукою:

— Кому судилося старіти, тому вже й свячена вода не допоможе... На все воля божа.

— Не згадуй ім'я господа всує, — пустотливо підморгнув йому Поляк. — Та ше тут, у корчмі!

Він обвів поглядом столи, біля яких сиділи чоловіки різного віку, а ті, що були молодші, то й з дружинами; вони співали, сперечалися або завзято й мовчки пили, втупивши очі в одну точку. За одним із столів сиділа група юнаків, очевидно, студенти. Поляк відзначив вугласте обличчя Робота й кремезну постать Едо. Інші двоє сиділи до нього спиною. Біля входу він помітив Куцбела з рудою дружиною, дебелою й на дві голови вищою за свого чоловіка. Біля неї на осліничку сидів вгодований пес, чистокровний боксер.

Поляк нахилився до Шубіка й тихо сказав:

— Куцбел зі своєю більшою половиною. І з собакою.

Шубік мовчки усміхнувся.

«Хай живе той, хто п'є!» — впав йому в око напис на стіні; він перевів погляд вище і прочитав ще: «Сьогодні — за гроші, завтра — задурно».

«Ці п'яниці вигадують усякі нісенітниці, — подумав Шубік. — Від вина краще працює мозок. Але ж важко визначити свою міру. Люди-

на — не віл і не знає, коли напилася. Проте дудлити всяку бовтанку, розведене євреєм вино аж ніяк не слід пити, треба тільки справжнє, підсолоджене сонцем, те, що дають під час святого причастя».

— Та пий же, Мефодію,— підганяв його Поляк.— Святі — й ті пили вино. А в нас у горах виноград не ріс.

— Атож, там ріс тільки терен,— кивнув головою Шубік і зітхнув.

— Як шеф фінансів, ти повинен познайомитися з усіма подібними закладами,— сказав Поляк, нахилившись до нього.

— Твоя правда,— трохи збентежено притакнув Шубік: куди тільки не водить його Цело!

Він підвівся, промимрив, що йому треба на хвилинку вийти, і непомітно пішов до брами. Тут теж біля столів сиділи любителі молодого запашного вина.

Шубік помітив Куцбела, який чемно з ним привітався.

— На одне словечко, пане міністерський радник,— прошепотів він і звівся навшпиньки.— У мене є для вас цікава пропозиція, якщо дозволите.

— Яка саме, пане нотаріус? — нашорошив вуха Шубік.

— Час не жде, тому я хочу відразу... Є нагода, дуже сприятлива нагода. Арізувати магазин залізних товарів. Іншого магазину, який так процвітав би, я не знаю, пане міністерський радник.

— Кому він належить?

— Зінгерові. Він уже старий, але його син...

— Ви б хотіли його арізувати? — здивувався Шубік.

— Ну що ви! Мені це навряд чи дозволили б, пане міністерський радник. Я подумав про вас, я радив би це зробити вам...

Шубік розвів руками й обурився:

— Мені? Я нікого не хочу брати на своє сумління.

— Кажу ж вам, що Зінгер уже старий, а ви, як чесний людак, у такий час врятуєте процвітаючий магазин; а ще ви могли б урятувати і Зінгера-сина. Він юрист, а, крім того, закінчив швейцарський економічний інститут. Ви могли б узяти його до себе в міністерство. Я б вам радив це зробити.

— Але ж він єврей, пане нотаріус! — збентежився Шубік.

— Ваше становище досить високе, щоб знехтувати цим,— пошепки сказав Куцбел.— Ви самі знаєте, що на них насувається справжня катастрофа. Ви ж поліпшите і свої фінансові справи і його врятуєте. Можливо, навіть від смерті.

Шубік потер руки, цокнув язиком і нерішуче відповів:

— Чи я знаю?.. Я подумаю. Приходьте в понеділок... Або знаєте що? Краще я завітаю до вас.

— Це буде для мене великою честю, пане міністерський радник. Ласкаво прошу!

Куцбел низько вклонився і зник у темному туалеті.

Шубік іще якусь хвилину постояв у дворі. Потім провів долонею по мокрому волоссі й зітхнув.

Ні! Він хоче мати чисті руки, він не арізуватиме цього магазину. Поляк зайшов надто далеко, а чорт ніколи не дремає.

«Само собою зрозуміло, що євреям треба обрізати крильця,— подумав він.— Хай наші люди стають підприємцями. Ми не тільки шитимемо крпці¹, а й робитимемо гроші. Як в Америці. Тільки чого це Гітлер морочить собі голову єврейським питанням? І чи він взагалі християнин?»

Думка про комунізм нагонила на нього жах. Безбожність, спільні будинки, спільні ліжка, спільні жінки й спільний одяг, діти, насильно відібрані від батьків і розподілені по державних притулках — це все і є той більшовицький рай?

Гітлера він не любив. Звістка про те, що той звелів арештувати

¹ Вид шкіряного взуття, частина словацького національного костюма.

багатьох священників, дуже його стурбувала. Якби йшлося тільки про євангелістів, то це б іще півбиди. Та Гітлер прополов і ряди католицьких священників. Але ще більша тривога охопила Шубіка після того, як більшовики підписали з німцями договір про ненапад. Що, коли Гітлер із ними об'єднається? Ця думка просто-таки приголомшила його.

— «Адже з росіянами ми змогли б і порозумітися,— подумав він, повертаючись до кімнати, яка гула, мов вулик.— Якби вони перестали бути комуністами, з ними можна було б навіть подружитись. Адже це слов'яни».

Біля їхнього столу з'явилося двоє незнайомих чоловіків.

— Це мої колеги,— відрекомендував їх йому Поляк.

Шубік підніс келих і відпив ковток.

Раптом біля столу, за яким сиділи Куцбелі, зчинилася якась колотеча. Гладкий чоловіча в гардистській уніформі тицяв рукою на боксера й репетував так, що аж на шиї в нього понапиналися жили:

— Він годує його шинкою! Спекулянт! Лихвар! Дає собаці шинку!

Куцбел замахав над столом руками й вигукнув:

— За свої гроші! Я не вкрав. І не арізував,— додав він пошепки.

— Собаці шинку!..— не вгавав гардист.

Таємний агент з червоним обличчям і білою лисиною запитав Поляка:

— З'ясувати, що це за фрукт, пане начальник?

Поляк махнув рукою:

— Я його знаю. Це нотаріус. Скажи гардистові, хай дасть йому спокій!

Та перш ніж таємний агент устиг допити свій келих і підвестися із стільця, Куцбел зник із корчми разом з дружиною й собакою. Після них залишилася тільки недоїдена шинка.

— Осел!— вилаявся Поляк.— Навіщо він провокує? Німці затягують пояси, їдять з одного казанка, а він, усім відомий скнара, годує собаку шинкою.

— Для рейху гармати важливіші, ніж масло,— кивнув головою Шубік.— Але нам ще гріх нарікати. Борошна й жирів вистачає, з цукром теж іще не дуже сутужно...

— І з тютюном теж,— докинув Поляк, закуривши сигарету.

Шубік засовався на стільці, почухав спину й сказав:

— Час, мабуть, додому. Вже десята.

— Ходімо,— кивнув головою Поляк і, обернувшись до таємного агента з червоним обличчям, простяг йому банкнот:— Заплати!

Обидва вийшли. Дощ уже перестав, але небо було чорне, як сажа. Вітер гнав бруківкою клапті паперу, схожі на брудних качок.

На стіні біліло добре освітлене оголошення. Поляк схопив Шубіка за рукав і показав очима:

— Читай!

«Євреям заборонено з'являтися у всіх парках, садах, на набережній Дунаю від моста Штефаніка до площі Патера Шерца»,— стояло в тому оголошенні.

Вони рушили далі. Шубік наморщив лоба— він чомусь згадав Зінгера. Чи вибереться старий із цієї халепи і чи вдасться йому врятуватись від концтабору?

А спокусник Поляк і цього разу потрапив у тон Шубікові, заявивши біля президентського палацу:

— Ти мав би жити як малий президент. Подумай про арізацію.

Шубік згадав про сина, затих, мов муха в павутинні, й кивнув головою:

— Гарзд. Мені вже дещо запропонували.

Вони потиснули один одному руку, й Шубік неквапливо попрямував довгими Палісадами. З дерев осипалося осіннє листя, шелестіло під ногами, але він нічого не помічав,— думав тільки про те, що йому

сьогодні запропонував Куцбел і до чого так активно заохочував його Поляк.

«Ні, я чхати хотів на їхню арізацію!» — Та, згадавши про сина, він раптом збентежився: Для Циріла він повинен роздобути купу грошей, щоб синові ніколи не довелося труситись над кожним гелером. Часи нині непевні, ото ж гроші йому знадобляться. Якщо якийсь магазин не арізує Шубік, то на нього знайдеться десять інших претендентів.

Він зупинився перед будинком з башточкою, оточеним високою дротяною сіткою, прихилився до стовпа і довго вдихав холодне цілюще повітря.

Липу вітри вже обшарпали, але вона однаково була гарна, крилата й стояла, вп'явшись у чорнозем корінням, наче величезними пальцями. Мокра кора її вилискувала під зеленуватим світлом газового ліхтаря. Його липа, його дім...

Шубікові подобалося її сусідство. Коли він бачив її, високу й розлогу, на нього віяло чимось приємним з давно минулих років. Йому весь час здавалося, що він відчуває запах батьківського дому. Але сьогодні його непокоїли інші думки. Він потер лоба й пошепки промовив сам до себе:

— Гаразд, я піду до Куцбела.

11

— Оце і є міщанська культура, — тихо сказав Белан Іванові, коли вони, заплативши за вхід, ступили до танцювальної зали «Орієнта».

В кутку був вільний столик, вони сіли. На сцені верешав джаз, на танцмайданчику кружляли пари, над ними світилися рожеві й бузкові лампони.

Белан кивнув офіціантові, який разносив каву й мінеральну воду.

— Дві чорні кави й воду! — крикнув він, й офіціант миттю їх обслужив.

— «Орієнт», — усміхнувся Іван, і в очах його, чорних, мов терен, спалахнули іскри. — Тут ми не привернемо чиеїсь уваги.

— В Братіславі такі заклади, як цей, завжди переповнені, — зауважив Белан. — А в товкотнечі на тебе ніхто не звертає уваги. Добре, що я запросив сюди й Робота.

Іван пригладив долонею скуйовджене волосся й усміхнувся:

— Один мій колега, музикант, сказав, що ліс створений для звірів, а кав'ярні для людей.

За хвилину вони побачили, що хтось прокладає собі дорогу через танцювальний майданчик. Іван відразу ж упізнав Робота. Той теж помітив його й звернув до їхнього столика.

Іван показав очима на вільний стілець. Подав руку й відрекомендував Беланові.

— Тоді це вишло в тебе зовсім непогано, — сказав Белан і потиснув юнакові руку. — Як тобі вдалося із цього виплутатись?

Робот закурис сигарету й усміхнувся:

— Дуже просто. Зі мною чергував гаємист¹ Мяртуш. Коли все вже було готове, я сказав йому, що в мене розболівся живіт, і вибіг. Йому доручено було стежити за програмою. І саме тоді це сталося.

— Гарна ідея, але ризикована, — похитав головою Белан і пустив дим носом. — Поміркуйте-бо самі: транслюють промову фюрера — і раптом лунає пісенька про педотепу Августіна. — Він нахилився до Робота: — Принищкни хоча б місяців на два. Береженого бог береже...

— Тобто як? — не зрозумів його Робот. — Ви пропонуєте мені піти з радіо?

¹ Член фашистської організації «Глінкова молодь».

— Ну що ти. Просто я раджу тобі нічого для нас якийсь час не робити. Зрозумів?

Робот почував за вухом. Як це — нічого не робити? Невже він буде стояти біля електричних ящиків, згорнувши руки, навіть ремонтувати їх, щоб скрізь було добре чути пишномовні просторікування гардистів? Згадавши про гардистів, він знову аж зубами заскреготав від люті.

Це сталося з ним під час першого семестру. Він стояв на тротуарі й спостерігав, як чоловіки в чорній уніформі, в начищених до блиску чоботях і з свастиками на рукавах складають присягу. По команді «кругом» уся шеренга повернулася обличчям до нього. Він не любив гардистів — вони вигнали зі школи його улюбленого вчителя тільки за те, що той вивчав російську мову. Коли вони доспівали пісню про топірець і міцні кулаки, один з них, худий і жовтий на обличчі, як старе сало, штовхнув його: чому він не співає, — може, він безбожник? Робот відповів, що йому вже набридло слухати їхнє бекання, хай вони дадуть йому спокій. Чоловіки в чорній уніформі накинулись на нього, мов ті оси, били по чім попало, переламали йому ключицю й вибили два зуби. Це був другий урок, який він дістав від гардистів.

Робот глянув на Белана й кивнув головою:

— Розумію. Але я з величезною радістю шпурнув би в передавач бомбу.

— Сам нічого не роби, — застеріг його Белан. — Підтримуватимеш контакт з Іваном, а він зі мною. Ми повинні зважувати кожний крок. Офіціант приніс їм пляшку вина, наповнив келихи й зник за дверима. Всі троє цокнулись, випили.

Коли до їхнього столика знову підійшов офіціант, Белан заплатив за вино й вибачився перед хлопцями:

— У мене сьогодні ще одна зустріч. Приходь до нас наступної п'ятниці, — сказав він Іванові.

— Увечері?

— Найкраще ввечері.

Іван кивнув головою і, коли Белан зник у дверях, штовхнув Робота кулаком під бік і прошепотів:

— Ти молодець, Роботе.

12

Падав перший сніг, мокрий і важкий, танув у калюжах на бруківці й на віконній рамі. Куцбел натягнув на лисину чорну вовняну шапочку з помпоном, заліз під перину й мрійливим поглядом стежив за сніжинками. Вони падали швидко, мов дощ.

Перший сніг був для нього святом. Як тільки розривалася перина хмар, Куцбел тут же вкладався на три дні в ліжку, зручно вмощувався в ньому, обкладений з усіх боків ласощами, наче ховрашок у норі, замогував горло червоним шарфом й удавано кашляв.

Пані Куцбелову важко було перехитрувати. Вона добре знала, що її чоловік тільки вдає хворого й що він міцний, як горіх. Але вона давала йому цю крихту радості, мовчки приймала правила гри, й здоровий хворий міг цілих три дні з ранку до вечора варити з неї воду. Куцбел казав подати йому чаю з лимоном, потім келишок ялівцівки з двома грудочками цукру, а ще за якийсь час електричну грілку до ніг. Наприкінці він домагався, щоб дружина масажувала йому голову, яка, мовляв, розламується від болю...

Сніг сипав уже другий день, і Куцбелова й сьогодні принесла чоловікові гарячого чаю.

— Я просив липового, а не російського. — Він невдоволено повернув їй чашку. — І принеси мені меду. Тільки гірського!

Куцбелова мовчки зітхнула й зникла за дверима. Вона почувала себе артисткою, яка мусить дограти свою триденну роль доглядальниці.

«Нехай потішиться,— подумала вона.— Три дні в році належать йому. Всього три дні. А решту днів він має служити мені, мов собака. Хай порозкошує ці три дні».

Вона повернулася до спальні з липовим чаєм та банкою темного запашного меду.

— Знову в меду стирчить ложечка,— поморщився Куцбел.— Так він скоро зіпсується.

Дружина вийняла з меду ложечку, поставила тачу на нічний столик і покликала собаку:

— Власто!

Сука зіскочила з крісла й сіла перед господинею, втупивши в неї наліті кров'ю очі. Куцбелова піднесла їй до морди ложечку з медом, але сука тільки понюхала його й відвернулася з ображеним виглядом.

— Розбестилася далі нікуди,— зітхнула Куцбелова.— Тобі б тільки шинки...

Куцбел пробурчав, що чай ледь теплий, але, незважаючи на це, випив з видимим задоволенням, аж на лобі в нього виступили рясні краплини поту.

Сьогодні він був особою номер один у цьому домі, сьогодні було його свято помсти, під час якого він міг поквитатися з дружиною за всі образи. А загалом у цьому домі під черепичним німецьким дахом особою номер один була пані Куцбелова, після неї йшла сука Власта, за нею кастрований кіт Тедді, канарок Піпі і тільки потім господар дому — останній.

Куцбелі були бездітні. Радуз Куцбел, юрист, який здобув освіту в Будапешті, єдиний син книготорговця, словака-панслависта, через кілька років після першої світової війни став нотаріусом. Він міг би зробити й політичну кар'єру, коли жменька патріотів засновувала політичні партії, але Куцбел замолоду більше любив вино, ніж політику, а також шанував гроші. А посада нотаріуса виявилася вельми вигідною. Він тринькав гроші, як умів, жив веселим життям старого парубка, аж поки не познайомився з колишньою бар-дамою, опасистою, рудою панною Трудою.

Він не зміг ні ухилитися, ні відступити від неї. Вона наблизилася, не зводячи з нього гіпнотичного погляду великих риб'ячих очей, як вуж до скованої жахом жаби, й проковтнула його, шоправда, не зовсім, давши йому змогу працювати далі й заробляти гроші. А те, що колись Куцбел не пропив із горілчаними товаришами, тепер регулярно кидала на вітер законна його дружина, ласкава пані Куцбелова,— колишня панна Труда. Недарма ж бо кажуть, що дружина, як правило, більше виносить з дому в фартусі, ніж чоловік привозить додому хурою.

Куцбел сьорбав чай і усміхався від щастя, дивлячись у вікно, за яким не переставав сипати сніг. Сьогодні він почував себе вільною людиною і думав тільки про те, як би йому ще дужче дошкулити дружині,— може, загадати їй зварити галушок із бринзою? Та він так і не встиг вирішити цього, бо до спальні гупаючи, мов кінь, вбігла пані Куцбелова, зупинилася біля ліжка з газетою в руках і, ледве зводячи дух, вигукнула:

— Імпотенти! — Не тямлячи себе від злості, вона зіжмакала газету й додала:— Гомосексуалісти!

— Що сталося? — злякано запитав Куцбел.

— Послухай сам, який вони випад дозволили собі проти нас!

— Щось написали?

Вона кивнула головою, почепила на ніс окуляри в золотій оправі, розгорнула газету й почала читати вголос:

— «Під віхою бувають різні люди. Днями там сидів і один високопоставлений добродій, пан нотаріус з вирядженою дружиною, й годував собаку шинкою. Не завадило б зробити в нього домашній обшук. Бо

тільки спекулянти можуть нині годувати собак шинкою. Треба до нього придивитися!»

Куцбел зіскочив з ліжка, мов олень, і, накинувши на себе халат, заметався по спальні.

— Я їм покажу, цим людакам!— бурмотів він крізь зіплені зуби.
— Я їм покажу!..

— Скористайся своїми зв'язками, хай знімуть цього редактора,— порадила йому дружина, але Куцбел мляво відмахнувся:— Я не хочу мати з ним нічого спільного. Я не гардист.

— І все ж таки ти міг би щось придумати. Сьогодні до тебе має прийти Шубік...

Куцбел випростався, прихилився спиною до стіни й рішуче відповів:

— Я не буду їх просити, вони робитимуть те, що я їм накажу, хай йому чорт!

Він вийшов у коридор, завішаний фотографіями словаків у національних костюмах, і Куцбелова, ніби й справді повіривши в його хворобу, гукнула:

— Вернися в ліжку, бо застудишся!

І в цю хвилину пролунав дзвінок. Куцбел поправив на собі халат і підійшов до дверей. У віконце він побачив Шубіка в пальті з коміром із видри. Швидко крутнув у замку ключ і низько вклонився:

— Ласкаво просимо, пане міністерський радник.

— Добридень,— простяг йому руку Шубік і розстебнув пальто.
— Я довго шукав вас, пане нотаріус.

— Я забув вас попередити, що зняв із своєї вілли номер. Я зробив це для того, щоб клієнти не набридали мені вдома,— сказав Куцбел і, повисивши пальто за дверима, запросив Шубіка до вітальні.— Прошу сідати,— підсунув він гостеві шкіряний стілець і дістав з буфета велику пляшку.— Я оце трохи занедужав, та вже, мабуть, вичунав,— додав він і налив у чарки коньяку.— Прошу вас, пане міністерський радник.

Вони цокнулись. Шубік заплющив очі й схилив голову набік. Куцбел підсунув йому товстий конверт.

— Інформація про магазин. Тут ви знайдете все, що вас може зацікавити. Я зрозумів так, пане міністерський радник, що арізуватиме ласкава пані Шубікова.

Шубік тихо зітхнув і кивнув головою:

— Чи я знаю... А втім, коли вже справді треба це зробити, то нехай це зробить така вона. На її ім'я буде краще.

В коридорі знову пролунав дзвінок.

— Вибачте,— сказав Куцбел, устав із стільця й побіг відчиняти.

Шубік замислився: чи заслужив він цей магазин залізних виробів? Глянув у дзеркало, яке висіло навпроти, побачив у ньому обличчя, розчервоніле від збентеження, й похитав головою. Він такий же злодій, як і старий Зінгер, дарма що любить свій словацький народ і вірить у бога... Треба буде висповідатись, щоб очистити душу. Не забуде він і про милостину. Хоча гроші рук і не мають, проте вони зроблять усе, він це добре знав, але для очистки сумління йому потрібна була свячена вода.

Він кахикнув. У кімнаті було сухо, мов у печі. Йому раптом стало соромно за свої думки. Які докори сумління? Навіщо каятись, сповідатись? Адже в цій арізації йому допоміг декан Солар. Декан не благословив би його на брудну справу. Хтось же повинен відповідати за залізний магазин, у євреїв і так, мабуть, усе відберуть.

Коли Куцбел повернувся до кімнати, Шубікові дихалося вже легше.

— Прийшов доктор Зінгер,— тихо повідомив господар,— син... З приводу того місця, пане міністерський радник. Чи можна його сюди запросити?

— Будь ласка,— привітно кивнув головою Шубік, але коли в дверях з'явився Зінгер, надав своєму обличчю суворого виразу...

Зінгер згорбився, й окуляри на перенісці в нього блиснули.

— Моє шануваннячко, пане міністерський радник,— сказав він,— моє шануваннячко.

Шубік лишився сидіти, зробив елегантний жест, наче перед кінокамерою, й подав Зінгерові руку. Точніше, не руку, а тільки три пальці. Мусить же він якось витримувати дистанцію між собою й такими людьми.

— Пан міністерський радник згоден на арізацію,— сказав Куцбел.
— Тобто ласкава пані...

— От і гаразд, панове,— догідливо всміхнувся Зінгер.— Наша сім'я має до вас тільки одне скромне прохання, якщо дозволите...

— Та будь ласка...

— ...Ми б хотіли, щоб батько залишився в магазині...

Шубік склав на животі руки й поважно кивнув головою:

— Нам потрібні фахівці.

— Ласкава пані тільки наглядатиме за тим, як іде торгівля,— провадив далі Зінгер.— А що стосується мене, пане міністерський радник,— він іще більше згорбився на стільці,— то, коли дозволите...

— Я розмовляв з міністром,— випростався Шубік, і Куцбелові здалося, що той зараз оголосить вирок.

— Ну й що він вам сказав?

— Міністр згоден.— Шубік повернувся до Зінгера й окинув пильним поглядом його щуплу постать, тонкі руки з чорними кущиками волосся, худе рожеве обличчя з темно-фіолетовою плямою на підборідді.

— Ви будете у мене працювати...

— Дуже дякую, пане міністерський радник,— вклонився йому Зінгер, проте Шубік сказав іще не все:

— Тільки вам доведеться охреститись.

Зінгера залив густий рум'янець від скронь аж до ямки на підборідді.

— Я вже охрещений, пане міністерський радник,— мовив він.

Очі Мефодія Шубіка потеплішали. Він не приховував своєї радості, бо не вважав себе расистом і міряв людей тільки їхньою вірстю.

— Отже, ви, по суті, християнин! — вигукнув він.

Зінгер поправив на переніссі окуляри й розгублено знизав плечима:

— Залежить як на це дивитись...

— Ви католик? — перебив його Шубік.

— Ні, я прийняв євангелічне віросповідання,— винувато й нерішуче відповів Зінгер. На Шубіковому обличчі відбилося розчарування.

«Чого він викручується?» — розгнівався Шубік, але тут же пригадав, що господар дому теж євангеліст, і швидко сказав:

— Головне те, що ви охрещені. Міністр буде задоволений.

Шубік дістав з кишені золотий годинник «Омега», глянув на циферблат і накрутив пружину.

— У мене сьогодні нарада,— вибачився він, підійшов до вікна й, побачивши, що шофер уже жде, потис обом руки.

Куцбел провів його до дверей, і вони ще раз потиснули один одному руку.

— Ви вчинили дуже розсудливо,— похвалив його Куцбел.— Я в захваті від вашого розуму.

— Ну що ви,— усміхнувся Шубік і сердито грюкнув за собою дверима. Куцбелові не вдалося зробити з нього ні чехословака, ні еретика.

Коли Куцбел повернувся до вітальні, засмучений, що йому не вдалося прибрати Шубіка до своїх рук, біля Зінгера вже сиділа господиня, а на шкіряному дивані розляглася Влада.

— То ви кажете, що золото на біржі піднімається в ціні? — перепитала Куцбелова, й Зінгер кивнув головою:

— Так, ласкава пані. Але про це ще мало хто знає. Будь ласка, приходьте — ми відстукаємо вам якомога нижчу ціну, найнижчу...

— Те, що ви придумали з цими діамантами, буде просто здорово,

пане доктор,— мовила пані Куцбелова й підвелася. Погляд Зінгера ковзнув у вирізі її сукні.— Ви мені дуже допомогли.

Зінгер у Куцбелів почував себе добре. Для них він був таким же, як і всі інші люди. Для продавців, що працювали в його батька, він був лише прилизаним панком, для Шубіків був виразкою на тілі народу; для комуністів,— у батька колись працював шофером комуніст,— експлуататором, буржуа. А тут, у Куцбелів, він почував себе цілком нормальною людиною.

— Налий нам!— крикнула Куцбелова чоловікові, але, згадавши, що той, так би мовити, хворий, сама заходилася коло чарок.

Вони випили. Куцбелова щедро підливала Зінгерові.

— Ви вельми спритний, пане доктор!

Зінгер збентежено ковтнув коньяку й приязно глянув на Куцбела:— Дякую, пане нотаріус, ви мені дуже допомогли. Державна посада врятує мене від концтабору.

— Ви ж не якийсь голодранець, щоб для вас не можна було знайти виходу.

— У нас є добрі друзі.— Зінгер кинув вдячний погляд на господарів.

— Рука руку миє, докторе,— мовив Куцбел.— Ми з вами брати.

— Тобі вже пора в ліжку,— нагадала йому дружина.— Ти ж хворий. А ми з паном доктором іще трохи побалакаємо.

Куцбел слухняно підвівся, подав Зінгерові руку й пішов до спальні.

За вікном усе ще падали важкі пластівці снігу. Вітер, що дув з боку Дунаю, жбурляв їх у шибки, мов рої білих мух. Куцбел заплющив очі й голосно зітхнув:

— Брати!

Йому пригадався той урочистий день, коли батько Зінгера приймав його до масонської ложі. Він був обв'язаний фартухом, у руках тримав молоток, над домовиною блимали свічки, й Куцбел тоді всім своїм еством відчув, що стає членом численної родини багатих городян, яких розділяють не кордони, не релігія й не мова, а тільки прибутки, городян, які допомагають один одному і знищують своїх конкурентів. Коли його приймали до ложі, панувала мертва тиша. Він складав присягу.

Через місяць після присяги Куцбелові всміхнулося щастя— йому запропонували посаду нотаріуса. А потім він став керувати правліннями підприємств з іноземним капіталом. Йому не треба було більше бігати по судах і готувати обтічні промови оборонця. Він тільки підписував папери, а гроші сипались йому в кишеню, як мірошникові борошно з-під жорна.

«Бенеш теж член товариства, його називають «ліванським принцом»,— подумав він.— Хто знає, як далі розвиватимуться події, що на все це скаже Америка! А якщо німці війну програють, Бенеш мені пробачить, що я іноді співробітничав з людаками. Мені треба було з чогось жити. А масонам я допомагатиму, Зінгерам і всім іншим. Рука руку миє».

Куцбел скинув халат, пірнув під перину й відразу ж подзвонив дружині. Він іще трохи поварить з неї воду!

13

Наближалось різдво, й Братіслава, як звичайно в таку пору, скидалася на білу наречену.

Застромивши руки в кишені й насунувши капелюха низько на лоб, Іван замислено простував попід газовими ліхтарями. Пальці він грів гарячими каштанами, які здавалися йому особливо смачними після рідких фляків із солоним різком.

Раптом із-за рогу вигулькнув міський дурник Шенер Наці. Він ішов легко, трохи не пританцьовуючи, в старомодних стоптаних лакованих черевиках і в заяложеному циліндрі, на якому біліли зірочки снігу.

Шенер Наці був обвішаний пакуночками, наче різдвяна ялинка. Жодна продавщиця, якій він прийшов побажати веселих свят, не відпустила його з порожніми руками. Коли з ним починали розмову, він усміхався й питав, котра зараз година, бо, мовляв, він поспішає до швидкого поїзда, яким має повернутися з-за океану його наречена. Через тиждень відбудеться весілля, якого ще світ не бачив. З тією єдиною в світі...

«Сердега,— подумав Іван, коли дурник низько йому вклонився.

— Його покинула дівчина, і він збожеволів».

— Я був на вокзалі,— сказав Шенер Наці,— але Гітлер не пустив мою наречену. Може, приїде завтра, така шикарна, гарненька...

«Дивно,— зітхнув Іван,— і йому Гітлер завдає мук. Для нашого брата слов'янина він готує каторжні роботи й спільну могилу. Відверто пише про це в своїй «Майн кампф»... А скільки людей йому аплодують і ще навіть не здогадуються, хто він насправді».

Іван прискорив крок і за хвилину вже стояв під дверима квартири Беланів. Подзвонив чотири рази — два коротких і два довгих дзвінки.

У квартирі грало радіо. Лунали німецькі марші, в яких гриміли барабани, аж мороз поза шкірою ходив, і різали слух сурми.

Двері відчинилися, й Івана обдало запахом пампушок, аж слинка покотилася, а перед очима зринуло материне обличчя. Давно вже він не їв різдвяних пампушок.

Белан потис йому руку й сказав:

— Роздягайся. Ми з дружиною саме працюємо.

Коли Іван повісив пальто на вішалку, Белан примружив очі й запитав:

— Що тобі не подобається?

— Звідки ти це взяв?

— Я бачу, що ти супишся.

— Радіо ти міг би все ж таки вимкнути,— швидко відповів Іван.

— Так треба,— сказав Белан.— Інакше буде чути, як працює ротор, аж на вулиці, не те що в сусідів.

Іван усміхнувся. І як це він сам не догадався, чому в невеличкій квартирі Беланів лунають німецькі марші.

Вони ввійшли до кімнати. На столі лежали стоси паперу. Беланова, худа жінка років сорока, раптом обернулася, поклала валик на ротор і простягла Іванові руку.

Белан вимкнув радіо.

— Тепер уже можна.

— Чоловік вас навчить,— усміхнулася Беланова й кивнула на ротор.— Я побіжу на кухню.— І тієї ж миті зникла за дверима.

Белан по-приятельському поплескав Івана по плечу й показав йому надруковані листівки.

— Треба, щоб вони легко читалися,— мовив він,— інакше ніхто не зверне на них увагу.— Він підсунув Іванові стілець, сів поруч і почав пояснювати: — Сюди ти кладеш папір, двічі проводиш валиком отут, а тоді отут. Дивися, отак!..

Два спритних рухи — і листівка була готова.

— Що це? — поцікавився Іван.

— Директива.— відповів Белан.— Фашисти поширюють чутку, особливо серед інтелігенції, що росіяни зрікаються соціалізму...

— Але ж це нісенітниця! — вигукнув Іван.— Ну просто страшна дурниця! Сталін хоче виграти час, принаймні я так це розумію. Він хоче як слід підготуватися...

— Твоя правда,— кивнув головою Белан і закурив сигарету.— Дивись сюди: ось цю листівку розмножувала моя дружина. Тут ідеться про те, що Радянський Союз ще раз показав, що він не хоче війни, не хоче підкоряти інші народи. Він прагне жити в мирі з сусідами і з Німеччиною також.

Іван узяв валик, провів ним по восківці й схвильовано витяг з-під неї листівку, ще вогку, з запахом друкарської фарби. Він торкнувся пальцем валика, й хвилювання його зросло — він торкнувся забороненого плоду, на який полюють зграї шпигів. Якби Поляк довідався, що Іван причетний до того, що виходить з-під Беланового ротатора, він спіймав би його в свої сильця, як павук муху. Допити, потяличники, вибиті зуби, синці на тілі, викручені пальці, темна камера, ґрати, суд...

— Я часто зустрічаю біля будинку таємних агентів,— сказав Белан і облизав губи.— Деякі вже допитували мене, і ми вітаємось на вулиці, як давні знайомі. Хоч вони й гадки не мають про те, як мене звали раніше. Але листівки розмножуються, як гриби після дощу, й підозра падає на старих комуністів. Було б непогано,— він пильно подивився на Івана,— якби кілька місяців листівки друкував ти. Думаю, що в тебе...

Іван збентежився, почервонів, і Белан це помітив.

— Я знаю,— мовив він,— тут може стати на заваді твоя господиня. Але все можна замаскувати. Про людське око ти можеш друкувати паралельно й щось інше, дозволене. Журнал для якоїсь гімназії, вірші товаришів... — Белан відкрив шафу, підняв дошку з подвійного дна і вийняв звідти жменю печаток.— І це теж я повинен вміти робити,— сказав він.— Іноді бувають потрібні фальшиві посвідчення.— Він поклав усе назад у шафу і зайшовся кашлем.— Нам слід бути обережними. Те, що ми робимо,— все одно, що гра з бомбами. Ніколи не знаєш, коли вони вибухнуть.

— Невже за нами стежать і тепер, коли встановилося якесь перемир'я?

— Перемир'я? — Белан глузливо посміхнувся.

— Ну, я маю на увазі договір з Росією...

— Наші фашисти за комуністами стежать, як і раніше. Будь насторожі.— Він випростався й провадив далі: — Ми друкуємо для товаришів інструкції, як їм треба поводитись.— Белан підвівся, дістав із шафи списаний аркуш паперу й простяг його Іванові: — Ось найновіші з них. Відшліфуй трохи стиль, бо написано досить кострубато. Потім це треба взяти на восківку. А втім, на восківку можеш записати тут, у мене, а розмножиш уже дома.

Іван перебіг очима текст і запитав:

— Як ми це їм вручимо?

— Для цього є інші,— відповів Белан.— Хай це тебе не турбує. В підпіллі додержуються принципу: доставник не повинен знати ні друкаря, ні редактора. Зрозумів?

Тепер сповнене таємниць життя комуністів ще більше хвилювало й цікавило Івана. Ти зустрічаєш людину, зовні таку ж саму, як і всі інші, і все ж у ній є щось таке, чого інші в собі не мають. У ній є якась небезпечна таїна, щось подібне до міни з годинниковим механізмом. І сповнене притягальної сили!

Коли він вийшов від Беланів із чемоданчиком у руці, йому здалося, що він подорослішав. Безтурботність, хоч він і не міг похвалитися легким студентським життям, враз поступилася місцем почуттю відповідальності.

Белан тихо прочинив двері, визирнув на вулицю й прошепотів:

— Повітря чисте. Можеш іти!

Потиск їхніх рук був довший, ніж звичайно. Принаймні так здавалося Іванові. Вони добре знають один одного, можуть ручитися один за одного, і що б не сталося з ними, не зрадять один одного, а допоможуть.

Він обережно ступав по вкритому снігом тротуару, наче боявся власти з чемоданом і пошкодити його.

«У мене й справді буде не так помітно,— подумав він.— Беніцький занесений у списки як комуніст. Про нього забули тільки через те, що він служив в армії, а потім рік працював у Празі. Прізвища «Белан»

у донесеннях братіславських шпигів не було. На цілих три роки він для них немовби крізь землю провалився».

Про Івана вони теж, по суті, ще нічого не знають.

Він прискорив крок. Сніг під ногами рипів, як у горах. Приємний, легкий морозець щипав щоки, й зелене світло газового ліхтаря мерехтіло на снігу. Вітер з Дунаю невидимими пальцями ворухив толе віття лип уздовж тротуару й пригинав до дахів сірі струминки диму, що здіймалися над коминами.

14

— У нас іще ніколи не було такої гарної ялинки! — сплеснула руками Шубікова і обняла сина.

Циріл вивільнився з материних обіймів, поцілував їй руку, потім батькову, м'ясисту й важку, з залізною обручкою, і, мов дитя, кинувся до увішаної іграшками ялинки. Низько нахилившись, заходився шукати подарунки. Під ялинкою на нього чекали книжки, лижний костюм і чевіки, светр, маленький радіоприймач, нові лижі з металевим кріпленням і дрібнокаліберна рушниця з коробкою патронів.

Побожно згорнувши руки на грудях, Шубік стояв поруч дружини й стежив за сином. Ганка в білому мереживному фартушку стояла трохи осторонь і теж дивилася, як радіє Циріл.

— Ми в дитинстві не одержували подарунків так легко, як оце ти зараз, — мовив Шубік скоріше сам до себе, ніж до сина. — Спершу ми повинні були помолитися й заспівати колядки.

— Я не вмю співати, — відповів Циріл.

Шубікова взяла із стільця пакунок з відрізом на плаття й стокроново купюрою.

— Дякую, ласкава пані, — вклонилася Ганка, — красно вам дякую.

— Якщо господарям ведеться добре, — всміхнулася Шубікова, — то вони не забувають і про своїх ближніх. І ще одне, Ганко: раз на рік ти будеш з нами й вечеряти. О, та я бачу, ти вже й тарілку для себе поставила, — здивувалася вона й зробила кислу міну.

— На столі вже й капуста, і паленка, ласкава пані.

Ганка не могла навіть собі уявити, що вона може бути щасливою без чужої допомоги й ласки, через те раділа радістю своїх господарів. Від широкого серця бажала їм усякого добра, щоб і їй щось перепало, бодай крихта хліба з їхнього столу.

Не забув Ісусик і про господарів. Шубікові він привіс розкішне каракулеве хутро, а її чоловікові — золотий годинник.

Циріл трохи не скрикнув від радості, коли побачив, що на тонкій нитці на ялинці висить перстень, а біля нього — конверт.

Він схопив перстень і надів його на палець; на персні була монограма «ЦШ»; потім відкрив конверт. Тисяча. Ціла тисяча крон!

— Спасибі, таточку, ти не поскупився, — мовив він до батька...

— А як оцінки?

— Буде п'ятірка з математики, обіцяю тобі.

Шубік пригладив долонею й без того рівненько зачесане волосся.

— Побачимо, — промимрив він і повернувся до столу. — Ну що, почнемо?

Господиня мовчки кивнула головою й перша підійшла до столу. Вона кожному насипала в глибоку тарілку капустянку, наклала товстих галушок, і всі троє, а за ними й Ганка, сіли за стіл. Випили гарячої паленки, і пані Шубікова увімкнула радіо.

Шубік опустил очі, проказав молитву й повагом перехрестився. Слідом за ним перехрестилися й усі інші. Після цілоденного посту Шубік зголоднів, як вовк, і жадібно накинувся на капустяк. Мигцем глянувши на Ганку, та коли побачив, що дружина перехопила погляд, опустил

очі в тарілку з яблуками й горіхами, з-під якої визирала зелена банкнота.

— Це щоб у домі ніколи не переводилися гроші,— сказав він.— Мій покійний батько завжди клав під тарілку жменю ячменю і вівса, щоб був добрий урожай. Але коли в наших горах щось родило? Хіба каміння на скелі.

Циріл пустотливо скосив очі на конверт із грішми:

— Тут у мене кращий урожай, таточку.

— Слава богу, сину мій,— відповів Шубік і витер рота серветкою.— Добрий господь допоміг нам заснувати власну державу, в якій навіть нашій Ганці краще живеться.

Ганка мовчки кивнула, і Шубік провадив далі:

— Добрі часи настали для всіх словаків, а особливо для добродесних. Ваша дочка зможе служити в Циріла.

— Хтозна, чи в мене ще будуть діти,— зашарілася Ганка й вибігла в кухню.

— Цього року нам не прислали чорничної паленки,— зітхнула Шубікова.— А торік була дуже смачна!

— А й справді, що нам цього року прислали? — поцікавився Шубік.

— Два ящики варення й компоту з брусниці, чорниці та малини. А також соки з гірських плодів. Кілограмів зо три сушених білих грибів. Але з напоїв тільки малинову та сунічну наливку.

— Скільки пляшок?

— З півсотні. Торік було більше...— Шубікова обернулася до чоловіка.— Як голова правління товариства «Лісові плоди», ти все ж таки заслуговуєш на більшу увагу. Хіба не так?

Шубік махнув рукою:

— Чи я знаю... Ми ж нічого не потребуємо. В нас усе є.

Він налив собі паленки, випив і знову налив.

— Голова правління повинен знати свою продукцію,— просичала дружина, мов гуска.— Без цього ти ж не зможеш затвердити жодного звіту.

— У нас є все, що нам треба,— повторив Шубік уже трохи роздратованим тоном.— Пристойна вілла, сад, арізована крамниця...— Він обернувся до сина з повною чаркою в руці й додав: — Щоб ти піднявся на ще вищий щабель, ніж я! Щоб ти став міністром!

Циріл гірко посміхнувся, але вихилив свою чарку з паленкою.

— А може, тобі варто було б іще про щось подумати? — натякнула Шубікова.— Нині всі живуть на широку ногу.

В голосі її пролунав докір, і Шубік засовався на стільці. Та за хвилину він розвів руками й тихо промовив:

— А ми хіба живемо погано? Зрозумій. Хіба нам живеться погано? Я голова правління товариства «Лісові плоди», обіймаю високу посаду, ти арізувала багатий магазин... Усе дає нам прибутки.

— Саме тому! — відрубала Шубікова.— Чи, може, ми з тобою закопаємо наші гроші в погребі? Їх треба інвестувати! Навіть у святому письмі сказано, що гроші треба розмножувати.

— В святому письмі сказано й про ближнього,— набрався відваги Шубік.— «Не візьмеш майно його, ні коня, ні осла...»

Шубікова надула губи й пхикнула:

— Подумаєш! Цей магазин ми не вкрали, нам його призначила держава. Та й потім, хіба єврей для християнина ближній?

— Якщо він охрещений, то так,— відповів Шубік.

Раптом задзвонив телефон. Шубік витер рот серветкою, підвівся і підійшов до апарата.

— Слухаю. Шубік. А, це ви, преподобний отче... Так, так, уся наша сім'я вкупі... Всього найкращого... То ви приїдете до Братіслави?.. Я неодмінно прийду привітати вас із святом... На всеношну? Аякже, ідемо... І Циріла візьмемо з собою... Передам, передам... Дякую, дя-

кую...— Він уклонився й поклав трубку.— Преподобний отець бажає нам усього найкращого, благословляє всю нашу сім'ю,— повідомив він, знову повернувшись до столу.

— Було б добре, якби він поблагословив нас іще одним арізованим магазином,— прошепотіла Шубікова.— Може, Зінгер щось порадить. Ти взяв його до себе в міністерство, і він повинен бути тобі за це вдячний. Та й до того ж далеко не кожен єврейський магазин процвітає, і він бачить своїх наскрізь.

Шубік відчув огиду до дружини. Вона здавалася йому безцеремонною, жадібною й марнославною, як Ребекка. Та, з другого боку, її організаційні здібності й настирливість викликали в нього захоплення.

Він глянув на новий золотий годинник, подарований нею на свято, й сказав:

— Зінгер уже мав би бути тут. Казав, що прийде привітати тебе зі святом.

Циріл тим часом думав про те, що він купить собі за цих тисячу крон. Марки? У нього є вже майже вся Чехословаччина й Угорщина, є і всі серії словацької держави. Може, збирати радянські марки з серпом і молотом? Мабуть, Іван зрадіє, почувши про це. Отже, вирішено: він колекціонуватиме радянські марки.

Шубік узяв із тарілки яблуко, надкусив його й скривився:

— Такої кислятини навіть порося не їстиме.

Він поклав на стіл жовте, зморщене яблуко й подумав: «Скільки бідних дітей, скільки сиріт на цьому світі! Добре, що ми полегшуємо їхні муки. Цілі гори старої одежі покладали ми й цього року бідності під ялинки! А втім, це наш християнський обов'язок — дбати про вбогих. Не можуть же всі бути твоїми, господи,— зітхнув він.— Ти дбаєш тільки про кращих. А рештою повинні опікуватися обрані».

Він обернувся до сина, в якого від випитого вина пашіли щоки й блищали очі:

— Ти знав, у кого народитися! Світ перед тобою відкритий аж до міністерського крісла. Я так думаю. Бо для кого ж іще можуть існувати міністерські посади, як не для таких, як ти?

— А якщо мене випередять інші? — жартома запитав Циріл.

Шубік не помітив іронії й махнув рукою:

— Ніхто тебе не випередить! Тільки вчися, сину мій. — Він погладив на пальці залізну каблучку, глянув на неї з ніжністю й докинув: — Золото я віддав державі за ось це, — і показав на каблучку, — а держава нам його знову повертає. Розумієш?

Циріл не розумів. Більше того — він зовсім не слухав, про що говорить батько. Йому вже набридло цілий вечір слухати батькові сентенції.

Біля дверей пролунав дзвінок. Шубік з дружиною вийшли в коридор — здогадалися, що це прийшов доктор Зінгер.

Ганка відчинила двері. На порозі й справді стояв Зінгер-молодший і вовняним кашне протирав запітнілі окуляри.

— Цілую ручку, ласкава пані, — швидко зацокотів він, — не буду вам заважати, я прийшов тільки привітати вас із святом...

— Проходьте, будь ласка,— усміхнулася Шубікова й простягла Зінгерові руку. — Роздягніться, пане доктор. А де ваш батько?..

Зінгер скинув поношену шубу, почепив її на вішалку й потис Шубікові руку.

— Батько не зміг прийти, ласкава пані, — відповів він. — Як вам відомо, після восьми нам заборонено виходити на вулицю. Тільки для мене, завдяки панові міністерському раднику, зробили виняток.

Наче свята трійця, всі троє увійшли до Шубікового кабінету, де на круглому столу на них уже чекала малинова наливка, а на стіні, мов великий світлячок, блимала лампада.

Зінгер звернув на це увагу й непомітно посміхнувся: «Таку моду взяли собі теперішні можнєвладці: лампада в кабінеті й залізна каблучка на пальці».

— Давайте вип'ємо, — сказав Шубік і наповнив чарки.

Шубікова тільки пригубила свою чарку.

— Я хотіла попросити вас про одну річ, пане доктор, — мовила вона, і в голосі її забриніли владні нотки. — Чи не могли б ви довідатись іше про якийсь добрий магазин... ну, про такий, який я могла б теж арізувати?..

Зінгер кивнув головою, почервонівши від збентеження.

— Я зразу ж повідомлю, як тільки щось підшукаю, ласкава пані, — пробурмотів він.

Шубікові було неприємно, що дружина почала з Зінгером цю розмову.

«Мало їй залізного магазину, — невдоволено подумав він. — Чого доброго, ще почнуть плескати язиками, що я гребу собі все підряд, і міністр розсердиться. Невже їй мало одного арізованого магазину й моїх посад у міністерстві та в правлінні «Лісових плодів»? Циріл теж буде забезпечений. Буде? Йому не можна мати менше на своєму рахунку, ніж мають синки інших високопоставлених батьків. Отже, якщо не хочеш відставати від них, не задовольняйся досягнутим. Можливо, Етелка все-таки має рацію».

Проте готовність доктора Зінгера сподобалася йому, і він подумав про можливу послугу у відповідь.

— Може, треба комусь допомогти? — запитав він.

— Я саме збирався насмілитись натякнути вам про це, пане міністерський радник, — пожвавішав Зінгер. — Пан Вельнер, — він володіє таргаком і фабрикою меблів, — хотів би, щоб для нього теж зробили виняток. Йому загрожує вивезення до Німеччини, районний начальник гарди рішуче настроений проти нього. А він уже старий чоловік. — Зінгер стишив голос: — Особам, які йому допоможуть, він пропонує сто тисяч...

Шубік зробив широкий жест рукою:

— Справа тут зовсім не в грошах. Я зроблю, що зможу... Адже ми всі люди, чи не так?

— Та так, пане міністерський радник, — відповів Зінгер, як учень на запитання вчителя, а тоді обернувся до господині: — Батько просив, щоб я побажав вам веселих свят, і велів передати, що ще більше старатиметься у вашому магазині. — Він витяг із кишені коробочку й нерішуче поклав її на столик: — Маленький знак уваги, ласкава пані. Для вас, від ваших друзів із біржі й від мене...

Шубікова подякувала кивком голови й нетерпляче відкрила коробочку. Губи її були стиснуті, бліді, але коли на неї блиснув діамант в золотому персні, обличчя їй залив рум'янець. Діамант мінився райдужними барвами, мов крапля роси в чашечці лілеї.

— Без цього, мабуть, можна було обійтись, — мовби збентежено проказала вона, але тут-таки наділа перстень на палець.

— Подобається? — запитав Зінгер.

Шубікова захоплено дивилася на перстень.

— О, звичайно, — кивнула вона головою. — І спасибі вам, велике спасибі...

Коли Шубіки залишилися самі, вони знову перейшли до їдальні, де Циріл сидів біля приймача і слухав різдвяну музику.

— За годину прийде машина, і ми всі поїдемо на всеношну, — повідомив Шубік.

Він опустився на шкіряний стілець, заплющив на хвилинку очі й уявив собі освітлений костюл. Сяйнуло блиском золота з вітваря й люстр, до нього повернулося обличчя спасителя, загравав орган, а тоді залунав голос декана. Він уже заздалегідь відчув, як полегшає йому на душі під час меси, як там, у костюлі, залишаться всі його неприємності, труднощі й гріхи, як він вийде в грудневу ніч, спокійний і чистий. Бог усе йому простить — бо навіщо ж тоді молитви і каяття, навіщо сповідь!

Уявивши собі цю картину, Шубік підвівся із стільця, підійшов до дружини, яка саме приміряла нову каракулеву шубу, й поцілував її в чоло.

«Ми мов та свята родина», — розчулено подумав він.

ЧАСТИНА ДРУГА

1

Ніч видалася Шубікові довгою, як сто років. Він крутився в ліжку, раз по раз прокидаючись, і як тільки знову заплющував очі, темрява й вітер павіювали йому кошмарні сни.

...Назустріч іде Гітлер. Переставляє ноги, мов військовий кінь під час урочистого маршу. Зупиняється. Дивиться на Шубіка — суворо, мов Етелка, й кричить: «Чому ти мене не визнаєш?» — «Це неправда! Я вас люблю». Він розуміє, що бовкнув це просто так і що замість захоплення й любові відчуває тільки страх. Хоче втекти, але не може навіть поворушитися...

А ось він тримає за руку Ганку і йде з нею незнайомим містом. Бачить похоронну процесію, довгу й урочисту. Солдати несуть труну, і Шубік чує розчулений голос Солара. Той повідомляє, що ховають патріота, радника міністерства Мефодія Шубіка...

Прокинувся він дуже рано і, надівши халат, вийшов на терасу. Вітер ушух, небо розпрозорилося, надворі раптово потеплішало.

Чому ця ніч видалася йому такою довгою? Через те, що він уже два дні господарює дома сам із Ганкою? Дружина поїхала з сином до Ліптова на день народження своєї сестри. І Шубік ходить по віллі, як святий.

Чорнозем у дерев'яних ящиках для квітів ожив. Шубік нахилився й відчув запах землі. В саду щебетали птахи, які повернулися з півдня.

Незабаром потече вода з гір, принесе весну...

Повітря мовби намагалося загоїти всі рани братіславського мінливого, примхливого клімату, наче бальзам, проникало Шубікові в легені й викликало якусь солодку млість. Якщо пізня, похмура осінь створена для роздумів, то провесінь навіть святим і аскетам приносить радість. Колись він чув, що бекасів до любові спонукає вечірня зірка на небі, глухаря — пізній березневий сніг, оленя — осінні листя з першим морозом, рись — тріскуча зима...

«Чого тільки люди не понавигадують, — усміхнувся він. — Та що не кажи, кров — не вода, а жили — не мотуззя». Там, у горах, ще якось можна було подолати спокусу. Шубік з молодих літ беріг вірність своїй законній дружині, — він-бо дав їй перед вівтарем обітницю вірності і зраджував її хіба що в думках, та й то лише інколи. І ось тепер маєш, хай йому грець!

Він знав, що не являє собою винятку серед чоловіків. У селі люди теж не були святими. Не були вони святими й тоді, коли ще не ходив поїзд по рейках і не розвозив розпусту та жінок легкої поведінки по любих господові глухих селах.

Того, що недавно сталося з Шубіком, вже нічим не зміниш, і винен у цьому Цело Поляк, спокусник чортів! Бо це він завів його тоді до пані Іренки, він! А втім, якщо бути відвертим, то Шубік там непогано провів час. І він нітрохи не шкодував би за тим, якби над вівтарем не було ока божого, яке все бачить, про все знає і все пам'ятає.

Доведеться йому висповідатись!

Як же це тоді все-таки було?..

Він повернувся до кімнати, сів на бильце ліжка, розстебнув легкі сукняні черевики й потер м'ясистими долонями холодні коліна,

Потім заплющив очі й, спершись ліктями на подушку, почав згадувати вечір, коли цей пройда Поляк залишив його самого в квартирі пані Іренки.

З чого все тоді почалося, тим воно й закінчилося — коньяком і солоним мигдалем. У пані Іренки була по-сучасному обставлена квартира. Вони сиділи в ідальні, в якій стояв гарнітур із черешневого дерева. На стінах висіли два гарні етюди — оголені жінки — й портрет молоді циганки з червоними сережками.

— Затишна квартирка, — мовив Шубік, поволі набираючись хоробрості, щоб витримати погляд пані Іренки.

— Я тут тільки працюю, пане міністерський радник, — відповіла вона й підлила йому коньяку.

Шубік уявив собі її працю й почервонів, мов варений рак. Справді-бо, в сусідній спальні з позолоченими подружніми ліжками, — вона сказала, що в спальні тісно, але в ліжках місця вистачає, — з неясковою лампою на нічному столику він, так би мовити, на собі відчув працю старанної пані Іренки. І після цього у нього було приємно й легко на душі, неначе б він виходив із кабінету лікаря, якому глибоко вірив і який його швидко вилікував.

— Ви справжній мужчина, — пошепки сказала йому пані Іренка.

— Це залежить від партнерки, — відповів компліментом і Шубік.

Пані Іренка цмокнула його в обидві щоки, потім усе обличчя помасажувала якимсь пахучим кремом і запросила до ідальні.

Вони їли шинцель по-віденськи з капустаним салатом, пили зеленкуватий бочковий вельтлін¹, який Шубікові дуже сподобався.

— Ми мешкаємо з чоловіком в кращій, стильній квартирі навпроти, — повідомила пані Іренка.

— А що робить ваш чоловік?

Пані Іренка відкоркувала пляшку яечного лікеру, наповнила чарки й підморгнула Шубікові:

— Це відновлює сили.

Він відпив ковток, а вона тільки пригубила й, усміхнувшись, додала:

— Що робить чоловік, питаєте? Він грає в карти.

— В карти? — вирячив очі Шубік.

Пані Іренка поклала йому на плече руку й кивнула:

— Люди живуть не тільки з своїх мозолів.

— І ці карти йому й справді щось дають?

— Чоловік у картах професор, — засміялася пані Іренка. — Його так і називають — професор! Ясна річ, це дає йому прибуток... Скажіть, пане міністерський радник, — раптом змінила вона тему, — ми можемо поговорити з вами про торгові справи? З паном начальником я вже говорила.

— З паном Поляком?

Пані Іренка кивнула головою.

— Я орендую розважальний заклад «Оріент», — мовила вона. — І хотіла б щось подібне запропонувати й вам обом. Перед властями ви могли б сховатися за псевдонімом, пане міністерський радник.

— Не розумію, — знизав плечима Шубік.

— Пані Полякова вже дала свою згоду, але хотіла б у компаньйонки вашу дружину.

— А чому вона сама їй про це не сказала?

— Вона трохи соромиться, — усміхнулася пані Іренка й схрестила ноги під рожевим халатом.

— А вона знає, що її чоловік буває тут? — несміливо запитав Шубік, не знаючи, як називати пані Іренку: на «ти» чи на «ви».

— Вона знає про наші торгові й службові контакти.

¹ Сорт винограду, а також вина, виробленого з нього (словацьк.).

Шубік здивувався. Він шойно довідався про дивні речі, про які раніше навіть гадки не мав. Які службові контакти? Яка торгівля?

— Не розумію,— сказав він і знизав плечима.

— Минулого разу тут був гітлерівський міністр з Відня, якесь велике цабе, здається, найголовніший в уряді, і я мусила Gesellschaft leisten, ну, скласти йому компанію. До того ж,— вона нахилилася до Шубіка,— я добре знайома і з паном президентом.

Шубік відчув, як у нього спалахнули шоки. Йому було й соромно за президента, як за священика, і водночас він радів, що пані Іренка — не звичайна повія. І якщо вже його колись жде пекло, то він воліє в'їхати туди на гарному коні.

— Йдеться про два доми на Флоріанській,— мовила пані Іренка,— оті, що під замком.

— Але ж там...— почав Шубік, та пані Іренка зупинила його багатозначною усмішкою.

Поклавши на стіл гарні руки в персях, вона мовила:

— Так, там живуть повії з посвідками, все згідно з буквою закону, пане міністерський радник. Ідеться про два доми. Вони належать євреям. Треба, щоб їх перебрали в своє володіння нові власники.

Шубік схопився за серце, й голова у нього пішла обертом. Як? Невже й справді його дружина може стати власницею борделів? Чи не хоче пані Іренка образити його цією пропозицією?

— Як власниця, там фігуруватиму я,— кинула пані Іренка.— Я буду вести всі справи тих домів. Ваші дружини одержуватимуть лише гроші, ну й, звичайно, протегуватимуть мені.

— А Поляк дав свою згоду? — засумнівався Шубік.— Чи я знаю...

— Та це ж він сам і запропонував! — Пані Іренка зайшлася кашлем. Відпивши ковток яечного лікеру, вона додала: — Ви всі хотіли б відкривати тільки фабрики. А навіщо, як добре подумати? Там треба стріляти наосліп, треба багато в них вкладати й кожного дня чекати банкрутства.

— Ваша правда,— кивнув головою Шубік, слухаючи пані Іренку з незвичайною цікавістю.

— А тут ви матимете гарантований прибуток,— вела вона далі.— Два доми, разом двадцять дівчат. Якщо виходити з такси двадцять крон і на кожну з них мінімум п'ять чоловіків за ніч... Отже, це становитиме дві тисячі крон на день, шістдесят тисяч на місяць. Якщо ми на дівчат відрхуємо тридцять тисяч, харчі, питво, житло, поточний ремонт будинків, десять тисяч мені й двом викидайлам, то залишається мінімум двадцять тисяч загального прибутку щомісяця для ваших дружин.

Ні, Шубіка більше не треба було переконувати. Цифри подіяли на нього, мов приємна музика, він дуже добре розбирався в них. Швидко відрхувавши податок за промисел, він потер руки. Зрозумів, що тут ідеться про вигідне діло, настільки вигідне, що в це важко було навіть повірити. Це краще, ніж іще одна арізація якогось магазину, бо тут усе буде шито-крито, навіть сам міністр не довідається про ці доми. За громовідвід тут правитиме пані Іренка.

Ну й розумниця ж ця пані Іренка! Без особливих зусиль вона поклала на лопатки його референтів, та що там референтів — вона й завідуючим відділами може дати фору. Десять тисяч чистого прибутку щомісяця! Та це ж стільки, скільки становить його оклад разом із тантьємами від фірми «Лісові плоди»!

Цю пропозицію треба прийняти!

— Дані про процвітання обох домів,— провадила далі пані Іренка, а Шубік подумки поправив її: «Обох домів розпусти»,— приніс пан начальник Поляк від доктора Зінгера.

«Гроші не пахнуть,— додав він у думці.— Всі вони однакові, і нікого не цікавить, хто як їх набув». Йому вистачило б і того, що в нього є, але час уже подумати про Циріла, про його кар'єру. Тут будуть

потрібні гроші, багато грошей. Як державний службовець, Шубік бачив майбутнє свого сина в політичній кар'єрі, а не в підприємстві.

— Я повинен спершу поговорити з дружиною,— мовив він.— Про своє рішення ми вас повідомимо. Але ця пропозиція мені подобається.

— Я дуже рада, пане міністерський радник. І приходьте! Чи хоча б подзвоніть... А якщо захочете розважитись, у мене є й невинні дівчатка. Вони з села, чисті, мов янголята, тільки крилець бракує!...

Три години тому Шубік заходив з Поляком до робочої квартири пані Іренки святим, а виходив з неї він, сповнений каяття, хоч і не дуже пригнічений. Він знав, що церква розгрішає віруючого від будь-якого гріха, господь милостивий.

Він залишив двері на терасу відхиленими й крізь відчинене вікно почув з кухні Ганчин спів. Повітря, що струменіло в спальню, вже пахло весною. «Цікаво, яка Ганка роздягнена?» — майнула раптом думка. Дівчина нагадувала йому грудку гірського масла, пахучого, податливого... Недавно він помітив, що вона почала вже чепуритись. За які гроші? За отих сто крон, які отримує щомісяця? Кілька раз увечері він бачив її в товаристві чоловіків. Може, спробувати?..

Шубік швидко одягнувся, випив для хоробрості коньяку, взяв під пахву пляшку, дві чарки в руки й тихо прокрався до кухні.

Він заскочив Ганку на гарячому. Вона саме перехилила келишок рому. На долоні в неї лежала грудочка цукру й три кавові зернини.

Дівчина почервоніла й потупилася.

— Доброго ранку. Вибачте, я вчора щось з'їла, і мені недобре...

Шубік усміхнувся, махнув рукою й налив у чарки коньяку:

— В такому разі, випийте ще зі мною...

Від збентеження вона витріщила на нього свої теплі сині очі, потім враз опанувала себе, посміхнулася і взяла чарку. Тільки-но вона випила, Шубік схопив її за руку й прошепотів:

— Ти мені подобаєшся, дуже мені...

Ганка позадкувала, очі її широко розкрилися,— вона наче злякалася, але Шубік помітив на її обличчі лукаву усмішку. Це його підбадьорило, він підхопив дівчину на руки, поніс до кімнати, цілуючи її шию, щоки, очі...

— Ні, ні, пане міністерський...— шепотіла вона, але не робила спроб звільнитись.

— Сукню, сукню тобі куплю... Ти гарна... Моя... Ганка, Ганничка,— бурмотів Шубік, руки його блукали по дівочих стегнах... Раптом на кухні грюкнули двері, й, наче грім з ясного неба, пролунав голос дружини:

— Ганко-о-о!

Шубік відштовхнув Ганку й шаснув під ліжко.

Ганка поправила зачіску й вибігла із своєї кімнатки.

— Кого ти там заховала? — накинулася на неї Шубікова, але Ганка зробила невинне обличчя:

— Нікого.

— Не бреш! Чоловік зараз на службі, і ти привела в дім коханця.— Вона ввійшла до Ганчиної кімнатки.— Ага, черевик, чоловічий черевик! Чий він? Я взяла тебе на службу за умови,— кричала Шубікова,— що ти нікого сюди не приводитимеш. Пам'ятаєш? Кого ти тут заховала? Я викличу поліцію...— З черевиком у руці Шубікова вийшла до ідальні, де стояв телефон.

— Мерщій тікайте,— прошепотіла Ганка, обернувшись до ліжка, й кинулася за господинею до ідальні.

— Я викличу поліцію,— не вгавала Шубікова.— Хто там у тебе?

— Та... один мій знайомий... студент, ласкава пані.

Аби тільки господиня їй повірила! Аби не повернулася до кімнатки!

На щастя, задзвонив телефон, і Шубікова взяла трубку:

— Алло! Це ти. Йолко? Привіт, душко... Шойно повернулася. Уяви собі, у нас хтось є... У Ганки... Мужчина... Його черевик я тримаю в руці... Хочу подзвонити твоєму...

Шубік тим часом вискочив у коридор, схопив пантофлі й кинувся сходами вниз.

Ганка провела його очима, полегшено зітхнула й повернулася до кухні.

Шубікова вбігла слідом і накинулася на неї:

— Зараз же відчини кімнатку! І шафу теж!

Вона вскочила до Ганчиної кімнатки, зазирнула навіть під ліжку.

— Не інакше, як утік,— просичала вона.— В одному черевіку.

— Я нічого не знаю, ласкава пані,— захикала Ганка.

Шубікова повернулася до неї:

— А тепер бери свої манатки— і щоб я тебе тут більше не бачила.

— Ласкава пані! — вигукнула Ганка.— Ви цього не зробіте!..

Шубікова тупнула ногою, дістала з сумки сто крон, поклала на буфет і додала:

— Ось тобі платня за цілий місяць і забирайся з моїх очей! Щоб через півгодини навіть духу твого тут не було!

Крутнувшись, вона повернулася до їдальні. Якусь хвилину бігала довкола столу, наче тигр у клітці, потім зняла телефонну трубку й набрала номер Куцбелової квартири:

— Пані Куцбелова? Шубікова... Добрий день. Ви недавно казали мені, що можете порадити порядну служницю... Так, мені негайно потрібна скромна дівчина... Так... Хоч завтра...

Коли вона повісила трубку, Ганка грюкнула за собою коридорними дверима і з чемоданчиком у руках спустилася сходами.

2

Ганка залишила на вокзалі у камері схову чемоданчик, а сама оббігала пів-Братіслави. Надвечір, ледь жива, зайшла до кав'ярні «Метрополь», сіла за столик і, спершись ліктями на холодну мраморову стільницю, вдихнула на повні груди квітневе повітря, яке лилося крізь відчинене вікно.

— Каву по-турецьки,— кинула вона офіціантові й зітхнула: сьогодні був жахливий день, сповнений великих потрясінь. Коли її вигнала Шубікова, вона насамперед кинулася до Золо. Не так давно він присягався їй у коханні. Крізь прочинені двері вона помітила в його студентській кімнаті руду дівчину в нічній сорочці й зрозуміла, що її випередила інша. Вона спробувала щастя ще за двома адресами, але марно. А Шубік навіть пальцем не поворухнув, щоб урятувати її. Боягуз, негідник...

Вона навіть не помітила, як за сусідній столик сіла пані Іренка й довго стежила за нею, а потім покликкала офіціанта і щось йому шепнула. Офіціант, широко посміхаючись, уклонився Ганці:

— Ви більш нічого не бажаєте?

— Дякую,— похитала вона головою.

— Он та мила пані хоче з вами познайомитись,— сказав він, вказуючи очима на пані Іренку.— На той випадок, якщо вам буде щось потрібно. Вона в цьому місті орієнтується, як ніхто інший.— І офіціант підморгнув пані Іренці.

Та відразу ж підвелася й підійшла до Ганчиного столика.

— Можна біля вас сісти, дівчино? — запитала вона і, коли Ганка мовчки кивнула, гукнула офіціантові: — Два чінзано!

— Дякую,— для годиться почала відмовлятися Ганка і простодушно додала: — Я сьогодні нічого не їла...

— І порцію шинки! — гукнула пані Іренка навздогін офіціантові,

тоді ще раз окинула Ганку пильним поглядом і сказала: — Я готова вам допомогти. Може, ви шукаєте якесь пристойне місце? Я бачу, ви нетутешня.

Ганка кивнула головою:

— Я служила в одних людей, але вони мене вигнали.

— Голос маєте?

— Не розумію.

— Співати вмієте?

— Вмію,— відповіла Ганка.

— Наскільки я розумію, вам і жити немає де?

Коли Ганка, зітхнувши, знову мовчки кивнула, пані Іренка поведла далі:

— Житло матимете за дармо. Мешкатимете з двома дівчатами. Я платитиму вам щомісяця триста крон, а по суті, ви нічого не робитимете.

— Але ж, ласкава пані...— збентежилася Ганка, передчуваючи щось недобре.

Пані Іренка розігнала рукою хмарку диму над столиком, глянула на офіціанта, який приніс шинку і чінзано, й за хвилину мовила:

— Я власниці одного закладу, це невелика кав'ярня й кілька кімнат. Для вибраного, невеликого товариства. Іноді там збираються високопоставлені панове, і їх треба розважити: заспівати їм, щось станцювати. Це зовсім неважко...

Рожева картина легкого життя спокусила Ганку. Із вдячності вона ладна була поцілувати руку пані Іренці.

Жадібно накинувшись на їжу, вона двічі повторила:

— Так, дякую, дякую, я вмію й танцювати...

«Кров з молоком,— подумала пані Іренка, не спускаючи очей із Ганки.— За такими літні чоловіки аж трусяться. Сама невинність, наївність, свіжість!.. Буде королевою серед усіх моїх вісьмох дівчат».

— Само собою зрозуміло,— сказала вона,— я вимагатиму від вас, щоб ви вели добродісне життя. Без коханців і сумнівних молодих друзів... І ще одне... Як вас, до речі, звать, любя моя?

— Ганка...

— Ганко, я казатиму тобі «ти», дитино моя. І ще одне я хочу тобі сказати. Подарунки від гостей у закладі дозволяється приймати тільки через мене. І гроші теж...

Ганка насторожилася. Які подарунки? Які гроші? За що?

— Не розумію,— сказала вона.

Пані Іренка легко стиснула її руку:

— Сподобається нашому гостеві твоя пісня або ти сама йому сподобаєшся, і він витягне з кишені гаманець.— Нахилившись до Ганки, вона з люб'язною усмішкою запитала: — Дозволиш? — І, не чекаючи згоди, обмацала її груди.

Ганка відсахнулася, в очах її відбився страх, але пані Іренка ніжно погладила її руку й промовила:

— Які гарні груди!

Ганка залилася рум'янцем і мимохіть глянула в дзеркало.

— Трохи завеликі,— прошепотіла вона.— Я їх соромлюся.

— Навпаки, цим треба пишатися,— підбадьорила її пані Іренка.

«Що за робота жде мене?» — знову подумала Ганка.

Пані Іренка вгадала, що непокоїть дівчину, й сказала:

— Великі мужі, яких можна і в кіно побачити, і в газетах про них прочитати, хочуть іноді відпочити й розважитись. Розумієш? Ну, а в мене є приємний заклад «Орієнт». Вони телефонують, що в них сьогодні вільний вечір, і приходять, ну, а ми вже дбаємо, як уміємо, про пристойну розвагу для них.

— А вони старі? — поцікавилася Ганка, з ненавистю згадавши раптом про Шубіка.

— В основному немолоді, багаті й не дуже вибагливі чоловіки,—

притакнула пані Іренка.— Ну, такі, що мають велику силу і їх усюди знають.— Вона покликала офіціанта, розплатилася й звернулася до Ганки: — Ходімо, дитино моя, візьмемо собі таксі!

Ганка підвелася, поправила сукню, торкнулася рукою зачіски, машинально наслідуючи свою опікунку, зітхнула й пішла за пані Іренкою сходами вниз.

3

Розважальний заклад «Орієнт», орендований пані Іренкою, був по-своєму універсальний — мав багато облич і мінявся, мов та погода. Він був то кав'ярнею, то винарнею, то танцювальним залом; був у ньому й готель з кімнатами для азартних картярів і з трьома номерами, в яких на годину-дві зустрічалися парочки.

Вечоріло. Над Дунаєм кигикали чайки, і поверхню води перетинали фіолетові смуги сонячних променів. Обидва береги з'єднував міст, переділений кордоном. За ним починався третій рейх, але для пруських чобіт кордони не були перешкодою. Братіслава змушена була виявляти гостинність зголоднілим головорізам з приєднаної Австрії й похмурим розвідникам гестапо. На пароплави в порту вантажили ящики з салом, цукром, цигарками й борошном; усе це відправлялося в рейх, де масло поступилося місцем гарматам, а дерево заміняло не лише вовну й бавовну, а й м'ясо.

Біля відчиненого вікна кав'ярні над шахівницею сиділи Едо і Іван. Едо довго обмірковував хід, тримаючи коня в руці, нарешті легко поставив його на поле. Проте з лівої руки він не випускав побитого білого пішака й час від часу торкався ним газети.

Поки Іван зробив хід у відповідь, Едо протер окуляри хусточкою. Потім вийняв із кишені складений аркуш паперу, озирнувся на всі боки й простяг його Іванові:

— Вірш того аноніма з філософського факультету. Його гурток стежить за радянською літературою.

Іван кивнув головою й швидко перебіг очима рядки:

Коричневий дим здіймається над землею моєю,
але пісні наші вічно будуть жити.
Прийде вогонь дію жаху завершити,
вчинити суд над коричневою змією.

— Непогано,— усміхнувся він.— Розповсюджимо його в «Динаміт-ці» і в інституті.

— І на вашому факультеті теж.

Іван весь час думав про те, чи прийде сьогодні товариш, на якого вони чекають. Непомітно засунув руку в кишеню й намацав там посвідчення особи. Це був фальшивий документ, без фотографії — його приніс Белан, щоб увечері передати в «Орієнті» якомусь чоловікові. Майбутній власник цього документа повинен був, згідно з домовленістю, підсісти до Іванового столика як шаховий болільник. Іван мав непомітно передати йому це посвідчення. Белан коротко пояснив, що це втікач із Протекторату¹, партійний активіст, і що через кілька місяців тут з'являться й інші.

Вже западали сутінки, коли до кав'ярні зайшов високий чоловік середнього віку, худий, трохи сутулий, з тонким шрамом над лівим оком.

Чоловік якусь хвилину розглядався довкола, потім помітив Едо, який тримав у лівій руці білого пішака, а праву поклав на газету. Ще раз озирнувшись, немовби шукаючи зручного місця, незнайомий упевнено попрямував до студентів і зупинився біля їхнього столика.

— Дозвольте подивитись на вашу гру? — запитав він каліченою словацькою мовою.

Іван кивнув:

¹ Мається на увазі Протекторат Чехія і Моравія.

— Якщо ви любите шахи, то будь ласка.

— Я більше люблю книжки, ніж шахи,— відповів незнайомий.

Це був пароль. Усе правильно.

— А за боксом ви стежите? — провадив далі Іван.

— Тільки за Шмеллінгом,— відповів той і сів на вільний стілець.

Іван полегшено зітхнув, витяг з-під столу руку з посвідченням і сунув його незнайомому в кишеню пальта. Той з усмішкою подякував.

— Пряшів,— шепнув йому Іван.— Ви повинні туди виїхати. Сьогодні вночі. Квиток у посвідченні. Все інше вам відомо? — запитав він, зробивши хід пішаком.

— Так, товаришу, відомо,— пошепки відповів незнайомий.— Спасибі. Може, ще колись...

— Обов'язково,— усміхнувся Іван.— Хай вам щастить!

Незнайомий кивнув студентам головою, перекинув на руку пальця й неквапливо вийшов із кав'ярні.

Едо поваляв на шахівниці фігурки й знову почав їх розставляти.

— Зіграймо ще одну партію. Але вже справжню, без нервів!

— Тихіше,— процідив крізь зуби Іван.— Ну, ходи! — Він усе ще ніяк не міг перебудуватися на гру.— Республіку розділили, але кордон — це тобі не китайський мур.

— Перша ластівка,— кивнув головою Едо й довго дивився у вікно вслід їхньому незнайомому знайомому.

— Коли тобі треба бути в Лафранконі? — запитав Іван, глянувши на годинник.

— О пів на дев'яту,— відповів Едо.

Вони розплатилися і вийшли з «Оріента». Звернули на слабо освітлену набережну; то тут, то там на лавочках сиділи закохані. З Дунаю тягло приємною прохолодою.

— Люди живуть, ні про що не думаючи,— зауважив Іван.— Не відчують, що в нас теж назріває буря.

Назустріч їм по той бік тротуару йшов Робот з невисокою дівчиною й жваво жестикулював.

Парочка пройшла мимо й не помітила їх.

— Та це ж Магда,— здивовано мовив Едо.

— Магда Полякова! — підхопив Іван.— Що це він знову надумав?

Чоло його прорізали зморшки. Робот і дочка головного шпига! Що б це могло означати?

Набережна дихала весною й життям. Повітря було напоєне запізними пахощами фіалок, і тільки з-за Дунаю, де клубочились хмари, повз густий морок.

4

— Поздоровляю тебе, сину мій,— потиснув Полякові руку декан Солар.— Ти швидко пішов угору.

Цело Поляк виструнчився й схилив голову:

— Дякую, преподобний отче. Я піду помолитися.

Він щораз більше подобався Соларові. На думку декана, Поляк був ідеальним побожним словаком — уособлював у собі віру й вояцьку твердість. «У нас уже досить було м'яких словаків,— нині нам потрібні словаки-хрестоносці. Більшовизм не знищиш словом, ні в свячній воді не втопиш його, ні ладаном не задушиш,— на нього треба йти з шаблею, з нагаєм і з хрестом.

Так,— ще раз повторив у думці декан Солар,— на нього треба йти з вогнем і з мечем, і Цело Поляк — хрестоносець двадцятого століття».

Зал «Торгового товариства» поволі порожнів.

До Поляка підійшов вусатий німець зі свастикою на рукаві, скинув руку на знак вітання й кивнув головою:

— Sehr gut haben Sie gesprochen ¹.

— Danke schön ²,— відповів Поляк. На старості літ він почав вивчати німецьку мову і тепер зрадів, що німець похвалив його промову. Поляк глянув на сцену, де висіли портрети Гітлера й Тісо. Він промовляв під їхнім ореолом! Ще й досі у вухах його звучали скандовані гасла: «Гітлер—Глінка, одна поведінка!», «Тука ³—Тісо, дійте без компромісу!», «Sieg, Heill!», «Sieg, Heill!», «На страж!» ⁴.

Відкрили міську філію Словацько-німецького товариства, і його обрали головою. У нього не почалося запаморочення від радості, хоч він і пишався тим, що піднявся ще на один щабель у своїй кар'єрі. Поляк не відав іще, що таке сльози натхнення, і брався за все тверезо й розважливо. Сьогодні він зрозумів, що цей день додасть йому сили, а отже, зростуть і його прибутки.

— Дякую вам за сердечну дружбу, преподобний отче,— шепнув він Соларові й по-приятельському взяв його під руку.— Мефодій і я, нестойний, вам дуже вдячні. За все...

Солар і Поляк простували довгим коридором, і їх з усіх боків вітали вдячні громадяни.

— До службової влади ви сьогодні долучили й владу суспільну. Як голова товариства, ви не матимете над собою нікого, крім вождя й господа бога. Проте й надалі залишайтеся християнином-католиком. З німцями ми друзі, визнаємо фюрера, але релігії тримаймося міцно!

На вулиці з усіх боків їх облягла темрява, у якій тьмяно блимали електричні лампочки.

— Про вечерю подбали?— запитав Солар.— Я звик лягати спати перед північчю.

— Ну звичайно, пані Іренка вже чекає на нас.

На вулиці лунали кроки членів Словацько-німецького товариства. Поляк дивився на ноги в довгих і коротких штанах, на білі панчохи-гольф і думав собі: ці люди— сила, на них спирається режим.

— Треба було б зробити виняток іще для двох євреїв,— озвався він.— Урятувати їх від концтаборів. Вони платоспроможні.

— Не будуть скупитися?— усміхнувся Солар.— Секретар президента теж уже збільшив таксу.

— Вони щедрі, преподобний отче, і мають гроші. Можна подати їм надію?

— Можна,— кивнув головою Солар.— По сто тисяч із кожного. Дадуть?

— Дадуть, і з охотою.

— Тільки будьте обережні. Самі в це не лізьте!

— Ну що ви,— відповів Поляк.— Я роблю це через чоловіка пані Іренки.

— А він за картами не розляпає?

— Мовчить, як могила. Знає, що мої хлопці взяли б його в роботу.

— Я це знаю,— кисло усміхнувся Солар.— Поліцейські лякають арештом, лікарі смертю, а ми, слуги божі, пеклом.

Раптом за ріг будинку майнули дві постаті. Поляк зупинився. Світло вуличного газового ліхтаря впало на листівку на мурі. Поляк підійшов ближче й прочитав:

«Громадяни! Не вірте запроданцям Тісо! Вони служать Гітлеру, вбивці № 1. Вони давно вже начхали на інтереси народу. Хочуть збити нас із пантелику. Радянський Союз і комуністи— справжні друзі словаків. Гардисти— виродки...».

— Яке нахабство,— процідив Поляк крізь зуби й зірвав листівку.— Ще мокра. Видко, її повісили зовсім недавно.

¹ Ви дуже добре говорили (нім.).

² Щиро дякую (нім.).

³ Тука, Войтех—клеро-фашистський політик, лідер партії Глінки, голова уряду Словацької республіки. 1946 р. страчений за співробітництво з нацистами.

⁴ Вітання німецьких і словацьких фашистів.

— Більшовицька? — запитав Солар, і коли Поляк кивнув головою, вилаявся: — Безбожники! Напевне, це ті двоє...

— Які?

— Що шмигнули за рік, — сказав Солар.

Вони наблизилися до п'ятиповерхового будинку. Поляк склав листівку й сунув її в кишеню. Потім чотири рази подзвонив. У дверях скреготнув ключ, і на порозі стала напахчена пані Іренка.

— Рада вас бачити, панове, — усміхнулася вона, — проходите, будь ласка. Вечеря готова.

В ідальні їх зустріла Ганка в національному вбранні. Мовчки вклонилася, — сама християнська покора! — тоді підвела своє миле, усміхнене личко. Вона трохи побоювалася, щоб Поляк її не впізнав — адже разів зо три відчиняла йому в Шубіків двері.

Пані Іренка запросила гостей сісти, запитала, що вони питимуть, і коли Солар сказав, що він за сливовицю, яку вже пив колись у пані Іренки, наповнила чарки й кокетливо усміхнулася:

— Спражня, бошацька.

— Святі — й ті пили, — мовив Солар, вп'явши очі в Ганку й поволі цідячи сливовицю.

Пані Іренка перехопила погляд декана й обернулася до Ганки:

— Налий-но ще, люба! Гарні в мене помічниці. правда ж?

Солар мовчки кивнув, цокнувся з Поляком — той теж пас очима дівчину, але не впізнавав її.

Вони випили по третій, примусили пригубити й пані Іренку, і раптом Поляк пустився в філософування:

— Наші люди добрі, але вони мов та отара овець, хай йому біс! Їх треба весь час вести за собою. Трохи попустили віжки, і вони вже пишуть на стінах антидержавні гасла. — Він витяг із кишені складену листівку й сердито кинув її на стіл.

Тим часом Ганка принесла спаржу в топлому маслі й вино в глеку.

— Літургійне, — усміхнулася пані Іренка й кивнула Ганці на стілець між деканом та Поляком: — Посидь з нами!

Ганка удавано несміло присіла на стілець і схрестила ноги. Пані Іренка пустила грамофон, і коли кімнату вповнили хрипкі звуки вальсу Штрауса, сіла поруч Солара й довірливо поклала руку йому на плече.

Декан схопив її руку й поцілував, тоді притяг пані Іренку до себе, але зразу ж легенько відштовхнув.

— Я люблю тільки святих жінок, пані Іренко, — усміхнувся він і торкнувся коліном її коліна.

Пані Іренка засміялася й склала руки, наче до молитви.

— За господиню я б вас узяв, — промовив Солар, — та вам не захочеться кидати грішну Братіславу.

— Я ж не живу десь на краю світу! — засміялася пані Іренка, погасила люстру і ввімкнула інтимне рожеве світло.

— О! — вигукнув Поляк. — Наче в костюлі.

Солар не чув його. Він саме розпитував Ганку, що вона робила раніше.

— Служила в одних людей, — відповіла вона, — але вони мене вигнали.

— За що?

— За кавалера.

Солар грубо схопив дівчину за руку й міцно її стиснув, а потім боляче вщипнув за оголене плече.

— Хіба це пристойно — мати кавалерів? — Він знову вщипнув її й запитав: — Скільки ти їх мала?

— Тільки одного, — плачучи, відповіла дівчина.

— І ти з ним согрішила? — Він ущипнув її ще дужче. — Колись я візьму тебе на сповідь. Один раз — і смертельний гріх. А ти знаєш, що

тебе ждало б у пеклі? Гарячою кочергою пекли б твої груди, а потім посадили б у остріп. Я дам тобі розгрішення...

«Справжній диявол»,— подумала Ганка, дивлячись на бузкове деканове обличчя з мішками під очима.

Поляк підливав Ганці, не зводячи з неї вирячених очей.

— Викапана моя небіжчиця!— прошепотів він.

Ганка визивно й безтурботно засміялася. Вона знає його дружину, добре її знає, а він удає тут удівця...

Поляк просто пік її своїм поглядом. Та нараз гаряча хвиля в ньому спала, перемогло почуття службового обов'язку.

— Ти можеш добре заробити, дівчинко,— мовив він і показав на листівку, що лежала на столі.— Прогуляйся коли-небудь увечері містом і як побачиш, що хтось розклеює цю мерзоту, познайомся з ним, а потім подзвони нам. Досить буде назвати його ім'я. Ось номер телефону.— Поляк простягнув Ганці свою візитну картку і стиснув її руку.

Ганка почервоніла. Вино злегка затуманило їй голову. Вона знала, що Поляк може будь-кого посадовити за ґрати, що поліцейські гнуть перед ним спину, й бачила в ньому одного із славних мужів, мужів чотирнадцятого березня, які керують містом і всім народом. Через те вона зраділа, коли відчула, що подобається йому. І враз її обдало холодом: Поляк утратив до неї інтерес як мужчина,— вона зацікавила його тільки як поліцейського.

Колись Ганка була дуже гордою, але пані Іренка непомітно й, по суті, безболісно витравила з неї це почуття. Жінка повинна пишатись лише тоді, якщо її цінують поклонники, казала вона своїм дівчатам, і скільки вони в неї вкладають. Та після двох тижнів безтурботного життя в гарно обставленій мансарді з чотирма ліжками й трьома дівчатами, звідки її тільки вряди-годи кликали до закладу «Орієнт», у товариство великих мужів, вона перестала й думати про гордість, більше того, коли Поляк удруге схопив її за руку й шепнув на вухо, що повернеться сюди, тільки-но відпровадить декана до готелю «Карлтон», вона благочестиво опустила очі, але потиском руки дала зрозуміти, що чекає його.

5

Старий Зінгер приніс до контори магазину залізних виробів шоколадний торт. Електрокамін випромінював з-під столу хвилі тепла на ноги пані Шубікової та її сина Циріла.

Кімната була тісна, похмура й холодна, без вікон і вентиляції. Тьмяна лампочка заміняла сонце. Дві стіни були муровані, холодні, а дві дощаті. Не контора, а могильний склеп. Десятки років вона не знала нічого, крім грошей і рахунків; ані картинки на стіні чи хоча б календаря. Шубікова оживила цей склеп портретом диктатора, фотографією Циріла та вазою з квітами.

— Прошу, ласкава пані,— вклонився їй Зінгер і винувато посмінувся:— А мені треба йти в магазин, покладатись на продавців не можна!

Коли він зачинив за собою двері, в кімнаті знову залишились тільки Шубікова й Циріл.

Шубікова відкрояла синові шматок торта, потім поклала й собі. Побачивши, що торт йому смакує, зраділа:

— Ти одержав гарне свідоцтво, Цирку. Що б ти хотів за це?

Син на хвилину замислився, потім тильним боком долоні витер губи й заявив:

— Я хочу російську косоворотку!

— Що таке?— сплеснула руками Шубікова.

— Я з великим задоволенням носив би косоворотку, вишивану, таку, як в Росії...

— Ну й забіганки в тебе, Цирку!— похитала головою Шубікова.— Я тебе не розумію.

— Отже, ти мені її не подаруєш?— надувся Циріл і скривив губи.

— Якщо ти так дуже хочеш,— поступилася мати,— то я попрошу, щоб її тобі вишили.

«Батько лусне зі злості,— подумав Циріл,— а Іванові це сподобається: він любить усе зі Сходу».

У двері раптом постукали, й до кімнати просто-таки ввалилася спершу захекана Йолка Полякова, а за нею Шубік.

— Привіт, Етелко,— пропищала Полякова й поцілувала Шубікову в щоку.

— Ми прийшли,— сказав Шубік і обернувся до сина:— Залиш нас на хвилинку самих.

Циріл охоче підхопився із стільця.

— Іду, таточку!— вигукнув він і тієї ж миті зник за дверима.

Шубік сів, нерішуче витяг із кишені сірий конверт, поклав його перед дружиною й глянув на Полякову:

— Скажи про це Етелці!

— Знаєш, душко.— Полякова обережно сіла на витертий шкіряний стілець.— Гроші не пахнуть. Як власниця там фігуруватиме пані Іренка, а ми з тобою будемо від неї тільки приймати гроші. З двох таких домів нам перепадатиме мінімум по вісім тисяч щомісяця. Хто б відмовився від таких грошей?

— Гаразд, гаразд, Йолко,— кивнула головою Шубікова.— Мене непокоїло тільки одне: щоб про це ніхто не довідався. Адже ці гроші нам зароблятимуть продажні жінки!

Полякова засовалася на стільці, потім махнула рукою:

— Я уже все зважила. Ми будемо, душко, брати гроші, але не будемо після цих шльондр прати простирала.

Шубікові полегшало на душі — він побачив, що дружина згодна.

— А як у тебе йде торгівля, душко? — поцікавилася Полякова.

Шубікова всміхнулася й пересмикнула плечем:

— Ми тут свої. Наче непогано...

— І в мене теж непогано, Етелко, і в мене теж...— призналася Полякова.— Хвалити бога.

Шубікова дістала з конверта, що лежав на столику, складений аркуш паперу, і Шубік охоче простяг їй золоту авторучку.

— Ось тут постав свій підпис.— Він тицьнув пальцем у папір.— Сюди Куцбел бахне печатку — і справу буде залагоджено. Власниці двох домів,— він кисло посміхнувся,— не вельми благородних, але рентабельних. До того ж ви будете в тіні.

Шубік окинув обох жінок допитливим поглядом і ледве стримався, щоб не зареготати. Він уявив свою половину й Етелку в оточенні молодих повій.

Шубікова підписала документ і зітхнула.

— Мені пора. Мене жде Куцбел,— сказав Шубік, узяв конверт з підписаним документом, поволі підвівся із стільця й солодко потягнувся.— Справа тут зовсім не в нас. Ми маємо все що треба, господь до нас прихильний. Але ми повинні як слід забезпечити своїх дітей.

Грюкнувши за собою дверима, Шубік вийшов на вулицю й неквапливо попростував тротуаром.

— На страж!— привітався з ним літній чоловік.

Шубік підніс руку на знак вітання й буркнув у відповідь:

— На страж!

На розі вулиці він помітив двох працівників німецького посольства, і саме в цю хвилину назустріч йому вигулькнув веселий дурник, на прізвисько Шенер Наці. Скинувши руку в фашистському вітанні, він закричав:

— На страж!

Шубік відвернувся — не вітатися ж з дурнем! — і поволі пішов далі. Обидва німці обернулися йому вслід.

Навпроти президентського палацу він зупинився. Довго дивився на

двох солдатів, які вартували біля входу, тоді перевів погляд на освітлені вікна. Певно, там по килиму ходить пан президент і думає над майбутнім народу. Або тихо за нього молиться.

«Мабуть, я теж мав би більше молитися, ніж рахувати,— дорікнув він собі в думці...— Панові президентові легше молитися, він-бо священик, і молитва — його покликання. А втім, молюсь я чи не молюсь, а з порожньої тарілки не наїсися. Треба й рахувати, контролювати податки, адже народ живе не тільки словом, а їсть і хліб, п'є вино, курить тютюн. Молитвою ти допоможеш хіба сам собі, — міркував Шубік,— тобі полегшає, господь і діва Марія над тобою змилюються, але для народу треба іноді й лікті протирати на письмовому столі. Але ж це Солар зробив із мене сильного світу цього, а не народ!— майнуло йому раптом у голову.— Без декана за мене й пес не гавкнув би. Тепер уже, звісно, так. Тепер мене люди вже поважають.

А чи я й справді так багато дбаю про народ? Чи не думаю більше про сім'ю, про сина? А може, я виховую майбутнього президента, найважливішу особу для народу...».

Над президентським палацом майорів прапор. Несподівано в освітленому вікні з'явилася велика кругла голова, стрижена йоржиком.

«Пан президент,— зітхнув зворушений до сліз Шубік і відчув, як гучно закалатало його серце. Затамував віддих.— Це він, пан президент! Інші весело виспівують по винарнях, гопцюють під музику, а пан президент працює або молиться».

Велика голова зникла у вікні. Шубік глибоко зітхнув і перейшов на протилежний бік вулиці.

«Але чому канцелярія президента така зажерлива? Деруть безбожно за ліцензії, за право на виробництво цементу, за арійські пільги. І все це влаштовує наш брат, хоч йому майже нічого не перепадає. А хіба пан президент не може знайти довкола себе кращих людей?»

Він з досадою згадав про Куцбела, який недавно натякнув йому, що президент теж гребе хабарі. Якимось за склянкою вина Шубік запитав про це міністра; той махнув рукою й буркнув у вуса: «Президент не Ісус Христос». Тоді ці слова були для нього гіркі, мов жовч...

Тепер Шубікові полегшало на серці від думки про те, що й президент має деякі прибутки, не такі уже й чисті. Йому не треба буде більше картати себе, думаючи, чи добре він вчинив, арізувавши магазин і заволодівши двома публічними домами... Врешті-решт у нього є син, а пан президент бездітний.

6

— Я повинен тебе, Мефодію, трошки підучити,— обернувся Поляк до Шубіка й поставив його рушницю на запобіжник.— Ти консервативний, як той англійський лорд. А на полюванні, крім мушки, потрібні ще й міцні нерви,— прошепотів він.

— Щоб не наврочити, вони в мене наче з заліза.

Шубік і Поляк сиділи в кроні бука, що височів на галявині. До схованки вела зручна драбина. Вид з неї відкривався пречудовий.

— Нас посадили краще, ніж Куглера,— задоволено всміхнувся Поляк.

— Німецького дипломата все-таки повинні були б улаштувати краще,— кивнув головою Шубік.— Як на мене, то...

— Тут нам зручно, наче дома,— знизав плечима Поляк.— І нема чого ламатися!— Він витягнув шию й раптом заціпенів. Йому здалося, ніби щось промайнуло за молодими буками. Він швидко звів рушницю й прошепотів:— Приготуйся! Там щось є!

У Поляка було зірке око. Із заростей болотяної калюжниці виринула сарна. Ніздрі її здригалися, вуха нашорошилися, проте вона тут же заспокоїлась і заходила ся скубти травцю.

— Йі я не зміг би вбити,— прошепотів Шубік і затамував від хвилювання віддих.— Ну й гарна ж!

— Почекаємо на самця, він теж прийде сюди,— сказав Поляк, не відриваючи щоки від приклада рушниці.

Він не помилився. За хвилину з заростей виринула сірвата голова з гарним пагіллям рогів. Втягуючи повітря розширеними ніздрями, красень вискочив на галявину, але раптом зупинився, засурмив, стрибнув убік, і його наче молоком облита голова зникла в гушавині.

— Чорт!— просичав Поляк.— Тоді хоча б її!..— І прицілився в сарну.

Гримнув постріл, і тварина впала на землю — тихо, ніби листок із дерева, тільки кілька разів смикнулася її передня нога.

— Не треба було убивати її,— пробурчав Шубік.

Поляк махнув рукою:

— Може, й так, але що я мав робити, коли sameць утік!— Він закинув рушницю за плече і зліз по драбинці вниз. Слідом за ним спустився й Шубік.

Біля сарни на них уже чекав бородатий насуплений лісник,— мабуть, він сердився, що замість сарнюка вони вистрелили сарну.

— Дозволите вительбушити?

Поляк нервово закліпав очима й мовчки кивнув головою. Відійшовши трохи вбік, він дістав із сумки сало й почаствував Шубіка. Обидва неквапливо жували, стежачи, як спритно лісник розчиняє сарну.

Шубік сів у росяну траву й випростав ноги.

— Скажи, Цело, що тебе приваблює в полюванні?— несподівано запитав він.

— Те, що я — пан над життям і смертю,— відповів Поляк і, наливши в чарочку сливовиці із пласкої пляшки, подав товаришеві:— На, ковтни!

Шубік вихилив сливовицю одним духом.

— Я цього не розумію,— сказав він.

— А що тут не розуміти? Людина тільки тоді чогось варта, коли вона владна не тільки над власною долею, а й над долею інших. Це ж бо наш керівний принцип.

Вивернуті кишки сарни ще жили. Вони надималися, тремтіли, звивалися...

Поляк дожував сало й обернувся до Шубіка.

— Німці провадять досліди, скільки може витримати людський організм — серце, печінка, нирки. Лікарі вирізають у пацієнта нирки, а потім спостерігають за ним. Як ти гадаєш, скільки можна прожити без нирок?

На чолі в Шубіка виступив холодний піт.

— А з ким вони це роблять?— не витримав він.

— Невже з хворими?— докинув лісник.

— У них вистачає дармоїдів,— відповів Поляк, розсердявшись, що Шубік цікавиться не самою операцією, а піддослідними кроликами на двох ногах.— У їхніх концтаборах повно євреїв, комуністів...

— Невже вони це роблять з ними?— не вгавав Шубік.— З людьми? Хай хоч які вони будуть...

Поляк спокійно насвистував. Його забавляло хвилювання, з яким сприймав Шубік його слова.

— А ти що думає?— посміхнувся він.— Кому миле життя в концтаборі? Я знаю, що жде людей за ґратами. Коли я іноді беру в роботу якогось шалапуту, йому й жити не хочеться.

Він заплющив очі, й перед ним одразу ж постало худе обличчя літнього робітника, в кишені якого знайшли комуністичні листівки. Робітник не хотів признатися, звідки вони в нього, повторював, що змігшов їх неподалік від вокзалу, і це коштувало йому двох вибитих зубів та кількох опіків на обличчі. Поляк теж притис йому до підборіддя запалену сигарету, просто так, із цікавості.

«В житті як на війні або в лісі,— заспокоював себе Поляк.— Хто кого! Хіба б мені хтось пробачив якби настав комуністичний режим? Та ніколи в світі!»

Він глянув на лісника. Недавно до нього приводили на допит одного студента. Потім відпустили, бо виявилось, що з листівками він не мав нічого спільного,— просто його схопили разом з іншими в темній вулиці під час облави. Але той студент дуже був схожий на цього лісника — очі, ніс, брови, лоб...

— Послухайте, пане Яношік,— запитав він лісника.— У вас часом немає брата?

— Є,— кивнув той головою,— менший.

— А де він?

— У Братіславі. Вчиться.

— Я десь його бачив,— сказав Поляк і в думці похвалив себе за виняткову пам'ять. Хто може зрівнятися з ним в усьому Центральному управлінні державної безпеки?

У Шубіка розболілася голова, губи його затужавили, наче то з нього, а не з сарни вищідили всю кров.

«Ти народився в жорстокому світі,— зітхнув він.— У твоїх грудях не камінь замість серця, як у Цело Поляка. Може, це й недобре з мого боку, але краще ухилитимусь, скільки вдасться. У мене є служба, магазин, я — голова правління товариства «Лісові плоди» й не лізиму в політику. Навіщо стромляти пальці в осяче гніздо, навіщо? Допоможу, як хтось потребуватиме. Допоможу молодому Зінгерові й старому теж, інакше їх вивезуть у концтабір і їм там живим вирізатимуть нирки».

Він мовчки ішов поруч Поляка слідом за лісником.

— Трохи скоротимо шлях,— сказав лісник і раптом збентежився — нижче в гушавині він збудував хатку, про яку ніхто не знає. А позавчора у нього був брат із Братіслави й сказав, що йому треба було б щось заховати. То навіщо цим панам показувати, де стоїть його хатка? Ні! Він доведе їх до потічка, а потім поверне з ними на стежку.

7

Яношік пропустив Поляка й Шубіка вперед, а сам пішов ліською стежкою слідом за ними, несучи на плечі впольовану сарну.

За хвилину вони наблизились до мисливського будиночка, з димаря якого уже здіймався дим. Сходило сонце.

Під будиночком стояв Поляків підлеглий із таємної служби, а поруч нього — бородатий лісник у білому фартусі.

— А де пан радник Куглер?— звернувся Поляк до агента.

— Він уже ласує дичиною.

Вони ввійшли в кімнату, обвішану оленячими рогами й опудалами птахів. Куглер, високий, худий чоловік з невиразними світлими очима й зі шрамом на лівій щоці, вже сидів за столом. Колишній представник німецької деревообробної фірми в Словаччині, а нині радник посольства третього рейху в Братіславі. Він добре розмовляв по-словацьки й був неабияким знавцем усєї подунайської області.

— Можна вас поздоровити, панове?— запитав Куглер і перестав жувати.— Я чув постріл.

— Це була лиш сарна,— сказав Поляк.

— Мені не пощастило, я нічого не вполював,— поскаржився Куглер.— Нас, німців, ваші сарни не люблять.

— Ну, що ви, пане радник!— розвів руками Поляк і сів біля столу.— Ми всі вас любимо, всі.

— Сарни й дами люблять кожного,— усміхнувся Куглер двозначно.— Ваші дами не визнають ні народності, ні політики.

— У нас є й патріотки, пане радник,— заперечив Поляк.— Вони належать до Глінкової молоді.

В німецькому посольстві дві особи добивалися його дружби — це радник Куглер і перший секретар Гехт, який вельми цікавився роботою державної безпеки. Поляк спершу по черзі ходив до них у гості, та згодом дипломати почали його ревнувати один до одного, і він змушений був зробити вибір. Куглер був старший, мав вищий чин, Гехт же здавався йому хитрішим і користувався цілковитою довірою в Берліні. Поляк боявся прогадати. Та коли він побачив, що Куглер здоровий, як бугай, а Гехт хирлявий і згорблений, то вирішив, що Куглер протягне довше, ніж Гехт (а йому потрібна протекція і на майбутнє), і віддав перевагу Куглерові. Третій рейх підписав із Словаччиною договір про дружбу на тисячу років, тож і Полякові потрібні друзі на триваліший час.

Бородатий лісник наклав їм повні тарілки свіжини.

Шубік і Поляк заходилися їсти. Куглер налив їм із жбана вина й цокнувся з ними:

— Прозіт, панове! Як у вас, словаків, кажуть: випиймо, щоб нам було добре!

Всі троє випили, і Шубік кивнув головою:

— Нам добре, пане радник. Під вашим заступництвом нам добре.

— Я радий почути це від вас, пане міністерський радник,— сказав Куглер.— Проте пан Гехт інформував нас, що ви не любите, коли з вами вітаються «На страж!».

— Я?— витріщив очі Шубік, але Куглер тільки посміхнувся:

— Я вам довіряю, однак це бачили двоє наших працівників. Біля палацу президента ви не відповіли на вітання...

Шубік схопився за живіт і зареготав:

— Але ж це був дурник! Шенер Наці!

— Гаразд, гаразд. Іжте, панове,— сказав Куглер.

Усі троє заходилися їсти.

— Становище в Європі, панове, нині вкрай напружене,— мовив Куглер.— Ось побачите, незабаром фюрерове заступництво буде для вас іще потрібніше.

— На нас збираються напасти росіяни,— шепнув Поляк Шубікові.

Куглер узяв келих у ліву руку, як справжній мисливець, і випростав вказівний палець:

— За наше співробітництво!

Всі троє знову випили й закусили. Куглер закурив сигарету, глянув на Шубіка й провадив далі:

— В економічній сфері воно відстає, пане міністерський радник. Місцеві німці почувають себе у вас ущемленими. Їм важко одержати ліцензію на торгівлю, майстерню, я вже не кажу про вигідне арізування. Ми, німці, вас любимо. Ми не хочемо особливих привілеїв для своїх одноплеменців, але хочемо рівноправності.

— Щось я такого не чув, щоб у нас не йшли назустріч вашим, ну, німцям...— похитав головою Шубік.— Скоріше навпаки.

У нього враз пропав апетит. Він добре знав, як німці по-хижацькому прибирають до своїх рук словацьку промисловість: мине небагато часу й словацьким підприємцям не залишиться нічого іншого, як смоктати власну лапу.

Куглер обернувся до Поляка.

— Словацько-німецьке товариство теж мало б активніше захищати інтереси німців у Словаччині! Адже словаки існують як словаки тільки завдяки німцям. Згадайте-бо самі: всі ваші старші письменники навчалися у нас, у Галле та в інших містах. Без нашої допомоги ви не мали б нині президентом священика, а ви ж любите попів!

Шубік мовчки кивнув головою.

— Фюрер любить словаків!— забувши про дипломатичний етикет, вів далі Куглер, явно розігрітий вином.— І це мали б усвідомити всі, не тільки ви, панове.

Під вікном раптом зупинився автомобіль. До кімнати увійшов таємний агент і виструнчився перед Куглером:

-- Прибув ваш секретар у супроводі наших людей. У терміновій справі.

— Вибачте, панове — буркнув Куглер, підвівся й ковтнув із келиха вина.— Я зараз повернуся.

— Німці теж віддають належне нашому вину.

— Але не нам, Цело!— вигукнув Шубік.— І, як я бачу, фюрер зовсім не цінує людей.

«Ну й дурень же ти, Мефодію»,— похитав головою Поляк, проте не встиг на нього шикнути, бо двері відчинилися й до кімнати повернувся Куглер. Обличчя його було бліде й урочисте.

— Панове, я змушений вас покинути,— сказав він.— Мене щойно повідомили, що наші війська перейшли російський кордон. Сьогодні почалася історична війна.

У горлі в Шубіка застряг шматок м'яса. Він закашлявся. Не знав, що йому робити — сумувати чи радіти. Відчував тільки одне: спокійні часи скінчилися.

Поляк підвівся із стільця й виструнчився перед Куглером. Він зрозумів: нарешті настав і його час! На цьому етапі радник німецького посольства Куглер буде для нього ще кориснішим, ніж досі.

— Якщо треба, пане радник, то я готовий негайно відбути на фронт!— догідливо вигукнув він.

8

Іван і Едо прокинулися в неділю дуже рано — їх обох чекали іспити. Напилися кави, скупко забіленої молоком і присолодженої сахарином, з черствими ріжками, намащеними залишками смальцю; Іван снідав, не відриваючи очей від книжки.

— Сьогодні ми з тобою підемо рибалити,— озвався він.— Я запрошу й Белана. За іспити я спокійний.

— Гляди не навроч,— пожартував Едо.

— Золо запрошував нас до «Орієнта», казав, що заграє нам із тобою «Козачка».

Іван закрив книжку, й очі його заблищали.

— Це добре!— вигукнув він.— Хай заграє! А ще краще було б, якби він заграв щось російське...

— Твоя правда. Російські пісні поки що не заборонені, і це створило б у людей прекрасний настрій,— зауважив Іван.— Політичний настрій!

— Авжеж,— кинув Едо.— Треба використовувати все, що дозволено, що не суперечить закону. Потім ми можемо інформувати людей про Радянський Союз, адже наш уряд підтримує з ним дипломатичні стосунки.

Іван довго ходив по кімнаті, тоді зупинився біля вікна.

— Кожен із нас за чимось стежить, і це добре. Своїм товаришам ми відкриваємо очі, але чи досить цього? Нам треба бути серед людей, знайти дорогу на заводи.

Едо махнув рукою:

— Там залишилися комуністи. Краще приділимо максимум уваги новобранцям, які муштруються в казармах, гімназістам...

— Треба випускати листівки, Едо. Або газету. Кидати їх людям у поштові скриньки, розклеювати на стінах.

— Нам обов'язково треба використати всі легальні шляхи й можливості,— сказав Едо і, протерши окуляри, обернувся до Івана.— Налогодити зв'язок з якоюсь редакцією...

— І постачати їй статті?— перебив його Іван.— Що ж, це непогана ідея! А з чого б нам почати? Наприклад, можна було б послати статтю про те, як німці прибирають до своїх рук усі великі словацькі заводи... Тільки хто ж це надрукує?.. На це годиться хіба що листівка.— Він глянув у вікно й почував за вухом.

Можливо, молодь, яка прийде після них, навіть не зрозуміє, що все

його покоління захопила політика, що, крім навчання, у них не було часу ні на спорт, ні на розваги, ні на любов. Вільний час забирала політика, тільки не та, якою були заповнені всі газети, а та, яку забороняв закон.

«Хмари нависли над нашою вітчизною,— думав він,— пам загрожує національний гніт, сучасне рабство, в якому лише німець-нацист буде вільною людиною. Але на це може байдуже дивитись хіба зрадник і негідник. І чим більше людей над цим замисляться, тим краще!»

За вікном почулися швидкі кроки, й за хвилину до комірчини вбіг Робот. Погляд його зустрівся із спокійними очима Івана й Едо, і обличчя його скривилося в болісній гримасі, а очі злісно блиснули. Він вигукнув:

— Ви що, хлопці, нічого не знаєте? Війна почалася!

— А це вже з ким?— запитав Едо.

— Сьогодні о четвертій годині ранку німці напали на Радянський Союз.

— Не мели дурниць— стрепенувся Едо.— Ти п'яний.

— Ні,— зупинив його Іван.— Можливо, він каже правду. Це було тільки питання часу.

Робот сів на ліжку й обхопив голову руками.

— Все, що ми з вами робимо, нічого не варте,— пробурмотів він.— Пусті балачки, оце й усе.

— А листівки?— озвався Едо.

— Нам потрібен свинець, а не папір,— стиснув кулаки Робот.— Треба стріляти в них, у цих фашистів! Ох, як я їх ненавиджу!

Іван сів біля нього і взяв його за лікоть.

— Я теж такий гарячий, як ти,— мовив він.— Але ми не маємо права діяти на власний розсуд. Товариші підкажуть, що нам робити. Ми ж не діти!

— Але й не старі діди!— сердито вигукнув Робот.

— Ти згарячу щось зробиш, тебе схоплять, і ми втратимо бійця,— умовляв його Іван.

На Роботовім обличчі застигла холодна усмішка. Він узяв із письмового стола Івана книжку, розгорнув її, перебіг очима назву: «Плеханов. Роль особи в історії»,— й сказав:

— Хоч я цього й не читав, проте взагалі щось тямлю в цьому. А якщо й викину якогось коника, то тільки тому, що ви — сама обережність, надто ти, Едо. І потім, у мене є запобіжник.

— Який?— запитав Іван.

— Я ж знайомий із дочкою шефа безпеки.— відповів він,— з Магдою Поляковою. Вона бачить в мені свого рятівника, і я був би осел...

— Вона тобі подобається?— перебив його Іван.

— Зовсім ні,— покрутив головою Робот.— А взагалі, відверто кажучи, я волю мати справу з радіолампами, а не з жінками. Та після того, як я витягнув її з Дунаю, вона пішла б за мною навіть на каторгу. Я сказав їй, як мене звать і де живу, й вона іноді дзвонить мені. Уяви собі, її татусь знайшов на стіні нашу листівку. Вона не встигла ще й висохнути.

Іван розгублено всміхнувся:

— Ми могли б через неї вскочити в халепу.

— Магда б нам допомогла,— відповів Робот.— Старий знає, що я врятував його дочку. Та що там довго балакати,— махнув він рукою,— йде війна, хлопці!

Іван пильно подивився йому у вічі:

— Ти чекатимеш вказівок, Роботе! Ніяких дурниць! І не покладайся на заступницю. Бо як попадеш їм у лапи, друже...

Робот глянув на годинник і, застібнувши комір сорочки, сказав:

— Мені пора на радіо.

— Приходь післязавтра увечері. І Яношіка з собою візьми,— сказав Іван.— Я спробую щось розвідати.

Друзі разом глянули на двері, якими грюкнув, виходячи, Робот, і сіль, мов по команді.

— Невже це можливо? — Едо обома руками схопився за голову.— Невже й справді війна?

Іван машинально пригладив рукою чуб, дивлячись невидючими очима просто себе. Він припускав, що війна може початися, від Гітлера всього можна було чекати, але щоб вона вибухнула так швидко, цього він не сподівався.

— Втечемо?— запитав Едо.

В уяві хлопців зринули плани, що їх вони будували раніше. Іван ніби бачить, як біжить він густим лісом, услід йому кричать угорські прикордонники, а він разом з Едо перестрибує прикордонний камінь із червоним написом «СССР»...

— Ти пропонуєш перейти кордон?— сумно посміхнувся він.— Там же фронт! Ні, Едо...

— Треба було нам утекти раніше.

— Ні,— похитав Іван головою.— Ми потрібніші тут, і тут можна...

— А нас, бува, не пошлють на фронт?— з тривогою запитав Едо.

Іван рішуче махнув рукою:

— Дурниці! Тісо на це не відважиться. Щоб погнати слов'ян проти рідних братів?..

— Тісо?— Едо усміхнувся.— Ти забув, що він недавно заявив? Він сказав, що комуніст — це не людина, отже, комуніст і не словак.

Хтось різко постукав у двері, й до кімнатки увійшла господиня.

— Ви чули?— вигукнула вона.— Війна!

Іван підвіся із стільця й мовчки кивнув головою.

— А росіяни сюди не прийдуть? — запитала вона зі страхом.— Що, коли вони заберуть у нас магазин?.. Скажіть, німці їх сюди не пустять?

Іван співчутливо глянув на неї й усміхнувся.

— Не бійтеся, не пустять.

9

Шубікова послала нову служницю в магазин залізних виробів на допомогу старому Зінгерові. Не тому, що той і двоє продавців з двома ученицями потребували допомоги — просто вона хотіла здихатись її на день, щоб можна було заховати в тайник у стіні дещо з харчів — на випадок, якщо настануть скрутні часи.

Шубік охоче їй допомагав, носив до спальні мішечки з борошном, цукром, подавав коробки з шоколадом, двокілограмові бляшанки какао, м'ясні консерви й угорські копчені ковбаси. Шубікова все це старанно складала в схованку між подвійними дверима.

— Вони ж там зіпсуються,— несміливо озвався Шубік.

— Борошно витримає не один рік, а консерви довше, ніж ти,— сердито відрубала дружина.

— Я маю на увазі ковбаси, Етелко. Краще залишимо їх у комірчині.

— А як прийдуть до нас з обшуком?— заперечила вона.

— До нас, мамочко? — усміхнувся Шубік.— До радника міністерства?

— Не будь такий самовпевнений,— відрубала дружина.— Я читала оголошення про категоричну заборону робити запаси.

— Тоді не треба було все це купувати.

— А що ми їстимемо?— вибухнула вона.— Може, будемо смоктати лапу, як ведмідь узимку?

Шубік низав плечима, поставив у схованку ще кільканадцять банок, допоміг дружині замаскувати отвір у стіні й похитав головою:

— Чи я знаю?.. Годинники ми заховали, з цим я згоден. Але навіщо стільки харчів? Воно ж усе там зіпсується...

Шубікова взяла руки в боки:

— А як прийдуть росіяни, що ми будемо їсти?

— Більшовики насамперед відібрали б у нас віллу. Ну, але ми, як держава, не ведемо з ними війну, отже, їм нічого до нас і приходити...

— Дай боже,— зітхнула Шубікова.

В передпокої пролунав дзвінок. Шубік швидко обтрисив на собі піджак, застебнувся й сказав:

— Мабуть, Куцбел. Він телефонував, що прийде. А потім повинен прийти ще Іван...

Він заквапився в коридор і за хвилину вже тиснув руку Куцбела. Провівши гостя в кабінет, посадив його в шкіряне крісло під лампадою й налив у срібні келишки пахучої ялівцівки.

Вони випили, Шубік склав руки на животі й, заплющивши очі, кивком голови показав, що уважно слухає.

— Деякі наші протеже, пане міністерський радник, тремтять зі страху,— усміхаючись, почав Куцбел.— Вибухнула війна, і в нас усе може змінитись на гірше.

— Не бійтеся, Зінгерів я захищу, і того їхнього приятеля теж,— запевнив його Шубік.

Куцбел почухав лисину й провів пальцем по сивих вусиках:

— Певна річ, певна річ. У старій Німеччині герцоги теж держали придворних євреїв. Ті радили їм... Вся справа тепер тільки в тому, що для тих, про кого ви зволили подбати з паном Поляком, відстрочка вже минає.

— Тепер, коли вибухнула війна, владнати це буде важче,— мовив Шубік.

Він знову налив ялівцівки, вони цокнулись, і Куцбел посміливішав:

— Саме тому, що вибухнула війна, я й хотів би вам по-дружньому дещо порадити. Ми з вами знайомі вже давно, разом працюємо в правлінні «Лісових плодів», то будемо ж відвертими! Я б радив вам поводитися обережніше й подбати, щоб і на нашому рахунку вам залічилися добрі вчинки! Ви знаєте, що я чехословак...

— Яке відношення до цього має війна, пане нотар?— знизав плечима Шубік.

— Надто багато ворогів нажив собі Гітлер,— відповів Куцбел, поки Шубік наливав по третій.— Розумієте? Я гадаю, що тепер почне ворушитися й Америка.

— Та що ви кажете? Але ж німці дуже войовничий народ.

— В такій ситуації треба вести подвійну гру. Ну, а ми з вами,— Куцбел відпив із келишка ялівцівки,— ми з вами мов ті дві руки, що одна одну миють. Ви допоможете мені тепер, ну, а я про це не забуду потім, коли часи зміняться. Тільки будьте обережні. Становище у вас є, тож залиште політику іншим. Панові декану, панові Поляку...

Шубік пожвавішав. Йому було приємно, що Куцбел пропонує йому руку допомоги на той випадок, якби змінилися часи. Тож навіщо заперечувати? Навіщо його переконувати, що німці — нездоланна сила?.. Він засовався на стільці, помітивши, що Куцбел нетерпляче поглядає на годинник.

— Потрібна якась моя допомога? Може, вам особисто, пане нотар?

Куцбел подивився йому в вічі:

— Я чув, що в політично неблагонадійних громадян роблять обшуки, перевіряють, чи немає в них удома надмірних запасів харчів.

— До вас ніхто не прийде,— махнув рукою Шубік.

— Ну, ну, не наврочте, пане міністерський радник.— Куцбел опустив голову.— Вони знають, що я був членом аграрної партії, масоном, то чого ще треба?

— Не бійтеся, я переговорю з Поляком,— заспокоїв його Шубік.

Куцбел підвівся; Шубік провів його аж униз і, попрощавшись, ще довго дивився вслід крізь прочинену хвіртку, а тоді сів у саду на лавочці.

«Аби тільки все це добре закінчилося,— подумав він.— Ця війна,

Цирілове навчання. Його кар'єра! Батько повинен подбати про сина, щоб він узяв старт із батькового щабля, щоб не зазнав у житті ніяких труднощів...».

Заглиблений у роздуми, він навіть не почув, коли з ним поздоровкався Іван. І тільки побачивши перед собою його тінь, здригнувся й витріщився на нього:

— Це ви, Іване? А я вже чекаю на вас. Сідайте,— Шубік показав йому на лавочку,— тут гарно. Ми можемо побалакати й тут.

Іван сів і випростав ноги. Шубік вийняв із кишені зелений конверт.

— Це вам на канікули, Іване,— сказав він.— За те, що Циріл добре склав іспити на атестат зрілості.

— Але ж я вже одержав винагороду за свої уроки,— відмовлявся Іван, проте Шубік всунув конверт йому в кишеню й додав:

— Пригодяться. Ви старалися, я знаю.

— Ну що ви. То Циріл старався.

— Мені приємно це чути,— посміхнувся Шубік.— До речі, перехідний вік у Циріла вже, здається, минає. Скажіть мені, Іване, чи не змогли б ви його трохи приборкати?

— Не розумію.

Шубік затулив долонею очі, похитав головою й повів далі:

— Я здогадуюсь, яких ви дотримуєтеся поглядів. Ну гаразд, життя ще не підносило вам неприємних сюрпризів, як мені. Кожен замолоду ладен робити революцію. Я теж трохи не став комуністом. Але в кожного це минає, як тільки він набирається досвіду і як тільки в нього починає рости черевце.

— Не розумію, яке це має відношення до Циріла.

— А таке, що до мене вчора приходив директор гімназії,— роздратовано відповів Шубік.— Не встиг, каже, ваш син скласти іспити на атестат зрілості, як тут же надів косоворотку.

Іван відчув приємне задоволення. Він ніколи не підбивав Циріла брати приклад із нього, хіба вряди-годи натякав йому, на чиему боці правда, і хлопець усе ж таки дещо схопив.

— Я про це нічого не знаю,— всміхнувся він.

— І радянські марки збирає. Навіщо?— вже трохи спокійніше провадив далі Шубік.— Наче мало є інших держав на цьому нещасному світі!

— Росіяни мають гарні марки.

— А в інших їх немає?— вигукнув Шубік.— У німців воши хіба погані?

— Самі Гітлери,— усміхнувся Іван.

— Ну то він міг би колекціонувати наші. Глінку, Тісо... Ми передовсім словаки, ви і я: Словачина — це своєрідна будівля з численними входами. Та врешті-решт усі ми зустрінемося за спільним столом, за спільним бутлем. Хто б ми і що б ми не були, ми насамперед словаки.

— Я з вами не згоден, пане міністерський радник,— рішуче заперечив Іван.— Деякі словаки злигалися з Гітлером, і я до них не належу, це, я сподіваюсь, вам відомо?

— Ну й що далі?

— То як же я міг би сидіти з ними за спільним столом?

Шубік поклав руки на коліна й довірливо нахилився до Івана:

— Ну гаразд, але сина мені ви цим не заражайте!

— Я навчав його математики, нарисної геометрії, а політики ми навіть не торкалися,— спокійно відповів Іван.

— Ну що ж, нехай буде так,— розвів руками Шубік.— Але мене все-таки цікавлять ваші погляди. Як земляка, можете мене не боятися. Я скарбник, а не політик. Скажіть, чому ви так настроєні проти німців?

— Гітлер хоче нас поневолити, як і всіх інших слов'ян,— відповів Іван.— Він пише про це в своїй «Майн кампф». У нас забирають великі заводи, і незабаром уся наша промисловість опиниться в руках концерну Германа Герінга.

— Ви перебільшуєте, друже мій, перебільшуєте. Поки ми, словаки, стоїмо біля стерна, поки Тісо тримає в руках жезл влади, ні в кого навіть волосок не впаде з голови.

Іван, зваживши ситуацію, спромігся на дипломатичний комплімент:

— Якби ви були президентом, я б вам повірив. А так не вірю.

Шубік задоволено усміхнувся, по-приятельському поплескав його по плечу й запитав:

— Скажіть мені: хто, на вашу думку, переможе в цій війні?

Іван довго мовчав, тер щоки, тоді окинув пильним поглядом Шубіка й вигукнув:

— Росіяни!— Побачивши, що Шубіка аж у дрож кинуло від цього слова, він додав: — Вже хоча б тому, що їх більше.

Іванові слова боляче вкололи Шубіка. Він злякався, що росіяни й справді виграють війну, що після цього вони прийдуть до Братіслави і заберуть усіх, хто мав щось спільне з третім рейхом. Його закують у кайдани, кинуть у товарний вагон і повезуть до Сибіру. А там — страшні морози, завірюхи і зграї вовків.

«Чорт бери шапку, аби голова була ціла»,— подумав він і, щоб схилити Івана на свій бік, мовчки й міцно потиснув йому руку.

10

Була тепла літня ніч. Шубік сидів у Поляковій вітальні й смакував хрусткі шкварки. У відчинені вікна до кімнати лилося тепле повітря. Неподаляк у саду тьохнув соловейко, і Шубік аж засяяв від щастя:

— Чуєш? Соловейко.

— У цього з мисливської рушниць не поцілиш,— усміхнувся Поляк.— Але в Сталіна можна. Агенти мали б підстрелити його. Швидше закінчилася б війна.

— А ми її виграємо?

— Що ти мелеш?— спалахнув Поляк.— Певна річ, що виграємо. Це тільки питання часу. Якихось кілька місяців...

Шубік прихилився спиною до стіни й зітхнув:

— Яка велика країна, скільки людей, армію мають, кавалерію. А крім того, кажуть, що й Америка втрутиться... Чи я знаю...

— Поглянь на карту, як швидко німці просуваються вперед,— сказав Поляк.— Тут не треба багато розводитись. На різдво вони будуть у Москві, за це я тобі ручуся, друже.— Він пройшовся по кімнаті, потім зупинився перед Шубіком і підвищив голос: — Ти, Мефодію, не смієш сумніватися в перемозі! Інакше ти не словак і не мудрий чоловік. Ми керуємо й будемо керувати.

— Ти віриш сліпо, фанатично,— озвався Шубік.— Я тобі заздрю. А мені... мені не дають спокою всякі думки.

— Ти не маєш з німцями контакту. Я знаю більше. Вони виграють війну, притому дуже швидко. У них є досвідчені офіцери, фельдмаршали, є техніка й зброя з усієї Європи. А що росіяни? Що можна вдіяти конем проти танка? А крім того, фюрер планує застосувати таємну зброю. Росіяни — це азіати. Цим сказано все. Німці переможуть, друже. Зваж на це!

«Росіянам міг сприяти успіх під час минулої війни,— заспокоював себе Шубік.— Тоді кількість мала значення, бо воєнна техніка не була ще на належному рівні. А тепер є танки, міномети і чортзна ще яка таємна зброя. Можливо, є нові, сильніші гази або смертоносне проміння. Нині один німець може битися проти десяткох росіян. У кінохроніці не раз показували, як мчать німецькі танки, як вони валять дерев'яні хати під стріхою, як літаки скидають бомби. Справді, німців ніхто не зупинить, Поляк має слушність. Англійські кораблі,— снувалася далі нитка його думки,— не змогли нічого вдіяти проти Німеччини, а французькі генерали відразу ж наклали повні штани. Париж у цю війну не мав

Наполеона. Муссоліні, Франко, Румунія, Болгарія, Угорщина — всі заодно з Гітлером. І японці теж». — Шубік пригадав останній візит Куцбела і збентежено запитав:

— А як поводитиметься Америка? Що, коли вона втрутиться в цю війну?

— Американські плутократи на це не відважаться, — махнув рукою Поляк.

— У них є гроші, Цело.

— Долари не будуть стріляти, — заперечив Поляк. — Щоб воювати, потрібні солдати, а їх у американців немає. Хай тільки почнуть. Німці можуть обстрілювати їх з підводних човнів. Доля світу практично вже вирішена. — Він церемонно підняв келих і проголосив: — За перемогу німецької зброї!

Друзі цокнулись і випили. Шубік підвівся.

— З тобою добре сидіти, Цело, але мені вже час іти.

— Хочеш, я тебе проведу.

— Не треба. Спи.

Шубік вийшов, у нього трохи відлягло від серця. Йому нічого боятися за майбутнє сина, він зробив добру ставку. З німцями йому у всьому щаститиме, з ними він у безпеці. Куцбел із своєю політикою вже давно зазнав краху, ну, а Іван ще дуже зелений. Видно, нахапався від когось бунтарських ідей і ладен іти за росіян у вогонь і воду.

Шубік ловив слова перехожих — словацькі, угорські, німецькі. Колись Братіслава вже була така — тримовна.

Назустріч йому йшла закохана парочка. Дівчина схилила юнакові голову на плече й промовила:

— Ich liebe dich¹.

— Auch ich², — відповів юнак.

Шубікові було приємно, що ці юнак і дівчина говорили по-німецькому. Без них, без Адольфа Гітлера, він був би, по суті, ніщо.

Йому страшенно кортіло побігти услід молодят, які розмовляли по-німецькому, й подякувати їм за те, що вони німці й що вони тут, у Братіславі. Поки вони будуть тут, йому не треба когось боятися. Навіть комуністів.

11

Світало. Іван уже з годину як на ногах, він зовсім забув про державний іспит, який склав два дні тому. Руки за спиною, трохи згорбившись, він походжав висипаними піском стежечками цвинтаря.

Глянув на годинник. Через двадцять хвилин йому треба бути біля входу. З того дня, як вибухнула війна, Белан був сама обережність і не хотів зустрічатися з ним на явочних квартирах.

Іван озирнувся. З-за низької туї раптом вийшов Белан. В руці він тримав пошарпаний коричневий портфель; кивнувши Іванові, він сів на лавці під кущем бузку, над яким здіймався високий пам'ятник.

Іван присів біля Белана, який тим часом закурив сигарету, випустив носом сизуватий дим і закашлявся.

— Ну то як, майбутній пане інженер? — усміхнувся він. — Іспит уже позаду?

— Уже, — кивнув головою Іван. — Завтра їду додому, а потім стану до молотарки.

— Ти мені вже казав про це. Візьми цей портфель. О восьмій зустрінешся тут із чеським товаришем, із тим, якому ти вручив посвідчення особи.

— Він хіба у Братіславі?

— Приїхав сюди на кілька днів. Ми чекаємо нових біженців із Чехії. Підшукали в місті кімнату, туди їх одведуть товариші. Ти вручиш

¹ Я люблю тебе (нім.).

² Я тебе теж (нім.).

їм тимчасові посвідчення. Франто,— так звать твого знайомого,— ти сповістиш про це листівкою в Смоковец і відправиш їх до Попрада. Він подбає про місце для них і про документи.— Белан загасив у піску недокурок, надряпав щось у блокноті й простяг папірця Іванові:— За цією адресою пошлеш Франто листівку. І поставиш підпис: «Янко». Не загуби!

Іван заховав папірець у кишеню, взяв портфель і, нічого не розуміючи, глянув на Белана:

— Що мені з ним робити?

— Віддаси Франто. Непомітно. Я хотів би пояснити тобі ще деякі деталі. По-перше, ми тепер будемо зустрічатися не так часто. За комуністами всюди стежать. По-друге, будь обережний з Роботом. Це дуже гаряча голова, до того ж він базікає зайве.

— Він зовсім недисциплінований,— притакнув Іван.

— Листівки треба випускати й далі, особливо для заводів. Розкрити прибутки наших верховодів, викривати корупцію. І ще нас чекає нова робота, Іване, а саме: ми повинні добувати відомості про пересування німецьких військ. Москва довго не мала з нами зв'язку. Більше сказати я тобі не можу, крім того, що ми вже не будемо від неї відрізані.

Іван аж засяяв. Свідомість того, що він більше не самотній, що про його незначну, але небезпечну роботу думають мільйони людей, додала йому відваги.

— Через чотири місяці — роковини Жовтневої революції,— сказав Белан.— Поки що нам треба робити все якомога тихіше, а тоді заявимо про себе на повен голос. Хай наші люди знають, і верхи теж, що партія живе.

Він потиснув Іванові руку, підвівся з лавки й поволі пішов стежкою.

Іван довго дивився йому вслід. Звістка про зв'язок із Москвою хвилювала його дедалі дужче.

Іван глянув на годинник, підвівся з лавки і, взявши під пахву портфель, вийшов на вулицю.

Вулицею марширували солдати. Співали про палаючу липку і про кохану дівчину. Обличчя в хлопців були похмурі.

Літній чоловік, що стояв на тротуарі, підійшов до Івана й прошепотів:

— До Росії вирушають.

Іван здригнувся: адже словацький парламент ще не оголосив Росії війни. Чи й без оголошення війни солдатів посилають на фронт? А втім, там, де найвищим законом є воля диктатора, все можливе. Політична діяльність смертю не карається, але недавно в тюрмі закатували двох комуністів. Усе можна обійти, і закон теж.

Біля цвинтаря раптом зупинився автомобіль, і з нього вийшов Франто. Худий, сутулий, він попрямував до цвинтарної брами. Іван поспішив за ним. Франто обернувся, по-змовницькому підморгнув йому й зупинився біля свіжовикопаної могили. Іван підійшов до нього і мовчки передав йому портфель.

— Усе зрозуміло? — запитав Франто.

— Усе,— пошепки відповів Іван.

Він озирнувся, помітив на алеї двох літніх людей,— мабуть, подружжя,— поглядом попрощався з Франто й пішов.

Стояв чудовий літній день. Над вежею Блюментальського костюлу сходило сонце. Небо кольором нагадувало незабудки, які цвіли в Петршалському парку. Але жителі Братіслави не мали змоги рвати їх, бо Петршалку було відторгнено від міста. Даремно над Дунаєм перевисав міст, даремно неподалік від урядового будинку стояв на якорі річковий трамвай,— Петршалка відійшла до третього рейху. Її загарбав Гітлер, щоб його військо могло стояти за два кроки від Братіслави.

«Ні провидіння, ні фіюер не певні, чи слухняне місто не покаже свої пазурі, чи народ з м'якою вдачею не повстане. Адже ті, хто підписував договір про покровительство Словаччині на тисячу років,— думав Іван,— хто кинув державу Гітлерові під ноги, хто віддав найбільші заводи маршалу Герінгу, хто вивозить населення на роботу до Німеччини, а солдатів відправляє на Східний фронт, дуже мало спільного мають із народом».

З Дунаю повівав теплий вітерець, над річковими хвилями кигикали чайки й сяяло сонце.

Іван дійшов до рогу вулиці. Глянувши на табличку з назвою вулиці — Гітлерштрассе,— він сплюнув, круто повернувся й поспішив до трамвая, який ішов на вокзал. Йому треба було купити квиток до Ліптова.

12

Можливо, тільки сухий листок так налітається, як налітався Робот. Замість осіннього вітру його ганяли таємні агенти, живіші й неприємніші за вітер. А по суті, Робот нічого особливого не зробив — він тільки зіграв роль листоноші. Розносив нелегальний журнал «Повазькі новини», в якому йому сподобалася стаття під назвою «На останню битву», на останній сторінці дописував слова: «Смерть фашизму!» і кидав його в поштові скриньки. Потім він зустрів на вулиці Ганку, нафарбовану й виряджену. Дав їй десять примірників, щоб вона непомітно розповсюдила їх в «Орієнті». А через годину його арештували на радіо.

З носа в нього текла кров, йому надірвали вухо, все тіло було в синцях. Коли йому натикали під нігті сірників, а потім їх запалили, прив'язавши його руки до столу, він не витримав і на запитання, чи давав якійсь дівчині журнали, ствердно хитнув головою. Йому на хвилину дали спокій, дозволили напитися води. Він сидів на важкому дубовому стільці, очі в нього були заплющені, руки тремтіли. Він згадував.

Щойно він прийшов на роботу, як його відразу ж викликали на прохідну. «Іменем закону!..» Грюкіт дверцят у машині. Сморід вихлопних газів. Гаряча дверна ручка. Сходи. Темний коридор. Загратована катівня. А тепер тиша, немов у могилі. І присмак крові на язичку.

Двері рвучко відчинилися. Робот здригнувся.

— Я не винен! — закричав він.

До камери увійшов Поляк з запаленою сигаретою. Грюкнув за собою дверима й посміхнувся:

— Трохи навели на вас косметику. Наші хлопці могли ще краще постаратися.

— Я не винен.

— Але й так непогано, — сказав Поляк і сів на краєчок столу. — Бий невинного, щоб признався винний. Отже, молодий чоловіче, пане Робот, — він підвищив голос, — скажіть, хто вам дав той журнал? Назвіть ім'я головного винуватця, і вам зразу стане легше.

Робот знизав плечима:

— Я сказав правду, а мене били. На зупинці мені його сунув якийсь літній чоловік, мовляв, віддай людям. Хай читають.

— І ви відразу ж послухались, — закивав головою Поляк. — Такі казочки ці стіни вже чули, а ті, хто їх розповідав, могли тут і сконати. Розумієте? Кажіть правду!

— Мене били, а я казав правду. Все було так, як я розповів...

— Ви як той папуга, — невдоволено буркнув Поляк і засовався на стільці. — Весь час торочите одне й те саме. Ніби вам було цікаво, чи люди віднесуть той журнал у поліцію, чи ні, чи лояльні вони до режиму... Фантазер і авантюрист!

— Все було саме так, пане начальник.

— Нитка доведе нас до клубка. І до тієї вашої зупинки також.

Поляк підвівся, пройшовся по камері й зупинився під заграганим віконцем.

— Вам диявольськи пощастило! — вигукнув він.— За вас просила моя дочка. Вам справді диявольськи пощастило. Ви ще молодий, необстріляний. Отож підете стріляти.

Робот вирячив очі й несміливо запитав:

— Куди стріляти? Я вас не розумію.

— Куди? До вашого відома, я врятую вас, але тільки заради Магди. Не буду більше тримати вас у тюрмі. Ви поїдете на фронт!

Поза спиною в Робота пробіг мороз. Він злякався слова «фронт», але, з другого боку, на душі в нього полегшало — він не сидітиме більше за ґратами, його не катуватимуть. Він страшенно боявся, що не витримає тортур і що в нього розв'яжеться язик. Поки що з нього нічого не витягли, але ж це був тільки початок. І раптом — на фронт! Фронт... та це ж Росія, і Червона Армія буде не за горами. Невже не вдасться накивати п'ятами? Вночі, плазом... В лісі його ніхто не помітить і не зупинить...

— Ви чуєте? — підвищив голос Поляк.— Ви поїдете з транспортом на Східний фронт.

— Дякую,— збентежено прошепотів Робот.

— Там ви принаймні на власні очі побачите цей більшовицький рай. Для таких, як ви, у нас є дві школи,— усміхнувся Поляк.— З однією ви вже познайомилися,— і він показав на ґрати,— а друга вас ще жде. Це фронт!

«Принаймні здихаюсь його,— подумав Поляк.— Бо коли німецькі агенти довідаються, що дочка начальника управління безпеки й голови Словацько-німецького товариства знайома з цим більшовиком... Хтозна, що впливло б на поверхню під час допитів? А може, Магда ще й зустрічається з Роботом? Це була б ганьба для всієї родини! Довелось б узяти гріх на душу й звеліти хлопцям примусити Робота будь-що замовкнути. А так він звелить ескортувати його в Міхаловце, там його переодягнуть у військове і відправлять на фронт. Можливо, це буде для нього смертна кара без оголошення вироку й без згадки доччиного імені.

Це щастя, що Ганці були потрібні гроші! Вона шепнула його агентіві, той швидко зметував і рештки розмножених на ротаторі примірників «Повазьких новин» розіслав поштою підозрілим особам. Тепер вони підождуть три дні, чи адресати заявлять у поліцію, а тоді, як не заявлять, він закине невід.

Робот був сповнений рішучості мовчати, як могила, й не виказати Едо, котрий дав йому журнал. Тепер це буде легше зробити — його більше не допитуватимуть. Він скаже Іванові, що не зрадив нікого, що спіймали Ганку з журналом і що, мабуть, від неї довідалися про нього. Ганки треба стерегтися.

— Завтра я відішлю вас у військову частину,— сказав Поляк.— Але нам потрібна інформація. І з армії також. Якщо ви інколи черкнете мені кілька рядків, то не пошкодуєте.

До Робота поступово повернулася впевненість у собі. Думка про те, що його більше не допитуватимуть, додала йому хоробрості. Полякова пропозиція образила його, і йому хотілося гідно відповісти цьому типові, та, глянувши на краплі крові на підлозі, він відразу ж втратив хоробрість і, щоб уникнути нових запитань, кивнув головою.

— Послухайте,— провадив далі Поляк.— Сьогодні я переконався, що й саботаж на радіо був справою ваших рук. Та я не це хотів сказати. Чому такий юнак, як ви, не в Глінковій молоді?

— Із принципу.

— Не розумію.

— Одного разу гардисти ні за що побили мене,— відповів Робот.— А я не люблю тих, хто мене б'є.

Поляк лукаво посміхнувся:

— Життя — штука сувора, а не весняний бал, і ви мали б це знати.

Чим більше синців дістає людина, тим для неї краще. Це відкриває їй очі.— Він підійшов до столу й подзвонив.

До камери увійшов таємний агент.

— До Міхаловце цього молодого чоловіка! У казарму!

— Зараз, пане начальник? — не зрозумів агент.

— Хай умиється — і шасливої дороги! — відповів Поляк і вийшов з камери.

13

Минуло два тижні відтоді, як Іван, з чемоданчиком у руці, шукав у селі недалеко від Пештян, машиніста молотарки, а, знайшовши, оселився у нього в кімнаті, де ніхто ніколи не жив.

Селяни приховували від властей обмолочене зерно. Вони охочіше продавали його дома за низькими цінами, а не «Зерновому товариству», і чхали на попередження. Не тільки сільська біднота, але й заможні господарі, яким держава платила за центнер більше, ніж дрібним селянам,— вона-бо була для них матір'ю, а не мачухою,— воліли тримати зерно в коморі, ніж гроші в панчосі чи в банку. Через те уряд запровадив нагляд за обмолотом хліба, організував загони летючих ревізорів та головних ревізорів і до кожної молотарки приставив студента, якого називали паном.

Молотарка загула з раннього ранку, ще до того, як почало розвиднятися. Іван прокинувся на початку п'ятої, випив чашку молока, вмився до пояса, розтерся шорстким домашнім рушником і заквапився через сад до молотарки.

Молотили в дрібного селянина Дуйка. У нього було чотири гектари не найкращої землі разом з лукою, і він годував сім голодних ротів. Русявий, кремезний, босий господар стояв перед Іваном, мов солдат перед генералом.

— На мой шії дружина, батьки і четверо дітей, пане,— сказав він,— і до того ще батько інвалід. Не записуйте все зерно.

Вусатий машиніст ловив кожне їх слово. Він виринув з куряви й нашорошив вуха.

— Ну що ви! — вигукнув Іван.— Треба записати все!

Машиніст зник за вже зваженими мішками. В кожному було близько шістдесяти кілограмів зерна.

— Допоможіть мені, Юлко, порахувати,— звернувся Іван до дочки Дуйка, високої дівчини з косами.

— Вісімнадцять,— озвалася та й скосила очі на книгу з рубриками, в яку Іван поставив цифру «10».

Юлка вдячно всміхнулася до нього:

— Чим ми вам за це віддячимо?

— Не будемо ж ми обдирати бідарів,— хитро підморгнув їй Іван.— Нехай багатії постачають хліб фронту!

Він порахував мішки обмолоченого зерна, записав тільки половину,— другу половину Дуйки продадуть,— і потер долоні: «А тепер підемо молотити до людацького начальника, якого влада недавно призначила сюди замість виборного старости».

Урядовий комісар сільського правління Ковач, худий сорокарічний чоловік, радо зустрів Івана й відразу ж почастивав смаженими курчатами. Коли вони випили по келиху вина, Ковач вибачився, що йому треба бігти до корчми, яку він недавно тут арізував.

— Пийте вино, скільки влізе,— припросив він.— Дружина принесе вам зараз сальця. А коли захочете чогось міцнішого, ви тільки їй натякніть. Почуйте себе як дома!

Коли Ковач пішов, Іван налив собі ще вина, але очей із ваги не спускав. Педантично записував мішок за мішком.

Незабаром Ковач прибіг подивитись, як іде молотьба і, коли побачив, що Іван строго записує все зерно, трахи збентежився:

— А що залишиться мені? Солома?
— Я вас не розумію,— знизав плечима Іван.
— Це ж вам не аптека,— закрипив губи Ковач.— Навіщо все записувати!..

— Скажіть, ви член Глінкової гарди, пане урядовий комісар?
— Ну звичайно!
— То як же ви можете обманювати державу? Солдати на фронті теж хочуть їсти!

— Солдати нехай їдять російський хліб! — вигукнув Ковач, але Іван похитав головою:

— Домашній їм більше смакує.
— Держава не заплатить мені те, що треба,— зітхнув Ковач.— Нам, гардистам, мали б надати пільгу. На Україні море пшениці.

— Ви повинні подавати приклад іншим,— підвищив голос Іван і на силу стримався, щоб не засміятись.— Не бійтеся, коли ми переможемо в цій війні, ви одержите всі корчми на Україні. Я теж закину за вас слівце.

Ковач вирячив на нього очі. Він не знав, чи цей студент глузує з нього, чи говорить цілком серйозно. Але коли Іван підняв келих за перемогу Адольфа Гітлера, Ковач виструнчився й випив вино одним духом. Потім з острахом і пошаною глянув на Івана.

«Отже, цей студент усе ж таки не дає себе підкупити,— зітхнув він у думці.— Жаль, що він не скинув з рахунку мішків із тридцять, чорти б його вхопили! А втім, хто його знає! Може, через кілька років з нього зроблять міністра або хоча б начальника в Глінковій гарді. Треба схилити його на свій бік. Ця війна довго вже не триватиме, німці на Східному фронті весь час просуваються вперед, і потім знову відновиться мирне життя».

— Якщо вже ви такий,— озвався він,— правовірніший за самого святого отця, то нехай, мені це подобається. Приходьте увечері до корчми, я вас почастию як слід...

14

Дзвонили дзвони, люди поверталися із заутрені. Жінки поспішали доварити недільний обід, а чоловіки, які любили випити кухоль-другий пива, завертали до корчми.

Іван сидів тут уже майже годину. Він дивився на карту Радянського Союзу, що висіла на стіні; на карті були пришпилені білі прапорці, які позначали становище на фронтах. Німці просуваються вперед, він це знав, але просуваються не так швидко, як це позначав Ковач своїми прапорцями. Іван був переконаний, що просуванню німців скоро настане край. Вони захопили росіян зненацька, не оголосивши їм навіть війни, порушили договір. Росіяни мобілізують свої сили, посилають на фронт добре навчені війська,— він почув це по московському радіо,— до того ж на їхньому боці й безмежні простори, і величезна кількість населення, і зима, яка почнеться через три-чотири місяці. Не лагідна, а сувора зима.

Старий Дуйко озирнувся на всі боки й тицьнув паличкою в карту.

— Маємо мудрого урядовця, пана корчмаря,— сказав він.

Ковач усміхнувся.

— У нього голова, як у пана декана,— докинув селянин.

— Ну що ви,— зніяковів Ковач і заквапився до нього з кухлем пива.

— А що тут робить наш пан уповноважений від молотарки? — Дуйко глянув на Івана, який саме підійшов до карти.

— Я бачу, ви слідкуєте за подіями на фронті? — в свою чергу запитав Іван.

Дуйко тільки рукою махнув, а хтось із чоловіків крикнув:

— Ми чхати хотіли на таку війну!

Ковач витягнув тонку шию, як індичка, що побачила яструба, й обвів суворим поглядом присутніх.

— Коли німці виграють? — запитав хтось.

Іван навмисно зволікав з відповіддю.

— Гарна карта, і шпильки теж непогані, — зауважив він, дивлячись на карту.

— Але коли все-таки закінчиться ця війна? — повторив той самий голос.

— До кінця року, це ж усім ясно, — заявив Ковач. — Новий рік німці зустрічатимуть у Москві.

Іван усміхнувся й глянув на старого Дуйка:

— Німці навально просуваються вперед, а з ними й наші частини. Коли скінчиться ця війна, питаєте? Я не пророк. Скажіть, хто з вас воював у першу світову війну? — несподівано запитав він.

Троє чоловіків піднесли руки, а четвертий по-військовому виструнчився.

— Я ще не служив в армії, мені, як студентові, дали відстрочку, — мовив Іван. — Скажіть, яка сторона матиме більші втрати — та, що наступає, чи та, що обороняється?

— Нас учили, — озвався старий Дуйко, — що втрати будуть утричі більші в тих, хто наступає. Вціліє більше в тих, які обороняються.

Ці слова старого Дуйка були для Івана на вагу золота. Тепер треба було тільки розмінати їх на дрібні й дозувати — обережно, мов ліки. Хай говорять люди, тоді ніхто не зможе на нього донести. Він буде їм тільки непомітно ставити навідні запитання.

— Мені теж так здається, — мовив він. — П'ять чоловік, мабуть, могли б обороняти цю кімнату від значно більшої кількості напасників.

Ковач збентежено слухав, сердився й нервово чухав потилицю. На карті він невиправдано оптимістично переставляв прапорці. Згідно з ними, лінія фронту проходила значно далі на схід. Уже й Москву було оточено.

— Я слухав уранці останні вісті, — сказав Іван і підійшов до стратегічної карти. — Ось тут ви, пане Ковач, — він показав на Москву, — помилилися. На кількасот кілометрів.

— А що це для Росії? — знизав плечима Ковач і почервонів, мов злодій, спійманий на місці злочину. — Кілометр сюди — кілометр туди... Як собаці муха...

— Якщо я не помиляюся, то Росія більша за Німеччину? — глянув на нього Іван, і Ковач кивнув головою:

— Та, мабуть, що більша. Але ми все одно виграємо.

— Що бабці хотілося, те їй і приснилося, — буркнув Грнчіар, кощавий селянин років тридцяти, й злорадно усміхнувся. Відтак замовив двісті грамів грушівки й підійшов до Івана: — Здається, у вас мудра голова. — І, цокнувшись із ним, поплескав його по плечу: — Ви добрий чоловік! Знаєте, мій покійний батько був під час минулої війни в Росії в полоні, а потім перейшов до червоних...

Ковач скорчив кислу міну й підняв угору вказівний палець:

— Не згадуй батькових гріхів, бо його ще й по смерті колись вицине ця земля.

Грнчіар махнув рукою й прошепотів:

— Даремно німець пре на Схід, як на мене, то він у Росії й підштаники загубить.

Іван непомітно потиснув йому руку.

Грнчіар підвівся, підійшов до Ковача й просичав крізь зуби:

— А ти нас не баламуть, пане комісар! Ти вводиш нас в оману своєю картою.

Ковач люто блимнув на селянина, але раптом сільський верховода у ньому відступив і натомість заговорив обережний торговець. Чого доброго, ці люди ще оголосять йому бойкот і почнуть ходити до сусіднього села. Там теж є корчма.

— Я керувався радіозведеннями,— знизав він плечима.

— Прочисть собі вуха, щоб краще чути. Але вони теж брешуть,— підвищив голос Грнчіар,— а брехати забороняє навіть Ісус Христос. Хто бреше, той замість язика матиме в роті гадюку. Там, на тому світі.— Лоб його зморщився, він насупив брови, світлі, мов два ячмінні колоски, і серйозно додав: — Ось ці люди кажуть правду, а не радіо!

Ковач мовчки перехилив у рот сто грамів зеленого лікеру.

Старий Дуйко смикнув Грнчіара за рукав і прошепотів:

— Затих, як порося на рожні.

— Час уже обідати,— зітхнув одноокий Керн і перший підвівся з-за столу.

— У мене ще є помаранцівка,— нагадав Ковач.— Перший сорт!

Але Іван уже простував до дверей слідом за Керном; за ними підвелися й усі інші.

Грнчіар ішов насуплений — він весь час думав про війну, про батька, про Росію. «Краще б'ється той, на кого напали»,— не йшло йому з думки. І враз його вугластий лоб розгладився, обличчя прибрало спокійного виразу.

— Гітлер війну програє,— сказав він глухо, ніби сам до себе.

«А може, він забуде, про що говорили в корчмі»,— подумав Іван, та коли наступного ранку знову йшов до молотарки, то побачив на костюльному мурі написані сажею слова: «Гітлер війну програє».

15

Сьомого листопада Братіслава побіліла від снігу, немовби одягла весільну сукню. Чому вона була така святкова? Її дресирували, щоб вона святкувала чотирнадцяте березня. Її переконували, щоб вона кричала вісімдесятьма тисячами горлянок: «На страж!» То що для неї означає сьоме листопада?

Сипав сніг, густий, як холодної зими, й не танув на асфальті.

Іван й Едо поспішали — у винарні на вулиці Сахари, куди іноді заходили студенти й робітники на склянку вина, їх чекали друзі.

— З тебе ще буде поет,— усміхнувся Іван.

— Це я тому, що треба,— махнув рукою Едо.— Як юрист, я повинен уміти й це.— Він намацав у кишені пачку листівок, на яких був надрукований на машинці його вірш.

— Ти взяв із собою посвідчення чи хоча б залікову книжку? — запитав Іван.

Едо мовчки кивнув.

— Може знадобиться, якщо до нас хтось присікається.

— Сьогодні ми їм покажемо! — стиснув кулаки Едо.

— А потім непомітно накиваємо п'ятами,— хитнув головою Іван.

Вони вийшли з парку. Сутеніло, і з бску Дунаю повівав вогкий вітерець.

— Коли ми переможемо,— вголос мріяв Едо,— то дамо людям сто-процентну свободу. Будемо їх переконувати, але й дамо їм змогу публічно висловлюватися. Журнали, радіо...

— Дурниці,— спохмурнів Іван.— Коли в нас переможе революція, ми не зречемося влади. Найбільший наш ворог — це фашизм, а трохи менший — міщанство. Навіщо їм давати такий простір? Це можуть зробити тільки люди, дурні, як барани, або такі, що хочуть розтоптати революцію.

— Ти радикал, Іване, але в даному випадку, мабуть, маеш рацію.

Друзі наближались до винарні, звідки долинала циганська музика. Іван вийняв із кишені піджака складену листівку й обережно поклав її в задню кишеню штанів.

Едо відчинив двері, і вони ввійшли в закурений коридор. У роздягальні скинули пальта й залишилися в темних святкових костюмах; в петельці їхніх піджаків полум'яніли червоні гвоздики.

У великій залі сиділа за столом група юнаків, й у всіх на грудях були червоні гвоздики.

Іван підсів до Даньо Яношіка, студента торгового інституту, який вивчав у підпільному гуртку соціалістичну економіку. Крім нього, на них тут чекали Мартін Штефановіч, чорноокий медик, кучерявий студент філософського факультету Ернест Сокол і молодий друкар Ріхард Майер.

— Чи добре ми зробили, що зібралися тут саме сьогодні? — запитав Яношік.

— Колись нам це треба було зробити, — відповів Іван. — Хай люди знають, хай не втрачають надії!

У винарні були майже самі чоловіки.

— Я бачу тут підозрілі пики, — прошепотів Яношік.

— Чхати нам на них, — відповів Іван і глянув на Ріхарда, який спокійно посміхався. — В Едо день народження, це наш козир про всяк випадок. Зрозуміли?

Яношік підніс келих, і юнаки цокнулися.

Їхні червоні гвоздики не могли не привернути уваги завсідників винарні. Раптом до Майера підійшов літній чоловік із зморшкуватим обличчям. У руці він тримав келих з червоним вином.

— За все добре! — сказав він. — Випиймо. Ми знаємо, за що.

— За свято, — відповів Яношік.

Чоловік повернувся до своєї компанії.

Іван зазирнув на дно келиха й запропонував:

— Допиймо біле й замовмо червоного.

Яношік клацнув пальцями:

— Пане старший офіціант! Літр червоного!

Офіціант кивнув головою й за хвилину повернувся з глеком скаліцького.

Іван кілька секунд потримав у руці келих з червоним вином, а тоді тихо й урочисто проголосив:

— За наше свято, друзі! За постріл «Аврори».

— За його відгомін під Татрами, — додав Едо, і юнаки спорожнили келихи.

До Яношіка підійшов власник винарні.

— Приємної забави, панове, — мовив він і стишив голос: — Іспит запиваємо?

— Іспит, — кивнув Яношік і недовіжливо глянув на нього.

— Один пан щойно мені сказав, — провадив далі власник винарні, — що у всіх у вас темні костюми й червоні квітки.

— І вино ми теж п'ємо червоне, — насторожено усміхнувся Іван. — Чи, може, вам не подобається скаліцьке?

— Ну що ви, подобається, ще й як подобається, — закивав головою той. — І квіти я люблю, гвоздики. Тільки сьогодні, кажуть, комуністичне свято...

— Невже? — удавано наївним голосом спитав Яношік. — Уперше чую. Невже в комуністів є і свята?

— Ну звичайно ж! На Перше травня всни так галасували!

— Ось цей наш товариш сьогодні іменинник. — Яношік кивнув на Едо, який тут-таки дістав з кишені паспорт і тицьнув його під ніс власникові винарні.

— Читайте, якщо не вірите! П'ятого листопада. Ну, тепер вірите? Третій день святкую.

Власник винарні полегшено зітхнув.

— Я дуже радий. Зараз же скажу про це тому панові. І вибачте, що я перебив вам. Приємної забави, панове!

Яношік підморгнув Іванові й дістав з кишені двадцять крон.

— Добре? — запитав він.

Іван мовчки кивнув.

Яношік підвівся й підійшов до музикантів.

— Заграйте нам,— попросив він першу скрипку.

— А що саме, молодий пане?

— Ви знаєте пісню про Волгу?

Перша скрипка остовпіло глянув на нього:

— Ви маєте на увазі ту, російську?

— Звичайно ж, російську. Ось вам на вино,— сказав Яношік і сунув йому в кишеню гроші.

— Ні, ми не можемо, цю пісню заборонено,— покрутив головою музикант.— За неї штраф тридцять крон.

В цю хвилину хтось раптом поклав Яношікові на плече руку. Яношік обернувся й побачив усміхненого Золо — вже трохи напідпитку. Золо взяв із рук музиканта інструмент і обернувся до Яношіка:

— Що бажаєш послухати?

— Ми хотіли б «Волгу».

Перша скрипка знову покрутив головою:

— Її заборонено.

— Ет, хто може мені щось заборонити! — знизав плечима Золо й самовпевнено посміхнувся. Він єдиний з усіх студентів не мав у петельці червоної гвоздики.— Як хочу німецьку, то заграю німецьку, а як російську...— Він суворо глянув на циган, наладнав скрипку й наказав: — Грайте!

І полилася мелодія могутньої пісні про Волгу, про Стеньку Разіна й прекрасну княжну.

Юнаки з червоними гвоздиками підхопили мелодію, поступово до них почали приєднуватися нові голоси.

Іван глянув на годинник. Вісім. Треба йти, вже смерклося. Зараз для цього найкраща пора. Пізніше вулицями нишпоритимуть шпики, мов ті хорти.

— Я пішов, а ти залишайся, Едо, ти наше алібі,— шепнув він товаришеві й голосно додав: — Я незабаром повернуся, хлопці!

Опинившись на темній вулиці, Іван заквапився до Дунаю.

«Так, у мене й справді буде алібі, адже ми всі сиділи у винарні!»

Дорогою він наклеїв кілька листівок на ринви й двері. Дійшовши до набережної, зупинився біля урядового будинку. «Поліція штрафувє музикантів, якщо вони заграють російської пісні, а більше її ніщо не цікавить,— подумав він.— Звістка про сьогоднішній вечір у винарні на вулиці Сахари швидко пошириться по місту, і люди переконаються, що свої почуття можна вилити і в пісні».

Якусь хвилину він іще постояв, а коли пересвідчився, що вартові сидять у будці по той бік воріт, швидким рухом наклеїв листівку на мур і провів по ній долонею.

Яскравий промінь прикордонного прожектора з протилежного берега Дунаю на мить вихопив з темряви великі літери:

Відгомін залпу «Аврори»
Прожене хмари за гори,
Розбудить усі народи,
І над дунайські простори
Зійде червона зоря свободи!

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

1

Над деревами зійшла вечірня зірка. Пахло конваліями й вогким прілим листям. Неповдалік розляглися два поодинокі постріли.

Вузькою стежкою, дбайливо розчищеною, щоб під ногами у мисливців не тріщав хмиз і не шелестіло листя, йшло трое чоловіків. Двоє з них несли в руках чемоданчики.

Коли гримнули ще два постріли, Белан закурив і сказав:

— Дробовик.

— Уже летять бекаси,— докинув Яношік.— От якби тут був зараз мій брат із рушницею!

— Можливо, через кілька днів у нас будуть і рушниці,— усміхнувся Белан.— Але бекаси ми поки що залишимо панам.

Яношік зітхнув, поправив на перенісці окуляри й показав на бук, розчухнутий блискавкою:

— Сто кроків ліворуч. У гушавині.

— А про братову хатку ніхто не знає? — запитав Белан.

Яношік похитав головою:

— Навіть його дружина. Тільки я один.

Всі троє пройшли через низькі зарості, тоді вузькою оленячою стежкою заглибилися в ліс.

— Ось сухе дерево з грибами на стовбурі,— пояснив Яношік.— Ліворуч од нього, Іване, пройдеш рівно п'ятдесят кроків. Дійдеш до кринички...

Іван з чемоданчиком у руці швидко пішов у вказаному напрямку й за хвилину гукнув:

— Знайшов!

Коли друзі підійшли до нього, він стояв навколішках біля каменя й, черпаючи пригорщами воду, жадібно пив.

— Досить, бо ще вп'єшся! — крикнув Яношік, а Белан жартома докинув:

— Вода не вино, багато не вип'єш.

— З економічної точки зору вода дуже важлива,— зауважив Яношік.

— Ти тільки й знаєш, що торочити про свою економічну точку зору,— обернувся до нього Іван і витер долонею рот.

— А як же інакше, шановний марксисте? Без соціалістичної економічної бази ми матимемо дулю з маком. Агітація само собою, але цього замало. Тільки національною економікою...

Белан скористався перепочинком, закурив і задоволено посміхнувся. Ці хлопці тільки й знають, що дискутувати про політику. «Та нехай собі дискутують,— подумав він.— Старі комуністи в слухну хвилину,— а вона прийде разом із фронтом,— скрутують в'язи фашистам і багатіям, а цим молодим людям доведеться зайняти їхні місця».

— Нам потрібна електрифікація і диктатура пролетаріату,— заявив Іван,— отак, товаришу економіст. Саме цим шляхом ішла Жовтнева революція.

— Відзначимо її роковини й цього року? — запитав Яношік і сів на камінь.

— Ну звичайно! — вигукнув Іван.

— Торік це було дуже до речі,— зауважив Белан.— Студентів це здорово підбадьорило. І солдати теж довідалися... Але тепер ситуація трохи інша. Фашисти стали підозріливішими, а нас чекають важливіші завдання. Ми не маємо права привертати до себе увагу.

— А як же з листівками? — запитав Яношік.

— У нас є друкарня,— усміхнувся Белан.— Це хатка твого брата. Треба тільки бути обережнішими. Зараз головне інформація. Досі нею займався тільки ти, тепер тобі допомагатимуть Іван з Едо. Нам потрібні відомості про пересування німецьких військ. І ми почнемо, нарешті, запасатися вибухівкою.

— Невже німці починають видихатися? — радісно запитав Іван.

— Ще ні, але ця зима, мабуть, буде вирішальною,— закивав головою Белан і обернувся до Івана: — Пригадуєш Франто?

— Ну звичайно,— кивнув головою юнак.

— Він працює вже залізничником.

— Залізничником? — не зрозумів Іван.

— Поки що ми найбільше можемо зробити на залізниці,— пояснив Белан.— На фронт ідуть ешелони. Потрібна вибухівка...

— Тепер нам став би в пригоді Робот,— зауважив Іван.— Мені здається, він уже в безпеці. Прислав додому вітання й патякнув, що довго не писатиме, а коли старі одержать цих кілька його слів, то хай знають, що мрія його вже здійснилася.

— Це означає, що він перебіг до росіян,— зітхнув із заздрістю Яношік.— Ну, що? Пішли? Скоро будемо на місці.

Через хвилину всі троє вийшли на галявину. Під низькими дубами зеленіла дощана будка.

— Прийшли,— повідомив Яношік. Він нахилився над вивернутим деревом, витяг з-під нього вазон і вийняв звідти ключ.— Це замість кактусів.— І голосно засміявся.

Яношік спершу відімкнув двері, потім відчинив віконниці. Полиця з чашками й тарілками, прянощі в пляшечках, залізна пічка, купа скіпок, сокира, табурет, столик і розкладушка — оце й усе; хоч сама хатка відразу ж сподобалася Іванові.

Белан теж зазирнув усередину.

— Треба викопати погріб. Щоб було де ховати ротатор, зброю...

— Вже є,— усмінувся Яношік.— Мій брат практичний...— І, ввійшовши до хатки, підняв дошку в підлозі.

— Як у справжньому будинку,— закивав головою Белан.— Ще й цементований. Трохи згодом ми викопаємо ще один,— замислено додав він.— Десь неподалік. Через тиждень, а може, трохи пізніше...

Іван відімкнув чемоданчик, вийняв з нього восківку й ротатор і поклав усе на столик. Вони з Яношіком відчинили погріб і опустили все туди. Яношік розгсрнув сало з хлібом.

— Давайте трохи перекусимо! — запропонував він.— Це від брата...

На галявину винесли столик, табурет і дві колодки. Яношік порізав сало.

— Іжте! — припросив він Белана й Івана.— Не завадило б підсмажити, але ж дим...

Іван зрадів. Тут він буватиме частіше, ніж у місті, тут у нього є невеличкий друкарський пристрій, тут у нього буде й арсенал.

В безхмарному небі над головою жевріли зірки, близькі й далекі, мільйони незнаних світів.

— Може статися, що іноді тут треба буде когось переховати,— сказав Белан.— Почали з'являтися втікачі з концтаборів. Це була б непогана пересадочна станція.

Іван зосереджено жував сало, він не надав особливого значення цим словам Белана. Думав тільки про роботу — про статті, про листівки, про інформацію, про динамітний завод, про рушниці, а також про літографовані курси лекцій та креслення. Він навіть не уявляв собі, які радощі й муки незабаром обляжуть його серце. Через свою роботу, приховану від людського ока, він відчував зв'язок з мільйонами й мільйонами людей, які докладають всіх зусиль, щоб бодай на хвилинку прискорити настання миру.

Яношік теж сидів замислений. Він мріяв про завтрашній день без війни й без свинцевої ходи фашистів. Цифри гули у нього в мозку, мов бджоли, він пересипав їх з долоні на долоню, порівнював. Вірив, що росіян ніхто не покладе на лопатки. Вірив також, що його батьківщина не буде більше вбогою сиротою, а буде економічно розвиненою, люди житимуть краще.

Белан прикурив цигарку від свічки. У нього було приємно на душі — не тільки хлопці на заводі, але й ці студенти роблять діло. Йому було трохи жаль, що з цими юнаками незабаром доведеться розстатися й піти в глибоке підпілля.

В Палісадах пахло розквітлим бузком, але Мефодій Шубік нічого не помічав. З дерев осипалися білі пелюстки, кружляли, наче великі пластівці снігу, на даху рожевої вілли туркотали голуби, за-кохана парочка цілувалася на лавочці.

Світ Мефодія Шубіка був оточений китайським муром, наче світ хворого, хоч Шубік був міцний, як горіх. Та він почував себе великою сопливою дитиною, яку вкрили товстелезною периною, залишили в до-мі зовсім саму, й вона ніяк не може когось докликатись.

Циріл закінчував другий семестр юридичного факультету, й Іван давав йому уроки німецької мови. Шубік мав намір послати сина на рік до Віденського інституту зовнішньої торгівлі і вже тепер бачив у ньому юриста, який може дати кваліфіковану раду з того чи іншого питання. Він хотів поговорити про це з Іваном, хоч у душі проклинав того безбожника і до того ж, мабуть, ще й червоного. Та що не кажи, молодь все ж таки інакше дивиться на речі, мабуть, трохи реальніше, ніж старше покоління, через те треба знати і її думку.

Він тримав під пахвою газету словацьких німців «Гренцботе», тримав її з огидою, мов жабу, й поспішав додому.

Його образили, тяжко скривдили. Він любив німців, а вони з-за рогу стромляють йому кинджал у спину. Ні за що. Так чинить тільки підступний ворог.

Він вибіг нагору сходами, захеканий ускочив до Цирілової кімна-ти й грюкнув за собою дверима.

Циріл грав з Іваном у шахи і щойно дістав од нього мат. Хлопці підвелися, Циріл привітався:

— Добридень, таточку! А ми чекаємо на тебе.

Шубік сів на диван і витягнув із кишені газету.

— Читайте,— буркнув він сердито,— що вони про мене написа-ли! — І, простягнувши Іванові газету, вийняв із кишені складений аркуш паперу: — Я вам прочитаю в перекладі це місце.— Він одкашлявся й почав читати уголос: — «Тоді як героїчна німецька армія воює в росій-ських степах з більшовицькими ордами, щоб урятувати європейську цивілізацію, братіславські панове комуністи і євреї ходять іще на сво-боді. На вулицях з'являються антидержавні листівки. Ми з радістю написали б на сторінках нашої газети про їхніх авторів, але відпо-відні органи не дуже ними цікавляться. Поки що ніхто з них іще не сидить на лаві підсудних...».

— Але ж це не про тебе, таточку,— перебив його Циріл.— А ти мені дзвонив...

— Підожди, зараз буде й про мене...— Шубік нахилився над ар-кушем паперу: — «Євреї Зінгери не носять жовтої зірки. Старий зруч-но влаштувався у своєму колишньому магазині. Пані арізаторка Етела Шубікова...»

— Це про маму! — вигукнув Циріл.

— «...ніяк не може з ним розстатися,— читав далі Шубік.— Як орган німецької національної групи в Словаччині, ми встановили, що коли в ролі арізаторів виступають німці, то вони не дають ніякої ро-боти євреям. Але треба сказати, що власті не дуже охоче йдуть назуст-річ побажанням наших одноплемінців щодо арізації. Підемо далі. Молодий Зінгер і досі обіймає важливу посаду в міністерстві фінан-сів. І не тільки він,— там можна знайти й інших євреїв. Що ми повин-ні думати з цього приводу? От ми й звертаємось публічно до міністер-ського радника Мефодія Шубіка з запитанням: чому він захищає Зін-герів та інших євреїв у своєму міністерстві? Чому не пошле їх туди, де їм давно треба було б бути, а саме: в табори праці?» — Він перевів дух і процідив крізь зуби: — Яке свинство! Що вони собі дозволяють? Якби ж то була правда! Коли я приїхав до Братіслави, в міністерстві було вісім євреїв, а тепер їх тільки двоє, ну й ще доктор Зінгер. Але

він охрещений. А послухайте ось це! — І процитував: — «Ми запитуємо пана міністерського радника: чи не соромиться він нашого вітання? До нього недавно привітався один чоловік біля президентського палацу, скинувши руку, а пан міністерський радник повернувся до нього спиною». — Шубік кинув аркуш паперу на шахівницю й вигукнув: — І це теж брехня, бог мені свідок. Несусвітна брехня! До мене привітався дурень, Шенер Наці, а йому ж я не стану відповідати ні «На стражі!», ні «Хайль!» — Він підвівся, підійшов до вікна й звернувся звідти до юнаків: — Ну, що ви на це скажете? Що порадите мені? Подати на «Гренцботе» в суд?

— Це ж наклеп, — сказав Циріл і скривив губи. — Подай на них у суд, і нехай вони спростують цю статтю!

— Ти мій адвокат, — усміхнувся Шубік і перевів погляд на Івана: — А ви якої думки?

— Залиште все, як є, — відповів той. — Люди цінуватимуть ваш справедливий вчинок. Адже євреїв вивозять у рейх на смерть. Як це узгодити з християнською мораллю?

— Ваша правда, я теж чув про це, — кивнув головою Шубік, — це справді страшно. Те, що в них забрали корчми, крамниці, це добре, але щоб позбавляти їх життя? Цього не слід було б робити.

— Відкладіть статтю до інших часів! — додав Іван.

— Тобто як?

— Війну Гітлер не виграє, — рішуче заявив Іван. — І це, — він поклав газету на стіл, — колись стане вам у пригоді.

— Ви фантазер, — махнув рукою Шубік. — Німці по всьому фронту просуваються вперед, а ви думаете про їхню поразку. Це межує з фанатизмом, Іване. — Він похитав головою і пішов до свого кабінету.

В кабінеті за його письмовим столом уже сидів Поляк.

— Ти читав про мене в «Гренцботе»? Пишуть, що я заступаюсь за євреїв і не скидаю руку на знак вітання.

Поляк закліпав правим оком і різко відрубав:

— І мають рацію! На якого дідька ти тримаєш у себе Зінгерів? Хай ідуть собі під три чорти!

А й справді, навіщо він їх тримає, навіщо? Адже в нього є своя гордість і християнська честь, він понад двадцять років член партії Глінки, не любить євреїв, поділяє погляди Гітлера, і раптом на нього накидаються, мов на якогось негідника, більше того — мов на більшовика.

— Що ж мені робити? — запитав Шубік. — Що ти мені порадиш?

— Спершу налий мені коньяку, — сказав Поляк і, коли Шубік приніс пляшку й налив дві чарки, додав: — За здоров'я твоїх друзів і за те, що вони не такі страхополохи, як ти.

— Що ти хочеш цим сказати, Цело?

— Нічого особливого, — відповів Поляк. — Ти наклав повні штани й відразу ж подзвонив мені. Ну, то що ти збираєшся з цим робити, доброчесний Мефодію?

— Чи я знаю... Але відповідати на їхню статтю мені не хочеться. Принаймні я так вирішив для себе.

— І вельми нерозумно, пане міністерський раднику, — усміхнувся Поляк. — Якщо вже ти хочеш почути мою правду, то не бігай по кімнаті, як лев по клітці, а сядь і вислухай...

— Ну, кажи, я слухаю.

— Гаразд. Але пообіцяй, що зробиш, як я тобі пораджу. Обіцяєш?

Шубік мовчки кивнув головою, і Поляк сказав:

— «Гренцботе» звинуватила тебе в серйозних речах. Якби ти після цього сидів тихо, це для тебе був би крах. Заступатися за євреїв, друже, та ще так відверто — велике глупство. Навіть наш дідусь не зможе тебе захистити. А тим паче не відповідати на наше вітання...

— Але ж Куглерові я все тоді пояснив, на полюванні...

— Знаю,— кивнув головою Поляк.— Знаю й те, що євреїв ти справді не захищаєш, тому нічого не бійся.

Шубікові одлягло від серця. Що не кажи, а Цело і пострахає, і допоможе. Він відпив коньяку, але потім згадав про вступ до статті.

— Між іншим, чому й ці антидержавні листівки пов'язуються з моїм іменем? — запитав він, та Поляк байдуже махнув рукою:

— Вони роблять це тільки з єдиною метою: дати повну картину Братіслави. І вони мають рацію.

— Тобто як?

— А дуже просто. Мої хлопці сліпі й глухі. Ці телепні не можуть нікого спіймати, хай їм чорт!

Шубік знову весь знітився, кутики губ його опустилися.

— Яке ж я маю до цього відношення? — вигукнув він плаксивим голосом.— Чи я знаю... Буду мовчати і край!

— Мовчати,— посміхнувся Поляк.— Після цього ти втратиш посаду й місце голови правління «Лісових плодів». Тобі, вибачай, дадуть під зад — і по всьому.

— Але ж у нас самостійна держава! — обурився Шубік.

— Для того, щоб ми розклеювали по стінах листівки? Щоб годували євреїв?..

— Це неправда, Цело, зрозумій мене! Навпаки, в міністерстві їх зараз менше, ніж було раніше, їх всього двоє лишилося, я прийняв тільки цього Зінгера. Що мені робити?

— Доведеться відповідати,— рішуче відрубав Поляк.

Шубік безпорадно розвів руками:

— Що ж, якщо ти так вважаєш, то відповім. І це все?

Поляк похитав головою:

— Ну звичайно ж, ні! Допущені помилки треба виправляти!

— Як?

— Ти повинен передусім спекатися обох Зінгерів.

— Послати їх у концтабір?

Поляк довго дивився просто себе, потім знизав плечима.

— Сподіваюсь, ти не маєш бажання вирушити туди замість них?

— Що? Замість них? — Шубік аж почервонів від обурення.

Поляк підвівся із стільця й потягся, аж кістки затріщали.

— Слухай, Мефодію, не будь таким наївним. Німці мають про кожного з нас точні дані. Не те, що мої хлопці про червоних і про студентів! Вони переможуть, і тоді настане судний день. Судний день, Мефодію! — Він грюкнув кулаком по столу.

— А ти певен, що вони переможуть? — розгублено спитав Шубік.

— Певен. Тільки цього ще замало — бути в чомусь певним. Крім певності, існують ще такі фактори, як фронт... — Він закуривав, пройшовся по кімнаті, потім зупинився над Шубіком і, гірко посміхнувшись, сказав: — А якби вони цю війну навіть і не виграли, то іншої дороги для нас однаково немає. Для нас із тобою, Мефодію, інші дороги заказані.

— Що ти говориш?

— Більшовики нас не помилюють.

Шубік здригнувся. Цело ще ніколи не говорив про можливу поразку третього рейху. І ось сьогодні він уперше прохопився про це. І має рацію, так, він має рацію. Вони пішли однією дорогою з німцями. Вороття назад немає, треба йти тільки вперед!

Коли Поляк пішов, Шубік швидко сів за письмовий стіл і написав відповідь у німецьку газету.

Він підкреслив, що припустився помилки, вважаючи особу, яка привіталася з ним, недостойною його відповіді, але він визнає тільки один спосіб вітання — скинення вгору правої руки — і вважає, що всі люди повинні вітатися тільки так, навіть із незнайомими особами.

Отто Грібель (Німеччина). «Інтернаціонал». Живопис олією. 1928—29.

Вальтер Вомака (НДР). «Людина сама створює свій світ». Настінний розпис. 70-ті роки.

Написав, що євреїв ненавидить змалку і що чистку, яку розпочав у себе в міністерстві, успішно завершить.

Ще того самого дня Шубік написав два коротких листи. Один був адресований старому Зінгеру від імені арізаторки магазину, його дружини, а другий молодому — від його власного імені. В листах повідомлялося, що з сьогоднішнього дня вони обидва звільняються з роботи.

3

Вже більш як рік Радуз Куцбел ціпенів від страху. Німці просувавалися вперед по всій лінії Східного фронту, перемагали вони і в Африці, скидали бомби на Лондон, міцно тримали за барки всю Європу. Йому здавалося, що Гітлер має більше сили, ніж легендарний бик, який викрав Європу, ще молоду й струнку. Сьогодні вона, мабуть, уже постаріла й не здатна була навіть кликати на поміч. А може, не хотіла?

Куцбела непокоїло й вагання Сполучених Штатів. Він над усе вірив у долар. Та американські гроші ще буквально донедавна лежали мертвим капіталом. Час від часу вони дзвеніли хіба в дурнів із Червоного Хреста. Але Америка все ж таки розворушилася, особливо коли її поскубли японці. Вона прийняла від них кинуту рукавичку й місяць тому оголосила війну також Німеччині.

«Долари підсунуть свиню цьому біснуватуму,— зрадив Куцбел.— Росіяни теж опам'яталися, чинять німцям дедалі активніший опір, а останнім часом і в контрнаступ переходять, не тільки в контратаки». — Та самовпевненість Радуза Куцбела впливала передусім із сили долара.

І хоч братиславські верховоди, розчаровані, можливо, тільки тим, що фюрер не зустрічав Новий рік у Москві і не примусив стати перед ним на коліна Ленінград, і далі вірили в перемогу й поводитися ще зарозуміліше, ніж перед війною, Куцбел зібрав усі свої душевні сили й перестав боятися властей. Перед гардистами його душа теж більше не ховалася в п'яти — адже їхні лави помітно порідшали.

Він відчував, що тисячами ниток зв'язаний з керівними особами і з економікою режиму, і через те мусив шукати противагу. Не завадило б йому мати активний баланс і на рахунку тих, хто ненавидить Гітлера. Тим-то щочетверга після обіду ось уже протягом кількох місяців він зустрічався в кав'ярні з двома давніми знайомими й за чашкою чорної кави разом з ними висловлював незадоволення обстановкою, яка склалася.

От і сьогодні йому теж хотілося зробити добру справу й виявити хоробрість. Ішлося про відстрочку для Зінгерів, бо їм загрожував нацистський табір праці, звідки ще ніхто не повернувся. Після статті в «Гренцботе» Шубік зовсім втратив розум. Куцбел бачив, що з ним не варт говорити на цю тему, й подзвонив Полякові, щоб той його прийняв. Він знав, що Поляк може уладнати цю справу ще швидше, ніж Шубік, але побоювався, що той буде опиратися. Це баран, фанатик, але він любить жити на широку ногу, а Зінгери вже знають, що й до чого. Вони дають сто п'ятдесят тисяч, і Поляк, безперечно, візьме гроші. Хто встоїть перед таким золотим гачком! І хоч деякі товари подорожчали, а цукор дають на картки, це таки досить солідна сума. Навіть якщо він і поділиться грішми, йому в гіршому разі залишиться половина, а це більше, ніж він заробляє за рік. І йому не треба докладати якихось особливих зусиль — досить закинути слівце за Зінгерів.

Куцбел увійшов до вузької, довгої канцелярії з портретами прем'єр-міністра й міністра внутрішніх справ і привітався: «Добридень!», але секретар Поляка різко відповів:

— На стражі!

Куцбел збентежився — над настінним календарем великими літерами було написано: «Наше вітання — «На страж!»

— На страж! — трохи розгубився він, але тут же опанував себе і вже досить упевнено заявив: — Я доктор Куцбел.

Рудий секретар з бородавкою на щоці відповів аж надто голосно: — Знаю. Зараз доповім про вас панові начальнику.

Поляків кабінет, звідки вели двері до квартири, був обставлений просто, по-військовому. На стіні висіли портрети Тісо й Гітлера, між ними — табличка з написом: «Ти особисто відповідальний». Сейф, книжкова шафа, чорний письмовий стіл і овальний столик з обшмугляними шкіряними кріслами — оце, мабуть, і вся обстановка.

Поляк підвівся, подав Куцбелові руку й мовчки показав на крісло.

— Які у вас проблеми, пане доктор? — запитав він. — Я вас слухаю.

— Маю до вас прохання, пане начальник, — почав Куцбел і глянув йому в вічі. — Сподіваюсь, ви мені не відмовите.

— А в чому річ? Когось посадили?

— Та ні, — похитав головою Куцбел. — Ідеться про двох людей. Їх хочуть відправити до концтабору.

— Мабуть, євреї? — гостро запитав Поляк.

— Вони порядні євреї, — з притиском сказав Куцбел, — вельми порядні й потрібні.

Поляк покрутив головою й грюкнув кулаком по столу:

— Про це ви мене не просіть! Я не знаю порядних євреїв!

— Ідеться про Зінгерів, ви безперечно про них знаєте...

— Навіть за рідного брата, хай йому чорт, я не ворухнув би й пальцем, якби він був євреєм.

Куцбел знизав плечима:

— Вони ж охрещені.

— Не має значення, — невдоволено відповів Поляк. — Що чорт, що диявол — один біс!

Радуз Куцбел окинув його пильним поглядом. Ні, звертатися до християнського сумління цього типа не можна; нічого страхати його й майбутнім — воно непевне; краще натякнути йому про гроші.

— Зінгери — не голодранці, пане начальник, — сказав він уже тихіше й значуще погладив відстовбурчену кишеню свого піджака. — У них є чим відкупитися. Сто п'ятдесят тисяч дають, пане начальник.

Куцбел почував себе вже на коні. Бо хто здатен устояти перед такою спокусою! Навіть апостол Іуда підласився на гроші, то що вже казати про нинішню нормальну людину. Державні службовці, навіть ті, що посадають найвищі пости, беруть хабарі. Поляк теж простягне долоню, мов той жебрак на вулиці.

Але він помилився. Поляк почервонів, підхопився з крісла, мовби його вдарило струмом, кинув у попільничку недокурену сигарету й рішуче похитав головою:

— Ні, нізачо, пане доктор! — І, сховавши руки в кишені, обійшов довкола письмового столу. — Як ви можете мені!.. — вигукнув він, зупинившись перед Куцбелом.

— Я тільки посередник, — знітився Куцбел і молитовно склав руки. — Мене попросили...

«Я трохи послішив, — подумав він, — треба було зайти здалеку. Як я тепер виберуся з цієї халепи? Хай би тих Зінгерів чортяка вхопив! Воно мені треба?...»

— Даруйте, пане начальник, — мовби вибачаючись, пробурмотів він, — я слабка людина. Коли мене хтось просить, я не вмю сказати «ні».

— Руки в мене завжди були чисті, — вже тихіше сказав Поляк. — Як у Пілата, пане доктор. Мене вважають стовпом держави, і про це не слід забувати.

Куцбел поволі підвівся, присоромлений і засмучений.

— Не ображайтесь і забудьте про цю нашу розмову,— прошепотів він.

Поляк стрепенувся й глянув на годинник.

— Уранці я їду в Татри. Знаєте що,— підвищив він голос,— давайте зазирнемо з вами до «Орієнта».

— До «Орієнта»?

— Так. Зіграємо партію-дві, хай йому чорт! — додав уже зовсім весело Поляк.

Куцбел здивовано витріщив очі.

— У карти?

— В очко,— посміхнувся Поляк.— Я при грошах, і ми з вами робитимемо ставки, як справжні графи.— Він пильно глянув Куцбелові у вічі й додав: — Я охоче зіграю з вами. А до розмови про тих двох ми з вами ще повернемося.

Куцбелові відразу ж одлягло від серця — хабара Поляк не візьме, але він готовий грати на велику ставку. І, щоб остаточно упевнитись, чи варто йому йти з ним в «Орієнт», Куцбел запитав:

— Для них знайдеться якийсь вихід, пане начальник?

— Коли мені йде добра карта, у мене відразу ж поліпшується настрій,— підморгнув Поляк.

Куцбел наразі все зрозумів. Він виконає свій масонський обов'язок, навіть більше — врятує дві жертви нацизму, і це припишеться до його заслуг, до того ж цими грішми він схилить на свій бік Поляка. Поляк стане йому в пригоді дуже скоро, ще до закінчення війни — хвицается і баский кінь, і той, що вже здихає: Мати покровителя за чужі сто п'ятдесят тисяч аж ніяк не зашкодить!

— Розумію, пане начальник,— сказав він уже веселіше.— З великим задоволенням зіграю з вами партію-другу.

Поляк підняв трубку телефону й коротко наказав:

— Машину! І подзвони пані Іренці, хай приготує карти! Що? Вона вже знає.— Поклавши трубку, він пригладив рукою волосся, де не де вже припорошене сивиною, й усміхнувся: — Можемо їхати, пане доктор! Прошу вас!

Через кілька хвилин вони вже сиділи в затишній кімнатці на першому поверсі «Орієнта». Пані Іренка принесла їм пляшку коньяку, жбан вина й шинку з хріном.

Позад неї, наче тінь, стояв її чоловік Берчі, король братіславських картярів, тримаючи перед собою тацю з двома чарками, біля яких лежала колода новісіньких карт.

Пані Іренка помітила, що Поляк сьогодні якийсь схвилюваний.

— Допоможи панам, Берчі! — підморгнула вона чоловікові.

— Гарзд.

— Ми гратимемо тільки вдвох,— пересмикнув плечем Поляк.

Берчі поклав на стіл колоду карт, потасував їх і, наливши в чарки коньяку, шанобливо вклонився:

— Прошу подзвонити, якщо вам буде щось потрібно.— І швидко вийшов за пані Іренкою.

Поляк іще раз потасував карти і погладив їх.

— То що, пане доктор, очко?

Куцбел кивнув головою, але тут же вибачився, що йому треба в туалет.

Зачинившись у кабіні, він довго розмірковував. Його жде гидка й принизлива процедура. Доведеться грати на два життя, доведеться програвати. Чи не простіше було б покласти гроші на стіл та й по всьому?

До кімнатки він повернувся вже трохи спокійніший, і Поляк іще раз при ньому потасував карти.

— Так хто оголосить банк? — запитав він.

— Годилося б вам...

— Гарзд. Ставлю п'ять тисяч.

Куцбел вийняв із кишені всі гроші, поклав їх на край столу, відрахував п'ять тисяч, глянув на колоду й зітхнув. Комедія, а не гра!

Поляк простяг йому карту, потім узяв собі. Спитав, чи давати ще, простяг ще дві.

— Відкриваю! — вигукнув він. — У мене два тузи! Банк мій!

«Стерво, — подумав Куцбел, — виграє за всіма правилами. Йому диявольськи щастить».

— Граємо на сто сорок п'ять тисяч, — запропонував він і посунув на середину столу купу банкнотів.

Поляк почухав за вухом, навіть не здригнувшись від думки, що може програти, й церемонно написав на папері цифру «145 000». Тоді поплював у долоні й кліпнув очима:

— Граймо.

Куцбел з напруженням дивився на кожну карту. «Цікаво, як закінчилася б ця велика партія, коли б я захотів виграти?» — подумав він і уявив собі вираз Полякового обличчя, коли б і справді обіграв його.

Карта йшла йому: було вже рівно двадцять очок. Лишалось тільки викласти їх, щоб Поляка побив грець. Та Куцбел мусить програти йому гроші Зінгера. Хабара Поляк не візьме!

Він зробив зусилля й нарешті видобув із себе слово, яке й вирішило долю купи банкнотів:

— Іще! — І взяв чергову карту. Це була червона дев'ятка. Так, дев'ятка! Програв!

— Перебір! — вигукнув він. — Забирайте банк.

Щоки в Поляка палали. Він глибоко зітхнув, одкашлявся й тремтливими руками потяг до себе купу грошей. Квапливо розіпхав їх по кишенях, витер носовичком спітнілий лоб.

— Граємо далі? — запитав він. — Звичайно, на дрібні...

— Ні, — похитав головою Куцбел. — Мені в очко не щастить. Коли вже грати, то краще в преферанс. Але іншим разом.

— Добре, добре, пане доктор, — усміхнувся Поляк і поплескав його по плечу. — Мені сьогодні йшла карта, і в мене прекрасний настрій.

— Ну, а як буде з тими двома, пане начальник? — нахилився до нього Куцбел.

— Ви про Зінгерів? Владнаємо. — Поляк глянув на годинник. — Я ще сьогодні навідаюсь до Вашека.

— Отже, вони мсжуть не боятися, що їх вивезуть у концтабір?

Поляк похитав головою:

— Кажу вам, усе буде гарзд.

4

У Циріла іноді було таке відчуття, ніби він — м'яч між двома гравцями. Ось його веде по полю батько, який так любить свого сина, потім його перехоплює Іван... Батько, крім усього іншого, схиляв його на свій бік спогадами про дитинство, про ліптовські гори, про форель у потоках та пташині гнізда; але в той же час він відлякував його своїми поглядами на жигтя. Як може він нині стояти непохитно, мов той кілок у плоті, коли на світі панує така кривда? Чи має він право йти з тими, хто присягнувся на вірність Великонімецькій імперії?

Коли його, як того м'яча, вів по полю Іван, Циріл почував себе усе ж таки певніше. Його дратувала Іванова скритість, його недовірливість, але він слухав з розкритим ротом, коли той розповідав йому про Росію або про війну. Тепер Іван навчав його німецької мови, щоб Циріла прийняли на навчання у Відні, проте юнак відчував до неї щораз більшу відразу. Іван пояснив йому, що в німців є не тільки Гітлер і Геббельс, але й Гете, Маркс і Енгельс і що німецька мова житиме й після того, як фашизмові настане кінець. Хоч Іван і підохо-

чував його до навчання, однак лекція про філософію права настроїла його проти батька й проти німецької мови.

Гітлерів філософ Розенберг уже давно дратував Циріла. А сьогодні на лекції Циріл ледве стримався, щоб не вибухнути. Що таке право в розумінні фашистів? Право — це те, що корисне для нації. Найвища правова норма — це воля фюрера.

«Ганьба»,— подумав юнак і, згадавши Гітлерову книгу «Майн кампф», яка іменем провидіння обгрунтовувала справедливість світової надвлади «вищої раси», відчув, що не може приймати на віру батькові погляди. «Майн кампф» він мусив перекладати на приватних уроках німецької мови, які йому давав Іван. А той добре знав, навіщо він знайомить його з біблією фашизму.

Шубік увійшов до Цирілової кімнати й поклав синові на диван плитку молочного шоколаду з горішками.

— Мені сказали, що ти не записався до студентської Глінкової гарди. Це правда? — запитав він.

Циріл винувато кивнув головою:

— Мені ж гуртожиток не потрібен.

— І це ти робиш тепер, коли мене хочуть звинуватити, нібито я не вірю німцям! — вигукнув Шубік.— У «Гренцботе» знову з'явиться стаття, що син Мефодія Шубіка бойкотує молодіжну організацію.

— Таточку, я вже не хлопчик і сам можу відповідати за свої вчинки.

— Знаю, сину мій,— сказав Шубік, здивований хоробрістю Циріла.— Однак у головному ти мав би бути заодно зі мною.

— В чому?

— Ну, наприклад, я вірю в перемогу німців.

— Я не хочу в це вірити! — спалахнув Циріл.— Я читаю нацистські книжки, багато чого вже розумію й не можу з ними погодитись.

— Але без них ми все втратимо,— спокійно заперечив Шубік.— І мою посаду, і наші прибутки, і твоє майбутнє. Ми зв'язали з ними своє життя, то що ж тепер нам діяти?

— А ти знаєш, тату, що нас жде після війни?

— Я знаю тільки одне: ми вже якимось поладнаємо з Гітлером,— знизав плечима Шубік.— Він пообіцяв нам тисячолітнє заступництво.

— Не нам, а нашим могилам! — пискливо засміявся Циріл.

— Що?

— А ти хіба не знаєш, що після війни ми, словаки, будемо потрібні йому лише як худоба? Не знаєш, що наші Татри матимуть нове призначення — тут відпочиватимуть його генерали?

Шубік сів на диван і похитав головою. Звідки він усе це взяв? Не інакше, як Іван його баламутить. Ні, сьогодні дуже небезпечно гратися в симпатії до червоних.

— Будь обережним, Циріле,— сказав він синові.— Я тобі вірю, ти розумний хлопець, але не говори прилюдно про ці речі. Це може нам пошкодити.

— Чи знаєш ти взагалі, що таке теорія вищої раси? Що таке, згідно з нею, неповноцінні народи?

— Чи я знаю... Ну, цигани, євреї...

— І слов'яни теж. Ми всі придатні хіба на те, щоб звільнити життєвий простір для німців як для вищої раси.

Іван ніколи не нав'язував йому своїх ідей. На відміну від батькових, вони проникали в його свідомість непомітно. Наприклад, Іван дав йому перекласти з німецької мови безглузду статтю, а потім поцікавився його думкою про неї. Циріл ніяк не міг спокійно ставитися до тих заяв Гітлера й Геббельса. Чому саме вони, німці, повинні бути обраним народом, покликаним панувати над світом? Хіба не можуть усі народи бути рівними, малі й великі? Чому книжки, які не до вподоби верховодам рейху, треба спалювати?

Він пильно подивився на батька і виклав новий аргумент проти Гітлера:

— Вони й священників садовлять у концтабори. Ти сам бачиш, як накинулись вони на тебе в газеті. Іван сказав, що, будши на твоєму місці, він би від них зовсім відмежувався.

— Іван іще молодий і недосвідчений.

Циріл скривився.

— Якщо ти, таточку, не зробиш цього, то я щось та зроблю. Я не хочу за тебе червоніти.

— Ти віддав йому свою душу,— похитав головою Шубік.— Спіймався на комуністичну пропаганду, сину мій. Він украв тебе в мене. А я живу тільки заради тебе, задля твого добра...

Цирілові стало жаль батька. Він підійшов до нього й погладив його по плечу.

— Я ж тебе люблю, таточку.

— То слухайся мене,— сказав Шубік.— Я старший за Івана і знаю про речі, які йому й не снилися. Знаю про таємну зброю Гітлера. Знаю, що Німеччину ніхто не переможе, там навіть шалапути твого віку освічені вже, як генерали. Є дисципліна, порядок, кожен слухається Гітлера, ну, а на війні вони скрізь перемагають. То який із цього напрошується висновок?

— Виступати проти них,— відрубав Циріл.

— Навпаки, Циріле! Ми повинні їм підкоритися.

— Навіть якщо вони хочуть нас знищити? — вигукнув Циріл.

— Як би це тобі пояснити? — розвів руками Шубік.— Наша церква визнає вчення про менше зло. Якби все те, що ти тут нагородив мені про німців, була правда...

— А воно таки правда,— урвав його Циріл.

— Якби все те була правда, то ми все одно повинні скоритися їм, повинні вибрати менше зло. Ти, мабуть, не знаєш, що в тридцять дев'ятому Гітлер хотів нас розшматувати?

— Словаччину?

— Так, Словаччину! Поділити її між Угорщиною, Польщею і Протекторатом. Ми вибрали менше зло. Незважаючи на те, що Гітлер ішов проти церкви, ми вклонилися йому. Адже він — непримиренний ворог більшовиків.

— А я їх не боюся, таточку.

«Я не можу допустити, щоб мій син у нинішньому шаленому світі опинився між еретиками,— подумав Шубік.— Нинішній світ справді важко зрозуміти — російські комуністи об'єдналися з англійськими промисловцями й банкірами проти німецьких промисловців. Цело Поляк був замолоду бідний, як церковна миша, а нині повисив би на першому-ліпшому стовпі кожного комуніста. Радуз Куцбел народився багатієм, а сьогодні він, мабуть, зустрічав би з квітами російських більшовиків. Світ шалений, на повороті історії далеко не видно, через те Циріл не може як слід у всьому розібратися».

— Ти мене знаєш,— сказав він,— дядька Поляка знаєш, нашого пана декана теж. Ми всі тебе любимо. І, крім того, поглянь сам: я йшов по батькових слідах, він — по дідових, нічого нового я не придумав.

— Таточку,— всміхнувся Циріл,— ти якось згадував, що сказав твій дід, коли за Угорщини позакривали словацькі школи...

— Не пам'ятаю вже,— пересмикнув плечем Шубік.

— Дід, буцімто, тоді сказав,— вів далі Циріл,— що ми, словаки, можемо дочекатися допомоги тільки зі Сходу.

Шубік зітхнув. Що й казати, дід міг мріяти про російських братів, коли він ледь животів. А його онук живе на широку ногу, і це завдяки німцям. То як же він може тепер повернутися спиною до Берліна? І потім, нинішня Росія інша, ніж та, що була в роки дідової молодості.

— То були інші часи,— відповів він.— Тоді наш малий народ іще тільки шукав заступника, а нині ми його маємо.

— Гітлера? — усміхнувся Циріл.

Шубік не помітив іронії й поважно кивнув головою.

«Циріл — добрий хлопець, слухняний, — подумав він. — Ці дурниці швидко вивітряться у нього, стане він юристом і з моєю та з божою поміччю чогось та досягне».

Глянувши на годинник, Шубік підійшов до сина й погладив його по плечу:

— На добраніч, Циріле. І тримайся мене!

5

Неподалік від галявини почулися кроки. Гектор нашорошив вуха, кілька разів гавкнув, а тоді побіг до гірської стежки.

На галявині з'явилася чорнява дівчина в квітчастій сукні. Побачивши собаку, вона сахнулася вбік, а з гушавини озвався голос Белана:

— Він не вкусить! Гектор, сюди!

Собака вже не гавкав, весело крутячи хвостом, він стрибав навколо дівчини.

— Бачиш, Лено, тебе вже й сторожові собаки вітають, — засміявся Белан, виринувши з-за ялин.

— Вони бачать, що я не бандит, — озвалася дівчина.

Підхопившись із стільця, Іван схопив ротатор, та, коли побачив Белана, заспокоївся і, накривши газетою друкарський столик, вийшов із хати. Він заплющив, а потім знову розплющив очі, навіть протер їх — перед ним стояла вродлива дівчина з сяючими карими очима. Серце його гучно закалатало: досить було одного погляду на цю дівчину, щоб зовсім утратити розум.

Хто це? Звідки Белан її привів? Бездоганна фігура, гарні ноги, оголені засмаглі плечі, тугі груди... Він бачить її, відчуває тепло її руки, запах її чорного, мов вороняче крило, волосся.

— Лена.

«Л» вона вимовила незвичайно м'яко, як вимовляють його в Брезні чи в Любелі. Лена, рідкісне ім'я...

Він відреконувався їй, дивився на неї, чув голос Белана, але слів його не сприймав. Лена!..

— У нас теж поширене ім'я «Іван», — ніби здалеку долинули до нього її слова, вимовлені з якимсь незвичайним акцентом.

У нас? Що це означає «у нас»? Невже ця дівчина впала з неба?

Він трохи отямився тільки тоді, коли Белан легко поплескав його по плечу й повторив своє запитання вже вдруге:

— Ну, що скажеш? Оселиш Лену у себе?

— А де? — вигукнув він.

— Звичайно, тут. У Лени немає документів, і поки що вона зможе жити тут, — Белан показав рукою на хатку. — Ти будеш її охоронцем.

Іван взагалі нічого не розумів. Він знав тільки одне, що ця дівчина йому страшенно подобається, але звідки вона, хто вона?

— Лени пощастило втекти із транспорту, — сказав Белан. — Знайшлися добрі люди, які привели її до нас. Лена — радянська громадянка.

Іванові ще ніколи не доводилося бачити радянських людей. Він дивився на дівчину, і йому здавалося, що вона прилетіла сюди з іншої планети, віддаленої від Землі на багато світлових років, і була якась нереальна, наче далека зірка. Чи це можливо — така краса?

— Проходьте, будь ласка, далі. — Іван підсунув дівчині єдиний стілець, який він виніс із хатки: — Сідайте.

Лена і Белан сіли, а він залишився стояти. Він не знав, куди поїти свої руки, уривки думок снували в його голові, мов клапті хмар

вітряного дня. Як вона сюди потрапила? Де навчилася говорити по-словацькому? Як вона тут житиме? Доки?

— Я чула про вас, Іване,— озвалася дівчина, і він відчув, що червоніє.

— Звідки ви знаєте словацьку мову? — запитав він.

Лена усміхнулася:

— Знання мої дуже вбогі. Батько мій білорус, сама я виросла в Києві, рік вивчала чеську мову в Москві, ну і оце вже з місяць як переховуюсь у Словаччині. Хто знає дві-три слов'янські мови, той швидко опанує і ще одну, принаймні якесь слов'янське есперанто.

— Я теж вивчаю російську мову,— признався Іван.

— Будеш мати добру вчительку,— всміхнувся Белан.— Вона допоможе тобі й листівки друкувати. А щоб Лена не померла в нас із голоду, Даньо Яношік принесе вам харчі. Кілька днів вона відпочине тут, а тоді переїде в Центральну Словаччину.

— Чому? — вигукнув Іван.

— Там буде надійніше,— відповів Белан.— Але зараз німці ще влаштовують облави, шукають дівчат із транспорту, а в Лени немає документів. Розумієш?

Іван розумів тільки одне: Лену привели до нього й хочуть її знову від нього забрати. Тільки-но вона з'явилася на цій галявині, мов той сонячний ранок пізньої, похмурої осені, тільки-но розворушила в ньому почуття, тільки-но він усвідомив, що Лена — це не марево,— і вже треба думати про розлуку з нею.

— А вона не може залишитися тут?

Белан похитав головою:

— Тут більше шпиків, ніж у Центральній Словаччині. І потім, за якийсь час ми з нею там знову зустрінемося. Ти і я.

— Як воно гам, у вас? — запитав Іван дівчину.— Уявляю, що там витворяють німці.

Очі її посмутніли. Їх каре сяйво згасло, на високий лоб набігли зморшки.

— Цього не можна собі уявити,— похитала вона головою.— Це треба побачити. На очах у моєї сестри застрелили її трирічного сина Вітю! На її очах! А потім убили і її. Розстріляли всю вулицю за те, що люди переховували партизана.

— Партизана? — здивувався Іван.— Їх у вас багато?

— Найбільше їх у Білорусії, в лісах..

Белан загасив цигарку. Помітивши, що Лена сподобалася Іванові, тихо сказав їй на вухо:

— Іван хороший хлопець, добрий товариш.— А потім обернувся до Івана: — Я поспішаю. Ви ще матимете час поговорити. Дай мені інформацію.

Іван зник у дверях і за хвилину повернувся зі складеним аркушем паперу.

— Вночі ми передамо її,— сказав Белан.— А що нового в тебе?

— Штефановіч із Мартіна повідомив, що дві піхотні роти посилають на фронт. Сокол із Попрада передав: там уже три дні стоїть німецький транспорт — близько шістдесяти гармат, двадцять танків, вісім винищувачів...

— Цікаво,— закивав головою Белан.— Хлопці стараються!

— Едо поїхав до Пряшева, і я чекаю від нього інформації.

— Ріхард Майер теж не байдикує. Він служить у Трнаві, на складі. Передав нам перші гранати.— Підвівшись, Белан пройшов через галявину й повернувся із заростей з важким рюкзаком. Поклав його під двері і всміхнувся: — Перший урожай. Сховай у погріб!

Іван розв'язав рюкзак, обережно, наче їжака, вийняв гранату, уважно оглянув її, а потім відсунув дошку над погребом.

Белан глянув на годинник:

— Мені вже пора! Вранці сюди прийде Яношік. Бувайте!

Лена й Іван помахали йому вслід. Іван глянув на серпневе небо, потім на Лену. Перехопив її погляд. Знову відчув якийсь дивний душевний трепет, і його раптом охопила дика радість. Його так і поривало схопити Лену в обійми й підняти її високо-високо...

— Сьогодні в небі побільшало на дві зірки,— сказав він.

— А чому саме на дві?

— Бо у вас двоє очей! — вигукнув Іван.

— Я чула, що ви студент-політехнік, а не поет,— усміхнулася дівчина й зайшла до хатки.

Іван швидко засвітив свічку.

— Романтично,— озирнувшись довкола, зітхнула Лена й сіла на табуретку за дверима.

Іван підніс їй кухоль з молоком, вона трохи відпила й задумливо промовила:

— Наче й війни зовсім немає...

— А ви не думайте про неї,— озвався Іван і присів біля дівчини на порозі.

— Я не можу не думати, Іване, це жахливо! — Вона затулила обличчя руками, і плечі її дрібно затремтіли.— Я їм цього ніколи не прощу,— прошепотіла вона,— ніколи!

Іван незграбно погладив її руку. Дівчина здригнулася, потім зітхнула й випросталася:

— Вони заплатять за це, звірі!

— Ти не стомилася, Лено? Він показав їй на ліжку, вкрите смугастою ковдрою.— Ти ляж, а ми з Гектором будемо стерегти.

— Ти такий добрий,— зітхнула вона,— як наш, радянський...

— Істи хочеш? У мене є сало, шкварки...— Він підхопився і подав їй тарілку.— Покуштуй!

— Смачно,— сказала вона.— Бачу, Гітлер іще не встиг у вас усе забрати.

— Він забрав усю нашу важку промисловість і всі ті дрібні сводби, які мала стара республіка... Знаєш що, Лено? — запропонував раптом Іван.— Ти полей, відпочинь і розкажи мені про Москву, про Київ, про життя у вас до війни... Про війну не треба! — І, послинивши пучки, він поправив гніт свічки.

Над галавиною виплив місяць. У двері до хатки, яку Іван не проміняв би навіть на палац, зазирали мерехтливі зірки, сипався срібний місячний пил. Яке щастя, що ця хатка така маленька — всього шістьсім квадратних метрів! Він може сидіти так близько від Лени!

— Розкажуй, Лено!

— З чого ж почати? У мене були батько, мати і старша сестра. Батько учителював, мати працювала економістом, а сестра лікаркою. У нас була гарна квартира на Хрещатику. Хрещатик — це найкраща вулиця в місті, точніше, була. Потім я два семестри навчалася в Москві, в університеті імені Ломоносова, читала в оригіналі твори Чапека, Махи, Майєрової, а по-словацькому Ілемницького. Після іспитів повернулася до Києва на канікули. Оце й усе.

— Двадцять другого червня...— мовив Іван.

— Так. Батько пішов на фронт, а ми, жінки, залишилися вдома. Сестру вбили, я вже казала. Потім на наш будинок упала бомба. А ще трохи згодом мене повезли до Німеччини на роботи...

— Далі вже війна, не треба про неї!

— Не буду. А тепер ти, Іване, розкажи про себе!

— Я народився в країні капіталу,— почав він жартівливим тоном.— Зростав у підгірському селі. Я одинак... Батько мій помер, мати живе з невеликої пенсії, підробляє шитвом. Дядько, службовець, трохи допомагає мені грошима. Я даю приватні уроки й так учуся. Ну, а тепер хочу помститися за тебе...

До хатки увійшов Гектор, сів на підлогу й поклав голову Іванові на коліна.

— Ми з ним вартуємо, Лено,— сказав юнак, але дівчина не озивалася.

Іван тихо підвівся, накрив її ковдрою і виніс табуретку за двері.

6

Лена сиділа на ліжку й розчісувала свої довгі чорні коси. Іван і Гектор, притулившись один до одного, ще спали на підлозі.

У лісі вже вмовкав ранковий пташиний концерт, і десь далеко промукало дитя муфлону.

Лена сперлася на лікті, заплющила очі й полинула думками до Дніпра, до Києва. Перед очима у неї, мов кольорова кінострічка, замелькали картини недавнього минулого.

...Ось стоїть вона, роздягнена до пояса, перед німецьким військовим лікарем, який приклав їй до грудей дерев'яну трубку й позирає на неї з-за товстих скелець окулярів. Очі в нього смішні, мов у смаженого коропа. «Жаль, гарна дівчина, а серце капут. Недовго жити»,— щідить він.

Перед тим вона випила літр води з відваром тютюну, у яку висипала ще й рештки домашніх припасів чорної кави. Серце гупало, наче молот; у такий спосіб їй пощастило уникнути відправки в рейх.

Через два місяці окупанти знову викликали її на комісію, і Лена ще раз випробувала на собі рецепт із тютюном і кавою, але без успіху. Рудий лікар приписав їй якісь гіркі порошки, і додому її більше не відпустили.

Дні і ночі їхала вона з такими ж, як сама, дівчатами в товарняку. Доїхали аж до Жіліни, там ешелон зупинився недалеко від міста, під лісом.

Стукіт у вагон. Скрип відсовуваних дверей і голос: «Тікайте!» Нерішучість, плач, зойки... Що робити?.. Тікати — їх перестріляють, а як залишитися, можливо, якимось дотягнуть до кінця війни. В неволі...

Близький ліс, місячне сяйво, відчинені двері, стрілянина. «Ходімо, дівчата!» Втеча в ліс. Кроки. Вигуки. Стрілянина. Вибух. Гавкіт собак...

Сивий однорукий дід подає їй кухоль молока, кличе її до хати. Молоко! Іван теж поїв її вчора молоком... Іван — хороший хлопець.

Більше місяця прожила вона в хатині під горою. Внучка однорукого селянина вчила її розмовляти по-словацькому. Потім приїхав Белан. А вчора привіз її сюди...

Вона розплющила очі, підвелася, переступила через Івана й відсунула засув на дверях. Вийшла на галявину, побігла босоніж по росі, а потім зупинилася під старим буком. Небо було прозоре, як кришталь, і Лені здалося, що вона дома, над Дніпром.

На узліссі червоніла малина. Вона підійшла до кущів і назбирала кілька жмень соковитих ягід. Трохи віднесла в хатку Іванові.

Іван ще спав. Лена вмилася водою з відра. Знову побігла до малиника, коли раптом помітила під кущем велику гадюку і, злякавшись, бігцем повернулася до хатки.

— Там гадюка! — вигукнула вона й притулилася до Івана. — Велика га...

Іван відчував її на своїх грудях, серце дівчини гучно калатало, а руки міцно обіймали його шию.

— Іване! Гадюка!

Іван міцно пригорнув дівчину. Він хотів поцілувати її, але засоромився. Хтозна, чи подобається він їй, такий скуйовджений і носатий? Що, як вона відштовхне його?

Гектор стрибав довкола Лени на задніх лапах.

— Іди геть! — розсердившись, крикнув на нього Іван.

Лена вивільнилася з Іванових обіймів, легенько стиснула його лікоть і пустотливо всміхнулася:

— Бачиш, він стежить мене...

Після сніданку вони почали розмножувати листівки.

— Як текст, нічого? — запитав Іван і почав читати вголос: — «Робітники! Не помагайте фронтові, не помагайте катюзі Гітлеру! Саботуйте виробництво зброї. Хай вашим гаслом стане: «Жодної рушниці, жодного набою не випустити з воріт заводу!» Залізничники! Не пропустіть у стан нашого ворога жодного вагона з боєприпасами. Хлібороби! Жодної зернини пшениці ворогові! Словаки і словачки! Без жертв немає свободи! Гітлерові не вдасться розбити Червону Армію! Готуйтеся до боротьби проти окупантів!»

Лена усміхнулася:

— У нас теж з'являлися подібні заклики вашою мовою. Із словами я розмовляла разів зо три. Це були солдати. Їх послали до нас допомагати німцям, і багато хто з них утекли в ліс.

— Партизани, — замислено мовив Іван...

7

Шубік повернувся від міністра до свого кабінету, розкрив на столі чорну теку й сів. Самовдоволено усміхаючись, почав виписувати на клаптик паперу цифри.

Скільки людей пророкувало, що крони неминуче розкотяться з казни, що виникне інфляція, що почнеться велике безробіття, що фронт усе зжере, а проте вийшло зовсім навпаки. Крона ще має купівельну силу, мало які товари розподіляються на картки, після чехів і євреїв у країні залишилися теплі місця, хлопці йдуть служити в армію, інтенданти їх там нагодують, Німеччина чекає на робочу силу. Слава богу, можна жити.

Шубік знову схилився над цифрами.

Коли він перебіг очима рубрику про зростання німецьких монополій у Словаччині, лоб його наморщився: тепер очевидно, що перше слово на заводах «Динамітка», «Семенска», «Кабловка», «Штольверк і К. П. Герц» належить їм, що вони здобудуть позиції в будівництві й Дунайському пароплаванні, і то не тільки в Братиславі. Рапорти з митниць свідчили про те, як багато продуктів пливе у третій рейх.

«Що ж буде далі, — зітхнув Шубік, — що робитиме казна?..»

Двері відчинилися, й до кабінету ввійшов Циріл.

Шубік обняв його:

— Ти вже повернувся? Як там у горах?

Циріл витер спітнілий лоб і сів у крісло.

— Не так гаряче, як тут, — сумно всміхнувся він.

— А як там живеться людям? Добре, правда ж?

— Як кому, — відповів Циріл. — Торговцям добре, а робітникам кепсько...

Шубік потер شوку, сів навпроти сина й промимрив:

— Чи я знаю... Але тепер все-таки жити краще, ніж раніше:

— Краще ніколи не буде, поки одні працюватимуть на інших! — відрубав Циріл.

Шубік поклав синові руку на коліно і, намагаючись говорити спокійно, промовив:

— Не інакше, як Іван тебе баламутить. Вони весь час товчуть, що в нас експлуатація! Яка це, в біса, експлуатація?..

— Що не кажи, а фабрикант живе з праці рук робітника, — перебив його Циріл.

Шубік махнув рукою:

— Це далеко не так! Фабрикант вводить у гру власний капітал, іноді набутий кривавим потом, іде на ризик, а робітник одержує платню за своєю працею й нічим не ризикує. Хіба йому погано?

Циріл похитав головою:

— Мені здається, таточку, що ми з тобою не домовимось.

— Ти молодий і впертий,— зітхнув Шубік.— Через кілька років ти визнаєш, що я мав рацію. Я підожду...

Він відчував — між ними зростає відчуженість, особливо це виявляється в поглядах на політику. А втім, молодь ніколи не поділяє поглядів батьків. Треба почекати. Дозріє, обтешеться, і все буде гаразд. Зрозуміє, що світ не можна змінити. Відомо, що тільки особиста ініціатива рухає світ уперед. А експеримент у Росії?.. Раніше чи пізніше Росія програє війну, і світ забуде про російський експеримент. Люди на ніколи не зможе пересилити свою природу. Це добре засвоїли вожді фашистів Павеліч, Лаваль, Квіслінг, Антонеску, Маннергейм і Салаші.

— Скажи, таточку,— запитав Циріл,— якби Іванові раптом знадобилася якась допомога, я міг би на тебе розраховувати?

— Якщо він не накоїть дурниць, то, ясна річ, я йому допоможу. Ми земляки, він учить тебе... Чому б не допомогти.

— Я радий,— усміхнувся Циріл.

На вулиці пролунала різка сирена, Циріл вихилився з вікна й побачив машини з номерами Великонімецької імперії — три, чотири, шість. Так, шість машин, і в кожній із них трое офіцерів вермахту!

Машини промчали повз міністерство фінансів, але Циріл усе ще стояв біля відчиненого вікна, міцно зціпивши зуби: «Що їм тут треба? Задаваки, надлюди!»

Його охопив гнів, але гнів спокійний. У нього визрів намір — він мусить щось зробити, щоб не бути схожим на батька. Можливо, він візьме мисливську рушницю і відкриє вогонь по тих, хто носить черепи на кашкетах...

8

Лена й Іван вийшли з вокзалу й сіли у трамвай.

Іван не зміг їй відмовити — вона будь-що хотіла побачити вечірню Братіславу. Даремно він переконував її, що увечері місто затемнене й вона нічого не побачить. Але Лена все ж таки умовила його прогулятися з нею вулицями Братіслави.

На третій зупинці вони вийшли. Іван показав їй будинок, у якому жив, вони пройшлися Палісадами, залитими місячним сяйвом. Легенько тримаючи Лену під руку, Іван показав їй на старий Братіславський град.

— Бачила?

Лена похитала головою — в сутіні видно було хіба невиразні контури будівлі. Вікна в будинках були заклеєні темно-синім папером, замасковані фари автомобілів тільки тонкими тьмяними променями вказували напрямок руху. Скрізь було темно, мов у мішку.

В міру того, як вони наближались до Дунаю, асфальт ставав дедалі холодніший. З ріки тягло прохолодою. Вони дійшли до мосту, освітленого синьою лампочкою. Лена вголос прочитала по складах напис на щиті:

— «Stop! Grenze! Zoll!»¹

— Там — Німеччина,— сказав Іван, а, коли вони порівнялись з лавочкою, запропонував: — Посидьмо трохи.

Він притулювся до дівчини, лікті їхні торкалися, він хотів так багато їй сказати, але не знаходив потрібних слів.

— Скоро настане мир,— озвався він нарешті,— товариш Белан принесе тобі документи, ми поїдемо до нас, і я познайомлю тебе з мамою. Коли б ти знала, як гарно у нас в Ліптові! В горах уже достигли чорниці й брусниця, а малини там... І все це для тебе...

Лена зітхнула:

— Ти мій поет...

Іван сидів поруч дівчини, торкався рукою її плеча, відчував її га-

¹ Стій! Кордон! Митниця! (Нім.)

рячий подих, запах волосся, і мрія вже несла його швидким поїздом до Ліптова, він уже бачив себе з Леною у вузькій комірчині зі старим голубником на горіщі. До них усміхалася його мати, за огорожею бекала кучеряві ягнята і скрізь пахло гірським сіном...

Він змів війну із світу, наче фігурки з шахівниці, Лена була біля нього, а все інше не варте було й шербатого шеляга.

— Не думай більше про те, що тобі довелося пережити,— прошепотів він.— Я тебе не дам...

Він здригнувся — по них полоснув сліпучий промінь прожектора з-за Дунаю.

— Що це? — заплющила очі Лена.

Зеленкуватий, мертвотний промінь згас, по річці промчав моторний човен. Іван гірко всміхнувся:

— Німці! Світять зі свого берега.

Лена схилила голову йому на плече й прошепотіла:

— А ти кажеш «мир». Такі самі прожектори освітлюють колючий дріт, щоб не втекли дівчата з нашого ешелону.

Моторний човен, очевидно, патруль, знову наближався до них і, легко борознячи воду вниз за течією, гнав до берега хвильки. На хвильках, мов мідна тарілка, гоїдався чистий, холодний місяць.

«Який він байдужий,— подумав Іван,— скрізь світить, і ніщо не може вивести його з рівноваги. Він однаково дивиться на окопи, над якими свистять кулі, і на закоханих».

Він раптом усвідомив, що щастя — це не лише свобода, мир, безпека і добробут, але й любов.

Лена здогадувалася, що діється з юнаком. Усе її ество раптом настроїлося на інший лад. Вона відчувала, що викликала в душі Івана несподівані зміни, проте він також перевернув її життя. Йй здавалося, що ще кілька днів тому вона лежала на дні братської могили разом із подругами, які їхали з нею в одному ешелоні, але Іван вирвав її з лабет смерті...

Хтось щодуху біг набережною, мабуть, якийсь юнак. За ним гналися цивільний і поліцейський.

Цивільний кричав:

— Держіть його!

Відстань між юнаком і переслідувачами збільшилася. Захеканий цивільний зупинився біля лавочки й, побачивши Івана, вигукнув:

— Чому ти його не затримав?

— Він розклеював листівки,— докинув поліцейський.

— Він уже проминув нас, коли ви крикнули,— відповів Іван, і вони побігли далі.

— Я злякалася,— прошепотіла Лена,— я дуже злякалася.

— Цілком можливо, що він розклеював наші листівки,— усміхнувся Іван, обняв Лену й хотів її поцілувати, але з протилежного берега їх знову освітив прожектор. Юнак устиг лиш торкнутися вуст дівчини. Їхній поцілунок, перерваний прожектором, був схожий на легіт, що зашелестів у кроні старого каштана.

Перша отямилася Лена.

— Котра вже година? — запитала вона.

Іван присвітив сірником, глянув на годинник.

— Дев'ять,— відповів він.

— Наш поїзд о пів на десяту,— сказала дівчина.

— Ходімо, бо запізнимось,— мовив Іван, і вони заквапилися до трамвая.

9

Іван не розумів, як це могло статися. Повертаючись із міста з восківками, він завернув до знайомої лісничівки, й тут лісничиха із слізьми на очах розповіла йому, що четверо цивільних забрали Лену й чоловіка. Лена казала, що не знає Яношків — мабуть, хотіла їх уряту-

вати. Її схопили в лісі, коли вона йшла до них по молоко. Іван залишив портфель у лісничівці й побіг на автобус.

Пому пощастило — Циріл був дома. Вони вийшли в сад.

— Ти повинен мені допомогти, — сказав Іван, ледве зводячи дух, — зараз я тобі все поясню.

Вони сіли на лавочку під крислатою липою, й Іван квапливо почав розповідати:

— Її забрали, розумієш, Циріле? Забрали...

— Кого?

Іван потер долонею лоба.

— Її везли до Німеччини на примусові роботи, й вона втекла по дорозі.

— Хто втік?

— Ну, Лена, але сьогодні її схопили. Шпики, розумієш? Дівчина, як писанка, такої я ще не бачив у світі. Вона з Києва, розумієш?

— Розповідай далі, — попросив Циріл. — Я нічого не второпаю.

— Її схопили шпики, — прошепотів Іван, нахилившись до нього. — І лісника Яношіка теж. Може б, ти зміг якось через Поляка, розумієш, щоб її відпустили, це ж дівчина, він повинен зрозуміти, адже в нього теж є дочка... Може б, з допомогою Магди...

Циріл схвильовано слухав Івана й нервово гриз нігті. Раптом він випростався і швидко підвівся.

— Я спробую, — сказав він. — Знаєш що? А втім, ні, ми з Магдою не прийдемо до тебе, вона не повинна знати про твоє існування. Зустрінемося десь інде. Може, в нас?

— Біля Дунаю. — Іван і собі підвівся з лавки. — Неподалік від мосту, гаразд?

— А коли?

Циріл глянув на годинник.

— Через дві години.

Вони разом вийшли із саду, й Циріл сів у трамвай. Іван неквапливо пішов тротуаром. Намагався гнати від себе тривожні думки. Вірив, твердо вірив, що Циріл врятує Лену. Циріл знає, що сказати Магді, а вона вже вплине на батька — старий обожнює дочку.

«А що, коли її схопили німці?» — раптом зі страхом подумав він. Але потім заспокоївся: німці в Словаччині арештів не провадять, за них це роблять місцеві шпики, які підлягають Полякові.

Іван намагався ні про що не думати. Він може хіба чекати. Дві довгі години. А потім Циріл принесе йому звістку. Раптом він згадав про Белана. Треба його попередити, щоб у лісничівці ніхто не зупинявся. Там тепер, мабуть, теж за всіма стежать.

Іван довго дзвонив біля дверей, але йому ніхто не відчинив. Тоді він написав записку: «Не ходи туди, де був позавчора. Я дам про себе знати. І.» — і кинув у скриньку на дверях. Потім він довго сидів на лавочці над Дунаєм. Ні, ще нічого не втрачено, Лену повинні врятувати!

— Іване!

Він здригнувся. Перед ним стояв Циріл.

— Знаєш, Іване, кепські справи, дуже кепські. Нічого не вдалося зробити. Це жахливо!

— Кажі все, як є!

— Її передали німцям. Схопили ще трьох дівчат. І їх уже повезли в Німеччину на роботи.

Іван враз наче зів'яв і тихо простогнав:

— Я це передчував.

— Магда відразу ж побігла до батька. Але...

— Скажи, як це сталося? — вигукнув Іван.

— Схопили якогось юнака. Стривай, його звать Штефанович... У нього було фальшиве посвідчення на ім'я цієї дівчини з її фотографією,

Розумієш, фотографія... От Лену й схопили біля лісничівки. Лісник, кажуть, ні в чому не признається.

— Йому треба допомогти!

— Знаєш, Іване, Магда розпитувала мене про Робота. Чи хтось із товаришів про нього щось знає. Вона в нього по самі вуха...— Очі в Циріла раптом заблищали.— А що, коли я скажу їй, що цей лісник — його родич?

Іван знизав плечима:

— Спробуй!

Він мляво підвівся з лавочки й попрощався з Цирідом. Ішов, наче в напівнісі, ще раз завернув до Беланів. Йому знову ніхто не відчинив. Він написав нову записку: «Взяли Ш. І.» — і кинув у двері.

Навіть не пам'ятав, як дістався до лісу. В хатці все було на місці. Іван узяв табуретку, виніс її на галявину й сів.

Небо догоряло в кривавих променях заходу. Над горами світлим золотом мерехтіла вечірня зірка, одна-однісінька на всьому сталевому небі.

Іван теж почував себе страшенно самотнім, як ніколи до цього. Все здавалося холодним — і бронзове листя на дубах, і небо з вечірньою зіркою. Йому будь-що треба було зосередитись, щоб вирішити, що робити завтра і як жити без Лени.

Завтра теж було невтішне, похмуре, мов стара гробниця. Він намагався уявити собі своє віддалене майбутнє. Можливо, згодом Лена знову з'явиться в його житті. Він повинен її знайти, повинен її врятувати! Якщо не завтра, то післязавтра, десь згодом...

Аде де взяти впевненість у своїх силах? Кажуть, що щастя залежить тільки від впевненості у власних силах, а він упевнений тільки в одному — вчора більше не повернеться ніколи! Ніколи!.. Вчора — це ті три дні, які він прожив із Леною. Може, відтепер життя його поділятиметься на дві частини — на три дні й на решту днів? На три дні, сонячні, прекрасні, і на решту — похмурі й холодні?

І чи взагалі має все це без Лени якийсь сенс?..

Завтра він поїде до Ліптова. І там товариші чекають гранат, тротилу. Він одвезе їм цілий чемодан. Чим більше буде озброєних рук, тим гірше для фашистів.

Картину уявної боротьби — мінування залізниці, де йдуть військові ешелони, випуск листівок, наскоки на гітлерівців — зігрів спомин про Лену. І хоча батьківщина означала для нього щось конкретне — ліптовські гори, долину з гірським потоком, бузкове картопляне поле, могутній Дунай під Градом і цю галявину — до неї тепер долучилися чорні очі Лени.

Пітьма спадала з неба, мов сажа, тихо випливала з-під дерев і заливала галявину. Коли Іван закинув голову, щоб знайти на небі вечірню зірку, він побачив, що вона вже не самотня, — небо було геть всіяне мерехтливими зорями...

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

1

— Сталінградська зима прийшла вже й сюди, — процідив крізь зуби Поляк і схопив Шубіка за лікоть. — Дунай замерз.

— Мороз аж тріщить, — кивнув головою Шубік. — Брр...

Вони зупинилися на набережній і довго дивилися на замерзлу річку, на чорні снігові хмари, які сунули з заходу.

— Торік у цей час ми ще вірили, Цело, — кахикнув Шубік, а потім довго сякався в хусточку.

— Що ти маєш на увазі?

Шубік опустил очі й зітхнув:

— Ти й сам добре знаєш. У Сталінграді німцям добряче виспали. Тяжкі часи почалися для нас...

«І ніщо тут не допомогло,— подумав він.— «У Новому році перемога буде на нашому боці!»— писалося в газетах, виголошувалося з трибун, проповідувалося з амвонів. Зі старанно відібраних юнаків із заможних родин, які мали що втрачати, якби ця війна закінчилася для Гітлера крахом, сформували ударні підрозділи Глінкової гарди. Припинили всі лижні змагання, обмежили навіть звичайні лижні прогулянки. Лижі й лижні черевики з іменами власників поїхали на Східний фронт як дар солдатам. З російською зимою треба було щось робити. Союзники Гітлера японці здобували перемогу за перемогою. Весь час просувалися вперед на Далекому Сході, завдавали поразки американцям, здобули Сінгапур, у Тихому океані зайняли Целебес, Борнео, а американці спромоглися хіба на те, щоб скинути бомби на їхні кораблі з пораненими — це прочитав Шубік у «Словаку» і в «Гардисти».

Виступаючи на мітингу в Гамбурзі, Геббельс заявив: «Якщо ми виграємо, то виграємо все — сировину, харчі, життя, простір й основи для соціальної перебудови нашої держави».

Всі дедалі тугіше затягували пояси — золоті каблучки й персні багато хто поміняв на залізні; на зимову допомогу для фронту зібрали солідні суми, жінки стали менш вибагливими щодо моди. «Їхні сукні тепер не такі квітчасті, візерунки скромніші», — похвалився перед німецьким послом Шубіків міністр. Запровадили картки на борошно і хліб.

Газети писали, що наступні покоління з вдячністю згадуватимуть діячів Глінкової гарди. Геббельс оголосив світові тотальну війну, яка не обмине ні старих, ні малих, ні хворих, і яка не визнаватиме полонених. Гардисти вивозили в концтабори євреїв. Центральне управління державної безпеки кидало за ґрати «ненадійних». Словацькі німці проголосили заходи з економії під назвою «Eintopf», тобто страва, варена в одній каструлі. Німеччина провела мобілізацію всіх сил. Німці в Ростові й Харкові успішно відірвалися від більшовиків, які наступали їм на п'яти. Глінкова гарда посилила боротьбу проти місцевих комуністів. Запровадили картки на м'ясо. Гітлер мобілізував проти більшовиків весь європейський континент, почався епохальний хрестовий похід на Схід. Словацький уряд урізав місячну норму цукру, до двадцяти п'яти крон підвищив таксу в борделях, але й ці заходи не допомогли.

Ватикан послав на Східний фронт своїх агентів, щоб вони боролися з еретичними думками серед руського люду, щоб учили його покірно терпіти рабство. Роздавали молитовники, щоб в Росії навчилися молитись за папу й за покійного російського царя.

Третій рейх таки дістав у Сталінграді по зубах!..

Поляк випростався. Наморщений лоб його розгладився, і в кутиках уст заграла слабка усмішка.

— Сталінград — це могила для більшовиків, там їх набилося стільки, як лютеран до неба! — вигукнув він, але Шубікові здалося, що він і сам у це не вірить.

— Ти не на зборах Словацько-німецького товариства, — зауважив він. — Мені Сталінград не подобається.

— Була страшна зима, якої фюрер не сподівався, — заперечив Поляк. — Проте німецькі солдати трималися героїчно. А з ними хорватська та румунська дивізії. Билися до останнього патрона.

Наче на замовлення, з гучномовця полинув нацистський гімн. Після цього передавали гімн королівської Румунії.

Поляк стояв виструнчившись, а поруч нього завмер Шубік.

— Вічна слава героям, — сказав Поляк, коли гімни змовкли, і взяв Шубіка під руку. — Ходімо в «Орієнт!» — запропонував він.

— Мені це зовсім вибило ґрунт з-під ніг, — прошепотів Шубік. — Я вірив, що там усе вирішиться...

— У Сталінграді? — посміхнувся Поляк.— Це вирішиться в іншому місці... А потім, Мефодію, що б там не сталося,— додав він за хвилину, й лоб його знову нахмурився,— у нас немає вибору.

— І ти справді витримаєш? Навіть якщо німців розгромлять?

— Витримаю,— відповів той.— Мушу. А перед цим поквитаюся з своїми ворогами. Якби ти знав, Мефодію, як це здорово, коли ти можеш вирішувати, жити комусь чи не жити, можеш бути катом і добродійником в одній особі! — Він підморгнув і за хвилину додав: — У рейху оголосили національну жалобу, і її мали б оголосити і в нас. Що не кажи, а Сталінград виявився для Європи міцним горішком. Вийшло, що все не так просто, як ми собі уявляли. Та врешті-решт нічого не зміниться. Німці цю війну виграють!

— Не знаю, не знаю...— знизав плечима Шубік.

— Учора я заборонив продавати алкогольні напої. Так би мовити, на знак жалоби.

— Вино теж?

— Так. І від вина можна сп'яніти. Я думаю, треба закрити й деякі розважальні заклади. Німці там часто фіксують вияви антидержавних настроїв. І знаєш, міністр після цього щоразу викликає мене на килим, ніби я винен у тому, що комуністи чіпляють мені на будинок листівку!

Вони завернули до «Орієнта». Пані Іренка й Берчі мило зустріли їх і провели на другий поверх до затишної кімнатки.

— Карти, панове? — запитала пані Іренка.— Чи тільки по чарці?

Поляк раптом згадав, що заборонив подавати в розважальних закладах алкогольні напої, й обличчя його скривилося в кислій усмішці. — Я не питиму,— сказав він.— Але офіціанта пришліть.

Поляк почував себе героєм. Ще б пак! Він добровільно зрікається вина. А втім, що тут особливого — він мусить бути взірцем! Не тільки для чужих людей, а й для Шубіка теж.

— Завтра я підготую міністрові дві нові пропозиції: заборону слухати радіопередачі ворога і постанову про годину закриття театрів та кінотеатрів. Треба, щоб усі вистави й сеанси закінчувалися о дев'ятій вечора,— заявив він.

— Так рано?

— А чому б і ні? — знизав плечима Поляк.— Поночі молодь пуствує, і мої люди не завжди здатні впоратися з ними.

З'явився офіціант, Поляк окинув його пильним поглядом і підморгнув.

— Дві чорні кави!

За хвилину офіціант повернувся з важкими чашками — в них був коньяк.

Покуштувавши, Поляк знову підморгнув офіціантові й сказав:

— Я просив принести каву.

Офіціант з рівним проділом посеред голови чемно вклонився й забрав чашки. За хвилину він приніс каву з виноградною горілкою. Поляк узяв чашку, наморщив лоба й сердито вигукнув:

— Я просив каву! Ви що, не розумієте?

Нарешті їм принесли слабеньку, забарвлену цикорієм і чимось іще каву.

— Ми повинні бути принциповими, хай йому чорт! — заявив Поляк.— Ніякі мудрі ходи нам однаково не допоможуть. У нас немає вибору, друже мій Мефодій, немає. Ми повинні залишатися вірними до кінця.

— І ти, Цело, віриш у те, що ця поразка не є фатальною для німців?

— Абсолютно!

— Я, мабуть, занадто чутливий,— признався Шубік.— Тиждень тому до Німеччини вивезли обох Зінгерів. І старий прислав мені звідти листівку: «Господь нічого не прощає».

— Так і написав тобі? — здивувався й розсердився Поляк.

Шубік кивнув головою й запитав:

— А хіба я господь бог, щоб усе владнати?! Президентська броня поширювалася на них завдяки твоїм зусиллям, але в обох нас короткі руки...

— Що тобі до них,— сплюнув Поляк і закурив.— Це ж євреї!

— Послухай, Цело,— запитав Шубік,— а Глінка погодився б із Гітлером? Я маю на увазі цю його жорстокість...

— Ясна річ, що погодився б,— кивнув Поляк.— Йому було при-
таманне почуття реальності. Наша партія могла перемогти тільки...

— З божого благословення,— перебив його Шубік, але Поляк усміхнувся й додав:

— Тільки завдяки фюрерові!

Вниз залунали звуки вальсу Штрауса «Голубий Дунай». За хвилину вальс змінило танго. Поляк стрепенувся:

— Я забороню танці аж до особливого розпорядження. В країні оголошено національну жалобу.

Його охопило почуття гордості за самого себе: як багато він може! Він може дати дозвіл на розваги, а може їх і заборонити. Як йому заманеться! А ще може й будь-кого кинути за ґрати...

До кімнати увійшла пані Іренка в чорній оксамитовій сукні. Тихо наблизилася до столу й запитала:

— А хіба мало, панове, що я ношу жалобу по цьому Сталінград-
ду? Може, ви все-таки чогось вип'єте?

Поляк затримав погляд на її глибокому декольте, усміхнувся й по-
хитав головою:

— Ні. І, до речі, виженіть цих музикантів. Весь народ нині пови-
нен носити жалобу, пані Іренко!

— Ви хочете, пане начальник, щоб я заборонила їм ґрати взагалі?
— здивувалася власниця «Орієнта».

Поляк кивнув і рубонув рукою повітря:

— Вони можуть ґрати тільки жалобний марш!

Коли пані Іренка зникла за дверима, Поляк провів рукою по лобі,
і в лівому оці його блиснула сльоза.

— Це були герої,— сказав він і випростався: — Казкові герої! На
їхній крові виростуть нові перемоги! Не забувай про це!

— А вермахт, бува, не поламав там собі зуби? — перепитав Шубік.

— Ти ще побачиш, на що здатні солдати фюрера! Це не наші пар-
шивці — ти посилаєш їх на фронт, а вони перебігають до більшовиків.
Уяви собі,— Поляк нахилився до Шубіка,— до них накивав п'ятами
й один студент, ну, той, що врятував нашу Магду. Прислав додому ли-
ста — мовляв, ждїть, я повернуся з росіянами.

Він люто грюкнув кулаком по столу й одвернувся до вікна. За вік-
ном сипав сніг, вітер крутив його круг вуличного ліхтаря, десь побли-
зу грюкала й тужно скрипіла відчинена віконниця.

— Бачиш, Мефодію,— замислено мовив Поляк,— сніг, вітер... Але
там воювали ще й за гірших умов. Зима ця мине, й тоді вся Європа
вирушить у російські степи.

— А якщо й це не допоможе? — невпевнено запитав Шубік.

— Ну, тоді я з гідністю піду на шибеницю. Як до костюлу.— По-
ляк хвилину помовчав, а тоді махнув рукою й рішуче заявив: — Не бій-
ся, ми переможемо!

2

Іван з Едо прогулювалися понад Дунаєм. Під ногами в них рипів
сніг. Сонце, бліде й холодне, хилилося до обрію.

— Як ти гадаєш,— запитав Іван,— чи є й наша заслуга в розгро-
мі німців під Сталінградом? Не вирішальна, звичайно, але чи вся на-
ша робота варта бодай половини того, що зробив там один червоно-
армієць?

Едо усміхнувся й поправив на перенісці окуляри.
— З точки зору історичного розвитку ми, можливо, наблизили перемогу на півхвилини.

Іван підняв комір пальта й глянув на годинник.

— Він мав би вже бути тут.

— Цікаво, що в нього за невідкладна справа.

— Побачимо.

Едо схопив його за лікоть.

— Циріл іде.

Назустріч їм і справді йшов Циріл, високий, худий, у синій шапочці лижника. Побачивши їх, він весь аж засяяв.

— Привіт! — вигукнув Іван. — А ми вже чекаємо на тебе.

Вони тепло потиснули один одному руки.

— То що? Підемо до «Орієнта»? — запитав Іван.

— Ходімо. Зіграємо там партію в шахи, — відповів Едо.

Циріл простяг Іванові грубий конверт.

— Магда просила передати вам ось це.

— Нам? — здивувався Іван. — Що вона може про нас знати?

— Видно, щось негаразд. Мабуть, довідалися...

Хлопці ввійшли до «Орієнта». Їх привітала пані Іренка й, глянувши на Івана, сказала:

— Музику нам заборонили, але посидіти у нас ви можете. І непогано!

Всі троє сіли в кутку біля шахового столика. Іван витяг із конверта кілька складених аркушів паперу й почав уголос читати:

— «Даніел Яношік, студент комерційного інституту, — небезпечний елемент, пройнятий єдиною ідеєю — насильно змінити в нас державний лад і, згідно з більшовицьким рецептом, конфіскувати приватну власність. Матеріально йому допомагає брат-лісник».

— Чорт! — вилаявся Едо й сперся ліктями на стіл. — Звідки це в них? Ану читай далі...

— Тихо! Далі сказано про тебе, — відповів Іван і прочитав: — «Едо Бахледа, син спішського лісничого, студент юридичного факультету, поширює серед студентської молоді більшовицькі ідеї. Винятково начитаний і тому небезпечний!.. Роберт Чаловка, на прізвисько Робот, колишній студент, працівник технічного відділення радіо, бешкетник, у даний момент воює на Східному фронті. Ян Штефановіч, син маргінського торговця, студент медичного факультету. Бунтар не з покликання, а швидше із снобізму... Ріхард Майер, робітник із «Динамітки», його часто помічали в товаристві Бахледи і Яношіка. В даний момент перебуває на військовій службі...» — Іван витер долонею лоб, усміхнувся й прошепотів: — А це вже про мене!.. «Іван Гутян... Навчається в політехнічному інституті, матеріально йому допомагає мати-вдова, а також дядько, державний службовець. Інтелігентний, але в політиці — комуністичний фанатик. До нього тягнуться нитки від студентських бунтівників. Цілком обгрунтованою є підозра, що він керує розмноженням листівок і недозволеним збиранням та переховуванням зброї. Гутян, очевидно, має зв'язок із керівництвом комуністичного підпілля. Слід конкретно встановити...»

Іван нервово пригладив чуба й зітхнув:

— На щастя, про наших вони знають далеко не все.

— Але посадити нас можуть вже сьогодні, — зауважив Едо.

Циріл уважно слухав. Він навіть не здогадувався, що власті можуть так цікавитися його вчителем.

— А за що? — запитав він. — Кожен може мати власну думку...

— Тільки не в нашій словацькій державі, — усміхнувся Едо.

— А ось і найголовніше... — Іван прокашлявся й прочитав:

— «Наказую: Викрити їхній зв'язок з комуністичним підпіллям і всіх заарештувати. Якщо зробити цього не вдасться, то зачекати до

Першого травня, коли комуністи активізуються, і провести серед них арешти. А до того пильно за ними стежити».

— Це й справді було б непогано,— мовив Едо.— Фактична підстава для нашого арешту в них є, але вони хочуть іще зачекати...

— Їм кортить якомога більше дізнатися про нас,— усміхнувся Іван і стиснув кулаки.— Дулю з маком вони дізнаються! — Обернувшись до Циріла, він поклав руку йому на плече: — Про те, що ти тут сьогодні чув, нікому ані звука, зрозумів, друже?

3

Члени правління товариства «Лісові плоди» розійшлися пізно ввечері після жвавого обміну думками.

Пані Іренка сіла на стілець, на якому щойно сидів Поляк, і зайшлася кашлем.

— Я трохи відпочину,— стомлено мовила вона й заплющила очі.— Збери, Мілко, все зі столу.— В неї була винятково добра пам'ять, і в вухах її ще й досі лунав гучний хор голосів.

«Після трагедії в Сталінграді,— говорив Поляк,— ми повинні велику частину своїх прибутків пожертвувати на допомогу фронтові. Герої наклали там головами, щоб урятувати нас від більшовицької зарази. А ви тут підраховуєте, панове...» — «Та ми ж дамо,— озвався директор Косо, кучерявий, напахчений, наче щойно зійшов із сторінок журналу мод,— тільки не таку суму. Це б нас розорило». — «Пролита кров дорожча, ніж гроші! — спалахнув Поляк.— Або ми виграємо цю війну, або все полетить шкереберть!»

Пані Іренка не впізнавала сьогодні й Куцбела. Завжди тихий, він навіть грюкнув кулаком по столу.

«Ніхто з нас не хоче більшовизму! — вигукнув він.— Ми не пролетарі й не романтики! Але гроші повинні повертатися у виробництво. Тільки велика, багата фірма здатна допомогти національній економіці, і це для нас, панове, головне! Купити кілька пар черевиків для солдатів? Ну й що ми цим допоможемо? Зате на нас самих це позначиться досить відчутно». — «Так, так, святі слова, ми відразу ж відчули б це на своїй шкурі»,— розважливо підтримав його Шубік як голова правління. «І потім,— лунав далі голос Куцбела,— основою суспільства є багата людина. А ми хочемо розоритися? Як же ми допоможемо фронтові з латками на задниці? Я питаю вас, панове». «Згоден,— озвався Поляк.— Але фронтові треба допомогти негайно. Гаразд, хай менше...»

Відчинилися двері, й несміливо зайшла молода парочка. Пані Іренка дала їй ключ від кімнати на дві години. Потім прийшли Едо й Іван, сіли за шаховий столик і замовили собі по склянці вина.

— Жалоба вже скінчилася? — запитав Едо.

— А скільки б ви хотіли її ще носити? — усміхнулася пані Іренка.— Мертвим не допоможеш...

Тільки-но друзі розпочали партію, як у дверях з'явилися Куцбел і директор «Лісових плодів» Косо.

Вони сіли під вікном, замаскованим синім папером. Куцбел провів по шибці долонею й запитав:

— Доки це триватиме?

— Після Сталінграда вже недовго,— самовпевнено відповів Косо.

— Це були бурхливі збори,— зітхнув Куцбел.— Пан Поляк розійшовся так, наче ми члени Словацько-німецького товариства, а не ваше правління.

— Пан голова Шубік намагався піти з ним на компроміс,— усміхнувся Косо.— Треба буде його вмовити.

— Як?

— Якщо лінія фронту наблизиться, ми повинні все ж таки подумати й про заслуги перед Чехословацькою,— сказав Косо.— Політи-

кам, які вилізуть із льохів і виступлять проти німців, потрібні будуть гроші...

Куцбел провів долонею по лисині, й очі його заблищали.

— Розумію, розумію,— радісно закивав він головою.— На це потрібен буде підпис голови. Не знаю, не знаю, від Шубіка ми його навряд чи виманимо. Це боягуз.

— Що, якби правління надало мені право самому розпоряджатися фінансами? — запитав Косо.— Йде війна, і це, гадаю, можна було б обгрунтувати...

— Ви маєте рацію, пане директор,— кивнув головою Куцбел.— Це буде певніше, ніж умовляти Шубіка. Він дурний, як баран! Навіть тепер, після великої поразки німців, він нічого не розуміє. Днями скаржився мені, що синок повертається до нього спиною. Якийсь студент дає йому уроки німецької мови й нібито заразив його комуністичними поглядами.

— Для них усі, хто не хоче кричати «На страж!», комуністи,— махнув рукою Косо й процідив: — Нині добрий усякий союзник проти Гітлера. Настав час спробувати налагодити зв'язок і з ними, з комуністами.

Куцбел здригнувся. Ні, з комуністами він не хотів би мати нічого спільного. Вони відібрали б у нього прибутки, обернули б його в державного службовця з мізерною місячною платнею й витертими ліктями. Але Гітлер недавно заявив, що ця війна не визнає нейтралів і питання в ній стоїть гостро — хто кого.

— Так, про це теж треба подумати,— мовив він, знизавши плечима.— Тільки трохи згодом, пане директор. Ще хоч раз спокійно перезимуємо і послухаємо колядок.

До кав'ярні несподівано вбігли двоє захеканих юнаків, миттю скинули з себе потерті пальта, сіли в кутку за дверима, й один із них замовив дві чорні кави.

Коли пані Іренка принесла каву, до кімнати увійшов чоловік із круглим черевом і рушив просто до шахового столика.

— Хто ви? — запитав він Івана й показав посвідчення працівника державної безпеки.— Ваші документи!

Іван простягнув йому залікову книжку, черевань зазирнув і в книжку Едо й, кинувши її на шахівницю, процідив крізь зуби:

— Підете зі мною!

— Не розумію,— сказав Іван.

— Підете зі мною, я ж вам сказав ясно, по-словацьки. П'ять хвилин тому ви розмальовували стіни урядового будинку...

Іван підвівся з-за столу й похитав головою:

— Ви помиляєтесь. Ми сидимо тут уже майже цілу годину.

— Мовчати! — вереснув черевань і обернувся до Куцбела й Косо.— Ви давно вже сидите тут, панове?

— Та, мабуть, уже з годину, і ці молоді люди вже грали в шахи, коли ми сюди прийшли,— відповів Куцбел.

Черевань уже хотів вийти, та раптом за столиком у кутку він помітив ще двох юнаків.

— А ці? — запитав він Куцбела.— Ці теж могли там бути! Сюди тікали двоє, й обидва зникли в цій вулиці...

— Вони теж уже сиділи тут,— швидко відповів Косо.

Куцбел нервово засовався на стільці.

— Слово честі, панове? — запитав черевань.

— Ми добре знайомі з паном начальником Поляком,— сказав Куцбел.— Після обіду ми сиділи тут разом.

Черевань виструнчився, тоді чемно попрощався:

— Даруйте, що потурбував, панове. На страж! — І, розчарований, вийшов із кімнати.

Юнаки в кутку полегшено зітхнули, розплатилися за каву, швидко вдяглися й заквапилися до дверей.

— До побачення. І спасибі! — гукнув один із них до Косо.

Куцбел підвівся й підійшов до шахістів. Ставши за спинною в Едо, він довго дивився на шахівницю, а потім сказав:

— Цікава партія. А ви могли її й не скінчити. Ну й ситуація... Але дозвольте відрекомендуватися: доктор Куцбел, нотар...

Іван промимрив своє ім'я, і Куцбел вийняв із кишені візитну картку.

— Я чув про вас, — сказав він тихо. — Хоч я й не поділяю ваших поглядів, — і Шубікових, до речі, теж, — але сьогодні ми з вами співники. Якщо вам потрібна буде якась допомога, я до ваших послуг. Охоче з вами подискутую.

«Такі могли б переховувати втікачів із Протекторату», — подумав Іван і так само тихо запитав:

— Чи не погодилися б ви коли-небудь допомогти чехам?

— Чому ж, я чехословак. Тільки скажіть.

— Я бачив, що ви допомогли тим двом, — усміхнувся Іван. — Та й за нас теж заступилися, от я й подумав...

— Розумію, — закивав головою Куцбел. — Якщо вам буде щось потрібно, приходьте до мене, шановний колего.

— Добре, дякую, — сказав Іван.

Куцбел потиснув йому руку:

— Вибачте, я тут із знайомим... Чекаю на вас! — Повернувшись до Косо, він цокнувся з ним і прошепотів: — Уже залагоджено.

— Що ви маєте на увазі, пане нотар?

— Та контакт же з комуністами!..

Коли прийшла пані Іренка, Куцбел заплатив за вино й дав ще двадцять крон.

— Це за тих бідних студентів. Принесіть їм винця й чогось закусити.

Він довго одягався, потім поцілував пані Іренці руку, пропустив уперед Косо й гукнув юнакам:

— Не забудьте ж! До побачення!

Їх зустріла вогка й холодна темрява. Але Куцбел був спокійний. Темрява сьогодні не діяла на нього гнітюче.

4

Радник німецького посольства Куглер стояв у Поляковому кабінеті й весь аж сявав. Він щиро радів, що Поляк удостоївся високої нагороди.

— Пане голова Словацько-німецького товариства, пане начальник і товариш, я маю честь вручити вам високу нагороду, якої удостоїла вас Німецька імперія...

Поляк у чорному костюмі стояв перед ним у компанії чотирьох підлеглих — міністр внутрішніх справ саме виїхав до Берліна й не міг бути присутній на цій церемонії.

Двоє фотографів метушилися біля Куглера, на обличчі в Поляка відбивалися спалахи лампочок, він стояв блідий і до сліз зворушений.

Куглер вийняв із червоної шкатулки нагороду — орла на білому тлі — й почепив Полякові на піджак.

— Хай вам, пане начальник, цей німецький орден нагадує про те, що наші народи провидіння наділило спільною долею й що вони йти-муть разом пліч-о-пліч, у добрі і в лихі часи.

Потім Куглер поцілував Поляка, і Поляк відповів:

— Пане радник посольства, дякую вам за цю високу нагороду й прошу передати відповідним інстанціям, що я залишуся вірним фігурою. Обіцяю, що ще до кінця цього року ліквідую всі більшовицькі й антидержавні елементи.

Куглер стримано зааплодував:

— Браво, браво! Мені приємно це чути.

Підлеглі привітали свого начальника з високою нагородою, відкоркували шампанське, пані Полякова принесла тарілку шинки, ковбаси й нарізаного овечого сиру. Поляк на знак вдячності вручив Куглерові словацький топірець.

— Дякую,— сказав Куглер.— Я обізнаний з вашою історією. В нас, у Німеччині, розбійники не були популярні, але у вас вони були справедливі, я знаю. Прошу вас, пане начальник, подбати про те, щоб ваша розбійницька традиція завжди була тісно пов'язана з Глінковою гардою, з її ударними підрозділами, а не з витівками ваших досі ще не ліквідованих комуністів.

— Обіцяю вам, пане радник!

Усі посідали довкола круглого столика.

Поляк сьогодні пив з самого ранку й через те йому важко було контролювати себе. Він давно відчував прихильність Куглера й добре знав, що заслужив її. Щоп'ятиці він докладно інформував його про роботу Центрального управління державної безпеки й про настрої міністрів.

Нахилившись до нього, він майже пошепки запитав:

— Сталінград сплутав усі наші карти, пане радник. Що накажете мені про це думати і як пояснювати іншим?

— Що пояснювати? Сталінград — це могила для більшовиків,— відповів Куглер і сумно всміхнувся.— Що тут думати? А те, що Росія — не колос на глиняних ногах.— Побачивши розгублений вираз обличчя Поляка, він спробував його заспокоїти: — Фюрер застосує таємну збрю, якщо в цьому виникне потреба. Поки що все це — перевірка міцності нервів, пане начальник.

«Чому ж він досі її не застосував? — обурився в думці Поляк.— Та й чи є в них ця таємна зброя взагалі? Що, коли це тільки пропаганда?»

Він аж затремтів з переляку. Що, коли німці цю війну програють? Що буде з новим порядком? Що буде з гардистами? Він одержав високу нагороду з імперської канцелярії Гітлера! Це приємно, але що, коли все це поганю скінчиться? Чи не плюватимуть після того на нього ті, хто нині стоїть осторонь, а також ті, хто почав уже зраджувати?

І раптом у нього з'явилася рятівна думка. Він же може залучити до співробітництва з третім рейхом багатьох своїх знайомих, які займають важливі посади. Завтра про його нагороду повідомить уся преса — «Словак», «Гардист», «Словенська політика», «Гренцботе», а можливо, й навіть уперті «Народні новіни»; про нього передаватимуть по радіо, а решта, виходить, лиш потиратимуть долоні по кутках? Треба, щоб це було, як при розкритті злочину — схопиш одного за горло, і він уже називає тобі імена своїх спільників. Так буде справедливо — чому він один повинен страждати?

Обернувшись до Куглера, Поляк стиха промовив:

— Я дуже радий, що ви вшанували мене цією нагородою. Але інші також заслуговують її.

— Не скромничайте, пане начальник,— посміхнувся Куглер.— Ми довіряємо вам, як нікому: А решта нехай іще попрацюють.

— Я член правління фірми «Лісові плоди». А вона,— збрехав він,— запланувала виділити велику суму на допомогу фронтові. Треба, щоб ви нагородили директора Косо, нотаря Куцбела й голову правління Шубіка. Вони всі на це заслуговують.

Куглер на мить замислився, а тоді кивнув головою:

— Гарзд... Пришліть мені їхні дані.

— Принаймні громадськість побачить, що вони всі за новий порядок,— додав Поляк, уявляючи, який вигляд матимуть ці панове, коли їм оголосять, що вони теж одержать німецького орла! Куцбел — той стрибатиме від радості, а Шубік знову нитиме.

Нагороду обмивали аж до самого вечора, потім Куглер попрощав-

ся й пішов, пообіцявши, що зв'яжеться з Берліном і протягом місяця нагороду одержать й інші.

Поляк ще кілька хвилин посидів зі своїми колегами, але свято поволі перейшло в робоче засідання.

— Ми тепер знаємо, хто такий насправді отой Белан з «Динамітки»,— повідомив агент із круглим черевцем.— Це Беніцький, активний комуніст за часів Чехословаччини й колишній член президії Товариства культурних зв'язків із більшовиками.

Поляк потер долоні:

— Ого, хай йому чорт! Оце улов! А що вам відомо про його теперішню діяльність?

— Нічого, пане начальник. Його знають як тихого, порядного робітника...

— Треба стежити за ним!— наказав Поляк.— Не спускайте з нього очей день і ніч. Знаємо ми цих тихих і порядних...

Із сусідньої кімнати увійшов секретар. Він був червоний мов рак.

— В чому річ?— запитав Поляк.

— Неприємність, пане начальник. Пані Шубікова їхала на тиждень до Швейцарії...

— Знаю,— урвав його Поляк,— ми дали на це свою згоду.

— Але її завернули...

— Хто завернув? Звідки?— вигукнув Поляк.

— Німецькі митники, з кордону,— відповів секретар.— Вона намагалася провезти діаманти.

— Це дуже неприємно,— похитав Поляк головою.— А що сталося з діамантами?

— Їх конфіскували німці,— сказав секретар.— Митники.

— І треба ж було, щоб це сталося саме з дружиною міністерського радника фінансів, хай йому чорт!— вилаявся Поляк.

Через подвійні двері він пройшов із кабінету до спальні, не роздягаючись упав на канапу й почав переглядати сьогоднішні газети. Про Сталінград більше не згадували, і всі колонки на перших сторінках рябіли панегіриками на честь вермахту, який уже вдруге зайняв Харків.

Поляк похитав головою— судячи із цих статей та повідомлень, можна подумати, що на Сході нічого, взагалі нічого не сталося.

5

Бував шалений квітень: то теплим душем на місто сіявся дощ, то за хвилину з-за Града на Палісади визирало знекровлене сонце.

Циріл, як привид, йшов у бік Града.

Він вибіг з дому, ще не знаючи, що зробить; але він ніяк не міг заспокоїтись і почував себе страшенно нещасним. Магда Полякова повідомила його по телефону, що їхні матері— власниці двох публічних домів і що, можливо, кожна третя грудочка цукру, якою вона й Циріл присолоджують собі каву з молоком, куплена за гроші, зароблені пов'язями. Серед них,— Магда недавно довідалася про це,— є й Ганка, яка служила в Шубіків.

— Я вже якось це переживу, Циріле,— сказала вона на закінчення.— Хоч, довідавшись про таке, можна дістати інфаркт. Мало того, що в батька така професія, то ще й це на додаток... Яка ганьба!.. Я випила рому, Циріле, і тепер думаю... Знаєш, ми з тобою народилися на гнощі...— І повісила трубку.

В Циріла пішла обертом голова, у вухах загуло. Він опустився на стілець, міцно зціпив зуби і, коли меблі перестали кружляти, вискочив на сходи й притьмом кинувся униз. Тільки б швидше опинитися поза стінами цього дому!

Він не звернув ніякої уваги на липу в саду, не помітив блиску її ніжного дрібного листячка, не почув ні любовної арії дрозда, ні материного оклику з вікна— біг, мов навіжений.

Нарешті трохи уповільнив крок, сплюнув і стиснув кулаки. Як він дивитиметься тепер Іванові у вічі! Пригадалася недавня розмова з ним, в якій він похвалив батька, мовляв, той принциповий і чесний, буває, висловлює своє незадоволення Гітлером.

А тепер виявилося, що таточко гребе, де тільки може, а під керівництвом мамочки на їхню сім'ю працюють повії. Як міг таточко товкмачити йому, що в них порядна, християнська родина? Як він міг учити його молитися Ісусу, щоб той допомагав усім людям? Як могла мамочка повчати Ганку, коли та мила посуд: «Люби ближнього свого, як самого себе?»

Коли Циріл говорив про чесність свого таточка, Іван тактовно мовчав. Так, тепер йому вже ясно, чому він тоді мовчав: Іван усе знав про його батьків, але не виказував цього. Потайний! Відбувався загальними фразами, що в світі, де існує експлуатація людини людиною, чесним може бути тільки пролетар. А він же повинен був сказати йому всю правду!..

Циріл почував відразу і до батьків, і до Івана. Вони обманули його. На зміну обуренню й люті незабаром прийшла байдужість. В голові було порожньо, але він механічно йшов далі.

Поминувши Старе місто, Циріл вийшов до Дунаю й завернув до першої ж винарні. Замавивши півлітра вина, він лив його в себе, наче воду. Сидів за довгим дубовим столом, як на голках, придивляючись до завсідників.

Навпроти нього сиділи два підпилх діди. Біля них попивали вино троє солдатів — у середнього від хмелю вже блищали очі.

Офіціант приніс йому жбан. Циріл відразу ж налив собі в келих, і тоді один із підпилх дідів усміхнувся до нього беззубим ротом.

— Якесь горе запиваєте, юначе? — запитав він.

І Циріл відповів:

— Я ношу жалобу по своєму батькові. Йі оце вирішив справити по ньому поминки.

— Сам-один? І тут? — нічого не розумів дід.

— Він помер, нічого не залишивши мені у спадок. Все відписав своїм коханкам.

— Це погано, — кивнув головою старий.

Його сусід, — Циріл тільки тепер помітив під його засмальцьованим піджаком морську тільняшку, — зовсім не слухав, про що вони балакають, — він тільки мацав м'язи на руці, кривив губи й бурмотів собі під ніс:

— Цукор на картки, борошно на картки, м'ясо на картки...

— Якщо мене пошлють на фронт, — озвався один із солдатів, — я прострелю собі сідницю.

Старий глянув на солдатів і похитав головою:

— Вони б навоювали! П'яниці! Але Тісо продав їх німцям. Разом з бєбєхами...

— Потрібне Kanopenfutter, — докинув старий у тільнящі. — Гарматне м'ясо.

Солдат, що сидів посередині, глянув на годинник над стойкою.

— Ходімо, хлопці, — сказав він, — через півгодини вони вже будуть тут.

— А хто це має приїхати? — озвався беззубий дід.

— Хто? — усміхнувся солдат, що сидів посередині. — Якесь велике цабе від Гітлера, мабуть, генерал. Ходімо подивимось...

— А камінь за пазуху покласти ти не забув? — запитав солдат, що сидів під стінкою.

— Я заховав туди таємну зброю.

Солдати підвелися, і той, що сидів посередині, запропонував:

— Ходімо до моста. Хоч освищемо їх.

Вони вийшли. Циріл теж кивнув старшому офіціантові і, розпла- тившись, утупився очима в двері, які зачинилися за солдатами.

«Німецький генерал... делегація... — думки його плуталися. — Через них, по суті, все це й сталося... Батьки й досі могли сидіти в Ліптові, й тоді вони не були б такі дволичні, не забруднили б своєї совісті... Повії утримують їхнє сімейство... Ганьба! Німецький генерал... Лену теж забрали німецькі генерали... Ах, що це він... Йі схопили шпики, а не генерали! Але генерал мав би за це поплатитися... Не тільки Польяк негідник, а й таточко теж... Він такий самий, як і ці генерали...»

Циріл глянув на беззубого діда, і йому раптом привиділося, що в того два носи: і його сусід у тільняшці теж мав два носи... І не тільки два носи! Дві голови!.. Дракон, дванадцятиголовий дракон, генерал!.. Він важко підвівся із стільця, ноги в нього були важкі, мов пудові гйрі, хода непевна. Але він знав одне: він повинен щось зробити! Плюне генералові межі очі. Стусоне його ногою. Схопить його за комір. Мерщій на міст!..

На вулиці йому стало легше дихати, проте ноги, здавалось, по кісточки грузли в асфальті. Він зупинився над Дунаєм і сів на лавочці. Набережна гоїдалася, ніби пароплав на хвилях. З ріки віяв вітерець, і Циріл хапав його розкритим ротом, неначе пив воду з джерела.

Посутеніло. Голова в Циріла була вже не така важка, але вітер не вимів з неї нав'язливої думки — свою злість на все зігнати на німецькому генералові.

Він підвівся з лавочки й попрямував до мосту. Перейшов вулицю, якою промчала поліцейська машина. За нею на великій швидкості йшла військова «татра», а за нею два німецьких авто.

«В якому з них сидить генерал? — майнула думка, коли він почув свист із-за рогу. — В першому, генерали завжди їздять у першому!.. А що, коли схопити машину за крило?..»

Злість, підігрита вином, закипіла в ньому з новою силою, він зібрав усю свою відвагу, рвучко ступив уперед і кинувся на капот машини. Водій різко загальмував, колеса завищали, і Циріл зсунувся під буфер.

Водій вискочив з машини, обурено похитав головою й буркнув:
— Dummkopf¹.

Прибіг поліцейський, одразу зібрався гурт цікавих. В авто і справді сидів генерал вермахту в білих рукавичках. Він байдуже дивився перед собою крізь лобове скло. Тим часом повернулася поліцейська машина, і з неї вийшов таємний агент із круглим черевцем.

— Складіть протокол! — наказав він поліцейському і підійшов до Циріла, якого люди вже витягли з-під авто. — Живий, — сказав він. — У лікарню! Зупиніть першу-ліпшу машину!

Генерал нервував. Відчинивши віконце, він, нарешті, заговорив:
— Was ist denn? Gehen wir?²

Черевань виструнчився перед ним:

— Ja, ja, Herr General³, їдемо!

Циріл був живий, болісно стогнав і дихав уривчасто. Поліцейський зупинив якусь машину. Троє солдатів, які недавно сиділи у винарні, затесалися між цікавих. У темряві їм не видно було Цирілового обличчя, й один із них промимрив:

— Нас посилають на бійню, давлять дома... Мерзотники!

— З хлопця, мабуть, уже нічого не буде, він весь потрошений, — мовив хтось. — А вони спокійнісінько їдуть далі, наче задавили кішку.

Циріл відчував у попереку тупий біль. Хотів поворошити ногою, але не міг. З руками було все гаразд, та коли люди схопили його під пахви, щоб підняти, в очах від болю спалахнули білі блискавки, і він знепритомнів.

¹ Дурень (нім.).

² Що сталося? Ми їдемо? (Нім.).

³ Так, так, пане генерал (нім.).

Шубікова тяжко переживала втрату чотирьох діамантів і ганьбу, якої вона зазнала в німецькій митниці. Та про ганьбу вона вже потроху почала забувати, а от з утратою діамантів ніяк не могла примиритися. І лише сьогодні чоловік трохи утішив її — Поляк клопочеться, щоб німці повернули їй коштовності.

«Цирко сьогодні був якийсь чудний,— подумала вона, зручно вмовившись у ідальні за великим столом, на якому стояли дві розмальовані дерев'яні шкатулки.— Ні з сього ні з того вискочив з дому, наче його вітром здуло, і навіть не обернувся на мій оклик. Може, це любов? Весна, а йому вже двадцять...»

Вона відкрила одну із шкатулок — там було повно коштовностей і наручних годинників. Засвітила лампу,— за вікном уже сутеніло,— й почала милуватися золотими сережками, персями з діамантами, накручувала годинники і з щасливим виразом обличчя притискала їх до вуха, немовби слухала трепет пташиного сердечка. Золоті дукати й срібні монети порозкладала перед собою на столі — обличчя її сяяло. Колись давно, дитиною, отак гралася вона на кам'яній огорожі за батьківським млином головками золотих кульбаб та інших польових квітів.

Нараз відчинилися двері, й до ідальні увійшов Мефодій Шубік. На ньому був чорний костюм, очі його сяяли. Шубікова відразу ж помітила, що він напідпитку.

— Поглянь, мамочко,— похвалився він,— німецький орел! Мені його почепив сам Куглер. Хоч я й не дуже хотів...

— А то чому?

— Що, коли часи переменяться?

— Викрутишся,— махнула рукою Шубікова.— А кому ще дали?

— П'ятьом чоловікам. І Куцбелові теж, уяви собі. Але він не прийшов. Переказав, буцімто лежить з температурою. Ми були в посьольстві. Між іншим, я нагадав Куглерові про діаманти...

— Як це ти здогадався!

— Куглер розсердився, що Куцбел не з'явився. На якого дідька йому дали цю медаль? Нічим особливим перед нашою державою він не відзначився.

— Це політика,— відповіла Шубікова.

— Чи я знаю,— промимрив Шубік і сів на стілець,— чи я знаю?..

— Ти вже діеш мені на нерви цим своїм вічним «чи я знаю!» — злісно вигукнула дружина.— Краще подивися, скільки в нас добра.

Шубік глянув на розкладені коштовності, набрав повну жменю дукатів і почав по одному пускати їх на стіл.

— Ач, як дзенькають! — усміхнувся він.— Мов бронзові дзвіночки.

— Це в голові твоїй дзенькає! — розсердилася Шубікова.— Дукати стукають... Ось послухай! — І вона впустила золотий дукат у кришталеву попільничку.— За цим звуком упізнають золото. А як ти відрізниш діамант від скла?

— Чи я знаю. Діамант, мабуть, твердіший...

— Голова твоя тверда! — знову розсердилася Шубікова.— Куцбелова мене навчила...

— Ну, його ще можна випробувати на шибці...

— І порізати шибку, тепленьку,— засміялася вона.— Не годиться! На камінець треба капнути води, і якщо крапля не розліється, то це діамант. Поглянь, скільки годинників... І всі швейцарські...

— На чорний день? — байдуже усміхнувся Шубік, але дружина знову осмикнула його:

— Це для сина, ти, опудало! Коли хочеш, щоб Цирко зробив кар'єру, то треба, щоб він мав ось це... — І вона промовисто потерла пучками.

— Що ж, коли він не хоче нас слухатись! — зітхнув Шубік. — Для нього авторитет Іван, а не я, його рідний батько...

— Ет, облиш! Ти скрізь бачиш свою політику. Наш Цирко проб'ється за всякого режиму, — весело сказала вона. — Нам є чим пишатися, у нас гарний син...

— Твоя правда, — замислено мовив Шубік. — Дорога перед ним відкрита, і я пробив її для нього ось цими руками.

Шубікова почала поволі складати назад у шкатулку блискучі скарби, призначені для Циріла.

— Послухай, Мефодію, — звернулася вона раптом до чоловіка. — Йолка сьогодні дзвонила мені, що Магда вчора цілий вечір плакала. Вже й лікаря хотіли викликати. Та потім вона заспокоїлась, але не дозволяє матері навіть торкнутися до неї, весь час читає, співає, декламує всякі вірші...

— Нічого дивного, в неї перехідний вік, — сказав Шубік. — Як у нашого Циріла.

— Багато ти в цьому тямши! Як баран в аптеці! — відрубала Шубікова. — У Цирка це зовсім інше. Він хлопець і молодший за Магду! Подзвони Йолці, довідайся, що там з дівчиною!

Шубік мовчки підвівся і вийшов у кабінет. Тричі набрав номер телефону Поляків, але ніхто не брав трубку.

— Мабуть, у них знову вимкнуто, — сказав він, повернувшись до їдальні, й сів на стілець. — Цело приймає німецького генерала...

— Приїхав сюди потанцювати? — ущипливо запитала Шубікова.

Шубік махнув рукою й позіхнув.

— Думаєш, що всі, хто їде сюди у службових справах, тільки танцюють, — невдоволено буркнув він.

— Знаю я вас, чоловіків! — Шубікова поставила розмальовані шкатулки в буфет, замкнула їх, а ключ сховала в шухляду під скатерки. — Моя покійна мати розказувала, що після війни французькі офіцери приїздили до Братіслава на бали.

— І люди сміялися, що ми — танцююча республіка. Приїде якийсь миршавий капітан із Парижа, — і вже гопцює вся Братіслава. Нині приїжджають німці...

Нараз двері рвучко відчинилися, й до їдальні увійшли Полякова з дочкою — бліді мов крейда. Шубік, хоч він був стомлений і сонний, відчув, що сталося якесь нещастя.

— Мефодію, тримайся, дорогий, тримайся! І ти, душко, теж, — сказала Полякова. — Це жах!.. Ваш... Цирко потрапив під машину.

— О боже! — зойкнула Шубікова, а її чоловік упав на стілець, наче в нього підламалися коліна.

— Живий? — прошепотів він.

Полякова ствердно кивнула головою:

— Так, і він житиме... Але в нього переламаний хребет.

Шубік схопився руками за голову й заридав:

— Боже! Боже мій!..

7

Політичні противники декана Солара пустили про нього чутку, що він людожер у личині вегетаріанця.

«Про нього таке міг вигадати тільки стократ гірший тип, ніж він, — подумав Шубік. — Декан любить жінок, а вдає аскета; він лається, як візник, а вираз обличчя у нього, мов у святого; він запевняє, що служить тільки богам, а сам по вуха загруз у політиці, більш, ніж інші депутати».

Своєю суворістю декан нагадував Шубікові старозавітного бога Єтову, тому й сьогодні, хоч у Шубіка й була ціла низка претензій до Солара, — за те, що той уплутав його в політику, що витягнув його в столицю, що зробив його високим службовцем і громадським діячем, —

він, тихий, сидів у своєму кабінеті, підливав деканові вина й чекав, коли той озветься.

— Виходить, справи в Циріла справді дуже кепські? — запитав Солар.

Шубікові очі були повні сліз. Він понурих голову й притакнув: — Кепські, дуже кепські. Жити він, кажуть, буде, але...

— Ми доручимо його добрим лікарям, — сухо сказав Солар, немовби тут ішлося про нове пальто, а не про здоров'я Шубікового сина.

— Завтра нам повинні повідомити остаточний результат, — мовив Шубік. — Після консультації. Цирілові загрожує параліч ніг... До всього, його переїхало німецьке авто, — він заплакав і показав Соларові газету. — У ньому сидів ось цей генерал... Вони принесли нам хіба нещастя!..

— Циріл кинувся їм навперейми, — сказав Солар.

— І того самого дня німці дали мені медаль, — похитав головою Шубік. — Яка іронія долі!.. Як господь міг допустити таке!

— Не блюзнірствуй, сину мій, не треба, — застеріг його Солар. — У цьому становищі треба все добре обмізкувати. Почнімо ось із чого: я вірю, що Циріл оклигає...

— А коли він залишиться калікою?

— Рузвельта теж розбив параліч, а він нині президент, — відповів Солар і махнув рукою. — Та зараз мова не про це. Нам з тобою треба поговорити про війну. Я отримав інформацію з Ватікану — німецька перемога під сумнівом, я б навіть сказав, під великою загрозою. Гітлер десь прорахувався... Ану дай мені олівець і папір!

Шубік підвівся й подав Соларові аркуш паперу й авторучку. Той намалював великий трикутник і паралельними лініями розділив його на зони.

— Давай поглянемо на це з філософської точки зору... Я говорю про це як священик... Оця найнижча зона — це «тіло». Ця, що вище, — «я і тіло». Ще вище — «я і дух». Оця — «я і народ», над нею — «я і людство», далі йде «я і найвищі моральні принципи». Передостання — «я і бог», а тут, на самому вершечку, — «бог». Бог — основна норма нашого існування.

— Не розумію, що ви цим хочете...

— А ось що я хочу цим сказати, — підвищив голос Солар. — «Я і народ» є нижчою категорією від «я і людство». «Я і людство» — категорія інтернаціональна, не вузьконародна, а інтернаціональна, як свята церква. Німецький націонал-соціалізм є справді вузьконаціональним, а російський більшовизм має інтернаціональні масштаби. В цьому, на жаль, страшна сила росіян, яка важить куди більше, ніж відкриття другого фронту плутократичними державами. Ти зрозумів?

Шубік посмутнів ще дужче і кивнув головою.

— Після двох років війни, — мовив він, — після великих успіхів на перших порах становище на фронті дедалі ускладнюється.

— Ми повинні сміливо дивитися правді в очі! — Солар грюкнув кістлявим кулаком по столу. — Я боюся, що цю війну виграють росіяни. Ще в сімнадцятому, під час революції, вони заговорили про інтернаціоналізм... — Він засовався в шкіряному кріслі й, потерши щоки, додав: — У шлюбі нашої партії з Гітлером ми щось не продумали до кінця...

— Але як господь може допустити, щоб росіяни виграли цю війну? — у відчай вигукнув Шубік.

— Ми грішили, сину мій, мало молилися, — повчальним тоном сказав Солар. — Це буде для нас кара господня.

— Кара господня? — вигукнув Шубік. — І те, що сталося з Цирілом, теж кара господня?

Солар кивнув головою і допив вино.

— Циріл теж согрівив, — провадив він далі. — Пішов хибними стежками, охолов до церкви. Одне слово, — він зітхнув, — ми всі грі-

шили, старі й молоді, і може статися, що всі ми будемо за це розплачуватись, душпастирі й миряни.

— Я згоден, згоден,— пробурмотів Шубік,—аби тільки видужав Циріл! Я жив тільки заради нього, заради нього надривався,— голос його затремтів,— все заради нього й нічого заради себе.

Неподалік завили сирени. Солар здригнувся й глянув на Шубіка:

— Що це?

— Повітряна тривога,— відповів Шубік.— Її оголошували вже разів зо три. Можливо, тільки учбова...

— І ви спускаєтесь у підвал?

Шубік покрутив головою, встав із стільця і підійшов до затемненого вікна.

— І не думаємо,— відповів він і зітхнув:— Передвістя фронту!

— Таке вигадаєш! — махнув рукою Солар.— Це музика ще досить далекого майбутнього. Ми з тобою ще встигнемо прийняти чималу дозу ось цієї крові Христової.— І він кісточками пальців постукав по жбану з вином.

Сирени вмовкли, та за хвилину завили знову. Шубік прочинив вікно й почав прислухатися. Йому здавалося, що десь високо в небі гудуть важкі літаки.

8

Мефодій Шубік цілу ніч крутився в ліжку, але так і не зміг заснути хоча б на годинку.

Увечері йому подзвонив професор із клініки й повідомив, що Циріл на все життя залишиться паралізованим і зможе рухати хіба руками й шиєю.

Шубік упав на диван і довго плакав, мов дитина. Потім схопив книжку, яка лежала напохваті, й шосили пошпурив нею в стіну. Книжка влучила у лампаду під іконою.

— Це кара божа, кара божа! — кричав він, мов божевільний, тимчасом як його дружина лила сльози у спальні.— Чому ти покарав мене, а сина? Чому? Озвися, як маєш хоч крихту совісті, озвися, господи! І скажи, чи пошлеш мені нову кару?

Прийшов лікар, дав йому заспокійливих ліків, зміряв кров'яний тиск і похитав головою: не можна хвилюватися...

Дружина поклала йому на лоба компрес, після чого він трошки задрімав.

То справді був сон чи, може, тільки такі думки вихорилися у нього в голові? Він бачив себе, як біжить полем, а перед ним летить білий метелик. Шубік, молодий і стрункий, підстрибує, намагаючись упіймати метелика, а назустріч йому мчать із-за лісу рожеві хмари, такі низькі, що, здається, торкаються його обличчя. Вони пахнуть жасмином і шипшиною, солодко й дурманно, аж голова йде обертом. Над ними пливе весняне сонце — вся земля прокидається, оживає навіть груддя у борознах. Його місили ратиці шубіківських волів і ковані чоботи прадіда й діда. Воно зрошене потом старого батька, по ньому не раз пробігали й босі дитячі ноги Мефодія. Циріл уже ніколи не пройде борозною. Як гарно співає в небі жайвір! Як спокійно гуде на кульбабі бджола!

...Мефодій Шубік уже сивий, як старий вепр, важкий і незграбний. У його письмовому столі лежить указ про призначення його радником міністерства. Указ довго висів на стіні. Мефодій роззувся і біжить по грудді. Невже він хоче, щоб його ноги привичаїлись до землі, яка незабаром поглине його? Вона скупа, але милосердна. Вона все йому простить.

Він зрадив її, поперерубував усе своє коріння, виродився. Ним маніпулювали, як тільки хотіли, ці нахаби декан Солар, Цело Поляк... Можливо, так уже розпорядилася доля, перетявши й корінь шубіківського родоуду. Мефодій Шубік носив уже тільки прізвище Шубіків та якусь

крихту любові до дерев і тварин, усього сільського. Він не міг не бути схожим на свого справжнього батька — на Солара. Був для нього маріонеткою. Душпастир робив із ним, що хотів. А для Поляка він був м'ячиком із коров'ячої шерсті. Цело його котив, бив ногами.

Він вірив людям з гучними іменами, які вміли побожно закочувати очі під лоба, будучи в душі страшними негідниками. Ішов за ними, як вівця за бараном, і не знав, що його вожді і справді барани. А Циріл! Як багато міг він досягти! Тепер усьому кінець. А втім, якщо добре подумати, то куди він сам торував дорогу своєму синові? Хіба не в бөлото, не в трясовину?

Якби можна було почати життя наново! Ні, життя — це не птах, воно відлітає від людини, але ніколи не повертається. Кара божа? За те, що ми багато грішимо?

Коли фронт наблизиться, ті, що найбільше грішили, може, зуміють круто обернутися, як ті флюгери на димарях. Так уже влаштоване це життя — спритніший швидше зорієнтується в колотнечі, а незграбного з усіх боків огрівають по голові дрюком.

Чи, може, піти до сповіді й до обриди вигукувати: «*Mea culpa*»¹? В чому він мав би сповідатися? Що поставив своє і синове життя на фальшиву карту? Що його збила з пантелику столиця? Але чому ж, у такому разі, держалися інші? Чи, може, з того, що він був тугодум і ні разу навіть не спробував вислухати Івана? Чи має сповідь таку силу, як свячена вода, котра змиває з людини всі її провини, весь бруд? Жаль, що молодість не хоче повернутися!

На світанку, коли він знову забувся сном у ліжку поруч дружини, йому приснилася Ганка. Вона бігла вулицею, раптом послизнулася і впала під колеса воза. Дівчина лежала на асфальті й плакала — ноги у неї були перерізані. Він затулив обличчя руками, а потім обернувся до неї. «Ні, я її не знаю, — кричав він візникові, — ні, я ніколи її не бачив!..» А вулицею котилися діаманти, великі, мов курячі яйця...

Був весняний ранок, і Шубік прокинувся від гуркоту грому. Цього слід було сподіватися — місяць уночі був криваво-червоний. Налетів вихор, закрутив на вулиці пилюку, зі страшною силою натиснув на стіни й дерева.

Із саду долинуло рипіння, заглушуване перекотами грому. З чорних хмар на небі, мов золоті, вигулькували блискавиці, ринув дощ, по вулиці роздилися калюжі.

Шубік, як очманілий, вискочив з-під ковдри й непевною ходою підійшов до вікна. Припавши до запітнілої шибки, він напружував зір, намагаючись щось роздивитися надворі.

І раптом у грудях його похолело. Він іще ширше розплющив очі, протер їх, а тоді в розпачі схопився за голову.

— Липа! — прошепотів він ослабленим голосом. — Моя липа!

Це був уже не сон! Липа, яка нагадувала йому про дитинство й про гори, липа, на якій виспівували дрозди й туркотали горлиці, його липа не встояла перед натиском вітру, і її товстий стовбур надломився під кроною.

Шубікові стало млясо, як тоді, коли Йолка Полякова принесла страшну звістку про Циріла.

Він поплентав до ліжка й важко сів.

Це кара божа, сказав йому декан Солар, і він, мабуть, мав рацію. Останнім часом Шубік якось збайдужів до нещастя інших людей, до Ганки й до Зінгерів, які все ж таки були охрещені. (Ще добре, що тільки на лютеран, а не на католиків!)

Кара божа...

І в цю хвилину різко задзвонив телефон. Шубік здригнувся, взяв трубку й почув у ній голос Куглера:

¹ Моя вина (лат.) — формула католицької сповіді.

— Хайль Гітлер, пане міністерський радник...
— Хайль Гітлер,— луною озвався приголомшений Шубік.
— Я радий, що чую вас,— сказав Куглер.— У мене до вас прохання...

— Будь ласка...

— Точніше, два прохання, пане міністерський радник. Я просив би вас підписати заяву, щоб словацькі власті почали рішучі дії проти комуністів і прочехословацьки настроєних осіб...

— А друге яке? — машинально запитав Шубік.

— А тут справа ось яка: ми, німці, а конкретно «Deutsche Bank» хотіли б у ролі акціонерів вступити до фірми «Лісові плоди»...

— З яким капіталом?

— У всякому разі мова могла б іти про значно більшу суму, ніж нині має на своєму рахунку фірма.

Шубік похитав головою: в першому випадку він може обпектися, бо він уже давно вирішив не втручатися в політику.

Що ж стосується фірми «Лісові плоди», то, в разі його згоди, німецький капітал перебрав би до своїх рук контроль над усією фірмою, а він, як голова правління, був би хіба маріонеткою в руках німців. Все ество Шубіка протестувало проти цього, але він мовчав. Він розумів: з його боку було б величезним свинством, якби він погодився на це. Добровільно віддати Великонімецькій імперії ще одне підприємство за марки, які нічого не варті? Дати свою згоду на те, щоб хапали кожного, кого перший-ліпший дурень назве комуністом або чехословаком? Це свинство, якого ще світ не бачив!

— Ну, то як? — наполягав Куглер, і Шубік, дужий, як ведмідь, раптом згорбився й тихо сказав:

— Чи я знаю?.. Я згоден.

9

Іван був як той добрий дощ — з'являвся скрізь, де панувала за-суха.

Часто в поїздках у пасажирському поїзді його супроводжував коричневий, обкутий чемоданчик.

Він тинявся побіля казарм, по залізничних станціях, розмовляв з солдатами, а найчастіше з Майером, який служив у Трнаві,— з ним вони зустрічалися за містом, у полі. Майер, як правило, приходив у повному похідному спорядженні, а Іван — із легким чемоданчиком у руці. Після зустрічі чемоданчик ставав важкий, мовби його наповнили свинцем, а рюкзак за Майеровими плечима робився легкий, як пух. Потім Іван їхав із цим чемоданчиком до Малацек, де на вокзалі його чекав Франто в формі словацького залізничника, або до Пряшева,— там його дожидався Йожо Перніца зі шрамом на лобі й звільняв від вантажу. Йожо Перніца, бригадир деревообробної фірми, як і покійний Іванів батько. Йожо Перніца?.. Це було нове ім'я Йожо Белана, за яким ходили слідом зграї шпиків.

В Едо Бахледи і в Даньо Яношіка теж було повно роботи. Едо здебільшого доставляв тоненькі папірці з цифрами. Папірці потрапляли до Белана, тобто до бригадира Перніци, або до його дружини, нині робітниці лісництва — їхню скромну квартиру в Братіславі після невдалого обшуку опломбувала поліція. І тільки в одній із книжок їй пщастило знайти довоєнне посвідчення члена Товариства культурних зв'язків з Радянською Росією на прізвище Беніцький. Подружжя тепер перебувало в безпеці. І папірці Едо в Беланових руках були, як ноти в руках музиканта... Їхній ритм мав і зміст — він промовляв про кількість танків, гармат і кулеметів, які поспішали на Схід, щоб залатати дірявий фронт. Папірці, які приносив Едо, всупереч тому, що вони розповідали про зброю, нагадували любовні листи, адресовані від сердець до сердець, щоб і Татри могли хай скромно допомогти Кавказові, Дунай —

Волзі, Іван, Едо й Даньо — Сергієві, Олексієві й бозна-кому ще. Белан і його молоді друзі входили до складу великої армії, яка марширувала від Сахаліну й Владивостока через тихий Дон на Захід, армія, яку не розділяють фронти й кордони і загони якої діють скрізь, де хоча б двоє-троє чоловіків піднімають кулаки проти поневолювачів.

Іван знав, що він не самотній у цій нерівній боротьбі з ворогом, що там, далеко, по той бік фронту, б'ються сотні тисяч інших Іванів, а на Заході, десь за колючими дротами, є Лена, одна-єдина для нього в цілому світі, Лена, про яку він ніколи не забуде.

І чим скоріше закінчиться ця війна, тим реальніша його надія, бо поки людина жива, ще не все втрачено.

В Жіліні Іван почув від Яношіка сумну звістку про Циріла й зрозумів: юнак уже знав, що він ненавидить, але ще не вмів проти цього боротися.

«Це жахливо,— подумав Іван.— Але можливо, що Циріл таки дошукається правди, а це хіба мало? Він дошукається її неодмінно — навіть наперекір своєму добродієвому таточкові».

Даньо Яношік передав йому в Жіліні, як естафету, двадцять особистих посвідчень, які він повинен був одвезти Беланові до Пряшева. Сказав, що брат його вийшов з тюрми,— проти нього не було доказів,— і він недавно викопав на галявині ще дві великі схованки. Приніс новину й про Штефановича: не витримавши катувань, той усе виказав, а тоді перерізав собі вени. Його врятували, але він тепер у божевільні.

Всі були насторожі. Знали: їх заарештують відразу ж, як тільки буде встановлено, що вони справді зв'язані з підпільною організацією комуністичної партії. Або ж зачекають до Першого травня й тоді заберуть їх без усяких доказів.

Було 30 квітня 1943 року. Вологого весняного вечора Едо чекав Івана на Братіславському вокзалі. Вони зустрілися під тьмяною лампою і гучно зареготали. Обидва юнаки відпустили вуса — в Івана вони були чорні, а в Едо пшеничні.

— Я впізнав тебе тільки по лисині,— пожартував Іван.

— А я тебе по носі,— відпаривував Едо.

— Це добре,— сказав Іван.— Тепер шпики нас нізащо не впізнають.

— За це я теж ручуся.

— З точки зору історичного розвитку? — підпустив шпильку Іван.

— З точки зору історичного розвитку справа ця стоїть трохи інакше,— відповів Едо.— І з точки зору сьогоденного дня теж! До сьогодні я жив іще в нашій комірці — поки що нам нічого не загрожувало, тільки після Першого травня... І знаєш, до мене раптом заявляється якийсь жилавий чоловік і каже, що він з Центрального управління державної безпеки, але не фашист. А потім довірчо повідомляє, що Першого травня нас повинні заарештувати.

— Це що, жарт? — засміявся Іван.— Чи, може, їм уже непереливки?

— Це правда,— відповів Едо.— Все точно збігається з тим, про що нас сповістила Магда. Першого травня...

— Не бійся, ми не станемо їх чекати,— Іван пригладив долонею чуб.— Товариш Белан нас уже жде... Знаєш, тоді, на галявині, Лена розповіла мені про партизанів там, у них, на Україні... Незабаром це буде і в нас... Підемо разом.— Він узяв у другу руку портфель, туго напханий і важкий.— А там хай пан Поляк ловить нас, скільки хоче.

— А Братіслава ж як?— вигукнув Едо.— Невже Братіславу ми скинемо з рахунку?

— На жаль! Але ми тут не самі. Партія має й досвідченіших людей, на слід яких не натрапили шпики. Розумієш?

— Прощай, Братіславо! — зітхнув Едо.

— Чому «прощай»? Увечері ти зможеш її як слід прикрасити, разом зі мною,— сказав Іван.— Завтра ж свято.

— У тебе щось є?

Іван погойдав туго набитим портфелем і, коли вони зупинилися біля невеликого скверу, на мить відкрив його. У портфелі були пензель, скляна банка з клеєм і пачка листівок.

— Це сюрприз для тебе,— сказав Іван, закривши портфель.— Сірники маєш?

— Ні, але в мене є ліхтарик.

— Тоді ходімо!

Вони зайшли в сквер, Іван вийняв із портфеля одну з листівок, й Едо посвітив на неї.

Зіниці його очей за скельцями окулярів розширилися, кругле обличчя розпливлося в усмішці. Він пошепки почав читати:

Відгомін залпу «Аврори»
прожене хмари за гори,
розбудить усі народи,
і над дунайські простори
зійде червона зоря свободи.

На листівці червоніла зірка, й під нею стояв заклик: «Хай живе Перше травня! Хай живе Радянський Союз! Смерть фашизму!»

Ліхтарик погас, і листівка повернулася назад у портфель.

Іван й Едо мовчки вийшли на асфальтовану доріжку. Едо був глибоко зворушений, коли прсчитав свій витвір дворічної давності.

— Бачиш, який ти поет? — усміхнувся Іван.

Едо махнув рукою:

— За все своє життя я написав тільки ці п'ять рядків.

— Велика, тривожна доба породжує героїв, поетів і взагалі людей нашого гатунку. Таких, як ми з тобою, як Яношік, як Майер,— усміхнувся Іван і за хвилину запитав: — Звідки почнемо клеїти?

— Звичайно ж, з історичного центру міста,— відповів Едо, обурений таким запитанням.— Від Дунаю!

— Гаразд, давай від Дунаю. Ти маєш рацію!

Друзі звернули на Франтішканську площу і якусь хвилину постояли перед старою ратушею. Серця їхні гучно калатали.

Вони знали, що листівки підбадьорять жителів міста, а може, в чомусь і порушать плани гітлерівських генералів. Недавно Івана повідомили: підпийлий підполковник вермахту сказав, що як тільки фронт покотиться на Захід, Братіслава стане фортецею.

— Коли ми вирушаємо на Схід? — запитав Едо.— Завтра?

— На жаль, іще сьогодні,— відповів Іван.— Нічним поїздом!

— Гаразд... Прикрасимо місто й зникнемо.

Едо й Іван не були б молодими, якби не бачили в кожному своєму кроці щось епохальне, щось таке, від чого навіть гори здригаються. Але щодо одного вони мали слухність — листівки зроблять свою справу.

Іван глянув на небо — воно було густо всіяне зорями. Згадалася Лена — він тоді їй сказав, що на небі побільшало на дві зірки. Це її очі...

Друзі дійшли до мосту, й Іванові раптом здалося, що одна з зірок, ота, якраз над Дунаєм, сяє ясніше, ніж інші.

— Почнемо? — запитав Едо, але Іван не відповідав.

Він дивився на небо, й завтрашній день бачився йому сонячним, теплим і прекрасним. Як веселий першотравневий похід.

Юнак і гадки не мав, скільки хмар, бур, завірюх, поведей і пожеж ще має пережити це місто. І який крутий і тернистий той шлях, що простягся перед ними.

*Зі словацької переклав
Дмитро АНДРУХІВ*

Ріта БУМІ-ПАПА

УКРАЇНА

Мов міст тремкий до вашої землі,
Еллади серце билось під ногами
Тевтонських полчищ.
Заковані в залізо людожери
Травневою черешнею об'їлись,
По грудях наших міст
І по могилах предків вони прийшли
І на ножі крітян хоробрих наразились.

Наче сарана,
Орда женців із чорними серпами
У древній край
Посунула до вас.
«Зжеремо хліб!
Здеремо ризи
України щедрої!» — вони ревіли.

В ланах пшениця саме достигала,
Струнки високі парубки,
Жінки вродливі з ніжними очима
Прийшли врожай збирати,
І в зеленій бурі жнив
Пісні лунали над степами.

Не відали, що люту смерть
Несуть чужинці в край ваш тихий,
Що візьмуться вогнем пожеж
Ліси і села, що не зёрно,
А долю вашу
Розвіє буйний вітер.

Над Руссю хижий меч навис,
Над краєм князя Владимира.
Улав Житомир. Побрели

Шляхами горя старі і діти.
Заревіли степи безмежні.
Пси голодні виють. І на сполох
Заклично б'ють вже дзвони візантійські.

Летять на конях юнаки,
Тараса Бульби це онуки.
Шаблі в руках блищать ясні,
Мов жар, у серці гнів палає,
І рідну землю, в пурпур вбрану,
Вони з риданням обнімають,
І рятують із бід.

Вогонь, вогонь, вогонь палає,
Домівки ваші спопелєє.
Та хоч дощами сльози ллються —
Сльозми пожежі не згасить!

У тисячах багряних мантий
Менада танок вогняний
Веде там і язик червоний
Показує глумливо із вікна,
І в бубни б'є безжально й безборонно.

Струнки тополі, де наш шлях до волі?
Нехай сліди нам попіл занесе,
Орді новій дорогу перекриє!

У чорний дим країна одяглась,
Міста веселі й села хліборобські.
Галопом смерть із заходу летить,
Та сонце зводиться на Сході.
Його проміння морок розжене —
Це добре знають люди, що їх ніч
Тепер вкриває, люта і жорстока.

Бредуть отари, люди йдуть сумні,
Без хліба, даху і могил батьківських,
Гіркий цей шлях селянських босих ніг
Пекучою землею України,
Марш в невідоме берегом Дніпра,
Що слухає здивовано й суворо
І плач дітей, і гіркоту прокльонів.

Жалобним димом ладану поля
Й міста укрились зранені України.
В розривах бомб колосся золоте,
В річках отрута — щоб ушився ворог,
Щоб не знайшов спочинку він ніде —
Ні в затінку дерев, ні на порозі хати.
Своїм синам Вітчизна шле наказ:
Загарбнику лиш попіл залишайте!

*О Києве, ковчег візантійського тисячоліття,
О місто слави, скарбів і спогадів,
Відблиск твоїх вогнів, що у відчаї рвуться до неба,
Я побачила на гітлерівському екрані в Афінах
І, ридючи в темряві, благала від них тепла,
Щоб не замерзнути навіки у цій пільмі,
Щоб зберегти хоч жменьку пекучого жару
своєї поезії*

Серед холоду, мороку і непевності!

Ти борешся й горниш, і про героїв —
Твоїх снів — безмовно гомонять
Зруйновані мости, підірвані заводи,
І кістяки палаців золотих,
Ці свідки мирних днів,
натхнених і щасливих,
І храмів стародавніх куполи,
Що горе міста тужно споглядають.

Оселі мертві місяць осява,
Скорботна пісня, горда і велична,
До бою кличе з ворогом лихим —
То на шляхах українських
голос предків лине,
Співців натхнених і пророків вічних.
«Стій, вороже! Тебе загибель жде!» —
Суремний звук пожежі розтинає,
То мідночоло постать підвелась,
І громовладно Ленін промовляє!

Липень 1941 р.

*З грецької переклав
Юрій МИКИТЕНКО*

ПАСІОНАРІЯ ЕЛЛАДИ

Поетеса Ріта Бумі-Папа належить до найпалкіших і найщиріших зарубіжних друзів Радянського Союзу. Її постать з'явилась у грецькій літературі наприкінці 20-х років, коли країна вступала в період глибокої економічної та соціально-політичної кризи. Продовжуючи прогресивні традиції таких велетнів ново-грецької літератури, як Арістотеліс Валаорітіс, Діонісій Соломос, Костіс Паламас, Костас Варналіс, Ріта Бумі-Папа внесла у грецьку поезію свою мажорну ноту. Вже після першої її збірки «Пісні кохання» (1930) критика відзначила прихід у літературний світ сильної поетичної індивідуальності. Недаремно вже тоді Ріту Бумі називали «ноюю Сапфо Еллади», а згодом (не без аналогії з полум'яною Долорес Ібаррурі) — «пасіонарією грецької поезії».

В роки другої світової війни поетеса словом-зброєю кувала перемогу, національно-визвольної армії Греції (ЕЛАС)

над фашистськими загарбниками. У цей грізний час вона активно друкувалася в нелегальній пресі; її збірки «Підпільний вогник» та «Афіни», що обіймали поезії 1940—1945 рр., були відзначені першою премією руху Опору. Саме в книжці «Підпільний вогник» був уміщений вірш «Україна», який у творчості поетеси став одним із символів інтернаціоналізму й святої ненависті грецького і радянського народів до фашизму.

З наступних книжок особливо вирізняються збірки «Не існує іншої слави», в якій глибокий ліризм поєднується з пафосом боротьби в роки громадянської війни (1946—1949); «Дванадцять пісень про свободу», куди увійшли твори періоду фашистської диктатури «чорних полковників» (1967—1974); і «Тисяча замордованих дівчат». Остання книжка набула величезної популярності завдяки вражаючому реалізму та створеному в ній образіві мужньої жінки-гречанки.

Навесні 1941 р. Афіни були окуповані німецько-фашистськими загарбниками. У липні того ж року Ріта Бумі-Папа побачила в кінотеатрі хроніку, де фашисти демонстрували свої «подвиги» — бомбардування Києва. Місто її мрій було охоплене полум'ям пожеж, воно героїчно боролось з ворожою армadoю. Тоді ж вражена страшними картинами поетеса написала натхненний вірш «Україна» — один з перших творів іноземної літератури, викликаних злочинним нападом гітлерівців на Радянський Союз, творів, перейнятих духом братерської солідарності з нашим народом, вірою в його перемогу.

Інтерес і любов до радянської землі, зокрема до України, з'явилися у поетеси, з одного боку, як вияв її громадсько-політичних поглядів, сформованих під впливом соціалістичної й комуністичної літератури, а з іншого, — під враженням науково-історичних джерел. Як і ряд інших прогресивних грецьких письменників, Ріта Бумі-Папа помітила такі риси в історії України, які збудили в ній глибоку приязнь до нашого краю. Це і широкі культурні взаємини Київської Русі з Візантією, і боротьба українського народу з турецькими загарбниками у XVI—XVII ст., що асоціювалася в свідомості поетеси з одвічною визвольною боротьбою греків проти Оттоманської імперії, і допомога визвольним прагненням Греції, що йшла з Росії та України в XVIII — на початку XIX ст. Характерно, що у вірші «Україна», присвяченому подіям другої світової війни, зловісна картина фашистської навали на Радянський Союз виразно накладається якраз на цей історичний фон. Таке ж прагнення поєднати зображення життя сучасного Києва з історією властиве й іншим грецьким письменникам, які зверталися до образу Києва в радянський період (Нікос Казандзакіс, Темос Корнарос).

Водночас відзначимо, що саме написаний у 1941 р. вірш Ріти Бумі-Папа «Україна» можна вважати початком новітнього етапу в розвитку грецько-українських літературних зв'язків, ідейною основою якого стала боротьба народів з фашизмом під прапором революційного сновлення світу, за мир, демократію і соціалізм.

Образ вогню, полум'я, пожежі, яка все знищує на своєму шляху і водночас є виявом найвищого напруження, кульмінації в збройній боротьбі з ворогом, — у поезії «Україна» символічний. Цілком імовірно, що для поетеси-патріотки він логічно впливав із бойового гасла народних повстанців періоду національно-визвольної революції в Греції 1821 року; тоді їхній ватажок Тодорос Колокотроніс кинув заклик «Вогонь і сокира!», який запалював греків і в наступні часи, і, напевне, жив у пам'яті в роки боротьби з фашизмом.

Почуття глибокої любові до радянської землі незмінно живуть у творчості Ріти Бумі-Папа. Доказом зацікавленості грецької поетеси Україною та її літературою може служити зокрема робота

над перекладом поезій Кобзаря. Вона блискуче переклала грецькою мовою ряд віршів для «Творів» Т. Шевченка, що вийшли 1964 р. в Афінах. Для цього ж видання поему «Сон» переклав її чоловік — відомий грецький письменник Нікос Папас.

Взимку 1974 р. здійснилася давня мрія Ріти Бумі-Папа — вона побувала в Радянському Союзі, в Києві. Як і багато інших письменників світу, вона зустріла тут гостинність, любов і розуміння, побачила, з якою шаною ставляться радянські люди до її батьківщини.

Через деякий час після її повернення до Греції на адресу Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами надійшов лист від поетеси. Висловлені в ньому щирі й глибокі почуття симпатії до Радянського Союзу, її сердечні новорічні побажання звучать і сьогодні, напередодні 1983 року, надзвичайно злободенно, тому наведемо повністю текст листа:

«Дорогі мої друзі з незабутньої України!

Як мого дводенне перебування у незабутньому Києві в грудні 1974 року і враження, що я винесла звідти, коли вперше здійснювала найбільшу мрію мого життя — подорож до СРСР, так і Ваш бюлетень «По Радянській Україні», який я систематично одержую і завжди читаю з цікавістю й задоволенням, — незмінно живлять і поновлюють ту любов і високу шану, що їх історія навчила мене відчувати до України; цих щирих почуттів я зазнаю при кожній відповідній нагоді і особливо читаючи переклади на рідну мову літературних творів синів і дочок української землі, котрі своїми здобутками в минулому і нині стільки зробили для будівництва всієї радянської культури.

З нагоди Нового року я бажаю Вам, щоб Новий, 1979 рік був багатий на досягнення й успіхи, був творчим і мирним, і щоб завжди були повнокровними сили, які борються за мир, за зближення, співіснування і дружбу всіх народів матері-землі.

Нехай у Новому році, який сьогодні починається, зникнуть назавжди насильство, злочини, корупція, егоїзм, жорстокість, прагнення до наживи, жадібність, байдужість, які все ширше розповсюджуються у нашому світі!

Хай Новий рік буде спокійнішим, розумнішим і людянішим!

З усіма моїми надіями і моєю любов'ю

Ріта Бумі-Папа,
Афіни, 1 січня 1979 р.»

Нині, активно продовжуючи свою творчу роботу, готуючи третомне видання поезій, Ріта Бумі-Папа лишається вірною своєму непохитному кредо письменниці-комуністки і щирого друга Радянської країни.

Юрій МИКИТЕНКО

Цією статтею, яка виходить у місяць славного 60-річчя утворення СРСР, «Все-світ» розпочинає публікацію матеріалів, присвячених інтернаціональним зв'язкам літератур народів Радянського Союзу.

ОБРІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА

(Взаємозв'язки естонської радянської літератури з зарубіжними літературами)

Одним з найпереконливіших свідчень небувалого розквіту естонської культури за соціалізму є розширення її міжнародних взаємозв'язків. Особливо це відчутно на прикладі художньої літератури. Як ніколи розширилася географія і кількість творів, що перекладаються естонською мовою.

Водночас вихід естонської літератури на міжнародну арену став реальністю, по суті, лише в радянську епоху. Література і літературно-художнє життя невеликого за чисельністю народу, який займав периферійне місце на карті буржуазної Європи, нині розвивається в контексті багатонаціональної співдружності радянських народів, ставши невід'ємною часткою сучасного світового літературного процесу.

Відомий кубинський літературознавець і перекладач, редактор журналу «Критері» Дезідеріо Наварро, який недавно відвідав Радянську Естонию, писав у республіканській газеті «Сіріп я вазар»: «На мене справила глибоке враження тутешня активна перекладацька діяльність, велика кількість перекладних творів і доступність естонському читачеві багатьох визначних зарубіжних авторів. Як на таке нечисленне населення, вражає багатство назв, а ще більше — географічне і лінгвістичне охоплення перекладної літератури, особливо ж — надзвичайно високі тиражі в порівнянні із значно більшими країнами». Справді, нині в Естонії художня література перекладається, з 78 мов народів Радянського Союзу й зарубіжних країн, естонці мають можливість читати рідною мовою твори понад сорока національних літератур зарубіжного світу. Переклад здійснюється переважно з мови оригіналу. Щороку близько сімдесяти перекладених книжок виходять естонською вперше. Найбільше творів художньої літератури перекладається з російської мови, з літератур зарубіжних країн найпопулярніші німецька, англійська та французька.

Мистецтво художнього перекладу в Естонії має давню історію. Хоча Естонія тривалий час — аж до 80—90-х років минулого століття — входила в зону переважного впливу німецької культури і мови, в процесі утвердження національної самосвідомості естонців, розвитку їхньої самобутньої культури й мови істотну роль з давніх-давен відігравав також і переклад з літератур інших народів. Це не тільки розширювало пізнавальні й естетичні обрії естонського читача, але й сприяло збагаченню виражальних можливостей рідної мови, збільшувало ідейно-художній арсенал самої естонської літератури. Якщо в епоху національного пробудження естонців (середина і друга половина XIX століття) ще переважають адаптації та вільні переспіви іншомовних творів, то з початку XX століття переклад дедалі більше набуває рис мистецтва. Істотно розширюється діапазон перекладної літератури, охоплюючи слов'янські, фінську, скандинавські, французьку, латинську та багато інших літератур. Свій внесок у становлення естонської школи художнього перекладу зробили такі майстри слова XX століття, як Ф. Туглас і Г. Суйтс, А. Х. Таммсааре і Й. Семпер, А. Анніст і А. Санг та багато інших. Хоч у буржуазній Естонії ознайомлення естонського читача з шедеврами світової літератури тривало (серії «Світова література», «Нобелівські лауреати», «Романи північних країн» і т. п.), справу цю неабияк гальмувала однобічна орієнтація офіційної пропаганди на західну культуру, комерційний підхід до книговидання, який спричинився до переважання бульварної белетристики, а отже, і до знецінення праці перекладача художньої літератури. Розвиток національної школи перекладацького мистецтва залежав від ентузіазму окремих видатних майстрів цієї справи.

Після встановлення Радянської влади в республіці і в повоєнний час помітно зростає інтерес до російської та інших

братніх літератур народів СРСР. Цей процес поглиблюється і в наступні десятиріччя. Водночас ставляться і нові вимоги до перекладів із зарубіжної літератури, покликаних тепер знайомити естонського читача перш за все з прогресивною і гуманістичною спадщиною світового письменства, з революційним і соціалістичним мистецтвом художнього слова за рубежем, з літературами соціалістичних країн Європи й Азії, з творчістю зарубіжних майстрів соціалістичного реалізму.

Паралельно з розвитком багатонаціональної радянської літератури більше активізуються і взаємозв'язки її національних літератур, зокрема й естонської, з літературами зарубіжних країн, зі світовим літературним досвідом в цілому. Помітно зростає обсяг перекладеної естонською мовою зарубіжної літератури. Виходять багатотомні серії перекладної літератури — «Великі майстри слова», «Роман ХХ століття», «Поезія ХХ століття», «Скарбниця», серія книжок про подорожі. Вперше в Радянській Естонії здійснюється видання зібрань творів зарубіжних класиків — семитомне Шекспіра, шістьнадцятитомне Бальзака, романів А. Франса (вийшло 5 книжок). Видається бібліофільська серія «Класичні історії». З 1957 р. виходить «Бібліотека «Лоомінга» — щотижнева передплата серія, яка регулярно публікує нові переклади з мов народів СРСР і зарубіжних країн. За двадцять п'ять років вийшло 1220 номерів цієї доступної і популярної «Бібліотеки» — перекладів з 54 мов (77 літератур), над якими працювало близько двохсот перекладачів. Подібне видання — унікальне в масштабі нашої країни і, оскільки в Естонії немає спеціалізованих журналів, важко переоцінити роль «Бібліотеки «Лоомінга» в оперативному ознайомленні естонської читацької аудиторії з найкращим і найновішим з того, що виходить мовами інших народів.

Характерними особливостями «перекладацької стратегії» в Радянській Естонії стали розширення мовно-перекладацької географії, укорінення принципу перекладу безпосередньо з мови оригіналу і, нарешті, впровадження естетичного підходу до перекладу, що розцінюється нині як мистецтво художнього слова, вимоги до якого не менші, ніж до оригінальної літературної творчості. Сформувалися кваліфіковані кадри перекладачів, з-поміж яких слід відзначити таких майстрів, як Аугуст Анніст (перекладав з фінської і давньогрецької), Йоганнес Семпер (з французької й італійської), Аугуст Санг (з німецької), Айта Курфелд (з англійської і романських мов), Генрік Сепамма (з усіх скандинавських мов), Айн Каалеп (з багатьох мов світу), Георг Мері (з англійської), Гаральд Раяметс (з англійської), Лео Метсар (зі словацької та чеської), Арнольд Равель (зі шведської)¹. Творчість двох

останніх відзначена, відповідно, пам'ятною медаллю ім. Л. Під'яворинської (в Словацькій) і спеціальною літературною премією (в Швеції).

Поряд з маститими перекладачами старшого і середнього покоління активно працюють і такі талановиті представники молодшого покоління, які перекладачка з тюркських мов Лі Сеппел, перекладачі з іспанської Юрі Тальвет і Тійу Пидер, знавці східних мов Х. Удам (перська, таджицька, хінді та урду), Ю. Удам і А. Сісаск (японська), О. Парте (в'єтнамська), Л. Мьяль (індо-іранські і дравідські мови) та ін.

Красномовним свідченням зрілості тої чи іншої національної культури є, безумовно, те, як широко представлені в ній класичні епоси народів світу. Естонський читач одержав у 60-х роках майстерні переклади античного епосу («Іліади» й «Одіссеї»), зроблені А. Анністом, який вдало відтворив класичні розміри гомерівського вірша естонським гекзаметром. В 70-ті роки сюди додалися чудові переклади ісландської «Старшої Едди» і німецької «Пісні про Нібелунгів», здійснені Рейном Сеппом, який бережно зберіг віршовану систему, строфіку і ритмічну структуру оригіналу. Лі Сеппел і Андрес Ехін працюють над перекладами казок Шехеразادی — «Тисячі й однієї ночі», вводячи тим самим в орбіту естонської культури епічні багатства народів Сходу (класичні поеми А. Навой «Фархад і Ширін» та «Стіна Іскандера» вже вийшли в їхньому перекладі); в перекладі Б. Кабура естонською мовою з'явився також вірменський епос «Давид Сасунський».

Багато скарбів античного, середньовічного й ренесансного письменства стали здобутком естонського читача завдяки виданням в останні десятиріччя антологій літератур цих епох. Літературу Відродження репрезентує, зокрема, і «Декамерон» Дж. Боккаччо у високохудожньому перекладі Й. Семпера (1957), і особливо — семитомне зібрання творів Шекспіра (1959—1975), упорядником, коментатором і перекладачем багатьох текстів якого є один з найвизначніших радянських шекспірознавців Георг Мері.

Бібліотека естонського читача істотно поповнилася багатьма цінними надбаннями із західноєвропейської літератури класицизму, просвітництва, романтизму і критичного реалізму ХІХ століття, перелік яких зайняв би занадто багато місця. Зазначимо лише одне — західноєвропейська класика поповнилася у повоєнний період не тільки багатьма новими виданнями, але й знову відредагованими перевиданнями старих перекладів, які в сукупності створюють досить повну й показову картину європейського літературного розвитку.

Повноводним потоком входить у духовне життя Радянської Естонії зарубіжна література ХХ століття, що в цілому є явищем закономірним і глибоко симптоматичним. Адже літературні багатства нашої епохи прилучають читацьку аудиторію до складних і багатогранних процесів сучасного ідейно-художнього роз-

¹ Деякі з цих перекладачів багато перекладають і з мов народів СРСР, зокрема — з тут поймаються — А. Каалеп і Г. Раяметс плідно працюють, перекладаючи з української мови.

вितку людства, до проблем сучасної ідеологічної боротьби.

Не варто при цьому забувати і ту суттєву обставину, що Естонія волею свого географічного положення, традицій культурного розвитку, взаємообміну, опинилася на передньому краї зіткнення із зарубіжним європейським світом, а нині, в умовах загостреної боротьби двох ідеологій, і на передньому краї цієї боротьби. Не меншою мірою це актуально і для самої естонської радянської літератури.

В зв'язку з цим слід відзначити насамперед істотне розширення естетичного діапазону сучасної зарубіжної літератури, що перекладається естонською мовою. За повоєнний час значно поглиблено ознайомлення читачів республіки з літературою критичного реалізму ХХ століття. Широко представлені нові тенденції в розвитку реалізму ХХ століття — посилення філософського начала, сполучення реалістичного письма з певними елементами художньої умовності, гіперболою, гротеском і т. п., міфологічні тенденції в сучасному реалізмі, асоціативна поезія, нові явища в сучасній драмі тощо. Читацька аудиторія нашої республіки мала можливість скласти критичну думку і про явища сучасного модернізму.

Особливо важливе місце в загальній картині рецепції зарубіжного письменства в Радянській Естонії належить літературі соціалістичного реалізму. Неухильно зростає питома вага перекладної літератури країн соціалістичної співдружності. В минулій п'ятиріччі вона складала майже третину загальної кількості перекладених творів. Найбільше у нас виходить перекладів з літератури НДР, Чехословаччини, слідом ідуть угорська, польська та болгарська літератури; скромніше представлені письменники Румунії, Югославії, азіатських соціалістичних країн і Куби. Пояснюється це браком перекладачів, та й, мабуть, недостатньою орієнтованістю видавців.

Так чи так, знайомство естонського читача з літературою соціалістичних країн виявляє неухильну тенденцію до зростання.

• • •

Інший аспект літературних взаємов'язків — це вихід естонської літератури на міжнародну арену, незаперечний доказ розквіту естонської культури в умовах соціалізму. Історично склалося так, що з часу її формування (середина ХІХ століття) і аж до 1940 року про естонську літературу мало знали за межами краю. Те, що протягом останнього часу твори естонських письменників вийшли в перекладі на 26 іноземних мов, — переконливо свідчить про досягнення лєнінської національної політики, яка сприяла як розквіту самої естонської культури, так і виходу її на широку всесоюзну й міжнародну арену. Важливу роль тут відіграє й те, що естонська література виступає тепер на світовій арені як повноправний член багато-

національної співдружності радянських літератур. Пробудженню інтересу до неї великою мірою сприяв також переклад за допомогою російської мови. Чимало робиться для популяризації її досягнень не тільки в країнах соціалізму, — особливо в НДР, ЧССР, УНР, НРБ, ПНР, — але і в Фінляндії, близькій до Естонії у мовно-етнічному відношенні; заслуговують визнання також зусилля поки що небагатьох її популяризаторів у країнах капіталістичного світу і світу, що розвивається.

Широко пропагують досягнення естонської радянської літератури за межами нашої країни журнал «Советская литература», що виходить іноземними мовами, книговидавнича група таллінського видавництва «Періодика», яка з 1973 року видає твори естонських авторів у перекладах іншими мовами, московське видавництво «Прогресс».

Найвідомішим естонським радянським письменником за межами нашої країни є Юхан Смуул, «Льодова книга» якого вийшла тринадцятьма іноземними мовами. Цінність цієї книжки чеський критик С. Махонін вбачає в тому, що завдяки їй «читачі відкривають для себе поезію життя, духовний світ людей, вихованих радянським суспільством»; В. Леман з НДР характеризує дорожній щоденник Ю. Смуула як поєднання найінтимніших роздумів письменника з загальноозначущим змістом, вбачаючи в цьому не протиріччя, а особливість, властиву письменникам соціалістичного реалізму, шведський критик Б. Вагнер слухає зауважє: «...Книжка змальовує не тільки Антарктику. В ній немало тонких і мудрих роздумів — про мистецтво поезії, про місце і завдання поета»; угорський письменник Я. Фюльоп відзначає художнє новаторство Смуула, який сміливо відкидає стереотипну форму опису подорожі.

Можна без перебільшення сказати, що жоден з естонських радянських письменників не був удостоєний такого детального і різнобічного поцінування зарубіжною критикою, як Смуул, а його «Льодова книга» вийшла далеко за межі традиційної сфери поширення естонської літератури, сягнувши Куби, Монголії, Японії.

В перше повоєнне десятиріччя вихід естонської радянської літератури на міжнародну арену був пов'язаний переважно з творами двох письменників — Ганса Леберехта (повість «Світло в Корді») і Аугуста Якобсона (п'єси «Життя в цитаделі», «Війна без лінії фронту» та ін.). Перекладалися вони переважно в європейських країнах народної демократії. Визначальним фактором при цьому була їхня актуальність (післявоєнна класова боротьба, перехід селянства на шлях колективного господарства) для народів країн, що стали на шлях побудови соціалізму.

В наступні десятиріччя поруч з творчістю Ю. Смуула в поле зору зарубіжної громадськості потрапляють також інші помітні явища сучасної естонської літератури, творчість її видатних пред-

ставників. Тут варто назвати насамперед історико-революційний роман «Берег вітрів» А. Хінта. «Твором широкого дихання», «епопеєю і визначним художнім твором» називає його румунський критик В. Руссо, фінський поет Ерккі Вал підкреслює, що «Берег вітрів» «розвиває найкращі традиції естонської літератури».

На ряд іноземних мов перекладені також романи «Червоні гвоздики» Й. Семпера, «Палаці Вассарів» Г. Леберехта, «В розпалі літа», «Краплі дощу», «Пригода з Андресом Лапетусом» П. Куусберга, роман «Примавера» й оповідання Ліллі Промет. Не раз перекладалися іноземними мовами «Маленькі романи» Е. Ветемаа, історичні повісті Я. Кросса (із збірника «На очах Кліо»), повість «Борг» і роман «Осінній бал» М. Унта, романи «Танець навкруг парового котла» і «Інгер» М. Траата, романи «Глухі бубонці» і «Час рівнодення» Е. Беекман, збірники новел А. Валтона, книги дорожніх нарисів Л. Мері.

Сучасна естонська проза привертає увагу зарубіжної критики, як загальнозначущістю свого змісту, так і новаторством художніх пошуків. Часом вона стає також предметом гострої ідеологічної боротьби.

Сьогодні реакційна емігрантська преса й «радянологічна» критика на Заході вже не можуть ігнорувати сам факт існування естонської радянської літератури, її очевидних здобутків, — а тому з'являються витримані нібито в дусі наукової об'єктивності, навіть «доброчливістю», рецензії на нові твори естонських радянських авторів, яких намагаються... відлучити від методу соціалістичного реалізму, навіть протипоставити йому. Наприклад, один такий критик глибокодумно заявляє: «Якщо стиль Унта можна назвати стереометричним реалізмом, то стиль Ветемаа — магічний реалізм». Він застосовує найфантастичніші терміни, аби тільки замовчати правду, яка полягає в тому, що обидва ці письменники додержуються принципів реалізму соціалістичного.

Переконливим контраргументом таким «інтерпретаціям» естонської радянської літератури служить доброзичливий інтерес до неї в країнах соціалізму, в прогресивній пресі країн Заходу. Протягом останнього часу зросло і зміцніло кадри закордонних фахівців, що перекладають естонську літературу безпосередньо з мови оригіналу. Це В. Мацура в ЧССР, Г. Вилчев, Л. Величкова і Д. Янева в Болгарії, Г. Фехерварі, Г. Берецькі та ін. в Угорщині, А. Бер, З. Берзінг та ін.

в НДР, Ю. Салоканнель, Е. Лілле та ін. у Фінляндії. Активізації перекладів і популяризації естонської літератури в зарубіжному світі сприяють семінари-наради перекладачів естонської літератури на іноземні мови, що проводяться з 1978 року в Таллінні.

Слід згадати тут і ті переклади, що здійснюються безпосередньо в нашій республіці і публікуються книговидавничою групою таллінського видавництва «Періодика» для зарубіжного читача; особливим попитом на міжнародному книжковому ринку користуються видані нею книжки естонських дитячих письменників в перекладах на європейські мови (твори Е. Рауда, К. Кангура, Х. Велі, Е. Нійт та ін.).

Відзначимо й такі своєрідні форми творчих взаємозв'язків і взаємовпливів, як, наприклад, посередництво деяких естонських перекладів з інших літератур народів СРСР у Фінляндії; масові конкурси на кращі переклади творів естонської поезії у Фінляндії (завдяки їм уже вийшов збірник віршів М. Ундер і готується до друку збірник поезії Д. Вааранді). Такими, часом досить своєрідними, шляхами відбувається ознайомлення зарубіжного читача з естонською літературою. Зростання ж інтересу до неї з боку зарубіжної громадськості є, безсумнівно, свідченням і відображенням її ідейно-художніх досягнень при соціалізмі.

Так, на думку Г. Вилчева, болгарським читачам особливо імпонують в сучасній естонській літературі «її етико-філософські й морально-публіцистичні роздуми», спільність суспільно-громадських ідеалів, а не тільки «північна екзотика», як вважалося раніше. Угорський критик А. Генц назвав її «літературою високого рівня... свідомою свого місця і яка ніколи не забуває, що вона служить народові». Подібні висловлювання говорять самі за себе.

Звичайно, багато чого належить ще зробити для розширення географічних горизонтів естонської літератури, для систематичнішого ознайомлення з її класикою, малою прозою, поезією і драматургією. Але вже сьогодні можна сказати, що зроблено чимало: естонська література вийшла на міжнародну літературну арену, зміцніла, розширила й інтенсифікувала свої інтернаціональні взаємозв'язки, стала повноправним членом соціалістичної співдружності літератур.

Нафтолій БАССЕЛЬ

Таллін

НЕСПРОМОЖНІСТЬ ФАЛЬСИФІКАТОРІВ

Реакційне західне літературознавство є, по суті, складовою частиною розгалуженого пропагандистського апарату, що планує і здійснює ідеологічні диверсії проти Радянського Союзу та інших соціалістичних країн. В ієрархії стратегів психологічної війни так звані радянологи у галузі літератури мають найвищі чини. Це і їх, зокрема, мав на увазі Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР Л. І. Брежнєв у своїй доповіді на XXVI з'їзді КПРС, кажучи, що Захід «пускає в хід цілу систему засобів, розрахованих на підлив соціалістичного світу, його розмивання.

Імперіалісти і їх пособники систематично проводять ворожі кампанії проти соціалістичних країн. Вони чорнять і перекручують усе, що відбувається в цих країнах. Для них найголовніше — відвернути людей від соціалізму.

Події останнього часу ще і ще раз підтверджують: наші класові противники вчаться на своїх поразках. Вони діють проти країн соціалізму все більш витончено і підступно¹.

Зростаюча могутність табору соціалізму, його міцніюча єдність, розквіт багаторациональної радянської культури за 60 років існування Країни Рад змушують таких «літераторів» постійно шукати нових засобів в ідеологічній боротьбі.

В цій статті ми простежимо «еволюцію» західної радянології за останні двадцять років, звичайно, не претендуючи на вичерпне освітлення цього питання, й зупинимось на основних — «старих» та «нових» — тенденціях у реакційному буржуазному літературознавстві, критиці та журналістиці.

Як правило, переклади тих нечисленних книжок радянських письменників, що їх видають в капіталістичних країнах, бувають такими суб'єктивними, що в них важко впізнати оригінальний твір, особливо поетичний. Нерідко інтерпретаторами радянської поезії виступають особи, що не знають або погано знають мову, з якої перекладали. Такі «фахівці», поєднуючи незнання матеріалу з чорною ненавистю до всього радянського, трактують твори наших письменників як їм заманеться. Інколи вони буквально вимагають, щоб у Радянському Союзі утворився якийсь табір «внутрішнього дисидентства». Розуміючи, проте, марність цих бажань, вони починають видавати бажане за дійсне — зараховують до цього міфічного табору кого заманеться. Вони проголошували «інакомислячими» Твардовського і Багрицького, Окуджаву і Воз-

несенського, Ахмадуліну і Євтушенка... А діставши рішучу відсіч з боку тих, кого щойно проголошували «дисидентами», радянологи починають поливати їх брудом.

Завжди впадає в око тенденційність, з якою радянологи добирають поетів для «аналізу». Так, в одній із своїх праць 1980 р. Гелен Мучник безапеляційно виключає із списку «найвидатніших радянських поетів XX століття» Блока, Єсеніна і Маяковського.

А от автор енциклопедії «Хто є хто в літературі XX століття» (1970) Мартін Сеймур-Сміт твердить, ніби Блок прийняв Велику Жовтневу соціалістичну революцію і створив свою безсмертну поему «Дванадцять» тільки через своє «деструктивне бачення»; що ж до Маяковського, то він був «у душі релігійним... модерністом», хоча і пов'язаним «з традицією міцніше, ніж багато його сучасників». З якою традицією? В чому виявлялася «релігійність» Маяковського? Про це не сказано ані слова. Творчість Пастернака, далі, пов'язується з символізмом, футуризмом та кубізмом. Так може писати тільки людина, яка зовсім не знає, в чому полягає різниця між вищезгаданими напрямками в мистецтві.

Багато абсурдних тверджень можна знайти і в англійському енциклопедичному виданні «Література двадцятого століття» (1969). Автори її твердять, наприклад, що післяреволюційний Блок «втратив ілюзії». Доказ? Будь ласка: він у тому, що замість Прекрасної дами в його поезіях з'являється «невідома повія». А от у Твардовського «довга поема «Країна Муравія» написана про «міфічну країну, де люди вільні від системи колгоспів». До цього абсурдного твердження вже не додається ніяких доказів — видно, автори забракло фантазії.

Безвідповідальні заяви містить і надрукована в «Сетердей ревію» стаття «Місто шести тисяч поетів» Сьюзен Мессі. Якщо вірити авторові, наприкінці 30-х — на початку 40-х років у радянській поезії були лише дві лінії — «селянська» і «воєнна». Цікаво було б дізнатися, до якої з них Сьюзен Мессі зараховує Тичину, Заболоцького, Леонідзе, Кедріна, Пастернака, Ісаакяна, Мартинова, Рильського, Ахматову, Ушакова, Союру, Табідзе, Гуляма? До якої «лінії» — «селянської» чи «воєнної» — належать твори Твардовського? Не вміщуються в рамки, запропоновані Мессі, ні російські, ані поети братніх радянських республік.

Сьюзен Мессі, як і багато інших радянологів, намагається спалювати ме-

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. — Київ: Політвидав України, 1981, с. 10.

тод соціалістичного реалізму, називаючи його «догмою», а не «відкритою системою», відмовляючи йому в багатстві напрямків та в розмаїтті форм.

Міф про «догматизм» соціалістичного реалізму віддавна мусирується на Заході. Найпереконливіше спростовується цей міф невинним розквітом самої радянської літератури, але ідеологічні диверсанти й досі співають своє: незаперечні здобутки радянського письменства вони оголошують «ною хвилею», «внутрішньою опозицією», що повстає проти «партійного диктату». Вони, звісно, замовчують той факт, що метод соціалістичного реалізму передбачає беззастанні пошуки нових засобів і форм для відтворення художньої картини світу.

Надзвичайно рідко буржуазні літературознавці, говорячи про того чи іншого радянського письменника, звертаються до власне художнього аналізу його творів.

Симптоматичним є зауваження англійського поета і перекладача Едвіна Моргана в «Таймс літерарі сапмент» (1974, № 3788) про те, як аналізує буржуазна реакційна критика творчість таких самобутніх і несхожих радянських поетів, як Євтушенко і Вознесенський. Морган вважає присвячені їм критичні праці незадовільними і, зокрема, пише: «Євтушенко і Вознесенський стали... надто добре відомими, але газети розглядають їх як два однаковіснікі ртутні стовпчики в барометрах радянологів, і тому часто-густо буває важко роздивитися, що ж вони собою являють як поети». Морган точно і дошкульно викрив примітивні писання радянологів, яких мало або й зовсім не цікавить поезія, бо вони виступають не як критики літератури, а як рупори буржуазної пропаганди, перекручуючи й викривляючи і вірші, і погляди радянських поетів.

Загальна ж тенденція реакційної радянології роками виявлялась у цілковитому запереченні художньої цінності радянської літератури. Глеб Струве, Джеймс Біллінгтон, Едвард Браун, Уолтер Вікері, Джордж Джіббан, Моріс Фрідберг, П'єр Форґ, Авраам Ярмолинський та інші повторюють із року в рік, ніби цитуючи один одного, що в радянській літературі немає характерів, немає лірики, немає романтики, драматизму, життя, іронії,— одне слово, нема нічого, крім «мертвої доктрини соціалістичного реалізму». Коли це так, то навіщо писати так багато про те, що не заслуговує на увагу, навіщо присвячувати томи на сотні сторінок історії літератури, «якої не існує»? До цього ще слід додати, що західні видавці зовсім ігнорують національну літературу СРСР, зокрема українська радянська література майже зовсім невідома західному читачеві.

Втім, останнім часом радянологи, розуміючи, що пропагандистський ефект від оголювального заперечення мізерний, намагаються довести, що коли художня література у нас і є, то створюється вона, мовляв, усупереч існуючому ладу, всупереч партійності, комуністичній ідеології й принципам соціалістичного реалізму.

Дослідження, що пропагують цю фальшиву тезу, також не містять навіть спроб об'єктивного аналізу радянської літератури. І тут особливо очевидною стає така суперечність: без кінця звинувачуючи радянських письменників і літературознавців у політичній тенденційності, західні критики в своїх трактатах самі нехтують естетичними критеріями. Навіть коли йдеться про твори, художня цінність яких нібито визнається, ідейно-естетичний аналіз скрізь підмінюється лобовими політичними оцінками.

Втім, у таких «літературознавців» все йде в хід — аж до злісних пліток про особисте життя письменника.

Могутня постать Маяковського не дає спокою радянологам передусім тому, що жоден з них не може заперечити величезного таланту співця революції та нового життя. А тому вони заходять з іншого боку: твердять про «жахливі» помилки видатного поета (мається на увазі його шлях до революції), висувають безліч застережень стосовно таланту Маяковського. Так, у статті «Справа більшовизму» (1979) Кларенс Браун пише: «Він експлуатував свої найкращі якості геніального поета... Справжній митець з неповторним хистом до метричних і мовних винаходів, які зовсім не піддаються перекладові, Маяковський був також сентиментальним, позбавленим смаку вульгарним типом». Браунові невтямки, що неодмінною властивістю будь-якого справжнього поета, а «геніального» й поготів, має бути гарний смак. Що ж до звинувачень у «вульгарності» й «експлуатації своїх найкращих якостей», то писати так може лише «дослідник», для якого першоджерелом була не творчість поета, а ненависть до неї.

Ще далі від Кларенса Брауна йдуть Енн та Семюел Чартерси — автори книжки «Я люблю. Розповідь про Володимира Маяковського та Лілі Брік». Ця книжка, написана в душі дешевої сенсаційності, рясніє умисними грубими перекрученнями фактів з життя і творчості Маяковського. Між іншим, сам Кларенс Браун писав про названий опус своїх конкурентів у сфері радянології: «Серйозний читач помітить у цій книжці смішні стилістичні абсурди... Недостатнє знайомство Чартерсів з галуззю, в якій вони намагаються працювати, дається взнаки не тільки із сили-силенної помилки, а й навіть з написання найзнаменитіших імен... Ця книжка розрахована на псевдоінтелектуалів, та ще й не дуже вибагливих, які можуть з великою цікавістю прочитати про те, що «Ріта захоплювалася Ліліною красою і її часто запрошували подивитися на те, як Лілі купається у зручній складній гумовій вані, для якої воду нагрівали в самоварі», і НЕ СМІЯТИСЯ».

Реакційні теоретики самі визнають, що в соціалістичному мистецтві вони шукають інформацію про радянське суспільство. І — додамо — намагаються використовувати цю інформацію для створення перекрученої картини життя нашого суспільства, нашої держави.

Наприклад, вигадки про «придушен-

ня» національного духу та нівелювання національного характеру в мистецтві Радянського Союзу такі ж поширені на Заході, як і теорія про «згубний вплив» соціалістичного реалізму на літературу. Кожну національну літературу радянологи розглядають ізольовано від інших, як цілком відокремлене, замкнуте явище. Вони, бачте, не визнають розвитку радянської літератури як єдиного процесу.

Характерна в цьому плані «Історія естонської літератури» Хенно Енеса. В ній украй тенденційно розглядається історія естонської літератури лише до 1944 року. Радянського ж періоду в монографії взагалі немає на тій підставі, що відтоді, мовляв, «розвиток естонської літератури відбувається головним чином за межами батьківщини». І далі подається докладний аналіз емігрантської літератури. Отже, перекреслюється здобутки багатої й своєрідної літератури цілого народу, яка плідно розвивається протягом багатьох років. Хенно Енес лицемірно заявляє, що не знає жодного радянського естонського письменника і поета, тоді як твори їхні широко відомі не тільки в республіках Радянського Союзу, а й за рубежом, перекладаються багатьма мовами світу, виходять великими тиражами, досліджуються численними літературознавцями — естонськими, російськими та в інших національних республіках. Це такі визначні поети й прозаїки, як Аугуст Якобсон, Юхан Смуул, Ааду Хінт, Дебора Вааранді, Лілі Промет та ін.

Літератури всіх братніх республік служать великій справі зближення народів, зміцнення табору соціалізму. І це викликає страх і розгубленість у таборі націоналістів. Звідси нескінченні розмови про нівелювання літератур у національних республіках. Ця облудна теза повторюється і в інших монографіях, що вийшли за останні роки.

«Говорячи про «провінціалізм і занедбаність», скажімо, середньоазіатських літератур,— пише В. Борщуків,— вони (радянологи.— Н. М., В. К.) навмисне замовчують ту обставину, що саме ці літератури помітно збагатили не тільки радянську, а й світову літературу творами, наприклад, казахів М. Ауезова і А. Нурпейсова, таджиків С. Айні і М. Турсун-заде, киргизів Т. Сидикбекова і Ч. Айтматова, узбеків А. Каххара і Айбека, туркмена Б. Кербабаєва»¹. А беручи ширше, список цей можна звичайно поповнити іменами прозаїків і поетів Кавказу й далекої Півночі, Татарії і Башкирії, Молдавії і Далекого Сходу. Можна додати імена Гамзатова і Сулейменова, Кулієва і Ходжера, чия популярність вийшла за межі не тільки їхніх республік, а й Радянського Союзу. Але радянологам факти тільки заважають.

Своїми заявленими брудними штампамі вже котре десятиріччя послуговуються і українські буржуазні націоналісти. Рясніючи злісними антирадянськими випадками, книжки й статті В. Радзікевича, Д. Луцького, І. Кошелівця, Г. Кюбра та ін. водночас оплакують патріар-

хальність, «природність» та ідилічність як нібито органічні риси української культури, що зникають під тиском сучасності.

Втім, «дослідники» російської радянської літератури не менш завзято, ніж «захисники» українського «національного духу», волюють про загибель російської поезії, яка «загинула» через те, що, як твердить, скажімо, С. Грехем, «Росії», як такої, вже немає.

Націоналісти навіть систему періодизації радянських літератур будують у такий спосіб, що вже сам цей хронологічний поділ має наводити на думку про безперспективність, приреченість розвитку соціалістичного мистецтва. Причому якщо в історії літератур республік, які ввійшли до складу СРСР в 1940 році, радянський період просто не розглядається, викреслюється, то щодо української літератури радянологи опрацювали іншу тактику. Вони не замовчують імен Бажана, Гончара, Довженка, Малишка, Панча, Рильського, Смолича, Сосюри, Стельмаха, Тичини, Яновського, але перекручено тлумачать творчість кожного митця.

Існує певна схема, за якою пишуться на Заході історії радянської літератури. Як правило, всі радянологи межею у її розвитку вважають період непу. Вони ще сяк-так визнають існування художньо повноцінного мистецтва слова в 20-х роках — у творчості ранніх футуристів і акмеїстів у Росії, неокласиків, угруповання «Валліте» та деяких інших — на Україні. А от пролетарську поезію, твори про революцію і громадянську війну радянологи або «не помічають», або чорнять. Припинення існування різних угруповань і процес консолідації радянської літератури розцінюється як початок «централізації» і «згасання» національного духу. Власне, естетична цінність віршів визнається доти, доки автор, на думку «дослідника», не стає радянським поетом. Саме так у виданій у Вінніперу «Історії української культури» (1964) інтерпретується, наприклад, творчість Тичини.

Слід зазначити, що основна увага сучасної радянології зосереджена тепер на «молодих голосах», на тому, що вони називають «новою хвилею» в радянській літературі. Кожна велика монографія завершується саме таким розділом, який обсягом часто набагато переважає всі інші. Виходить також безліч книжок і статей, спеціально присвячених «радянській новій хвилі» та окремим її представникам.

Що дало привід радянологам покласти надії на групу молодих поетів і прозаїків на початку 60-х років? Це був період складний для всієї нашої країни. «Молоде покоління тільки починало самостійний шлях у житті, і, природно, йому не легко було з усією об'єктивністю розібратися в складностях і суперечностях процесу. Запал — властивість натур правдивих і чесних — паморочив голову, передавався читацькій аудиторії, але не завжди підкріплювався тверезим соціальним аналізом... Суперечності розвитку на

¹ Борщуків В. Методология и идеология. — «Дружба народов». 1970, № 1, с. 248.

цьому етапі мовби випробовували політичну зрілість суспільства, що мало найближчим часом приступити до здійснення програми будівництва комунізму.

Ось у такій ситуації опинилася плеяда молодих поетів шістдесятих років, що потрапила до того ж під вогонь критики — з одного боку; збуджувалася сенсаційним характером дискусій навколо неї — з другого; і, нарешті, із захопленням зустрічалася молодого читацькою аудиторією, такою ж молодосвідченою в політичних питаннях, — з третього¹.

Але сподівання радянологів і тут не справдилися. Радянські письменники своєю творчістю спростували домисли західних критиків, розбили їхні ілюзії.

З-поміж усіх сучасних російських поетів у західній радянології найчастіше згадуються прізвища Євтушенка й Вознесенського. Саме вони, за визначенням буржуазних критиків, уособлюють «нову хвилю» в радянській поезії, групу «ліберальних поетів», іноді навіть групу «протесту». Їх найчастіше протиставлять старшому поколінню, видають за єдиних продовжувачів поезії початку століття, тобто «справжньої» поезії. Їм присвячена більшість праць з питань радянської поезії, їхні імена незмінно зустрічаються в усіх оглядах і монографіях. Тому, очевидно, слід докладніше спинитися на тому, що саме пишуть про них за рубежом і як інтерпретується їхня творчість.

З-поміж багатьох матеріалів, присвячених Євтушенку, що вийшли за останні роки в США, Англії, Франції і ФРН (основних центрах радянології), показові дослідження американця Джорджа Рівейя.

Д. Рівей видав книжку перекладів віршів Євтушенка англійською мовою, вмістивши свій великий вступ, що претендує на науковий і багатосторонній аналіз усієї творчості поета. Тут дано також характеристику особи поета і основні факти його біографії.

В дослідженні Рівейя привертає увагу насамперед настирливе прагнення автора оточити радянського поета ореолом «мучеництва». Йому доводиться вдаватися до справді акробатичних прийомів, щоб увінчати терновим вінком нашого сучасника, поета визнаного, широко популярного на батьківщині, книжки якого розходяться величезними тиражами.

Крім усього, Рівей заявляє, що між 20-ми роками і творчістю Євтушенка поезії в Радянському Союзі нібито не було. І Євтушенкова історична місія, мовляв, полягає в тому, що він хоче оновити в Росії мову поезії, звільнивши її «від політичних лозунгів і штампів».

Вигадки Рівей типові для праць радянологів. Так, П'єр Форґ у колективній монографії «Література і революція в Радянській Росії» високо оцінює Євтушенка за нібито «нехтування радянською мораллю», називає поета символом «свободи й нонконформізму», але нічим не підкріплює ці категоричні тверджен-

ня, бо, ясна річ, просто видає бажане за дійсне.

Проте спливає час, Євтушенко не виправдовує «надій» антирадянщиків, і компліменти стають дедалі стриманішими, поступаючись місцем, урешті, простісній лайці. У 1958 році Н. Тарасова в західнонімецькому журналі «Остойропа» називала Євтушенка «новим героєм, сповненим пристрасного прагнення до свободи і правди». 1961 року Мервін Келбу уже закликає не «перебільшувати значення поезії Євтушенка, бо він, хоч як це прикро Келбу, виступає не проти Радянської влади, а проти окремих недоліків. Ще через три роки Ф. Д. Рів пише: «Ми знаходимо в творчості Євтушенка щось від того нестерпно одностороннього ентузіазму, який було висміяно в «Кандіді». А наприкінці 60-х років Вадим Медіш вигукує, що творчість Євтушенка являє собою зразок низького рівня літератури й культури. І ось уже Д. Рейдер таврує його як співця «фальшивих цінностей і дешевого романтизму».

Такої самої еволюції зазнало і ставлення радянологів до творчості А. Вознесенського.

Що ж до інших поетів «генерації 60-х років», то здебільшого їх тільки згадують. Форґ називає такі імена: Б. Слуцький (зараховуючи його до плеяди молодих, всупереч його віку), В. Солюхін, Ю. Панкратов, І. Харабаров, А. Поперечний, Б. Ахмадуліна. Марк Слонім майже точно повторює цей перелік. Едвард Браун воліє імена поетів (крім Євтушенка) взагалі не називати («Російська література після революції») і дає виключно політичну оцінку їхній літературній діяльності. Не треба доводити, що ніякого інтересу до названих поетів західні критики не мають. Вони прагнуть одного: будь-що створити ілюзію існування у нас літературної опозиції, ворожої принципам соціалістичного реалізму, а зарозом і протиставити молодше покоління письменників старшому. А паралельна мета у них — довести, нібито загальнолюдський зміст творчості того чи того поета перебуває в найгострішій суперечності з комуністичною ідеологією. Про подібні ж маніпуляції з українською радянською літературою «Всесвіт» писав не раз¹.

Не дивно, що діячі західної культури все частіше ставлять питання «а судді хто?» Відсіч нападкам на радянських письменників дають і прогресивні англійські та американські літератори.

Дуглас Клейтон, рецензуючи в «Кеннейджен-Американ славик стадізі» (1980) книжку Т. Ліндстрема «Коротка історія російської літератури», зокрема пише: «Студент останнього курсу, який не знає російської мови і для якого, очевидно, написана ця книжка, в кращому випадку почерпне з неї погано викладену й неточну інформацію. Ліндстрем постійно перекидає назви книжок та цитати.

¹ Михайлов Ал. Андрей Вознесенский. Этюды. — М.: Художественная литература, 1970, стор. 5.

¹ Див. статті К. Дмитрука у «Всесвіті», 1981, № 8, В. Чередищенка у «Всесвіті», 1982, № 6.

Один герой — Морозко з «Розгрому» Фадеева — опиняється під машкарою «Морозки-шахтаря» в «Цементі» Серафимовича (а не Гладкова.— Н. М., Б. К.). Ми дізнаємося, що журнал «Новий мир» було «ліквідовано» 1971 року. Соціалістичний реалізм стає «соціальним реалізмом». Еренбург в Парижі зустрічається не з Дієго Ріверою, а з Хосе де Ріберою (1588—1652)!. І так далі».

Ще симптоматичнішим є лист відомого американського поета Вільяма Джея Сміта до редакції американського журналу «Нью-Йорк рев'ю оф букс», надрукований у листопаді 1979 року у відповідь на наклепницьку статтю Клайва Джеймса «Випадок з Вознесенським».

Американський поет цілком справедливо називає статтю Джеймса «варварською». Він гостро критикує не тільки «художній аналіз» Клайва Джеймса, але і його брудні політичні інсинуації. Сміт з дошкульною іронією пише, що Клайв Джеймс зробив свого роду відкриття: оскільки Вознесенський не помер, не потрапив «у заслання» і, нарешті, не припинив своєї літературної діяльності, то він, за Джеймсом, «кінчений поет». «Незважаючи на те, що Вознесенський вважається зіркою на поетичному небосхилі як у своїй країні, так і за кордоном,— знущується з Джеймса Сміт,— у нього нема жодних справжніх достоїнств. Який сумний випадок, згідно з містером Джеймсом!»

А далі Сміт ставить цілком доречне й закономірне питання: а чи Клайв Джеймс достатньо компетентний у проблемах поезії взагалі і радянської поезії зокрема? І відповідає: ні, вже хоча б тому, що цього телевізійного оглядача «Обсервера» з поезією зв'язує тільки те, що він є автором кількох пародійних віршів. Сміт наводить графоманські антирадянські рядки Клайва Джеймса і піддає їх дотепному, нищівному аналізу. Американський поет повністю солідаризується зі словами критика Оберона Во

про «вірші» телеоглядача «Обсервера»: «У Клайва Джеймса знань про ритм і метричну організацію вірша стільки ж, скільки в одноногого кенгуру».

Радянський Союз послідовно виступає за співробітництво всіх держав, за конструктивний діалог між Сходом і Заходом, в тому числі і в галузі культури, проти спроб використати літературу і мистецтво в реакційних цілях. Так, позиція СРСР — конструктивна і принципова. «В усіх сферах — економічній, політичній, ідеологічній — йде протиборство соціальних систем,— сказав член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербийський на зустрічі керівників Компартії України і уряду республіки з представниками художньої інтелігенції в листопаді 1981 року. — У нас багато друзів, але немало і ворогів. Це вимагає уважного, чуйного ставлення до наших друзів і, водночас — високої пильності, класового підходу до оцінки суспільних явищ, окремих ситуацій, фактів. Вимагає непримиренної боротьби з чужою нам ідеологією, паліями війни, імперіалістами, буржуазними націоналістами, міжнародним сіонізмом».

Нам набагато приємніше було б писати замість цієї статті аналіз виданих на заході справді глибоких, доброзичливих праць з питань радянської літератури на всіх етапах її розвитку. Але такі праці на сьогоднішній день — рідкісний виняток. Літературознавство є галуззю ідеології, ділянкою ідеологічної боротьби, і жоден «центр радянських досліджень», ясна річ, не тільки не опублікує об'єктивної праці про радянське письменство, а навпаки — всіх сил докладе, щоб зацькувати її автора. Та ніякому хоровав злостивців не заглушити чистого голосу літератури Країни Рад.

**Наталія МАЗЕПА,
Володимир КУХАЛАШВІЛІ**

ПРАВДА ПРОТИ ВИГАДОК «ОСТФОРШЕРІВ»

Велике свято нашого народу — 60-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік — у Федеративній Республіці Німеччини не дає спокою так званим «остфоршерам», що в перекладі означає «дослідники Сходу». Слід одразу ж наголосити, що слово «дослідники» не повинно нікого заводити в оману. Ці «дослідники» не мають нічого спільного

із справжньою наукою й ніякої наукової мети перед собою не ставлять.

В історичному плані «остфоршери» старанно прислужували і Німеччині кайзерівській, і Німеччині гітлерівській, вигадуючи «наукові обгрунтування» загарбницьких планів німецького імперіалізму. Нині «остфоршери» прислужують силам антирадянщини й антикомунізму.

«Остфоршери» починали свої «дослідження» з історії, економіки, соціальних проблем, перекручуючи, звісно, і історію, і економіку, і соціальні проблеми. Пізніше вони звернулися й до питань літератури, але лише для того, щоб «обгрунтувати» ті самі свої агресивні фальсифікації.

Нинішня активізація «остфоршерів» багато в чому нагадує ту, яка спостерігалася у ФРН десятиліття тому в зв'язку з 50-річчям утворення СРСР. Забігаючи наперед, скажемо, що нинішні «аргументи» цих псевдодослідників майже нічим не відрізняються від тих, що їх вони висували десять років тому. Це ще раз підтверджує ідейно-наукову вбогість цих запеклих ворогів соціалізму й комунізму. Але старі свої вигадки вони намагаються видати за щось нове й навіть оригінальне.

А новизна полягає тільки в масштабі активності «остфоршерів» — куди ширшому, ніж десять років тому. Це пояснюється теперішнім загостренням міжнародного становища, спробами агресивних сил відродити «холодну війну».

Закладів, які у ФРН «досліджують Схід», налічується понад сто. Але найголовніші серед них, безперечно, два: очолюване Клаусом Менертом «Німецьке товариство по вивченню Східної Європи» в Штутгарті, яке видає журнал «Остойропа», і «Геттінгенський робочий гурток німецьких істориків» на чолі з Борисом Мейсснером. І Менерт, і Мейсснер — постаті такі колоритні, що ми ще повернемося до них.

Штутгартське «товариство» було засноване 1911 року ще за кайзера Вільгельма II й називалося тоді «Німецьким товариством по вивченню Росії». Назва «товариство» мала підкреслювати неофіційний, громадський характер цього закладу. Насправді ж, за «остфоршерами» завжди стояли й тепер стоять певні урядові та політичні кола. У ФРН вони пов'язані з правим блоком ХДС/ХСС, з неонацистськими колами, а їхні міжнародні зв'язки ведуть до Сполучених Штатів, до центрів міжнародного антикомунізму й антирадянщини.

Після захоплення влади в Німеччині гітлерівцями система дослідження Сходу перебудовувалася, як про це офіційно повідомлялося, «на нових засадах». Саме тоді одним з провідних керівників штутгартського «товариства» стає Клаус Менерт. «Товариство» почало продукувати «дослідження», які мали обгрунтовувати зазіхання Гітлера на радянські, польські та інші землі на сході Європи.

Після війни це «товариство» було занесено до списку закладів, які, згідно з Потсдамською угодою, підлягали забороні. Але західні, особливо американські, окупаційні власті були дуже зацікавлені у дальшому розвитку німецького «сходознавства», передусім «радянознавства», бо це відповідало їхнім далекосяжним планам щодо Німеччини й Радянського Союзу. І от уже 1946 року з дозволу й ласки американських окупаційних властей виникає такий собі «Геттінгенський робочий гурток німець-

ких істориків», до яких невдовзі приєдналися й економісти, літературознавці та інші «остфоршери».

Отже, формально — новий заклад, а фактично — центр, навколо якого збиравися колишні гітлерівці, запеклі реваншисти, антирадянщини й антикомуністи. І очолив їх Борис Мейсснер, який і досі є одним з керівників «Геттінгенського робочого гуртка».

Гуртківці незабаром прислужилися американцям. Саме вони склали «наукові аргументи», якими оперувала на Московській нараді міністрів закордонних справ 1947 року делегація Сполучених Штатів, ставши на шлях ревізії Потсдамських угод, зриву демілітаризації і демократизації Німеччини.

1949 року було поновлено й «Німецьке товариство по вивченню Східної Європи» на чолі з Клаусом Менертом.

Хто ж вони, ці Мейсснер та Менерт, що вони являють собою?

У західнонімецькому біографічному довіднику «Вер іст вер», тобто «Хто є хто», замовчується їхнє нацистське минуле. А от у виданій у НДР «Коричневій книзі воєнних і нацистських злочинців» це минуле викривається повністю.

Борис Мейсснер народився в Естонії, належав до гітлерівських штурмових загонів, потім закінчив спеціальну вищу школу СС. У роки війни очолював есесівські каральні загопи, які лютували на окупованих радянських територіях, отримав високу гітлерівську нагороду. Після війни, уникнувши справедливого покарання, якийсь час відслужувався в американських окупаційних штабах, а після утворення ФРН — у боннському міністерстві закордонних справ. Згодом подався в науку, й нині є професором Кельнського університету, читає лекції й у інших вищих навчальних закладах ФРН, а також в університетах США. Автор багатьох книжок про Радянський Союз — звісно, наскрізь ворожих, наклепницьких.

Клаус Менерт народився у Москві, в родині німецького концесіонера, власника найбільшої в царській Росії кондитерської фабрики «Ейнем» (нині — московська фабрика «Червоний Жовтень»). 1917 року втік з батьками до Німеччини, вчився в Тюбінгенському університеті, потім у Сполучених Штатах. 1933 року знову приїхав до Москви — тепер уже в ролі кореспондента гітлерівських газет. Водночас працював і в гітлерівській розвідці. 1937 року, не пориваючи зв'язків з розвідкою, Менерт працював за завданням гітлерівського міністерства закордонних справ у Японії та Китаї.

Як «знавець Росії» Менерт був залучений Геббельсом для «консультацій» у міністерстві пропаганди. В архівах цього міністерства знайдено численні «рекомендації», складені Менертом.

У ФРН він, крім діяльності у відродженому штутгартському «товаристві», був одним з радників канцлера Аденауера, супроводжував його під час візиту до Москви 1955 року.

До цього можна додати, що, крім

усього іншого, Менерт вважається й «українознавцем». Ще 1927 року, після закінчення університету, він працював у берлінському так званому «Українському інституті», поруч з осілими тоді в Німеччині петлюрівськими недобитками. Менерт і досі спілкується з українськими буржуазними націоналістами.

В одному з інтерв'ю Менерт заявив, що якби він не став істориком, то обрав би фах літературознавця. Мабуть, на доказ цього він і написав 1963 року книжку «Гуманізм у новітній радянській літературі», в якій намагався довести, ніби радянська література позбавлена гуманістичних засад. Навіть буржуазна газета «Ді цайт», рецензуючи цей витвір Менерта, зазначає, що його автор підходить до явищ літератури «з антикомуністичною упередженістю», зображує літературний процес у Радянському Союзі «таким, яким йому хотілося б його бачити».

Слід нагадати, що атаки на радянську літературу в Західній Німеччині почалися ще восени 1947 року. Тоді на Першому з'їзді німецьких письменників в Берліні виголосив промову запеклий антикомуніст, нинішній редактор лондонського журналу «Енкаунтер» Мелвін Ласкі. Нагадаємо, що горезвісна промова У. Черчілля в американському місті Фултоні (у присутності президента США Г. Трумена) в березні 1946 року була сигналом до початку «холодної війни» проти Радянського Союзу. Вона була і сигналом до активізації «радянологів» — американських та інших. Промова Ласкі була саме частиною цієї антикомуністичної й антирадянської кампанії, поширення її на галузь культури, літератури.

Слід зазначити, що Перший з'їзд німецьких письменників виходив за межі власне німецької літератури. То був перший повоєнний літературний форум у Берліні — форум, у якому брали участь літератури різних країн. На з'їзді йшлося про місце й роль літератури в повоєнному світі, і виступ Ласкі слід розцінювати як заклик імперіалістичних сил до атаки на антифашистську й усї прогресивні літератури, насамперед радянську.

У тогочасній Західній Німеччині першими підхопили цей заклик учасники «Геттінгенського робочого гуртка»; вони й започаткували нинішнє західнонімецьке антикомуністичне й антирадянське літературознавство. Все, що виходило й виходить з-під пера цих «істориків» та «літературознавців», ґрунтується на фальсифікації, наклепах, відвертій брехні. Якщо ж придивитися до тем, які переважають у їхніх опусах, то стане очевидно, що вони повністю збігаються з головними темами всього сучасного «радянознавства».

От, скажімо, Б. Мейсснер та його «школа» (є вже й така в ФРН!) зосередилися на питанні про роль і місце Комуністичної партії у радянському суспільстві. На цю тему Мейсснер написав кілька книжок, сотні статей. Нинішнього року, наприклад, Мейсснер надрукував

у газеті «Франкфуртер альгемайне» та деяких інших західнонімецьких виданнях статті, в яких силкувався довести існування «суперечностей» між КІРС і радянською інтелігенцією. А в газеті Шпрінгера «Ді вельт» з'явилася стаття, підписана ініціалами «Г. К.», в якій такі «суперечності» авторів хотілося б бачити у взаєминах між партією і радянським письменством. Запеклий антикомуніст і антирадянщик Р. Левенталь (див. «Всесвіт», 1981, № 9, стор. 181) — аж ніяк не літературознавець — також починає свої статті й виступи по телебаченню злісними спекуляціями на тему про «суперечності». Щоправда, єдине, на що може посперечатися Левенталь, — це брудні вигадки всіляких відщепенців-графоманів.

Спроби дискредитувати такі поняття, як партійність літератури, метод соціалістичного реалізму, є другим напрямком діяльності «радянологів». Західнонімецькі «остфоршери» від літератури при цьому вдаються до характерного прийому: щоб кинути тінь на радянську літературу, вони чорнять літературу НДР.

Скажімо, три томи «Марксизму і літератури» Фріца Раддаца, «Література НДР» Конрада Франке, «Історія художньої літератури в НДР» Ганса-Дітріха Зандера та інші подібні «дослідження» спрямовані і проти письменників НДР, і проти радянської літератури, і проти марксистсько-ленінського вчення про літературу взагалі.

Ренегат Фріц Раддац, наприклад, твердить, ніби соціалістичний реалізм — метод зовсім «чужий» літературі НДР, «нав'язаний їй ззовні», тобто з Радянського Союзу. Раддац навмисно замовчує давні, започатковані ще в 20-х роках, соціалістичні традиції німецької революційної літератури, силкуючись принизити значення літератури НДР і творчість прогресивних німецьких письменників взагалі.

Вернер Бреттшнайдер, у свою чергу, з серйозним виглядом твердить, ніби партійність радянської літератури (а відтак, і літератури НДР) це — така «ситуація», коли письменникам «нав'язують зверху» теми їхніх творів. Кожен наш школяр, знайомий з ленінськими тезами про партійність літератури, тільки посміється з такої вигадки...

Дуже цікавить «радянознавців» та «остфоршерів» і національне питання в Радянському Союзі. У ФРН ним займаються, зокрема, Менерт з Мейсснером. Останній збільшує свій банківський рахунок виконанням давньої пісні про «примусову русифікацію» в СРСР. І йому охоче підспівують ті «остфоршери», які займаються радянською літературою.

Десять років тому, в зв'язку з 50-річчям утворення СРСР, в журналі «Остойропа» на цю тему писала така собі Х. Просс-Веерт. Тепер вона повторює свої вигадки в іншому журналі «Політіше майнунг». Пославшись на висловлювання Ч. Айтматова про те, що він

пише не тільки рідною киргизькою, а й російською мовою, Просс-Веерт, і оком не змигнувши, робить висновок: національні письменники в Радянському Союзі «змушені» переходити на російську мову! Який примітив, скажете ви. Так, примітив. Але ж розрахований він на читачів, яких роками привчають вірити в найабсурднішу брехню про нашу країну.

У тому самому журналі інший «радянолог» Б. Кірш, ухопившись за вигадку Просс-Веерт, буде цілу «теорію» про «руйнування» національних культур в Радянському Союзі. Так брехня породжує брехню.

Ясна річ, у цих вправах «остфоршерерам» старанно прислужуються на ролях «консултантів» буржуазні націоналісти — українські та інші, що знайшли собі притулок у ФРН.

Останнім часом «остфоршери» зняли галас про «агресивність» Радянського Союзу, про «радянську загрозу». Тут вони явно виконують пряме замовлення мілітаристів, які під прикриттям цього міфа нарощують гонку озброєнь. Один з лідерів ХДС/ХСС барон Гуттенберг, оглядач газети «Вельт» Д. Цікон, Б. Кірш з журналу «Політише майнунг» та інші систематично виступають у пресі з твердженнями про «воєнізацію» всього життя в Радянському Союзі. А одним з оркестрантів цієї злісної кампанії є К. Менерт, автор численних статей про «природну агресивність» радянського і взагалі соціалістичного суспільства. До речі, це твердження К. Менерт «позичив» у своїх колег з Російського інституту при Колумбійському університеті в США, зокрема у З. Бжезінського, з яким він підтримує тісні зв'язки. І знову таки, без цієї вигадки тепер не обходяться «дослідження» про радянську літературу в ФРН.

К. Менерту, Ф. Уттіцу, В. Казаку та іншим дуже не подобається те, що й нині в СРСР з'являються художні твори про Велику Вітчизняну війну. Це, мовляв, свідчить про «мілітаризацію» духовного життя в Радянському Союзі. К. Симонов, В. Биков, Ю. Бондарев, Г. Бакланов — ось ті радянські письменники, на яких особливо люто накидаються західнонімецькі «дослідники».

Дійшло до того, що в газеті мілітаристсько-реваншистських кіл «Дойче національ-цайтунг» якийсь К. Гешке спробував поставити знак рівності між радянським солдатом — персонажем творів радянських письменників, і гітлерівським воляком, зображуваним нацистськими й неонацистськими авторами у ФРН, такими, як Е. Двінгер, Е. Керн, Г. Конзалік та інші. «Солдат — завжди і скрізь солдат» — твердить К. Гешке, силкуючись у такий спосіб обліти фашистську солдатню, винну в найтяжчих злочинах

проти людства. К. Менерт також силкується ототожнити тих, хто визволив Європу від фашизму, з тими, хто топив її в крові. Він іде навіть далі, заявляючи, що на війні немає винних і невинних, бо війна — це, мовляв, стихійна катастрофа, за яку не можна звинувачувати нікого. Типова позиція тих, хто хотів би витерти з пам'яті людства вироки нюрнберзького трибуналу!

Газета «Унзере цайт» слушно зазначає, що «остфоршери» можуть так оббрихувати радянську літературу тільки через те, що населення ФРН знає її дуже мало. Але не можна сказати, що шкідлива діяльність «остфоршерів» не зустрічає відсічі в ФРН. Останнім часом прогресивні західнонімецькі письменники і літературознавці, прогресивні органи преси дають бій фальсифікаторам, правдиво інформують читачів про нашу літературу.

Ф. Гітцер, П. Шютт, П. Хотьсвіц, Б. Енгельман, К.-Г. Руффман та інші літератори ФРН активно поширюють правду про радянське письменство в газетах «Унзере цайт», «Тат», «Дойче фольксцайтунг», журналах «Кюрбіскерн», «Марксістше блеттер» та деяких інших виданнях. Неабиякий внесок у цю справу роблять і прогресивні видавництва «Редерберг» і «Вельткрайз».

Слід відзначити й зусилля Спілки письменників ФРН та її голови Бернта Енгельмана в цьому напрямі. Разом з баварським товариством «ФРН — СРСР» ця Спілка була ініціатором радянсько-західнонімецької літературної зустрічі наприкінці 1981 року. У ФРН приїхали радянські письменники О. Чаковський, В. Биков та інші. Вони виступали в Мюнхені, Нюрнбергу, Ерлангені, зустрічалися з представниками західнонімецької громадськості. В зв'язку з цією зустріччю Спілка письменників ФРН і баварське товариство «ФРН — СРСР» опублікували заяву про значення літературних зв'язків між обома країнами. Газета «Дойче фольксцайтунг» писала, що перебування радянських письменників у ФРН «допоможе долати перешкоди, які стоять у Федеративній Республіці між радянською літературою і читачами». А газета «Унзере цайт» назвала дні перебування радянських письменників у ФРН «сумними днями для «остфоршерів».

Звичайно, антикомуністична, антирадянська пропаганда в ФРН має ще велику матеріальну базу, до її послуг газети, журнали, книжки, що виходять величезними тиражами. Але правда про Радянську країну та про її літературу пробиває собі шлях і в ФРН, всупереч відчайдушному опору фальсифікаторів і наклепників.

Яків БАЛАХ

KÜNSTER
GRUPPE

НІМЕЦЬКІ ЕКСПРЕСІОНІСТИ В МОСКВІ

Маніфест експресіоністів — «Міст»
(1905)

Відкрита 1982 р. у Москві виставка творів німецьких експресіоністів з музеїв ФРН знайомить з одним із найцікавіших явищ мистецтва ХХ століття. В терміні «експресіонізм», власне, не більше змісту, ніж у так само інтригуючих для невідготовленого глядача назвах, як «імпресіонізм», «кубізм», «фовізм» або менш гучному, та все ж піднесеному сполученні «Барбізонська школа». І річ не тільки в тому, що подібні назви виникають здебільшого випадково (іноді їх пускають у вжиток недоброзичливі критики, як-от Луї Леруа¹, прагнучи скомпрометувати талановитих художників), а в тому, що творчість великих майстрів рідко вкладається у рамки тієї чи іншої течії, і стиль їхній часто невпізнано змінюється. Ренуар, що не визнавав чітких граней між предметами (згадаймо «Гойдалку», «Мулен де ля Галетт» та інші розпливчасті «імпресіоністські» полотна), пише раптом картину «Купальниці», обрамляючи постаті жорстким контуром. «Я пам'ятаю ще деякі полотна, — заявив він Амбразу Воллару, — на яких найдрібніші деталі були спочатку намальовані пером, щоб потім уже писати поверх них, — речі надзвичайно сухі, — так хотілося мені бути точним усе з тієї ж ненависті до імпресіоністів... Яким ревіськом мене зустріли!»². А до скількох шкіл належав Пікассо?

¹ Побачивши картину Моне «Враження. Схід сонця», критик Луї Леруа у своїй рецензії назвав усю групу молодих живописців «імпресіоністами», обігруючи слово «impression» — «враження».

² Воллар А. Ренуар. Л., 1934, с. 128.

Не можна виправдати вживання терміну «експресіонізм» і посиланням на певну колористичну і композиційну експресію — хоча б тому, що не менш експресивні твори Ель Греко, Гойї, Делакруа, «постімпресіоніста» Ван Гога, не кажучи вже про таких митців ХХ століття, як Мунк, Матісс чи Руо.

Художник нового часу добре обізнаний з історією цивілізації та культури. Так, Тулуз-Лотрек у картинах і плакатах використовує композиційні й колористичні принципи японських майстрів. Гоген, працюючи, спирався на свої тайтянські враження і навіть згадував заповіді єгипетських митців.

Художник ХХ століття — учень майстрів, що розписували грецькі вазы, творців візантійських мозаїк, авторів дивовижних вітражів, іменитих іконописців та анонімних різьбярів африканських масок, Босха, Веласкеса, Харунбу... Не забудьмо, що 1909 року в Мюнхені демонструвалася виставка китайського, японського, корейського мистецтва, а 1910-го — арабського і що саме в цей час Європа була зачарована російським балетом.

Ті, кого нині називають «експресіоністами», вперше заснували своє творче об'єднання «Міст» у 1905 році. До нього входили Ернст-Людвіг Кірхнер, Карл Шмідт-Ротлуф, Фріц Блейль, Еріх Хеккель; трохи згодом приєдналися Отто Мюллер, Макс Пехштейн, Еміль Нольде, Аксель Галлен. Дехто з художників «експресіоністів» волів вести самотійні пошуки. Ернст Барлах, приміром, після навчання у Гамбурзі й Дрездені жив у Франції (в творах цього періоду відчувається вплив Ван Гога і Нового мистецтва); згодом, у 1906 році, він подорожував по південній Росії, а з 1910-го жив на півночі Німеччини. Або ж художниця Паула Модерсон-Беккер (1876—1907), котра, творчо засвоївши знахідки Бекліна, Гогена і Ван Гога, зберегла при цьому яскраво індивідуальний стиль. «Експресіоністами» (при всій відмінності манер) можна назвати і таких європейських художників, як Шікле, Кокошка, Хофер, і заокеанських — мексиканця Руфіно Тамайо.

У теоретичних положеннях «експресіоністів» багато зухвало бунтарського, здатного збентежити недосвідчених чи-

тачів і глядачів. Вони обстоюють, наприклад, свідомий варваризм барв; фанатизм в ім'я динаміки; шаленство замість споглядання; екстаз замість задумованості й надії; відречення «від інтимної гнучкості пензля, що лежав раніше в руці художника, як танцююча жінка в обіймах чоловіка». Крім того, «на місце спостереження поступово виступає блукаюча сила уяви»... Однак, придивившись уважніше, ми легко побачимо за дивацтвами, за зухвалими метафорами, які спантеличують глядача, багато такого, що висловлювалось задовго до «експресіоністів» французькими художниками і поетами. Вже Делакруа твердив: «Сюжет — це ти сам, твої враження та емоції. Слід дивитися в себе, а не навколо». А Бодлер, розробляючи теорію сучасного мистецтва, писав, що віддає перевагу радше потворам власної фантазії, аніж позитивній банальності. За його словами, справжній художник, справжній поет має писати згідно із своїм баченням і відчуттям, має бути реально вірний тільки власній природі. Тут виявилась притаманна Бодлерові ненависть до буржуа, до обивательського смаку. Адже однією із заповідей офіційної естетики, проти якої боролися прогресивні художники XIX століття, була фотографічна відповідність природі.

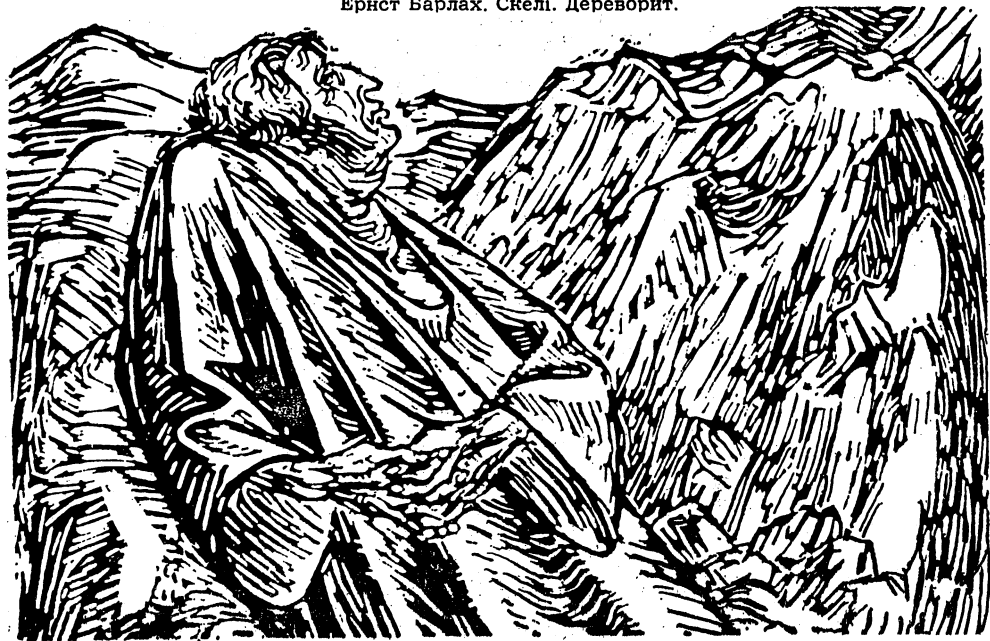
У минулому столітті лише Оділон Редон сприйняв бодлерівську пораду всерйоз. У своїх автобіографічних нотатках він писав: «Як і всі, я копіював у Луврі і їздив на етюди в Бретань і в Барбізон. Тільки після тривалого і наполегливого вивчення жмутка трави, каменя, гілки, поверхні стіни мене підхоплювала, мов потік, потреба творити своє. Зовнішній світ, пройшовши цілу низку перетворень, усе-таки є моїм першоджерелом».

І для німецьких «експресіоністів» першоджерелом був навколишній світ. Проте на відміну від Редона, вони не створювали нової реальності, а тільки драматизували дійсність. «Відбувається вибух, вивертання назовні внутрішнього образу світу», — підкреслювали вони.

Було багато спільного між тим, як сприйняли «експресіоністів», трагічний світогляд яких особливо загострився після першої світової війни та економічної кризи кінця 20-х — початку 30-х років, і живописців щастя — «імпресіоністів», чий полотно називали «фантазіями хворого мозку», «трупами з моргу», «брудними ескізами божевільних». Проте на відміну від французького імператора, який все ж санкціонував відкриття «Салону Незалежних», Гітлер цював «експресіоністів» як представників «нездорового мистецтва». Було заборонено святкування сімдесятирччя Нольде, а згодом йому, вигнаному з Академії, забороняють працювати. За наказом Гітлера були знищені твори Барлаха; конфісковані навіть ті, що перебували у приватних колекціях; зруйновано будинки. Доведений до розпаду художник помер 1938 року. Самогубством покінчив життя Кірхнер. У 1937 році нацисти конфіскували 639 його полотен, з яких 32 представили у Мюнхені на виставці «Мистецтво душевнохворих». Там же було виставлено 39 із 1052 конфіскованих робіт Нольде і 51 із 608 робіт Шмідта-Ротлуфа, який з початку сорокових років перебував під наглядом поліції.

Імпресіоністи «завинили» перед буржуазною публікою тим, що вони нібито заповзялися «робити все наперекір іншим, не дбаючи про здоровий глузд і вірність природі. Вони зображають дерева червоними і жовтими, будинки — індиго-синіми, воду — кармінно-черво-

Ернст Барлах. Скелі. Дереворит.

Макс Пехштейн. Дві голови. Дереворит.

ною або пурпуровою, як маки»¹. Це «звинувачення» не витримує критики, бо мало хто з художників минулого був настільки вірний природі, настільки уважно вивчав і відтворював її, як «імпресіоністи». Це живопис нюансів; кармінно-червоні чи індиго-сині плями характерні швидше для Гогена, Матісса і німецьких «експресіоністів».

Серед останніх найстриманішим здається Отто Мюллер. Його постійний сюжет — оголені жіночі тіла: серед очерету на озері, на березі, рідше — в інтер'єрі. Традиційну тему художник трактує завжди незвичайно. Оригінальна вже сама фактура картини, схожа на гобелен. Фарба наче втирається у крупнозернисте полотно, тонким шаром, без лаку. Ефект матовості, легкої тьмяності в поєднанні з виразними зернами полотна викликає враження чогось ірреального, невагомого. Мюллер підкреслено іронічний. Його данина романтизмові вичерпується тим, що іноді натурниці названі «циганками», а не «німфами», «наядами» чи «венерами». Личка цих «циганок» не виражають ніяких емоцій. Ані найменшого натяку на міфологію чи пастораль. Лише майстерне поєднання світлої охри і приглушених відтінків зеленого. Тіла на пленері. Але поняття «пленера» набуває тут іншого змісту. Освітленням розпоряджається художник, а не сонце. Він має право обійтися без зайвих тіней, відблисків та інших ефектів. Його «героїня» не завжди відповідає загальноприйнятим канонам жіночої

краси. Як давно те було, коли Едуар Мане змусив худеньку Вікторіну Меран прийняти позу Джорджоне-Тіціанівської Венери I, відтінивши близну тіла чорним котом, назвав картину «Олімпія»! Він не переставав містифікувати публіку то «Сніданком на траві», то «Залізницею», і під'юджувани критиками глядачі бурчали про негідну поведінку героїні першої картини, та брак режисур у другій: Проте Мане завжди ставив перед собою і розв'язував живописні завдання. Мюллер також. Його «циганки» так само муляють про врожіння, як і про купання.

У «Поцілунку крадькома» Фрагонара відбулося все XVIII століття. Картина нагадує п'еску, актори якої сумлінно виконують доручені ролі. Його персонажі легковажні настільки, наскільки це дозволяла доба «Небезпечних зв'язків». Що ж до численних «Поцілунків», створених художниками ХХ століття, то від них часто стає сумно. Жінки, яких зображує Мунк, підступні й лихі. Голови «Закоханих» Магрітта закутані покривалами; ніхто не трактував тему роз'єднаності й духовної несумісності з такою обеззброюючою прямою. Пікассо в деяких працях доходить до цинічного гротеску (щоправда, у тих самих художників можна знайти і «гімни» кохання; пошуки нових пластичних вирішень іноді йшли врозріз з песимістичними концепціями). Якщо розглядати на цьому тлі «Поцілунок» Шмідта-Ротлуфа, то його картина сприймається радше як варіація на тему Едварда Мунка; без відтинку вампіризму, але досить сумна.

В німецьких «експресіоністів» тією чи іншою мірою присутній елемент карикатурності.

Приймод цей не новий, згадаймо хоча б Босха, Гойю, Тулуз-Лотрека. Тож і Кірхнер, зображуючи п'ять жіночих постатей, не тільки полемізує з Ренуаром, а й розв'язує суто колористичні завдання. Мерехтіння гострих чорних силуетів нагадує арабески килима.

І тут ми стикаємося з цікавою проблемою. Між полотнами французьких «фовістів»¹ і німецьких «експресіоністів» помітна схожість. Вона — в загальних джерелах натхнення, у колористичній інтенсивності, великих декоративних площинах, деформації предметів. Але одному з представників «фовізму», Анрі Матіссу, належать слова, що дозволяють провести чітке розмежування між цими напрямками: «Для ділової людини, так само, як і для інтелектуала, твір мистецтва має бути заспокійливим засобом, чимось аналогічним до м'якого крісла, яке знімає фізичну втому». Що ж до «експресіоністів», то вони далекі від ідеї заспокійливого мистецтва. Колористична напруженість їхніх полотен збуджує, тривожить, мучить, дратує і аж ніяк не заспокоює, не навіює блаженного напівзабуття. Матісс втілює щось позачасове, ідеальний стан душі чи світу, далекого від лиховісних катаклізмів. А «експресіоністи» постійно на-

¹ Рейтерсверд О. Импрессионисты перед публикой и критикой. М., 1974. с. 86.

¹ Від франц. fauce — дикий. Слівце винайшов критик Луї Воксель, що побував на виставці «Осінній салон» 1905 р.

гадують про трагізм буття, беззахисність і самотність людини в бездуховному буржуазному суспільстві. В останні роки життя Бодлер мріяв випустити дві книжки «Мое оголене серце» і «Жалюгідна Бельгія», в яких хотів висловити усю свою ненависть до буржуазного світу, де, за його словами, він почувався іноземцем. Аналізуючи живопис «експресіоністів», неважко помітити, що Нольде, Кірхнер, Шмідт-Ротлуф, Хеккель та інші художники зображальними засобами здійснили намір Бодлера.

«Експресіоністи» вдихнули нове життя в техніку гравюри на дереві, поширену ще в середньовічній Німеччині. Зберігаючи традиційні риси цього мистецтва (сухість, психологічну напруженість, таємничість), вони збагатили її новим змістом, формальними прийомами.

Гравюрам «експресіоністів» надають гостроти ще й ясні бризки світла, які здаються спочатку хаотичними, але насправді — суворо продумані й підпорядковані задумові. В роботі «Дві голови» Макса Пехштейна світло б'є звідусіль, вихоплюючи обличчя із темряви, як блискавка. Темні місця буквально порізані цим примарним світінням. Проста за сюжетом композиція набуває загадковості.

У деяких гравюрах («Поцілунок» Шмідта-Ротлуфа) лаконізм призводить до переважання геометричних форм, що, правда, менш яскраво виражених, ніж у раннього Пікассо і Брака. Свого часу Гійом Аполлінер справедливо зауважив, що «геометричні фігури — основа малюнка», порівнюючи їх із значенням граматики для мистецтва письменника. А М. Волошин наводить слова Сурикова, який виступав на захист Пікассо: «Справжній художник саме так повинен будь-яку композицію починати: прямими кутами і загальними масами. А Пікассо тільки на цьому зупинитися хоче, щоб дужчою була виражальна сила. Це для широкої публіки страшно. А художникові дуже зрозуміло».

Слід відзначити, що німецькі «експресіоністи» не зловживали геометрією і не підходять під визначення, яке дав Аполлінер «кубістам»: «Вони болісно шукають рис Нелюдства, рис, які в природі не зустрічаються». «Експресіоністи» шукали в людині людське, шукали правду, часом приховану від неухважно чи байдужого погляду.

Ці художники набагато краще за попередників розуміли, що світ не перебуває в щасливій рівновазі, а змінюється під впливом воєн, революцій, наукових відкриттів. Творчість найкращих з них мала виразний антибуржуазний, антиімперіалістичний підтекст. І не можна відсторонено, як колись, зображати людину, пейзаж, натюрморт. Відчуваючи власну відповідальність перед людиною і мистецтвом, «експресіоністи» прагнули не так скопіювати життя, як передати його часом потворні гримаси, виразити своє ставлення до світу. І в цьому їх основний внесок у мистецтво ХХ століття.

Іван Ів. КАРАБУТЕНКО

Карл Шмідт-Ротлуф. Поцілунок. Дереворит.

Ернст-Людвіг Кірхнер. Портрет Людвіга Шама. Дереворит.

НАШ ВНЕСОК У СПРАВУ МИРУ

УЧАСТЬ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Зовнішньополітична діяльність Української РСР завжди була і залишається складовою частиною єдиного дипломатичного фронту Радянського Союзу. З перших років свого існування дипломатія Радянської України в тісному співробітництві з Російською Федерацією активно і послідовно домагалася втілення в життя ленінського Декрету про мир, виступаючи проти окупації українських земель Німеччиною та Австро-Угорщиною, інтервенції панської Польщі, безпідставних зазіхань контрреволюційних сил та українських буржуазних націоналістів, заплотаних імперіалізму.

Зміцнення співробітництва між РРФСР і УРСР, що випливало із спільної історичної долі російського і українського народів, а також спільних завдань соціалістичного будівництва, об'єктивно сприяло координації зовнішньополітичних заходів, що вживалися урядами двох братніх соціалістичних республік для подолання економічної блокади імперіалістичних країн.

Історична необхідність об'єднання народів нашої країни в єдину багатонаціональну державу диктувалася всім ходом суспільного розвитку. «...Корінні інтереси всіх радянських народів, вся логіка боротьби за соціалізм в нашій країні, — зазначав Л. І. Брежнев, — потребували створення єдиної багатонаціональної держави...»

У грудні 1922 року Українська РСР, як й інші радянські республіки, на основі волевиявлення народу увійшла до складу Союзу РСР. При цьому радянські республіки зберегли свій суверенітет незалежних держав, в яких діють верховні органи влади, конституція, національне законодавство. У відповідності з Конституцією СРСР та Конституціями союзних республік вони добровільно передали у відання уряду СРСР повноваження зовнішньополітичних відносин, а також питання зовнішньої торгівлі.

Історична перемога радянського народу над гітлерівською Німеччиною і створення міжнародної організації по підтримці миру і безпеки народів, якою стала Організація Об'єднаних Націй, відкрили перед радянською дипломатією нові перспективи. У квітні — червні 1945

року в Сан-Франціско разом з СРСР Україна і Білорусія взяли безпосередню участь у заснуванні ООН, що свідчило про визнання великого внеску наших народів у загальну справу розгрому фашизму. 26 червня 1945 р. делегація Української РСР на чолі з міністром закордонних справ Д. З. Мануїльським за дорученням Уряду республіки разом з делегаціями СРСР, БРСР та інших 47 країн — засновників ООН підписала Статут ООН, який ось уже 37 років спрямовує діяльність цієї універсальної міжнародної організації.

Представники Української РСР брали участь у всіх наступних 37 регулярних, 11 спеціальних і 7 надзвичайних сесіях Генеральної Асамблеї ООН, обстоюючи разом з делегаціями СРСР, БРСР і братніх соціалістичних країн справу миру і міжнародної безпеки, сприяючи розв'язанню важливих і невідкладних завдань по перетворенню в життя зовнішньополітичного курсу, визначеного XXIV, XXV та XXVI з'їздами КПРС. Йдеться передусім про відвернення нової світової війни, боротьбу за загальне і повне роззброєння, заборону використання ядерної зброї, створення системи колективної безпеки, скорочення воєнних бюджетів, проти втручання у внутрішні справи інших країн, за остаточну і повну ліквідацію ганебної системи колоніалізму, проти будь-яких проявів расизму, геноциду та апартеїду. Йдеться про втілення в життя ленінського принципу мирного співіснування держав з різним суспільним ладом, розширення політичного, економічного і культурного співробітництва між народами всієї планети.

Про міжнародний авторитет нашої республіки свідчить зокрема обрання її уже на I сесії Генеральної Асамблеї (1946 р.) членом Економічної і Соціальної Рад ООН, а невдовзі і членом Ради Безпеки. Представники УРСР неодноразово обирались у керівні органи комітетів Генеральної Асамблеї ООН, сесій Генеральної конференції ЮНЕСКО, Адміністративної ради МОП, Ради Керуючих програми ООН по навколишньому середовищу (ЮНЕП), Ради по промисловому розвитку (ЮНІДО),

сесій Генеральної конференції МАГАТЕ та багатьох інших органів міжнародних організацій.

Нині представники республіки працюють у Комісії ООН по правах людини, Спеціальному комітеті ООН проти апартеїду, Комітеті по здійсненню невід'ємних прав палестинського народу, Спеціальному комітеті по розробці міжнародної конвенції проти апартеїду у спорті, Спеціальному комітеті по боротьбі з міжнародним тероризмом, Комісії по становищу жінок та ряді інших.

Характер, зміст і форми участі республіки у діяльності міжнародних організацій, їхніх постійних і тимчасових органів, а також міжнародних конференцій різноманітні.

На всіх сесіях Генеральної Асамблеї ООН делегації Української РСР за своєю ініціативою або у співавторстві з делегаціями інших країн вносили на розгляд конструктивні пропозиції, спрямовані на захист принципів Статуту ООН, забезпечення миру, загальне і повне роззброєння. Разом з делегаціями СРСР, БРСР, ПНР та ЧССР представники УРСР ще на V сесії Генеральної Асамблеї ООН в 1950 р. запропонували визнати несумісним з совістю і честю народів і з належністю до ООН застосування атомної зброї, закликали засудити пропаганду війни у будь-якій формі. У наступні роки при підтримці інших країн — членів ООН делегація УРСР виступила ініціатором резолюцій про нагійну необхідність припинення ядерних і термоядерних випробувань, про всевітню кампанію за загальною письменністю, про незастосування сили у міжнародних відносинах і довічну заборону застосування ядерної зброї, про здійснення Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам, про становище на Близькому Сході. На XXXV сесії Генеральної Асамблеї ООН (1980 р.) з ініціативи делегації УРСР і НДР було прийнято резолюцію про загрозу відродження нацизму. Українська РСР — співавтор резолюцій, в яких висловлюється глибоке занепокоєння грубими порушеннями прав людини і демократичних свобод у Чилі і Сальвадорі.

У 1979 році на XXXIV сесії Генеральної Асамблеї ООН Радянська Україна була співавтором або автором 20 резолюцій, у тому числі таких важливих, як Декларація про Міжнародне співробітництво з метою роззброєння, про нерозміщення ядерної зброї на території тих країн, де її немає нині, тощо. На наступній сесії Українська РСР взяла участь у підготовці 29 резолюцій, а ще через рік — 41 резолюції, і серед них — присвячені питанню про Палестину, укладенню Договору про заборону розміщення зброї будь-якого роду в космічному просторі та ряд інших.

Втілюючи в життя Програму миру, схвалену XXIV і органічно розвинену XXV і XXVI з'їздами КПРС, Українська РСР разом з країнами соціалістичної співдружності послідовно виступає в міжнародних організа-

ціях за збереження і зміцнення миру, мирне співіснування й поглиблення розрядки міжнародної напруженості, створення ООН на ефективний орган міжнародного співробітництва. Саме на досягнення цієї мети спрямована викладає на Л. І. Брежнєвим в його посланні другій спецсесії Генеральної Асамблеї ООН, присвяченій роззброєнню, заява про незастосування Радянським Союзом першим ядерної зброї. Це одностороннє зобов'язання Радянського Союзу, яке набрало чинності в момент його оголошення на цій сесії, являє собою винятково важливий конкретний і відчутний крок на шляху відвернення ядерної катастрофи.

УРСР разом з СРСР, БРСР, країнами соціалістичної співдружності бере активну участь в обговоренні економічних проблем, обстоює новий справедливий економічний порядок, заснований на принципах рівноправності та взаємної вигоди всіх учасників. Так, на XXX сесії Генеральної Асамблеї ООН делегація УРСР разом з делегаціями СРСР, Болгарії, Угорщини, НДР, Польщі та ЧССР внесла принципові пропозиції з питання міжнародної стратегії розвитку, наголошуючи, що досягнення цілей розвитку можливе лише за умов оздоровлення міжнародного становища, поглиблення процесу розрядки. На VII і XI спеціальних сесіях Генеральної Асамблеї ООН, Українська РСР зробила суттєві зауваження до робочих документів «Розвиток і міжнародне економічне співробітництво», пов'язані з усуненням нерівності і нині існуючої несправедливості, ліквідацією розриву між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються. В рамках міжнародних економічних відносин СРСР Українська РСР надає допомогу країнам, що розвиваються. Передусім це підготовка національних кадрів, поставки технічного обладнання і документації, обмін досвідом. 1965 року в Запоріжжі був започаткований постійнодіючий семінар-практикум ООН в галузі чорної металургії, а з 1967 року в Києві на базі Інституту електрозварювання проходять перепідготовку інженери країн — членів ООН, в тому числі і країн, що розвиваються. УРСР робить щорічні внески до Фонду розширеної програми технічної допомоги ООН та в спеціальний фонд ООН.

Радянська Україна бере активну участь в роботі Європейської економічної комісії з часу її заснування (1947 р.). Співробітничавши з п'ятнадцятьма основними та допоміжними органами Комісії, УРСР ділиться своїм науково-технічним досвідом виробництва електроенергії і лісоматеріалів, видобутку вугілля і газу, в галузі металургії, житлового будівництва, транспорту.

Вагомий внесок нашої республіки у розв'язання питань, пов'язаних з правами людини, — як на сесіях Генеральної Асамблеї ООН, так і в Комісії ООН по правах людини. Представники УРСР безпосередньо причетні до розробки ряду важливих міжнародних актів, таких як **Загальна декларація прав людини**, Кон-

венція проти геноциду, резолюція про право народів на самовизначення, Декларація про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Пакти прав людини, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок тощо.

З кожним роком розширюється діяльність Української РСР і в інших міжнародних організаціях та їх органах. На 1 січня 1982 р. УРСР була членом 16 міжнародних міжурядових організацій і була обрана або призначена до 67 постійних або тимчасових органів цих організацій. Свідченням міжнародно-правового авторитету Української РСР є її участь у більш як 130 міждержавних і багатосторонніх міжнародних договорах, угодах, конвенціях і протоколах. Серед них — Віденська конвенція про дипломатичні відносини, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Договір про заборону випробування ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі й під водою та багатьох інших.

Українська РСР разом з країнами соціалістичної співдружності веде наполегливу боротьбу за те, щоб найважливіші проблеми сучасного міжнародного життя знайшли належне місце і в програмах, і в повсякденній діяльності спеціалізованих та інших міжнародних організацій, щоб власними їх засобами, в межах їх компетенції ці організації активно сприяли справі зміцнення миру і безпеки народів, широкому міжнародному співробітництву на основі принципів мирного співіснування.

В 1954 році СРСР, УРСР та БРСР стали членами Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Своєю діяльністю в ЮНЕСКО Українська РСР активно сприяє загальній справі боротьби за зміцнення миру, міжнародної безпеки і дружби між народами. На підтвердження цього досить послатися на деякі важливі резолюції і пропозиції, прийняті на сесіях генеральних конференцій ЮНЕСКО з ініціативи УРСР, у тому числі: про використання засобів інформації з метою зміцнення миру; про застосування пропаганди війни, ворожнечі і ненависті між народами; про розгортання масової кампанії за ліквідацію неписьменності в усіх країнах світу, про роль і значення національних і регіональних культур у системі світової культури. За участю представників УРСР була розроблена конвенція про захист культурних цінностей в разі збройного конфлікту тощо.

З ініціативи УРСР під егідою ЮНЕСКО проведено надзвичайно важливі заходи, зокрема символізм, присвячений 100-річчю від дня народження В. І. Леніна, всесвітню кампанію боротьби з дискримінацією в галузі освіти, в міжнародному масштабі відзначено ювілей Т. Г. Шевченка, Л. Українки, І. Я. Франка, М. М. Коцюбинського, Є. О. Патона та інших видатних діячів культури і науки України. XXI сесія Генеральної конференції ЮНЕСКО, що

проходила 1980 року в Белграді, за пропозицією делегації УРСР прийняла резолюцію про участь ЮНЕСКО у святкуванні 1500-річчя заснування Києва.

До діяльності ЮНЕСКО залучаються провідні інститути АН УРСР. Лише у 1981 р. було підписано шість нових угод про співробітництво у використанні передового досвіду республіки в галузі науки і освіти.

Виступаючи в Белграді на XXI сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, глава делегації Української РСР В. Н. Мартиненко зазначив: «Ми переконані у великих можливостях ЮНЕСКО і в тому, що вона повинна сприяти вирішенню глобальних проблем людства: зміцненню миру, збереженню і розвитку розрядки, утвердженню права народів на вільний і незалежний розвиток. Цю лінію Організації ми підтримуємо. Українська РСР і надалі готова брати конструктивну участь у вирішенні проблем, що стоять перед ЮНЕСКО. За цим стоять, як підкреслював перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербіцький, «великі досягнення у виконанні наших народногосподарських планів, успіхи у розвитку на Україні науки і культури».

В ЮНЕСКО, як і в інших міжнародних організаціях, СРСР, УРСР і БРСР разом з країнами соціалістичної співдружності неухильно відстоюють ленінські принципи зовнішньої політики — політики миру і міжнародного співробітництва. Саме це співробітництво не тільки допомагає взаємному збагаченню культур, але й сприяє взаєморозумінню і зміцненню дружби між народами.

Як член Міжнародної організації праці (МОП) Українська РСР разом з делегаціями соціалістичних держав на сесіях Генеральної конференції МОП та її Адміністративної ради викриває політику реформізму в міжнародному робітничому русі, активно підтримує трудящих капіталістичних країн в їх боротьбі за життєві інтереси, а також народи країн Азії, Африки та Латинської Америки, які борються за зміцнення своєї економічної незалежності.

Серед найактуальніших проблем, що потребують розв'язання, — зайнятість і безробіття, право на працю, одержання освіти і професійної підготовки, захист трудящих на підприємствах транснаціональних корпорацій, права профспілок на підприємствах, забезпечення і надання медичної допомоги робітникам тощо. Починаючи з XXXVII сесії Генеральної конференції МОП, УРСР — незмінний учасник її щорічних сесій. За цей час Україна внесла на розгляд генеральних конференцій ряд важливих проектів резолюцій, основне призначення яких — сприяти ефективній діяльності МОП. Керуючись ідеями пролетарського інтернаціоналізму і класової солідарності, Українська РСР послідовно підтримує боротьбу робітничого класу капіталістичних країн проти експлуатації, безробіття та безправ'я.

Українська РСР — член Міжнародного агентства по атомній енергії (МАГАТЕ). Як і всі соціалістичні краї-

ни — члени МАГАТЕ, УРСР бореться за використання атомної енергії виключно в мирних цілях і водночас рішуче виступає за заборону ядерної зброї. Радянська Україна провела значну роботу по складанню статуту МАГАТЕ і однією з перших підписала його. Успішно розвивається науково-технічне співробітництво УРСР з МАГАТЕ. Інститути АН УРСР обмінюються науково-технічною інформацією з Агентством. Значну технічну допомогу надають українські вчені спеціалістам по використанню ядерної енергії в мирних цілях із країн, що розвиваються.

Своєю діяльністю в ООН, ЮНЕСКО, МОП, МАГАТЕ та в інших міжнародних організаціях і їх органах, а також на міжнародних конференціях з тих чи інших питань Українська РСР здобула ре-

путацію одного з найпоследовніших борців за мир, свободу і незалежність народів, проти колоніалізму, неоколоніалізму, апартеїду, расової дискримінації та імперіалізму, що неухильно і последовно проводить в життя принципи ленінської миролюбної зовнішньої політики Союзу РСР.

Участь Української РСР у зовнішньополітичній діяльності Радянського Союзу — це переконливий приклад торжества ідей інтернаціоналізму, яскраве свідчення тріумфу національної політики КПРС і Радянської держави, вагомий внесок у загальну боротьбу народів нашої багатонаціональної держави за мирне співіснування, дружбу і співробітництво між усіма народами земної кулі.

Іван ШЕВЧЕНКО

ПЕРШИЙ ЛАУРЕАТ ПРЕМІЇ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Президія правління Спілки письменників України присудила премію імені Івана Франка видатній югославській письменниці, дійсному членові Сербської Академії наук і мистецтв Десанці Максимович.

Талановита сербська поетеса заслужено стала першим лауреатом нової премії, встановленої для відзначення діяльності зарубіжних перекладачів і популяризаторів української літератури. Її перу належить, зокрема, більша частина перекладів у сербському «Кобзареві» Тараса Шевченка, що вийшов уже двома виданнями — 1969 і 1980 рр., у збірці поезій Лесі Українки «Ломикамінь» (1971), а також поезій Івана Франка і Павла Тичини.

Премія Івана Франка — не єдина радянська відзнака перекладацької діяльності широко відомої в світі поетеси. 1967 року вона була нагороджена орденом «Знак Пошани» за свої переклади з російської радянської та класичної поезії.

У травні наступного року поетесі виповниться 85 років. Протягом своєї понад шістдесятирічної літературної діяльності Десанка Максимович опублікувала понад три десятки поетичних книжок і серед них такі, як «Зелений витязь», «Поет і рідний край», «Батьківщина у травневому поході», «Бранець мрій», «Запах землі», «Вимагаю помилування», «Не маю більше часу», «Літопис Перунових нащадків» тощо, кілька романів, збірок оповідань і книжок для дітей.

Чимало творів Десанки Максимович видано в перекладі на іноземні мови — болгарську, словацьку, польську, французьку, англійську та інші, на мови народів СФРЮ. Близько десяти поетичних і прозових книжок письменниці вийшло російською мовою та мовами інших народів СРСР.

Десанка Максимович не раз приїздила до Радянського Союзу. Цього року вона відвідала й Україну, зокрема Львів, де їй була влаштована сердечна зустріч. Кілька разів поетичну творчість Десанки Максимович представляв своїм читачам і журнал «Всесвіт».

Друкуючи нині повідомлення про присудження нашому щирому другові Десанці Максимович премії імені Івана Франка, редакція журналу «Всесвіт» разом зі своїми читачами шле лауреатові найщиріші вітання і побажання доброго здоров'я, щастя й успіхів у житті і творчості.

Гюнтер ШТАЙН

ЗА РЕДАКЦІЄЮ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

Четверта година ранку. «Волга» мчить мене сонними вулицями мільйонного міста. Яке тут щедре сонце і місто щедре, — одне з найбільших на Радянському Причорномор'ї, — Одеса. Я опинився в цих краях майже несподівано для себе. А втім, це, певно, був і справді щасливий день, коли редакція ілюстрованого тижневика запропонувала мені написати цикл нарисів про мандри молодого Горького у 1891—1892 роках. У зв'язку з перекладом роману «Матвій Кожем'якін» я дещо читав про автора, але саме дещо — і ось я вже у дорозі. Село, в яке ми їдемо, власне кажучи, лише зупинка на шляху до Закавказзя, а проте ця зупинка на українській землі багато важить для мене.

Четверта година ранку. Останній поворот, — Одеса лишається позаду, а наша «Волга» виривається на простори південноукраїнської рівнини з неозорими плантаціями тютюну, кукурудзи, соняшника, з виноградниками і баштанами. Слідом Максима Горького прямує у село Кандибин.

«У Кандибині марно шукати сліди письменника», — рішуче попередили мене у Державному музеї Максима Горького в Москві.

Але я не відмовився від свого наміру.

Мій супутник, фотокор на ім'я Олександр, Сашко, який має ілюструвати мої нариси і водночас сподівається знайти щось цікаве для себе, з кислим виглядом перевіряє апаратуру. Він трохи гнівається на мене: мовляв, чому не прислухався до розумної поради і на біса здалося нам те село, якого і на карті не знайдеш! Був би тут принаймні зразковий колгосп!

Сашко має деякі підстави ремствувати. На його очах я вже раз пошився у дурні. Йдеться про моє одеське «від-

криття»: якийсь літній вантажник у пасажирському порту довго і докладно переповідав, як замолоду працював пліч-о-пліч з Горьким на вугільній пристані — разом снідали й обідали, поруч спали у нічліжці і таке інше. Цей вантажник мав би виглядати сторічним дідом! А втім, жарт йому вдався: я розвісив вуха, хоча й знав, що одесити відомі на весь світ майстри гумору і найнеймовірніших розиграшів.

Після такої промашки, мабуть, слід було б відмовитися від поїздки до Кандибина, тим більше, що успіху нам ніхто не гарантував.

А проте зовсім не впертість спонукає мене відвідати місце, де розгорталися події моторошного «Виводу» — одного з широковідомих ранніх оповідань письменника. Свого часу саме з цього оповідання я почав розуміти Горького. Відтоді намагаюся збагнути, коли і як формувався отой горьківський активний гуманізм, що вчувається у кожному рядку його творів.

В оповіданні «Вивід» письменник змальовує дійсні події, випадковим свідком яких він став 15 липня 1891 року в селі Кандибівці Херсонської губернії Миколаївського повіту. Коли б не втручання цього випадкового свідка, Сільвестр Гайченко при підтримці знавсіної юрби односельців певно таки замордував би свою жінку Горпину...

Тим часом в'їжджаємо до Нової Одеси, райцентру, що йому підпорядкований Кандибин. Тут знайомимося з молодою темноволосою жінкою, яка має супроводжувати нас далі. Вчителька Раїса Тихонова народилася в Кандибині і «своїм життям завдячує Горькому». Останнє зауваження сприймаю дещо недовірливо. Горький помер 1936 року, а цій жінці ще не виповнилося й тридцяти. Е ні, вдруге я не осоромлюся!

А за мить я чую таке, що на деякий час забуваю і про Горького і про симпатичну допитливу вчительку.

Уривок з нової книги Гюнтера Штайна, що готується до друку берлінським видавництвом «Ферлаг дер націон».

«Гюнтер, — тихенько каже мені Сашко, — ти їдеш у село, яке під час війни гітлерівці зрівняли із землею».

Минула війна — це рана, що ніколи не загоїться. Отож незабаром я опинюсь у селі, котре мої співвітчизники...

Звернувши з асфальтованого шосе, ми проминули колодязь, з якого колись пив воду Горький. Світлим барвами вітають нас перші будинки Кандибина. На широчезному подвір'ї вишикувалась сучасна сільськогосподарська техніка. А біля правління колгоспу зібрались жінки, чоловіки, діти. Привітні, усміхнені обличчя — молоді й зовсім літні. Ці люди прийшли, щоб привітати мене, першого повоенного німця на цій землі.

Вимахуючи прапорами, школярі заспівали пісню — німецьку пісню німецькою мовою — і вручили мені два оберемки запашних квітів. «Ласкаво просимо!» — проказала до мене німецькою мовою дівчинка-школярка і урочисто повідомила, що віднині я почесний член їхньої піонерської дружини. Мені пов'язують червоний галстук. Щось подібне нерідко доводиться бачити на екрані, але ж зі мною все це відбувається у житті!.. Раптом стає надзвичайно тихо, тільки листя шелестить. Почуття, що переповнили мене під враженням чужого й побаченого, годі було висловити...

Однак повернемося до Горького і його оповідання. «Живим свідком» перебування письменника у селі виявився тутешній старожил дід Щербаков. Я ретельно занотував розповідь старого.

...Він саме намірився вести коня на водопій і тут-таки наскочив на збуджену юрбу. Спершу і не зрозумів, що діється. В око вправ високій незнайомий молодик у вишиваній сорочці, що прямував від колодязя назад у село. Незнайомець проштовхався крізь юрбу аж до підводи, до якої була прив'язана Горпина, перехопив конячину за повід і крикнув Гайченкові: «Як ти смієш знущатися з людини?!»

— А ще хтось став на захист мордованої жінки, підтримав незнайомця? — запитує я.

— Ніхто. Жоден не насмілювався втрутитись.

— І священик також?

Старий зневажливо посміхнувся:

— Попа годі не було на селі, та коли б і був...

— Що сталося після того, як Горький заступився за нещасну?

— Між ним і Гайченком зав'язалася гостра суперечка, підпили селяни стояли за Гайченка, погрозували тому чоловікові. Поки сварились, Горпина тихенько відв'язалась і кинулась навтьоки. Коли Гайченко помітив, що жінка втекла, розлютувався страшенно. А заступника її добре побили і лишили заюшеного просто серед вулиці. Вже пізніше Гайченко відвіз непритомного бідолаха до колодязя і покинув у чагарнику. Коли спочіло, кілька селян наважились допомогти потерпілому, та він десь зник. Лише значно пізніше у селі довідалися, що його підібрав якийсь подорожній, ка-

жуть, — поштар, і відвіз до лікарні, аж у Миколаїв.

— А як на селі дізналися, що тим незнайомцем був письменник Максим Горький, і коли? — цікавлюсь.

— То вже після Жовтня. Коли і на село прийшла освіта. Оповідання прочитали школярі, а там же все прописано... Великий переляк був. Ще б пак! Такого письменника мало не забили...

— А що ж бідолашна Горпина? Як склалась її доля?

— Горпина Гайченко померла молодою, не дожила до революції. Але після того випадку чоловік уже з неї так не знущався.

Старий замислився.

— Коли вже пригадувати, — додає він, — то скажу найголовніше: той чоловік у вишиваній сорочці пробув у селі зовсім недовго, та слід по собі лишив, ще й який!..

Дід Щербаков береться за свій ціпок. Я хочу допомогти йому, але мене випереджає вчителька Раїса Тихонова. Обвішаний фотоапаратами Сашко задоволено усміхається: і справді цей Кандибин вартий уваги!

Кандибинський музей Максима Горького розташований у просторій, зручній, із смаком побудованій школі. Серед експонатів — лист, що його 1935 року жінки села написали письменникові. Зворушливо, надзвичайно щиро жінки запрошували Горького прийхати до Кандибина на свято 8 березня: він мусить побачити принаймні, як «наша Даша водить трактор», а крім того, їхній колгосп відтепер звється колгоспом імені Максима Горького!

Тоді ж таки, 8 березня 1935 року, у новоствореній «Хрестьянской газете» було надруковано оповідання «Вивід» у новій редакції, а також оповідання М. Горького «За редакцією Великого Жовтня», де змальовано людину нового суспільства. Весь цей номер газета присвятила порівнянню становища жінки у старій Кандибівці і в сучасному соціалістичному Кандибині.

Горький вступає тоді в останній рік свого життя. Стає здоров'я не дозволив йому прийняти запрошення кандибинців, але він уважно прочитав їхнього листа. А за кілька тижнів на рахунок колгоспу з Москви надійшла значна сума грошей — для будівництва школи. Над усе дбав письменник про формування нової людини — людини нового світу, а хіба можливо це без освіти! Повністю зруйнована під час відступу гітлерівців, школа заново відбудована вже по війні. Пам'ятник Максиму Горькому, зведений поряд, завжди нагадує жителям села про те, як нелегко виборювалося право на людську гідність.

Разом з головою колгоспу їдемо у поле. По дорозі мені розповідають, що 450 колгоспників обробляють тут 3470 гектарів землі за допомогою трьох десятків тракторів, джунини комбайнів, різної дрібної механізації і сільськогосподарсь-

кої авіації, що базується на сусідньому аеродромі. У хазяйстві налічується чотири тисячі овець, 900 телят, 300 корів, є свині, птиця.

Зупиняємося на баштані. Босоногий хлопчина запитує водія: «Кого привіз?» і, почувши, що то гість із НДР, стрімголов мчить повідомити новину жінкам, строкаті хустини яких рясніють довкола.

Мене цікавить, як організовано на селі побут? Жінки охоче розповідають. Під час збирання врожаю, як оце тепер, обід привозять у поле або на баштан; діти лишаються в яслах і дитячих садках, отож матері можуть спокійно працювати; сільська бібліотека налічує сім тисяч книжок, і хороші книги завжди на руках; колгосп має свій будинок відпочинку і навіть власний пологовий будинок.

Запитую, про які професії мріють дівчата? Якась хоче стати зоотехніком, інша — вивчитись на агронома. Висловлюю припущення, мовляв, жодна не відмовилася б переїхати до міста, та моя ідея не знаходить одностайної підтримки.

Голова пояснює, що середній заробіток колгоспника у Кандибні майже на третину вищий порівняно із зарплатою некваліфікованого робітника, а спеціалісти заробляють значно більше, ніж кваліфіковані промислові робітники — «додайте до цього ще й присадибне господарство».

Цілком серйозно починаю з'ясовувати «рівень» родинних стосунків, зокрема, чи б'ють тепер чоловіки жінок, а якщо б'ють, то якими саме предметами? У відповідь лунає дружний сміх.

— Отаке скажете! — жінка років

п'ятдесяти заперече весело і рішуче. — Ми ж сьогодні велика державна сила. Скрізь — у селі, районі, республіці. Про Дашу Колот чули? Про неї колись ще Горькому писали. Вона в нас депутат Верховної Ради. Навіки минули лихі часи, коли можна було безкарно знущатися з людини, коли жінка була беззахисною.

Лишалось в мене нез'ясованим ще одне делікатне запитання. За обідом, влаштованим на нашу честь, я врешті-решт зважився і попросив Раїсу Тихонову пояснити, як так вийшло, що вона завдячує своїм життям Горькому. Молода вчителька здивовано глянула на мене і дуже просто відповіла:

— Та я ж праправнучка Горпини Гайченко.

Мені аж подих перехопило. Поруч зі мною сидить, їсть, п'є, розмовляє людина, яка могла б і не з'явитися на світ, коли б 15 липня 1891 року письменник Максим Горький не прийняв на себе жорстокість юрби.

В цю хвилину чоловіки за столом заводять пісню. Доспівавши одну, розпочали другу, третю... Правду кажуть, що в народних піснях відбивається душа народу. Я слухав, вдивлявся у відкриті натхненні обличчя співаків і раптом гостро відчув свою причетність до буднів і свят цього чудового південного світу — свій давній кровний зв'язок з усіма цими чоловіками й жінками, спільність нашої долі.

*З німецької переклала
Наталія ДРОБОТУН*

ІРВІНГ СТОУН—ГІСТЬ «ВСЕСВІТУ»

Нещодавно відомий американський письменник Ірвінг Стоун відвідав редакцію журналу «Всесвіт» і зустрівся з працівниками редакції. В дружній розмові з ним ішлося, зокрема, про великий інтерес радянських читачів до прогресивної американської літератури, про величезні тиражі, якими видається ця література в СРСР, — і про те, що видавці в Сполучених Штатах явно й умисно обмежують до мізерної кількості переклади творів радянських авторів. У зв'язку з цим Ірвінг Стоун сказав, що, повернувшись додому, він збирається започаткувати рух авторитетних діячів культури за збирання приватного фонду з метою фінансувати і переклад, і видання радянських творів. Прощаючись, Ірвінг Стоун зробив таку заяву:

«Побувавши в редакції журналу й поговоривши з людьми, що працюють у ньому, я відкрив для себе багато чого нового. Перш за все вразила мене увага, яку тут приділяють американській літературі. По-друге, мені було приємно побачити, які дружні, братерські стосунки існують між працівниками журналу, побачити, з якою любов'ю вони ставляться до своєї справи, до перекладацтва. Якби людство складалося з письменників, таких, як ми, американських і радянських, то в світі навіки запанували мир і дружба.

То хай же процвітає «Всесвіт». Він прокладає широкий шлях для миру й дружби.

**З братерським привітом
ІРВІНГ СТОУН».**

ДОРОГИ НА ВСІ КОНТИНЕНТИ

У Вісбадені київська оперна трупа гастролувала вперше. І саме їй довірили відкривати фестиваль, який ось уже майже сто двадцять років щовесни збирає у цьому західнонімецькому місті фахівців і любителів оперної музики мало не з усієї Європи. Після триумфальних виступів 1979 р. у Мадриді, що засвідчили надзвичайно високий професійний рівень українського колективу, його мистецьку своєрідність, імена київських солістів не сходять з гастрольних афіш багатьох країн. Анатолій Солов'яненко співав у нью-йоркській «Метрополітен-опера», Марія Стеф'юк і Василь Манолов виконали головні партії у «Сорочинському ярмарку» М. Мусоргського на сцені міланського театру «Ла Скала», не раз скоряли різномовну аудиторію народні артисти СРСР Дмитро Гнатюк, Євгенія Мірошніченко, Анатолій Мокренко, Галина Туфтїна, народні артисти УРСР Гізела Ципола, Анатолій Кочерга, Людмила Юрченко, заслужений артист УРСР Роман Майборода...

На Вісбаденському фестивалі кияни дебютували оперою Дмитра Шостаковича «Катерина Ізмайлова». Свого часу Д. Шостакович назвав цю київську постановку кращою інтерпретацією опери. І тепер західнонімецькі критики відзначали не лише блискуче виконання головної партії Гізелою Циполою, але, передусім, музичне (диригент С. Турчак) і режисерське (постановник І. Молостова) прочитання, глибину і точність трактування одного з найскладніших оперних творів сучасності.

Наступний спектакль — «Лючія ді Ламмермур» Г. Доніцетті. Інша епоха, інші герої, інші виконавці. І знову захоплена реакція залу. «Мірошніченко співала вільно і чисто, дуже виразно в колоратурних епізодах, легко транспортуючи голос на октаву. Вона казково ефектна в цій партії», — писала газета «Вісбаденер тагеблат». «На своєму віку мені випало бачити не одну Лючію, — зауважив критик К. Х. Моллер-Рем, — але такого цільного, органічного образу не створила жодна інша співачка...» Партнерами Євгенії Мірошніченко у цьому спектаклі були Анатолій Солов'яненко (Едгар) і Роман Майборода (Генрі). Особливо вразила глядачів динамічна, емоційно напружена фінальна сцена. І

ще — досконала італійська мова виконавців.

Але справжнім відкриттям фестивалю став «Тарас Бульба» М. В. Лисенка (диригент Степан Турчак, режисер Дмитро Смолич).

Можна написати великий репортаж про те, як у західнонімецькому місті Вісбадені у травні 1982 року вперше в історії українського оперного мистецтва було виконано видатний твір Миколи Лисенка, шедевр української національної музичної класики. Півтори тисячі глядачів, які заповнили ошатний зал міського театру, виважували кожну музичну фразу, вслухалися, чекали. Оплески вибухнули несподівано, попри всі закони театрального етикету, задовго до закінчення увертюри. А після проникливого «За світ встали козаченьки» у другій дії овація не вщухала вісімнадцять хвилин. І це, може, найпереконливіша рецензія на спектакль.

Газета «Вісбаденер тагеблат» писала: «Оркестр під керуванням Степана Турчака звучав з такою всепоглинаючою пристрасністю, яка захоплювала і вела за собою буквально всіх. Микола Киришев створив переконливий і правдивий образ. Його Тарас Бульба подібний до античного героя. Це монументальне уособлення народу, що вів напружену боротьбу не на життя, а на смерть. Глибокі образи братів Андрія і Остапа створили Анатолій Мокренко і Вадим Федотов.

Прекрасно представлені в опері й жіночі ролі. Патетичний, сповнений тепла і ніжності образ матері змалювала Галина Туфтїна. Партію дочки польського магната і воеводи Марильці виконала К. Радченко, яка майстерно володіє голосом і глибоко розкриває досить суперечливий і складний образ. Незначна на перший погляд партія Татарки у виконанні Валентини Кочур зазвучала яскраво, повністю передаючи своєрідність характеру хитруватої і вигадливої служки. Усі ролі були виконані чудово, однак особливо хочеться зупинитися на партії Кобзаря в інтерпретації Василя Третьака. Співак мав перекинути своєрідний вокальний місток між солістами та хором, і зробив він це віртуозно, з великим творчим тактом і майстерністю, сприяючи гармонії усієї першої дії, що відтворює велич духу народного...»

Сорок хвилин звучали оплески по закінченню опери. Знову і знову піднімалася завеса, і втомлені щасливі артисти виходили на сцену.

— Коли пізно вночі ми поверталися до готелю, — каже Степан Турчак, — мені згадалася буйноцвітна весна 1979 року і розбуханий таким самим музичним фестивалем Мадрид. Саме тоді, власне, визначався статус нашого колективу в розвієвропейської музичної культури.

Радянська преса і зокрема «Всесвіт» (№ 12, 1979) також докладно писали про ті гастролі оперної трупи Державного академічного театру опери і балету УРСР імені Т. Г. Шевченка.

Нині зазначимо тільки, що яскравий успіх у Мадриді, високі оцінки найавторитетніших музичних критиків Іспанії, Італії, Франції, Англії розворушили нарешті західноєвропейських імпресарію, що раніше не дуже квапились пропонувати ангажемент співакам з Радянської України. Тепер мало не щомісяця на адресу театру надходять запрошення на гастролі — всієї трупи, окремих груп, солістів... За останні два роки артисти театру побували майже у тридцяти країнах.

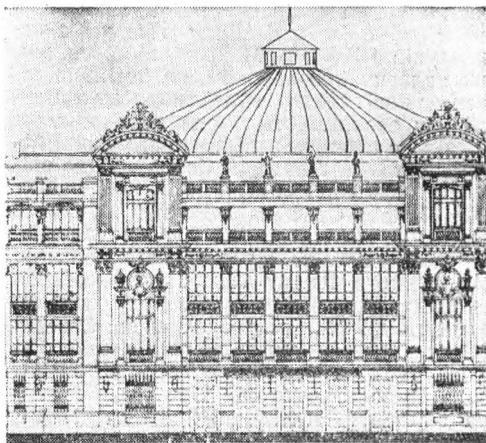
Та повернімося до 1979 року. Восени Степан Турчак знову у Мадриді диригує «Макбетом», однією з найскладніших опер Дж. Верді у постановці місцевого театру і за участю найвідоміших співаків з Італії, Іспанії, США. А ще через кілька місяців, навесні 1980 року, велика група київських співаків на чолі з головним диригентом театру виїжджає до Ніцци ставити оперу Модеста Мусоргського «Борис Годунов». В історії культурних зв'язків двох країн це був перший приклад співпраці в галузі оперного мистецтва українських і французьких митців. Помине ще рік, і ця ж група знову вирушить до Ніцци, щоб порадувати любителів вокального мистецтва постановкою шедевра російської оперної класики — «Хованщини» М. Мусоргського.

Постановка «Бориса Годунова» у 1980 році принесла київському маестро славу блискучого інтерпретатора музики М. Мусоргського і диригента, котрий вмів блискучо знаходити контакт з оркестрантами. А втім, як виявилось згодом, були у цьому і свої мінуси. Зважаючи на талановитість київських митців, глибоке знання диригентом матеріалу, дирекція вирішила до мінімуму звести кількість репетицій. Десять сценічних репетицій — і край. Тим часом ні місцевий оркестр, ні хор не були підготовленими до виконання складного і багатопланового оперного твору. По дванадцять годин працювали у репетиційному залі та класах Степан Турчак і хормейстер Левко Венедиктов, якому до того ж неждано-негадано випало дебютувати у ролі... постановника (захворів французький режисер, і спектакль опинився під загрозою зриву).

Прем'єра «Хованщини» стала незабутнім мистецьким святом. Газета «Ніс-матен» писала про постановку, здійснену київськими митцями: «Успіх у значній

мірі обумовлюється талантом Степана Турчака, який з притаманною йому майстерністю, працездатністю, внутрішнім горінням зумів запалити оркестр, змусив кожного музиканта відчувати душею народну музичну драму. Чудове й точне вирішення спектаклю знайшов Левко Венедиктов, великий майстер перетворювати багатоголосий хор в єдине ціле. Завдяки цим митцям філармонічний оркестр Ніцци, хор нашого оперного театру і співаки з Монте-Карло, які поповнили його на цій виставі, опинилися на вершині виконавської майстерності...»

А музичний критик Ів Юше додав: «Варто відзначити, що В. Грицюк, виконавець партії князя Івана Хованського, чудово тримався і володів голосом, а роль Г. Циполи (Емма) була, на жаль, занадто короткою для такої блискучої співачки. Оскільки увесь вечір раз у раз згадували ім'я Федора Шаляпіна, то тре-

OPERA DE NICE
 Direction : F. AYMÉ
 Vendredi 11 à 20 h - Dimanche 13 Décembre 1981 à 14 h
LA KHOVANTCHINA
 VERSION ORIGINALE
 Opéra en 3 actes et 6 tableaux, durée de V. 120 min.
 Musique de Modeste MOUSSORGSKY
 version instrumentale par RYHOV PRIZKOVA
 Décors et costumes de Vladimir JEDINSKY
 Chorégraphie de Tony PARDINA
 Mise en scène : Lev Nicolaevitch VENEDICTOV
 Anatoly KHOCHERGA Irina ARKHIPOVA
 Vladislav PJAKO Vassily TRETIJAK
 Anatoly MOKPENKO Gisella ZIPOLA
 Vladen GRITZUK Vladimir GRINENKO
 Jean-Marie SEVOLKER André ABELLO
 P. ROCCA A. NAVELLO P. BLIVET
 Direction musicale : Stefan TOURCHAK
 CHŒURS DES OPERAS DE NICE ET MONTE-CARLO
 BALLET DE L'OPERA DE NICE
 ORCHESTRE PHILHARMONIQUE DE NICE
 Editions Bessé - Paris
 Prix des places de 20 à 178 F. (places en sus 2 F.)
 Location de 10 à 9 Décembre de 9 à 20 h - de 10 à 14 h 30 - de 14 à 20 h - de 20 à 22 h
 L'usage de la carte sera respectueusement interdit après le début de l'exécution

ба неодмінно сказати, що своїм успіхом спектакль у значній мірі завдячує молодому співакові Анатолію Кочерзі, могутній бас якого підкрив усіх силою і виразністю...» Високо була оцінена майстерність співаків Великого театру СРСР Ірини Архипової і Владислава П'явка, які виконали партії Марфи та Андрія Хованського.

Ще не вщухли захоплені відгуки, рецензенти ще продовжували аналізувати й оцінювати, а на адресу Міністерства культури СРСР уже йшов лист із запрошенням киянам поставити у 1983 році у Ніцці «Євгенія Онєгіна» П. Чайковського.

Говорячи про яскраві успіхи київської опери на міжнародній арені, не мож-

на обминути увагою і балет театру імені Т. Г. Шевченка, свого часу відзначений найвищою нагородою Паризької академії танцю. Сьогодні цей колектив знають мало не в усіх країнах Європи, Америки та Азії. Тільки за останні два роки трупа тричі побувала з великими гастролями в Японії, показавши там «Лебедине озеро» П. Чайковського, «Ромео і Джульєтту» С. Прокоф'єва, «Раймонду» О. Глазунова, «Кармен-сюїту» Р. Шедрина — Ж. Бізе. З великим успіхом гастролювали кияни і в Індії.

У ті дні, коли київські співаки виступали в Ніцці, київські танцюристи, і серед них народна артистка УРСР Людмила Сморгачова та заслужений артист УРСР Сергій Лукін, у складі групи «Зірки радянського балету» показували свою майстерність шведам, норвежцям і датчанам.

А дещо раніше, влітку 1981 року, десять провідних солістів київського балету на чолі з народним артистом СРСР лауреатом премії Ленінського комсомолу і міжнародних конкурсів Валерієм Ковтуном здійснили поїздку до Латинської Америки, де дали сорок три концерти, які подивилось понад сімдесят п'ять тисяч глядачів. «Це найкраща, найдосконаліша трупа, яка відвідувала Аргентину, — писала в ті дні «Ла Пренса». — Хіба можна лишитися байдужим, дивлячись гран па із «Дон-Кіхота» Л. Минкуса чи па-де-кат у виконанні Т. Боровик, С. Приходько, Л. Данченко, Н. Хоменко, які наче оживили немирущі образи геніальних танцівниць минулого — Тальоні, Черіто, Грізі, Люсіль Гран...»

Після Аргентини кияни виступали у Колумбії, Перу, Коста-Ріці, але особливо запам'яталось українським артистам Нікарагуа, народ якого святкував у ті дні роковини революції.

У Венесуелі місцева поліція несподівано заборонила продавати квитки на виступи радянських артистів, але кияни не розгубилися. Вони прийшли до репетиційного залу місцевого театру... Поки йшов імпровізований урок, справу було залагоджено. Обурені глядачі звернулися до мера з петицією, і поліція змушена була відступити.

Популярність радянського мистецтва у світі настільки велика, що сьогодні навіть найреакційніші сили змушені з цим рахуватися. Відчували це кияни і в Мадриді, і в Японії, і у ФРН, і в Новій Зеландії, і на Філіппінах, де нещодавно і знову з тріумфом виступили артисти київського балету.

Дуже точно визначила смисл і значення гастролей українських радянських артистів калькутська газета «Калантар»: «Це урок для нас — побачити, як культурна революція в Радянському Союзі відкрила новий розділ в історії балету, опери і театру, що до Жовтневої революції були в руках буржуазії».

Переконливий урок.

Василь ТУРКЕВИЧ

The collage features several newspaper clippings and individual portraits of opera singers. The clippings are from French newspapers and mention the opera 'La Khovantchina' and a 'Récital lyrique' event. The portraits are arranged in a grid and include the following names and roles:

- IRINA ARKHIPOVA: Soliste de l'Opéra de Moscou
- VLADISLAV PJAVKO: Soliste de l'Opéra de Moscou
- ANATOLY KHOCHERGA: Soliste de l'Opéra de Kiev
- VASSILY IRETIK: Soliste de l'Opéra de Kiev
- ANATOLY MOKRENKO: Soliste de l'Opéra de Kiev
- GISELLA ZIPOLA: Soliste de l'Opéra de Kiev
- VLADLEN CRITZUK: Soliste de l'Opéra de Kiev
- VLADIMIR GRINENKO: Soliste de l'Opéra de Kiev
- STEFAN TURCAK: Soliste de l'Opéra de Kiev

ПРИМНОЖЕНА СПАДЩИНА ПОКОЛІНЬ

Х. Перес де Куельяр: «Всі ми, спільно з киянами, повинні присвятити себе боротьбі за справедливий і тривалий мир».

Київський півторатисячолітній ювілей уже належить історії. В новоствореному музеї історії Києва привертає увагу експозиція подарунків ювілярові — від ближчих і дальших друзів, з братніх республік СРСР і зарубіжних міст-побратимів.

Святування 1500-річчя «матері міст руських» набуло широкого міжнародного розголосу. Свою причетність до визначної дати підтвердили 26 країн Європи, Азії, Африки і Латинської Америки, підписавши восени 1980 року відповідну резолюцію Генеральної конференції ЮНЕСКО. Делегацію цієї представницької міжнародної організації на урочистостях у столиці Радянської України очолив Генеральний директор ЮНЕСКО Амаду-Махтар М'Боу. Генеральний секретар ООН Х. Перес де Куельяр звернувся до киян з посланням, яке ми далі наводимо повністю:

«Я з великою приємністю передаю сердечні вітання Урядові Української Радянської Соціалістичної Республіки і найкращі побажання жителям Києва з нагоди 1500-річчя заснування однієї з найдревніших столиць світу. Ця знаменна віха в житті великого міста є важливою подією в історії всієї людської цивілізації.

Київ — стародавня колыска російської, української, білоруської культури — вражає своїх гостей величчю природи і красою архітектури. Проте в ці святкові дні найглибшу шану і загальне визнання заслуговує насамперед історія міста. Протягом віків на долю Києва випадали страждання й тріумфи, часи гніту й боротьби. Але він подолав усі випробування, ставши символом несхитності і твердості людського духу — якостей, що визначають долю народів.

Порівняно недавно, під час другої світової війни, Київ зазнав жорстоких руйнувань. Але він постав із попелу, зріс і збагатів, сповнився більшою, ніж будь-коли, енергією.

Здобутки колективної праці, втілені в Києві, важливе місце, що його він посів у Радянському Союзі, — переконливі свідчення не лише творчої енергії людини, але й тих можливостей, які розкриваються тільки в умовах миру.

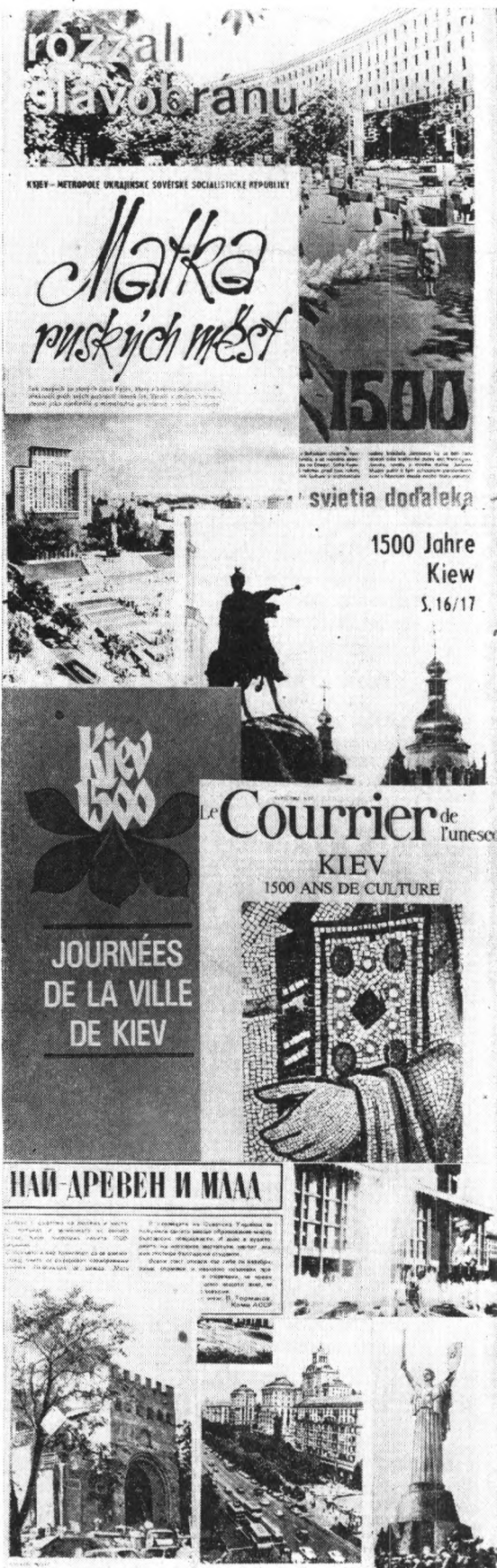
Необхідність миру визнають тепер усі країни й поселення — від велетенських міст до найменших сіл, — але я переконаний, що саме великі центри цивілізації й промисловості особливо наочно нагадують нам про спадщину поколінь, спадщину, яку ми повинні зберегти від воєнного руйнування. Ось чому, святкуючи 1500-ті роковини Києва, всі ми, спільно з киянами, повинні присвятити себе боротьбі за справедливий і тривалий мир. Адже тільки він може забезпечити прогрес і будівництво майбутнього, гідного людства».

Преса країн соціалістичної співдружності, прогресивні видання на Заході, численні друковані видання ЮНЕСКО опублікували протягом кількох останніх років цілу низку матеріалів про Київ, знайомлячи своїх читачів з минулим міста і його сьогоденням, архітектурними пам'ятниками і соціальними здобутками, досягненнями в галузі науки, культури. Чималий доробок складають виступи, присвячені дружнім зв'язкам Києва з містами-побратимами. «Всесвіт» неодноразово згадував про це.

Органічно поєднуючи київські урочистості з святкуванням 60-річчя утворення СРСР, зарубіжні публіцисти на прикладі столиці Радянської України показують, як здійснюється в Радянському Союзі ленінська національна політика — запорака непорушної єдності народів-братів.

«Яким би багатим не було історичне минуле, цього ще не досить для визначення характеру, духу, динамізму міста і його народу, — читаємо у вступному слові головного редактора до травневого номера «Кур'єра ЮНЕСКО», де подано значну добірку «київських» матеріалів. — Віддані своїй історії, кияни старанно зберігають пам'ятники культури, дбають про красу рідного міста, яке швидко зростає: сьогодні Київ з населенням 2,5 млн. чоловік — третє за кількістю жителів місто в Радянському Союзі. Кияни творять своє майбутнє, зводячи школи, засновуючи університети, бібліотеки, культурні центри, науково-дослідні інститути, що спеціалізуються у найновіших галузях науки і техніки».

Ми не маємо можливості навіть просто перелічити назви найяскравіших статей, назвати імена авторів, які доброзичливо і щиро відгукнулися на наше свято. Причини цієї одностайної доброзичливості дуже чітко визначив словацький журнал «Свет соціалізму»: «Скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти». Це прислів'я цілком можна віднести і до міст. Історія Києва свідчить про те, що це місто завжди мало добрих вірних друзів. За останні роки їх стало ще більше.

ВІН ПРОКЛАДАВ МОСТИ ДРУЖБИ

Виповнилося 100 років з дня народження видатного вченого-арабіста Тауфіка Гавриловича Кезми.

Народився Т. Г. Кезма (по-арабськи Тауфік Джубраїль) 20 червня 1882 р. у відомій християнській родині Дамаска, столиці Сирії, яка тоді становила частину Османської імперії. Його старший брат Іскандер був серед перших арабських юнаків, яких направили на навчання до Росії ще до створення Російського палестинського товариства¹.

Пізніше товариство за короткий час відкрило цілу мережу шкіл по селах та містечках Леванту, а також заснувало дві учительські семінарії (одну для хлопчиків, другу — для дівчаток). Кращі випускники семінарії коштом товариства продовжували навчання в Росії, як правило, в духовних учбових закладах, бо боротьба проти західного місіонерства, на погляд керівників Російського палестинського товариства, вимагала насамперед кадрів добре підготовлених священиків. Але не тільки служителі церкви виходили із учнів, стипендіатів товариства.

Роль цих шкіл у загальному «відродженні» арабського світу в другій половині XIX — на початку XX ст. ще не достатньо вивчена. Відомий радянський арабіст академік І. Ю. Крачковський писав: «Великим було значення цих маленьких, часто бідно обставлених шкіл. Через учительські семінарії Палестинського товариства проникали й сюди винесені з Росії великі заповіді Пирогова й Ушинського з їх високими ідеалами. За своїми педагогічними закладами російські школи в Палестині і Сирії часто виявлялися вищими від багатьох обладнаних установ різних західно-європейських чи американських місій. Знання російської мови рідко знаходило практичне застосування в подальшій діяльності учнів, але доторк до російської культури, російської літератури залишав незгладимий слід на все життя. І недарма так багато сучасних письменників старшого покоління, не тільки перекладачів з російської, а й творців, котрі сказали своє слово для всього арабського світу, вийшло із шкіл Палестинського товариства». Нагадаємо, що біля колиски новітньої арабської літе-

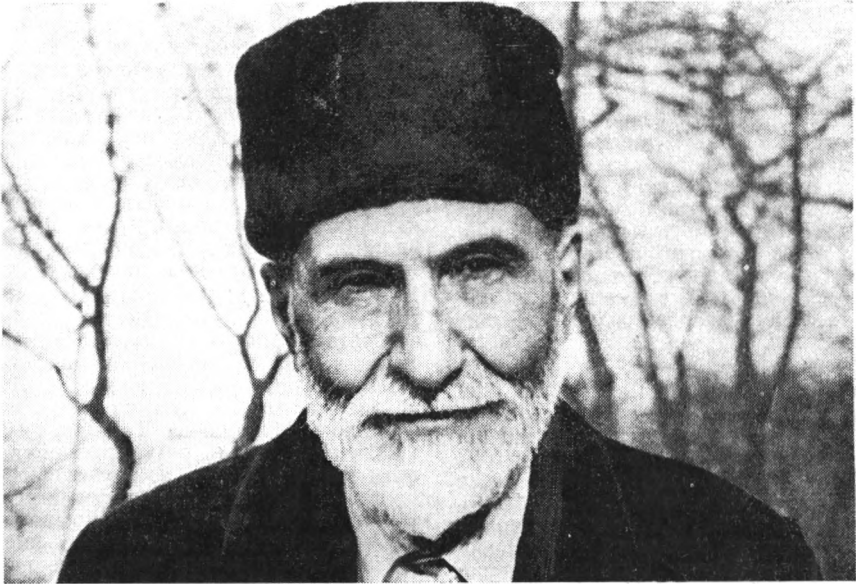
ратури стояли такі вихованці російських шкіл, як Михаїл Нуайме (в 1906—1911 рр. вчився в Полтаві), Насіб Аріда, Абдель-Месіх Хаддад; відомими перекладачами-популяризаторами російської літератури були Халіль Бейдас в Палестині і Селім Кобейн в Єгипті, свій вклад в арабістику в нашій країні зробили М. О. Аттая, К. В. Оде-Васильєва і П. К. Жузе, чимало з них працювали вчителями, несучи світло знань поневоленому арабському народові.

Брат Т. Г. Кезми Іскандер теж став учителем, був організатором і незмінним директором російської учительської семінарії в палестинському місті Назареті. Сюди він взяв малого Тауфіка після смерті батька і подбав про його освіту. Тауфік виявився здібним учнем. Він добре засвоїв російську мову, дістав ґрунтовні знання арабської та турецької мов, а з 1896 року продовжував навчання в Києві. Перед випускником Київської духовної академії, кандидатом теологічних та історичних наук, відкривалася блискуча церковна кар'єра, але він обирає інший шлях.

Т. Г. Кезма стає викладачем арабської мови. Спочатку він працює приватно, а з 1913 р. викладає арабську й турецьку мови в різних вищих учбових закладах Києва (комерційному, близько-східному інститутах, інституті зовнішніх зносин). Турецьку він знав дуже добре. Як писав про нього академік А. Ю. Кримський, «говорить по-турецьки вільно, але з типовою арабською вимовою». Напередодні першої світової війни Т. Г. Кезма відвідав Персію. У місті Сабзеварі, склавши відповідний іспит, він одержав диплом, що давав право викладати й перську мову. Цей диплом він потім «підтвердив» у Лазаревському інституті в Москві.

Відколи у Київському університеті, вже у радянський час, запровадили викладання арабської мови, Т. Г. Кезма працює тут. Він ніколи не був просто службовцем, ставився до своєї роботи відповідально і з пристрасстю. Наведено хоч би такий приклад. В аргументованій доповідній записці вчений запропонував відкрити аспірантуру по спеціальності «арабська мова і література», доводячи, що знання арабської потрібне історикам і філологам; обстоював необхідність продовження вивчення арабської мови в університеті, яке безпідставно було припинене. Його любили і

¹ Це товариство було засноване в 1882 р. з метою протидії намаганням католицьких, а згодом і протестантських місіонерів із країн Заходу поширити свої впливи на православне арабське населення Сирії, Лівану та Палестини, яке традиційно орієнтувалося політично і духовно на єдиновірну Росію.

широ шанували учні, серед яких були і відомий в майбутньому математик академік М. П. Граве, котрий засвідчував, що свої студії над арабськими астрономічними творами він робив під керівництвом Т. Г. Кезми, і директор Інституту сходознавства Киргизії І. А. Батманов. Професор Київського університету Т. Г. Кезма вийшов на пенсію 1952 року, пропрацювавши в навчальних закладах Києва сорок років.

Та коло інтересів арабіста не обмежувалося педагогікою. Основним місцем його роботи був Кабінет арабсько-іранської філології, яким керував академік А. Ю. Кримський. Брав він також активну участь в діяльності Київського філіалу Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства.

Про його роботу в Академії А. Ю. Кримський писав у «посвідці»: «Член секції наукових робітників і постійний (нештатний) співробітник Всеукраїнської Академії Наук (ВУАН) на арабському відділі кафедри Східного письменства та культури (під керівництвом акад. А. Ю. Кримського) Тауфік Гаврилович Кезма увесь час з найпершого моменту заснування Академії Наук, тобто чотирнадцять літ, не переставав і не перестає систематично працювати для академічної катедри, згідно з наперед виробленою програмою п'ятирічки, і при тим виконує роботу, яку, окрім мене, на всій Україні виключно він один може виконати як єдиний знавець арабської мови в повнім її обсягу й арабського письменства та культури».

Значною подією в українському радянському сходознавстві став підготовлений Т. Г. Кезмою капітальний підручник з арабської мови (576 стор.), який вийшов у 1928 р. у Києві під назвою «Элементарные основы грамматики арабского языка в популярном изложении». В передмові до нього він пи-

сав: «Ми свідомі того, що, перебуваючи на Україні і читаючи лекції її синам, було б краще видати ці «основи» мовою українською — тим більше, що Україну ми вважаємо для себе другою батьківщиною після Сирії. Але поспішність, з якою почалося друкування цих «основ», — позбавила нас цієї можливості».

Ця книга дістала високу оцінку фахівців-арабістів І. Ю. Крачковського, А. Ю. Кримського, М. В. Юшманова, Д. В. Семенова, тодішнього наркома освіти УРСР Я. П. Ряпо, який наголосив на великому політичному значенні зробленого вченим. «Мені як сходознавцю, — зазначав зокрема Я. П. Ряпо, — прекрасно відомо, скільки любовно копітного труда треба покласти, щоб зробити мови Сходу доступними нашій молоді і тим пробити шлях до народів Сходу, що відіграють у нашій політиці боротьби за визволення людства від іга капіталізму величезну роль.

Ваш труд тому цінний не тільки з точки зору філології, а й з громадсько-політичної».

Ви допомагаєте створенню моста між нами і національно-революційним Сходом. В цьому величезна культурна і політична місія, яку будуть продовжувати Ваші учні».

Схвальна рецензія на підручник з'явилася і в каїрському журналі «Аль-Іха'а» («Братство»).

Слід додати, що ще у 1918 р. Т. Г. Кезма разом з В. С. Щербиниою видав посібник для вивчення турецької мови.

Чимало уваги вчений приділив вивченню й розтлумаченню писаних східними мовами джерел, які висвітлюють історію нашої країни. Він переклав російською мовою один з варіантів опису подорожі патріарха Антіохійського Макарія (XVII ст.), складеного його сином архidiaконом Павлом Алеппським, що

супроводжував свого батька через Молдавію та Україну до Москви. Цей опис змальовує зокрема культурне життя українського суспільства в роки визвольної війни.

Не меншу цінність становить наукова інтерпретація «Оповідання арабського історика Абу Шоджі Рудраверського XI століття про те, як хрестилася Русь» (Київ, 1927). До ювілею Абуалі Ібн Сіно (1937) Т. Г. Кезма підготував повний переклад біографії цього видатного вченого і мислителя, складеної його учнем Абу Убейдом Джузджані. А на роковини великого азербайджанського поета Нізамі він відгукнувся статтею в газеті «Коммунист» (1939).

Не можна не згадати і виконаний вченим переклад касиди середньовічного арабського поета Абана Лахикі, що його А. Ю. Кримський оцінював так: «Крім того, Т. Г. Кезма написав низку робіт з дуже важкої галузі старого арабського письменства, часів Гарун ар-Рашида, з яких заслуговує особливої уваги робота над поемою Абана Лахикійя. Ця робота Т. Кезми, навіть одна-єдина, могла б придбати йому звання професора арабської філології — до того поема Лахикійя філологічно важка для розуміння, що не всякий навіть природний араб міг би розібрати її. Т. Кезма не тільки переклав поему Абана Лахикійя, але й написав до цього перекладу окремі вичерпні пояснення щодо кожного слова й кожного звороту». Відтворив він українською мовою і тексти арабських народних казок, записаних А. Ю. Кримським під час його перебування в Сирії та Лівані.

Т. Г. Кезма не цурався й проблем сучасності. Про це свідчить розробка ним так званого «асирійського питання», що було актуальним в 20-ті рр. в зв'язку з проведенням Лозаннської конференції. Йдеться, зокрема, про рецензію на видання Соціалістичної академії «Аравия и аравийские державы» (М. 1924). Він узяв участь у першій і другій сесіях арабістів у Ленінграді (1935, 1937), де був прийнятий як почесний гість.

Т. Кезма надавав всіляку допомогу як сходознавцям, котрі приїжджали до Києва працювати у бібліотечних фондах, так і аматорам та студентам. Мистецтвознавець М. Вязмітіна у своїй роботі «Ісламські збірки Харківського художньо-історичного музею» (Х. 1929) зазначає, описуючи один з експонатів: «Напис прочитав Т. Г. Кезма; йому ж належать коментарі до дати».

Постійно живучи в Києві, вчений не поривав зв'язків з рідним краєм і багато робив для взаємного пізнання та зближення арабського народу з народом радянським. Він пропагував на сторінках арабських видань досягнення радянського сходознавства, розповідав про наших видатних вчених, зокрема І. Ю. Крачковського та А. Ю. Кримського. Журнал «Аль-Іх'а'а» за червень 1929 р., де було опубліковано матеріал про А. Ю. Кримського, повідомляв: «Надіслав нам матеріал для цієї статті разом з брошурою,

в якій вміщено дані про твори того, кому присвячений цей життєпис, наш вельмишановний співвітчизник професор Тауфік Джубраїль Кезма, викладач арабської мови в українському університеті в місті Києві, столиці України».

Багато сил віддав невтомний трудивник й ознайомленню українського читача з надбаннями нової арабської літератури, особливо з творами, присвяченими національно-визвольній боротьбі, що під впливом Великого Жовтня розгорталася на просторах Арабського Сходу.

У лютому 1941 р. він передав до ДВУ переклад повісті Махмуда Ахмеда ас-Сейіда (1901—1937) «Джалаль Халед», в якій чи не вперше в арабській літературі згадувалося ім'я В. І. Леніна. В листі зазначав, що на черзі збірка оповідань Мухаммеда Теймура (1892—1921) «Що бачать очі», і пропонував видати третю книгу — збірку оповідань та уривків з більших творів сучасних арабських письменників. «Знайомлячись з вищезазначеними арабськими письменниками за вказаними мною більш характерними уривками з їх творів, — писав Т. Г. Кезма, — читачі на Україні побачать і переконаються в тому, що слова російського поета М. Лермонтова, сказані ним про Схід, що

Род людской там спит глубоко
Уж девятый век,

починають в наш час ставати надбанням історії, бо Схід вже прокинувся, і прокинувся на всьому своєму протязі від Середземного моря і до берегів Тихого океану, і від Сирії до Китаю».

І ще одне дуже важливе визнання перекладача, зроблене з приводу творчості Дж. Зейдана: «Познайомити читачів на Україні з цим визначним письменником цілої епохи і з окремими сторінками із його у вищій мірі цікавих романів є моїм моральним обов'язком, зобов'язанням перед основною моєю батьківщиною — Сирією — і другою моєю батьківщиною — Україною».

Серед перекладених ним творів, крім уривків з трьох відомих романів Дж. Зейдана, знаходимо оповідання та нариси таких оновлювачів арабської прози, як А. аль-Кавакібі, Адіб Ісхак, Фарах Антун, Валі ад-дін Йекун, Амін Рейхані, Абдель-Месіх Хаддад, Наджіб аль-Хаддад. Держвидав України уклав з перекладачем відповідну угоду, але війна перешкодила її здійсненню. Переклади чекають свого видавця у відділі рукописів ЦНБ АН УРСР. Не вийшла друком і повість Махмуда Ахмеда ас-Сейіда.

Вже у післявоєнні роки, коли розбуханий національно-визвольною боротьбою Арабський Схід почав виходити на перший план світової історії, Т. Г. Кезма опублікував ряд своїх перекладів. У 1957 р. побачили світ оповідання Мухаммеда Теймура, кілька творів було надруковано в журналах «Україна» і «Всесвіт».

Т. Г. Кезма встановлює зв'язок з Михайлом Нуайме (нар. 1889 р.), жваво з ним листується і стає активним популяризатором його творчості у нашій краї-

ні. Українською мовою (К., 1958) вийшла збірка новел видатного ліванського майстра під назвою «Знатні». Ряд новел у перекладі російською мовою були опубліковані в Москві у книзі М. Нуайме «Ливанские новеллы».

Залишилася в рукописі важлива теоретична праця М. Нуайме — написаний ним вступ до своєї поеми «Батьки й сини» із збірки «Сито» (1923), яка відіграла значну роль у становленні нової арабської літератури. Не були надруковані й перекладені Т. Г. Кезмою уривки з книги «Далеко від Москви і від Вашингтона», яку М. Нуайме видав після своїх відвідин Радянського Союзу у 1956 році. Поїздка до Москви, Києва, Полтави після півсторічної перерви справила на М. Нуайме величезне враження.

Кезма не встиг здійснити всіх своїх задумів, але й те, що йому вдалося зробити, засвідчує справедливості думки І. Ю. Крачковського: «Однією з важливих галузей, в якій великі заслуги Т. Г. Кезми, є сучасна арабська література».

Успіхи національно-визвольної боротьби арабів сповнювали радістю вже літнього на ті часи ученого, давали новий заряд енергії. Він займався викладанням і готував до перевидання свій підручник арабської мови, а також працював над другим томом, який мали складати хрестоматія арабської мови та словник до неї.

Т. Г. Кезма підтримував зв'язки з багатьма відомими вченими нашої країни, — щиро товаришував з І. Ю. Крачковським, з любов'ю і пієтетом ставився до А. Ю. Кримського. Серед його колег і друзів були сходознавці М. В. Юшманов, Д. В. Семенов, В. О. Еберман, А. П. Ковалівський, а також А. О. Білецький, А. О. Введенський, офтальмолог В. П. Філатов.

Він був палким патріотом міста, в якому прожив майже все своє життя, — Києва. Працюючи в архівах, автор цих рядків виявив, що Т. Г. Кезма одержав не одну досить поважну пропозицію щодо посади і умов праці, пов'язану з переїздом до таких міст, як Харків (тоді столиця УРСР), Ташкент, Баку, Тбілісі, і кожного разу відповідь була: «Я задоволений своєю роботою в АН УРСР і волю залишитися у Києві», хоча справедливості ради треба сказати, що його умови життя і праці не завжди були найкращими.

Сповнений творчими задумами, вчений прагнув зробити якомога більше для розширення дружніх зв'язків його вітчизни з Радянською країною, для взаємного пізнання народів. «Мені 75 років, — говорив він кореспондентові газети «Вечірній Київ» 10 вересня 1957 р. — Але я почуваю себе дуже добре. Хочеться багато ще зробити для ознайомлення читачів України, яка стала моєю другою батьківщиною, з культурою народів арабських країн».

Помер Т. Г. Кезма 9 квітня 1958 р. в Києві, похований на Байковому кладовищі.

Він зробив вагомий внесок у розвиток радянського сходознавства, в поширення географічних меж нашої перекладної літератури, відкриваючи нам письменників арабського світу, який і сьогодні у вогні боротьби проти сил імперіалізму і реакції. Відзначаючи 100-річчя з дня народження Т. Г. Кезми, з вдячністю згадуємо цього скромного трудівника-інтернаціоналіста, який так багато зробив для зміцнення радянсько-арабської дружби, що в наші дні стала одним з важливих факторів міжнародного життя.

Юрій КОЧУБЕЙ,

ФАКТИ — ПОДІЇ — ЯВИЩА

* * *

Перший цьогорічний номер журналу «Розгляд», який видає у Будишині серболужицька культурницька організація «Домовіна», відгукнувся на збірку ужгородського поета К. Гурницького «Земля в польоті» («Карпати», 1981). Рецензент, поет Фрідо Метшк, звернув, зокрема, увагу на переклади К. Гурницького з російської, польської, румунської і лужицької поезії, наголосивши на ґрунтовності зв'язків між українською радянською і лужицькою літературами, на

заслугах у цій справі Л. Первомайського, В. Гжицького, Д. Павличка, В. Лущука, Р. Лубківського, Д. Паламарчука, М. Вінграновського, М. Ільницького, І. Гнатюка, Р. Братуня та інших творців антології лужицької поезії українською мовою (Київ, 1971).

* * *

«Під Жовтневою зорею — до вершин прогресу» — так назвав свій репортаж з фотовиставки «Українська РСР», що експонується в Улан-Баторі, кореспондент газети «Новости Монголии» Б. Долгюн. Запросивши чи-

тачів на екскурсію по виставці і взявши на себе обов'язки екскурсовода, журналіст знайомить співвітчизників із здобутками і трудовими звершеннями Радянської України, «рівної серед рівних республік Радянського Союзу», розповідає про роки революції, коли український народ «рішуче пішов шляхом, вказаним В. І. Леніним», детально зупиняється на історії Києва, 1500-ліття якого відзначалося цього року.

Репортаж, вміщений у 62-му номері газети, проілюстровано фотознімками з виставки.

ГОМЕР НА УКРАЇНІ

Давно вже стали фактом історії літератури і прекрасними явищами її сьогодення переклади «Іліади» та «Одіссеї» Гомера, зроблені Борисом Теном. Точно відтворивши особливості давньогрецького епосу, виявивши глибоке знання всіх реалій тексту, український радянський перекладач виконав працю еталонну і непросту присвятивши їй довгі літа копітких досліджень. Спроби перекласти Гомера українськими перекладачами робилися і раніше — але недосконалість тих спроб ще очевидніша на тлі зробленого Борисом Теном.

Сьогодні, коли Миколі Васильовичу Хомичевському (Борису Тену) минає 85 років, ми раді поздоровити його — давнього автора «Всесвіту» — з ювілеєм і пропонуємо вашій увазі нотатки відомого перекладача про перші спроби інтерпретації Гомера на Україні.

Поезія сліпого Гомера, що пережила кілька тисячоліть, і творчість його наступників на Україні — таких же сліпих кобзарів і лірників — явища одного і того ж історичного ряду, незважаючи на всю різницю в змісті, стилі і характері цих виявів творчого духу різних епох і народів.

Не випадково Т. Шевченко в одній із своїх повістей прямо зіставляє українські історичні думи з рапсодіями праотця епічної поезії.

Це зближення, саме по собі цілком закономірне, лягло в основу того «онароднення» гомерівської спадщини, яке стало одним з провідних принципів творчого засвоєння Гомера в українській літературі минулого століття.

Перекладаючи «Іліаду» своєрідним чотиристопним амфібрахієм з наміром наблизити її звучання до українського народнопісенного, С. Руданський не тільки вважав за можливе обходитися без славетних гомерівських епітетів, але намагався навіть перекладати міфологічні імена. Так, Муза іменується в нього Співую, Аїд — Невидом і т. д.

Майже одночасно з С. Руданським перекладав Гомера О. Навроцький, причому він теж замість гекзаметра прийняв близький до народнопісенного шестистопний хорей.

Не виходячи із загальної атмосфери прагнень до «онароднення» Гомера, що дозволяла йому замість аеда з кіфарою підставляти кобзаря з українською кобзою, Навроцький все ж не вважав можливим ні опускати гомерівські епітети, ні перекладати грецькі імена, хоч і заміняв їх часом відповідними римськими (Діана і Венера — замість Артеміди й Афродіти тощо).

У 80—90-х роках минулого століття чудовий знавець грецької мови П. І. Ніщинський (Петро Байда) переклав українським гекзаметром всю «Одісею» і

половину «Іліади»; потурбувався він і про прикрасальні епітети, хоч часом залишав їх без перекладу. Однак не подолав традиції щодо передачі грецьких назв по батькові — Атрідові у нього відповідає Атрієнко, Пелідові — Пелієнко і т. д. Такою ж «українізацією» навіяно у Петра Байди і «лицарі славі», і «кобзарі» з «кобзами» та інші елементи українського і навіть загальноросійського побуту, малозрозумілі провінціалізми тощо.

Від «онароднення» Гомера українськими перекладачами ХІХ ст. треба відрізнити позиції лівого крила київської «Громади», очолюваного М. П. Драгомановим. Висуваючи свою культурно-освітню програму, він наполягав на тому, щоб література для українського народу створювалася «на мові, якою народ говорить», співає пісні, створює казки і прислів'я», пояснюючи при тому, що «взявши за відправну точку для української літератури простонародні пісні і казки, можна буде перекласти кращі зразки народних епосів аж до самого Гомера» («Література російська, великоруська, українська й галицька»), а також ряд важливіших творів світової літератури.

У світлі цих висловлювань Драгоманова новим щаблем в освоєнні Гомера на Україні уявляються часткові переклади «Іліади» та «Одіссеї», здійснені згодом І. Франком, Лесею Українкою, О. Потебнею, В. Самійленком.

У методи «онароднення» Гомера є, проте, один момент, що позначився благотворно в справі освоєння гомерівської спадщини. Це прагнення знайти в своїй мові необхідні для передачі гомерівської стильової атмосфери засоби виразності, що виростають з неї (мови) найбільш органічно й природно. Шукати їх, звичайно, треба було насамперед у багатшій народнотворчій скарбниці.

Щодо цього дуже повчальний метод, який застосовував О. Потебня, працюю-

чи над українським перекладом уривків з «Одіссеї». Прочитавши її в оригіналі, а також у перекладах на різні слов'янські мови, і відновивши в пам'яті образи і картини, які треба було відтворити в перекладі, О. Потебня, як розповідає про нього О. Русов (див. вступ О. Русова до перекладів О. Потебні з «Одіссеї». — А. Потебня, Из записок по теории словесности: Харків, 1905, с. 533—541), заглибився в читання зразків української народної творчості, історичних актів, літописів і класичних творів української літератури.

Більше двох з половиною тисяч виписок зробив О. Потебня з прочитаних з цією метою книг. Тут і окремі слова, і зіставлення синонімів та омонімів, і характерні словосполучення, і постійні епітети разом з відповідними поняттями, своєрідні вислови і фразеологічні звороти, і зіставлення цих слів та висловів з відповідними грецькими, польськими, чеськими, російськими, білоруськими.

Вся ця підготовча робота була свого роду оранням українського мовного ґрунту для зрошення на ньому квітів гомерівської поезії засобами української мови з такою ж простотою і природністю, з якою вони розквітали в устах давньогрецьких рапсодів.

Суть полягала в тому, щоб, користуючись засобами виразності рідної мови, не підпорядковувати їм систему образів поета, що перекладається, не «українізувати» попутьно всю внутрішню атмосферу

і побутову обстановку гомерівських поем, як це робили попередні покоління українських перекладачів Гомера.

О. О. Потебні не пощастило ні завершити свій труд, ні довести перекладені ним уривки до художнього рівня, який цілком відповідав би його творчому задумові.

Уважно переглядаючи переклад Потебні, не можна не помітити, що він не вільний від таких недоглядів, як, з одного боку, гіперметричні, а також рядки з зайвим складом тощо. Не звільнився Потебня і від таких традицій своїх попередників, як підміна античної кіфари українською кобзою, як своєрідні назви по батькові грецьких героїв (правда, в трохи зміненій формі — Пелейович). Про незавершеність роботи Потебні над перекладеними ним уривками «Одіссеї» свідчать зрештою і численні варіанти до окремих слів і виразів у виносках, якими рясніє весь переклад.

І все ж, незважаючи на ці недоліки, Потебня підготував ґрунт для подальших кроків в освоєнні Гомера українською літературою. Маємо на увазі уривки з різних пісень «Іліади» та «Одіссеї», перекладені О. А. Білецьким та ін. для хрестоматії з античної літератури, виданої академіком О. І. Білецьким у 1938 році.

На цій же основі будував свою роботу над українським перекладом Гомерових поем і автор цих рядків.

ФАКТИ—ПОДІЇ—ЯВИЩА

Дмитро Павличко — перший серед українських радянських письменників — став лауреатом літературної премії імені П. Гоголя. Це найвища нагорода Спілки письменників Словаччини, якою відзначають зарубіжних перекладачів і популяризаторів словацької літератури.

* * *

«Мрії балерини» — так називається книга про київський балет, що її випустило в світ японське видавництво «Хігасі». Автор книги, відома дослідниця балетного мистецтва Мітіко Такао, відзначає видатні досягнення провідного балетного колективу Радянської України, докладно розповідає про підготовку майбутніх майстрів сцени у Київському хореографічному училищі.

* * *

Журнал «Ромбод» (1982, № 6) опублікував рецензію

на видану у Братиславі повість Гната Хоткевича «Камінна душа» в перекладі Ю. Андрічика. «Майже в усіх своїх творах Хоткевич досліджує тему «природа і людина», — пише рецензент Іван Яцканін. — Збагачена етнографічними елементами, ця тема у повісті «Камінна душа» звучить надзвичайно виразно. Посилаючись на думку українського літературознавця Ф. Погребенника, критик зазначає, що після Юрія Федьковича «ніхто так докладно і всебічно не зобразив життя гуцулів, як Гнат Хоткевич у цій своїй повісті». Етнографічний матеріал тут лише форма для висловлення соціально-філософських міркувань автора щодо долі і психології людей, котрі живуть у цій частині України. Герої Хоткевича діють у конкретних історичних умовах середини XIX століття. Автор не романтизує їх, створюючи реалістичну картину життя селян Гуцульщини».

* * *

У братиславському видавництві «Младе лета» в перекладі М. Гевеші вийшла збірка українських народних казок під назвою «Мудрий соловейко». З цього приводу журнал «Словенске погляди» (1982, № 5) пише: «Своє ставлення до української народної казки Маріан Гевеші виявив уже перекладом східноукраїнських народних казок, виданих у Кошиці 1975 року. У книжечці «Мудрий соловейко» зібрані казки про тварин, що належать до найдавніших народних казок. Ми пізнаємо в них людей — відважних і боягузів, щедрих і скупих. Звідси загальнолюдський до них інтерес. Іноді, читаючи казки інших слов'янських народів, помічаєш, що вони схожі на словацькі. Нічого дивного в цьому немає. Адже слов'янські народи жили одними надіями і мріями. І все ж, незважаючи на подібність, кожна казка — своєрідна і неповторна».

Вадим КОРТУНОВ,
професор, доктор історичних наук

ЛЕНІНСЬКА СТРАТЕГІЯ МИРУ Й РЕАЛЬНОСТІ 80-Х РОКІВ

Днями народи Радянського Союзу вродливо відзначають шістдесяту річницю СРСР. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції утворення першої в світі багатонаціональної держави трудящих можна з цілковитим правом вважати найвизначнішою віхою в історії нашого народу, подією неперехідного міжнародного значення.

У постанові ЦК КПРС, присвяченій цій знаменній даті, наведено слова В. І. Леніна про те, що свої взаємини з іншими країнами Радянський Союз буде на високому людському принципі рівності, а не на принципі привілеїв, який принижує великий народ. Продовжуючи цю думку, можна сказати, що як у зовнішній, так і в своїй внутрішній політиці Радянська держава керується тими самими засадами рівноправності, добровільності, поваги до кожного великого й малого народу.

Нова історична спільність людей, уперше втілена в Союзі Радянських Соціалістичних Республік, покликана до життя не лише нову форму суспільного устрою та нові стосунки між націями й національностями, але й принципово нову зовнішню політику, в якій ідеали боротьби за побудову передового суспільного ладу органічно злиті з боротьбою за мир, безпеку, співробітництво всіх народів. Мир, демократія, соціальний прогрес — це її триєдина формула, яка відповідає національним інтересам усього трудящого людства й кидає рішучий виклик одвічній політиці експлуататорського світу — політиці агресії, диктату, національного гноблення та національних привілеїв.

Непорушну основу зовнішньої політики Радянської держави складає ленінський принцип мирного співіснування держав з різними соціальними системами; цей принцип найповніше відповідає корінним потребам людства в добу його історичного переходу від капіталізму до соціалізму.

Протягом усієї своєї історії Союз РСР активно бореться за втілення цієї ідеї в життя, використовує будь-яку можливість для того, щоб вона стала нормою, утвердилася в практиці стосунків між державами. Це важка й наполеглива боротьба, але, всупереч жорсткому опоріві реакції, вона рік у рік приносить чимраз відчутніші наслідки, завойовує дедалі ширше міжнародне визнання.

Після перемоги Жовтня історія дала першій соціалістичній країні мирний перепочинок на неповних два десятиріччя, зате як багато встигло зробити нове суспільство за цей час і в міжнародному, й у внутрішньому плані! Радянська держава надала незалежність тим народам колишньої Російської імперії, які побажали цього, відмовилась од усіх нерівноправних угод, накинених царотом державам Сходу. На Генуезькій і Гаагській конференціях у 20-ті роки Країна Рад виступила з широкою програмою взаємовигідного міжнародного співробітництва, а в 30-ті роки, коли над європейським континентом нависла загроза фашизму, вона запропонувала план створення в Європі системи колективної безпеки.

Зовнішньополітична програма Жовтневої революції, боротьба за мир і міжнародну безпеку мали справді асесвітньо-історичне значення. Вони здобули Радянській державі величезний міжнародний авторитет, зміцнили миролюбні демократичні сили в усьому світі, сприяли ізоляції найагресивніших угруповань світової реакції й розколові антирадянського фронту, що великою мірою визначило переможне завершення Великої Вітчизняної війни.

Перемога Радянського Союзу й демократичних сил над фашизмом переконливо засвідчила, як різко протягом лише кількох десятиліть змінилася ситуація у світі на користь соціалізму. Радянський Союз у цій війні виявився не лише здатним захистити себе від наймогутнішої того часу машини імперіалізму, але й урятувати

від фашистських погромників людство, обстояти демократичну перспективу розвитку цивілізації.

Перетворення соціалізму на глобальну систему, що змінила всю соціально-політичну структуру світу, поставило справу міжнародної безпеки й співробітництва на новий, міцніший фундамент. Величезне значення мало встановлення між соціалістичними країнами інтернаціоналістських рівноправних стосунків. Засновані на тісній і різнобічній взаємодії суверенних і рівноправних держав, вони є величезним здобутком сил миру та прогресу, прообразом майбутніх зв'язків між усіма народами земної кулі. Світова співдружність країн соціалізму переконливо свідчить, як плідно можуть співробітничати великі й малі, високоіндустріальні та менш розвинені економічно держави, успішно розв'язувати найскладніші проблеми. Міжнародне життя збагачується цілком новим досвідом. Під безпосереднім впливом світової системи соціалізму позитивні зміни відбуваються й на міжнародній арені: вже понад три з половиною десятиліття Європа живе в умовах миру, а в 70-ті роки розрядка напруженості стала провідною тенденцією міжнародного життя.

Ці зрушення не відбулися самі собою. Вони завойовані в наполегливій боротьбі з реакцією, що прагне будь-якими засобами зірвати процес розрядки. Досвід з усією очевидністю свідчить, що агресивні кола імперіалізму хотіли б, як і раніше, провадити свою традиційну політику диктату й міжнародного розбюю. Історія ніби обминувала цих політиків, нічого їм не навчивши. Вони вперто тягнуть світ назад, до часів, коли гармати вважалися найпереконливішим аргументом зовнішньої політики.

Однак у світі відбуваються разючі зміни. Співвідношення сил змінюється не на користь імперіалізму. Сьогодні цей загальний процес наочно втілюється в приблизній рівновазі військових потенціалів СРСР і США, країн Варшавського Договору та НАТО, що в свою чергу відбиває приблизний паритет їхнього економічного, наукового й технічного розвитку. Це вже стало необоротним явищем. Жодна сторона не зможе перемагти в гонитві озброєнь і жоден агресор не гарантований від нищівного удару-відповіді. Отже, в нинішній ситуації війна ядерних держав не може бути засобом розв'язання політичних проблем. Ця нова історична реальність є одним з багатьох, але досить істотних факторів, які свого часу привели найбільш реально мислячих політиків Заходу до політики розрядки.

Практика міжнародних відносин сімдесятих років показала, що мир можна зберегти й зміцнити, а співіснування й співробітництво держав з різним суспільним устроєм цілком можливе й відповідає корінним інтересам усіх народів. Економічне співробітництво, політичні контакти, широкий обмін інформацією та культурними цінностями торували шляхи фундаментальної перебудови міжнародних відносин на справді демократичних засадах.

Можливості розрядки виявилися такими значними, що виникла можливість практично розв'язати найскладніші питання, які роками лишалися «больовими точками»

світової політики. Приклад цього — визначення повоєнних кордонів у Європі, Хельсінкські угоди з безпеки й співробітництва, домовленості про обмеження озброєнь та багато іншого. Розрядка зміцнила впевненість у тому, що людство може й повинно жити без воєн, в обстановці безпеки й співробітництва великих та малих держав, незважаючи на активний опір найреакційніших кіл Заходу.

На межі 80-х років почалося серйозне загострення міжнародного становища, спровоковане агресивними колами імперіалізму. Намагаючись загальмувати ходу історії, перешкоджаючи розвиткові соціалізму, підриваючи визвольний рух народів, а також міцніше прив'язуючи до себе інші капіталістичні країни, Сполучені Штати роблять сьогодні відверту ставку на досягнення воєнної переваги, на політику з позиції сили. Більше того, в ім'я своїх гегемоністських прагнень американський імперіалізм ладен приректи людство на ядерну війну. Руйнується зведена нелегкими зусиллями споруда розрядки, множаться, найчастіше штучно, вогнища напруженості, в шалених масштабах розкручується гонитва озброєнь, здійснюються нові стратегічні програми, виношуються плани просування ядерної зброї ближче до кордонів соціалістичних країн. Прикриваючись облудною вивіскою про «обмежене» застосування ядерної зброї, імперіалісти хочуть привчити людство до думки, нібито ядерна війна цілком прийнятна.

У постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» відзначається: «В умовах загострення міжнародної обстановки, викликаного політикою імперіалізму, насамперед американського, першорядне значення для долі людства має активне втілення в життя ленінської стратегії миру, відстоюваної нашою партією і державою. Програма миру для 80-х років, висунута XXVI з'їздом КПРС і доповнена новими ініціативами Л. І. Брежнєва, вказує реалістичні, конструктивні шляхи ослаблення загрози війни, поглиблення розрядки, розвитку широкого співробітництва держав з різним ладом».

Конкретизуючи Програму миру, КПРС висунула низку нових пропозицій, що враховують як сьогоденні завдання, так і перспективи розвитку міжнародного життя. Охоплено коло проблем, від яких залежить доля найближчого майбутнього й навіть віддаленої доби. Вони жодною мірою не зачіпають інтересів будь-якого народу чи держави. Витікаючи із суттєвих потреб міжнародного життя, ці проблеми цілком реальні.

Тут доречно підкреслити ще одне важливе питання — про спадковість і послідовність зовнішньої політики Радянського Союзу та країн Заходу. Останнім часом ця проблема набула досить гострого характеру. Й зрозуміло, бо спадковість зовнішньої політики й виконання раніше взятих на себе зобов'язань справді має неабияке значення. Адже навадр чи можна заперечувати, що при всій різниці в ставленні до подій та проблем спадковість у зовнішній політиці є необхідною передумовою будь-яко-

го міжнародного діалогу, а домовленості між державами й взаємні зобов'язання повинні неухильно виконуватися. Без цього ніякі нормальні взаємини просто неможливі. Так було завжди. Але, можливо, ніколи ще ця умова не відіграла такої ролі, як зараз, коли в світі виникло стільки вогнищ напруженості й нерозв'язаних проблем, а капітал довіри між державами, накопичений у роки розрядки, набуває особливої цінності.

Як же виглядають у світлі цих міркувань позиції, скажімо, Радянського Союзу та Сполучених Штатів Америки, котрі, як наймогутніші держави нашого часу, несуть найбільшу відповідальність за долю миру й міжнародної безпеки? Звернімося до фактів. Досить бодяй побіжного ознайомлення, наприклад з документами XXIV, XXV, XXVI з'їздів КПРС, щоб переконатися: всі вони розвивають політику миру й співробітництва між народами; політику, яку Радянська держава незмінно провадила, починаючи з Декрету про мир; тобто з перших днів свого існування. СРСР зробив за ці роки багато інших пропозицій, і жодна з них не суперечить цьому курсові.

За останній рік Радянський Союз виступив з низкою нових ініціатив, кожна з яких є переконливою демонстрацією послідовності його ідей. Ось ці пропозиції:

- перетворити Європу на континент, вільний від стратегічної й тактичної ядерної зброї, а для початку — істотно скоротити кількість ракет середньої дальності;
- поновити переговори про обмеження й скорочення стратегічної зброї;
- знизити воєнну активність в Індійському й Тихому океанах;
- перетворити Середземне море на зону сталого миру та співробітництва;
- далі розвивати пропозиції, спрямовані на врегулювання становища в районі Персидської затоки;
- врегулювати близькосхідну кризу;
- зміцнити мир в Азії й, зокрема, поширити на азійський континент заходи воєнної довіри;
- заморозити зброю стратегічного призначення;
- не застосовувати першими ядерної зброї тощо.

Радянський уряд не лише висловлює готовність розглянути всі ці проблеми за столом переговорів у дусі взаєморозуміння та доброзичливості, але й підкріплює її практичними кроками. В травні нинішнього року Л. І. Брежнев заявив на XIX з'їзді ВЛКСМ, що Радянський Союз в односторонньому порядку припинив дальше розгортання ракет середньої дальності в європейській частині СРСР, прийняв рішення скоротити певну кількість цих ракет. В односторонньому порядку СРСР узяв також зобов'язання не застосовувати першим ядерну зброю, але й досі марно закликає інші ядерні держави наслідувати його приклад.

Усі ці ініціативи й практичні акції Радянського Союзу як і внесені на розгляд XXXVII сесії Генеральної Асамблеї ООН проект про повну й загальну заборону випробувань ядерної зброї, не скасовують його попередніх пропозицій, а, навпаки, розвивають і доповнюють їх. І ніхто не міг би навести жодного прикладу, коли б сло-

ва, сказані від імені Радянської держави, розходилися б з її практичними кроками.

Природно, Радянський Союз має підстави чекати аналогічної поведінки від своїх партнерів. На жаль, цього не можна сказати про деяких з них, наприклад про Сполучені Штати. Звернімося знову-таки до фактів, що мали місце в період президентства Дж. Картера й Р. Рейгана.

У жовтні 1977 року від імені США Картер дає згоду на проведення Женевської конференції з Близького Сходу, яка виходила б з необхідності врахування інтересів палестинського та всіх народів регіону, що й було зафіксовано у відповідній радянсько-американській заяві! Але невдовзі домовленість було зрвано американською стороною, а замість комплексного вирішення близькосхідної проблеми, народи дістали сепаратну кемп-девідську змову. Та сама доля спіткала радянсько-американські переговори про обмеження американської діяльності в районі Індійського океану. Їх було перервано американською стороною в той час, як напруженість у регіоні набуває чимраз небезпечнішого характеру.

У червні 1979 року Картер підписує з СРСР договір про обмеження стратегічних озброєнь (СОС-2), а за кілька місяців відкладає його ратифікацію на невизначений строк. Оселившись у Білому домі, Рейган взагалі знімає цей договір з порядку денного й одночасно ще більше підстобує стратегічні озброєння. Під тиском громадськості Картер припиняє виробництво нейтронної зброї; Рейган, ігноруючи волю народів, розгортає повномасштабне виробництво цієї зброї. За президента Картера почалися були радянсько-американські переговори про виключення хімічної зброї з арсеналів. Тепер їх спіткала та сама доля.

Всупереч неодноразовим заявам Білого дому, що зовнішній курс Рейгана, на відміну від імпульсивної й плутаної політики Картера, буде чітким і послідовним, шарпання не припиняється. Вашингтон то виступає за «погодження» всіх питань, то стає надто вередливим; державний секретар то іменує так зване «нульове рішення» про ракети середньої дальності в Європі «сміховинним», то раптом кваліфікує його мало не як «останнє слово» США з цього питання. Подібні приклади можна було б наводити й наводити.

Але така політика, коли сьогодні говорять одне, а завтра протилежне, не може мати авторитету в очах народів. Особливо, коли широка кола громадськості дедалі наполегливіше беруть світову політику під свій контроль.

Нагадаймо, що В. І. Ленін говорив про це ще з трибуни II Всеросійського з'їзду Рад у жовтні 1917 року: Неодмінною умовою нормального розвитку міжнародних стосунків він вважав контроль народних мас над зовнішньою політикою держави, щоб ці маси, особливо в період найбільш відповідальних і гострих ситуацій, могли б активно, не на словах, а на ділі «втручатися у питання війни і миру». (Ленін В. І. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 16).

Що для цього потрібно? Насамперед

зробити зовнішню політику, її справжні мотиви й цілі набутком гласності. А головне — викривати ту брехню, до якої звичайно вдаються агресори, готуючи загарбницькі війни. Від хрестових походів до гітлерівського бліцкригу їхні організатори завжди діяли під прикриттям найбезпардоннішої демагогії. Кидаючи народи у вогонь війни, вони казали, що це робиться ніби в ім'я віри, в ім'я нації, в ім'я демократії тощо, тоді як причиною завжди лишались одні й ті самі корисливі інтереси можновладної еліти, зацікавленої в пограбуванні й поневоленні інших народів.

У наш час уже не закликають визволяти «гроб господень», але всерйоз намагаються перекопати просту людину в тому, нібито підготовка до війни необхідна для... збереження миру. З Вашингтона, наприклад, ми мало не щодня чуємо, що для досягнення цієї мети, мовляв, нема іншого шляху, крім «доозброєння», «перезброєння», «надозброєння» Пентагону й натовських дивізій новими засобами масового винищення людей — всіма оцими ракетами МХ, «першінгами», «томагавками», нейтронною, хімічною й тому подібною зброєю.

Взявши курс на підготовку нової світової війни, заокеанські агресори не лише старанно приховують справжні мотиви своєї політики, але й свідомо облудно, а через те злочинно, намагаються всіляко применшити можливі наслідки ядерної катастрофи. Просту людину намагаються перекопати, нібито все може обійтись «обмеженою ядерною війною», «дозованим обміном» ядерними ударами, які, мовляв, і приведуть «вільний світ» до перемоги. Інакше кажучи, хочуть приколосати пильність трудящих, відштовхнути їх од питань війни та миру.

Такий безумовний авторитет у цих справах, як колишній міністр оборони США Р. Макнамара, пояснюючи причину нинішньої мілітаристської істерії за океаном, зазначав в інтерв'ю кореспондентові газети «Лос-Анджелес таймс» 11 квітня нинішнього року: «Все це стало можливим через те, що потенційні жертви досі нічого не знають, а час би їх ознайомити. Я маю на увазі простих людей. Проста розумна людина практично нічого не знає про ядерну війну, її загрозу, можливі наслідки, мінливе співвідношення факторів, що впливають на ступінь небезпеки». Отже, щоб успішно боротися проти ядерної загрози, нині, можливо, більше, ніж будьколи раніше, необхідно відкрити очі народам на справжній стан речей, показати людям усю правду й спонукати активно втрутитися в боротьбу за життя нинішніх і майбутніх поколінь.

І значною мірою відповіддю на цю вимогу є сучасний, справді масовий, що охоплює мільйони й мільйони людей, антивоєнний рух, спрямований проти планів так званої «обмеженої ядерної війни» й дальшої гонки озброєнь, за розрядку, роззброєння, мир. Він швидко залучив до національних і міжнародних дискусій про запобігання ядерній катастрофі величезні маси людей у Західній Європі, Японії, а останнім часом і в США. Проблема попе-

редження ядерної війни стає предметом бурхливих дебатів на багатолюдних мітингах, активно обговорюється на партійних форумах, у релігійних товариствах, молодіжних клубах, стала на порядок денний у багатьох парламентах.

Але, мабуть, не менше значення, ніж непинно зростаючий розмах цього руху, мають якісні зміни його характеру: чіткіша цілеспрямованість, дедалі рішучіша вимога припинити гонку озброєнь.

Це набуває ще більшої ваги, оскільки правлячі кола США та деяких інших країн НАТО спочатку не хотіли приймати антивоєнні протести миролюбного народного руху усерйоз, згодом спробували видати їхні дії за «комуністичні підступи, інспіровані з Москви», а тепер (коли ігнорувати антивоєнний рух стало просто неможливо) чимраз частіше вдаються до нових хитрощів — намагаються приколосати пильність народів псевдомиролюбними словами або пропозиціями, що носять явно однобічний характер.

Зважаючи на всезростаючу опозицію безпрецедентній гонці озброєнь у США, президент Р. Рейган останнім часом робить у її бік один реверанс за одним. «Відповідаючи тим, хто висловлює протест проти ядерної війни, — заявив він у черговому весняному зверненні до країни, — я можу сказати лише одне: я з вами і, подібно до своїх попередників, зобов'язаний зробити все можливе для запобігання такої війни... Ніхто краще за мене не усвідомлює необхідності миру».

Приємно чути, що президент США такий відданий справі миру. Але народи чекають не медоточивих слів, а конкретного діла. На жаль, свою ширококомвну декларацію (яка кричить суперечить іншим офіційним заявам президента на ту саму тему) він не підкріплює жодними практичними кроками.

У травні Рональд Рейган заявив про свій намір поновити переговори з СРСР про скорочення стратегічних арсеналів. Але хіба не насторожує той факт, що при цьому Вашингтон намагається вивести за рамки таких переговорів ті види озброєнь, які американці нині інтенсивно розгортають? Адже буквально за кілька днів після тієї заяви президент підписав директиву Ради національної безпеки номер 53, що санкціонує розгортання міжконтинентальних балістичних ракет МХ. Про що ж дбає уряд США — про обмеження стратегічних озброєнь чи про підміну ділового рішення демагогічним маневруванням?

Проводити таку лінію Вашингтонів стає дедалі складніше. Протести громадськості виллюються в щораз чіткіші вимоги: не допустити розміщення нових американських ракет середньої дальності в Європі, заморозити ядерні озброєння, повернутися до ідей договору ОСО-2. А на конкретні вимоги треба знайти й конкретні відповіді.

За розрядку висловлюються й американські військові та політичні діячі, як, наприклад, уже згадуваний Р. Макнамара, колишній радник президента М. Банді, колишні директори агентства контролю над озброєнням і роззброєнням Д. Сміт і П. Уорнке, сенатори Е. Кеннеді, Р. Хетфілд,

4. Метаєс та інші. Їхні застережливі голо- си мають неабияку вагу. Адже це не но- вачки в політиці й не «вуличні галасуни». Як одні з найкваліфікованіших фахівців у цій галузі, вони обізнаністю й політичним досвідом не поступаються ні колишньому держсекретареві А. Хейгу, ані новому Д. Шульцу, ні міністрові оборони К. Уайн- бергеру, ані самому президентові.

Разом з тим представники цієї нової опозиції не лише аргументовано критику- ють мілітаристський курс адміністрації Рейгана, але й висуюють конкретні прак- тичні пропозиції, спрямовані на припи- нення гонки ядерних озброєнь. Багато в чому їхні позиції не збігаються з пози- ціями радянської сторони, але в СРСР ці- нюють той пошук розумного компромісу, який міг би вивести проблему роззброєн- ня з глухого кута.

Проблема опинилася в центрі уваги сві- тової громадськості, яка чим далі кваліфі- кованише оцінює протилежні курси світової політики: політику Радянського Союзу та інших країн Варшавського Договору й по- зицію США та їхніх партнерів по НАТО. Друга спеціальна сесія Генеральної Асамб- леї ООН, цілком присвячена цим пита- ням, ще наочніше розкрила ество проб- леми.

В Європі питання війни та миру набули сьогодні особливої гостроти, і це не дивно. Європа — найзначніший центр сві- тової цивілізації й континент, де вибух- нуло дві світові війни.

Як зробити так, щоб ця трагедія не впала на голови європейців утретє? Ра- дянський Союз вбачає шляхи до цього в практичному здійсненні ленінської ідеї мирного співіснування держав з різними соціальними системами. Європейські на- роди, мабуть, більше, ніж інші, мали можливість відчутти переваги розрядки в усіх її аспектах: військовому, політичному, економічному. Саме тут процес розрядки досяг найбільших результатів — і далеко не випадково. Європа — коліска міжна- родного робітничого й комуністичного ру- ху, батьківщина соціалізму. Переживши трагедію двох світових воєн і зіткнувшись із фашизмом, народи континенту, при- родно, не можуть забути ні Орадурра й Ковентрі, ні Бухенвальду й Освенціму, ані капітулянтської політики мюнхенських «ми- ротворців». Відіграло свою роль і праг- нення країн Західної Європи звільни- тися від американського диктату, бажан- ня європейців поновити традиційні еконо- мічні, культурні та інші зв'язки між Сходом і Заходом, по-насилницькому перервані в роки «холодної війни».

Водночас не можна затуляти очі й на те, що долю Європи останніми роками знову піддано серйозним випробуванням. Це пов'язано насамперед з авантюристсь- кою політикою американських правлячих кіл, які хотіли б перекласти на своїх за- хідноєвропейських союзників ще більшу частину військового тягаря НАТО, а го- ловне — перетворити Європу на арену «обмеженої» ядерної війни.

Вже тепер запаси зброї на континенті досягли небачених розмірів, а в США роз-

робляють плани подальшої мілітаризації Західної Європи (їх розглянуто на чер- невій сесії Ради НАТО в Бонні).

В той же час близькі до Пентагону жур- налісти повідомляють, що в господарстві К. Уайнбергера планують переглянути воєнні доктрини, щоб дати більшу свобо- ду Пентагону в галузі використання всіх видів зброї, а також у визначенні об'єк- тів ядерної й хімічної атак на випадок війни. При цьому вихідним принципом є те, що «найзапекліші бойові дії збройних сил США відбуватимуться на європейсько- му континенті».

Виникає враження, що у Вашингтоні вже почали розробляти оперативні плани май- бутніх баталій, начебто війна в Європі — справа вирішена. Але хто дав право аме- риканським стратегам порядкувати долею європейців, розміщувати в їхньому домі один вид зброї масового знищення за ін- шим, планувати «обмежену» ядерну або хі- мічну війну, прирікати цілий континент на роль мішені?!

Офіційний Вашингтон, звісно, намагаєть- ся уникати прямих відповідей. Його по- слухати керівників Білого дому, їхня ша- лена активність у «доозброєнні» Західної Європи обумовлена лише міркуваннями «захисту» європейців од горезвісної «ра- дянської загрози». Нібито керовані цими «альтруїстськими» намірами, США де- монструють справді безмежну щедрість. Вони нічого не шкодують для своїх союз- ників і ладні, не рахуючись з волею наро- дів, накидати їм нові й нові види зброї.

В ім'я «безпеки» Західної Європи Ва- шінгтон вимагає від своїх союзників зго- ди на розміщення у них новітніх американ- ських ракет середньої дальності. Хоча кожній людині із здоровим глуздом повин- но бути ясно, що нарощування ракетно- ядерного потенціалу в умовах військово- політичного протистояння не може га- рантувати безпеки жодній країні і, навпаки, перетворює її на арену можливих воєн- них дій.

В ім'я «безпеки» Західної Європи Ва- шінгтон сподівається забезпечити НАТО нейтронною зброєю всупереч очевидній істині: якщо цю варварську зброю буде застосовано на густонаселеному материку, вона неминуче перетворить його на веле- тенський госпіталь, де, залежно від ступеню опромінення, одні загинуть відразу, а інші вмиратимуть довго й болісно.

Задля цього ж Вашингтон планує зроби- ти з Європи ще й газову камеру. Йдеться про намір Сполучених Штатів поповнити запаси нервово-паралітичних отрут новим типом речовин — так званими бінарними сполуками й газом зарин. Бінарна суміш убиває всі живі організми з центральною нервовою системою: людей, тварин, пта- хів. Од неї не рятує ані протигаз, ані спецодяг.

Після ядерного й нейтронного «доозбро- єння», бінарні речовини стануть третім витком у зловісній спіралі перенасичення Західної Європи зброєю масового зни- щення. А тим часом уже точаться роз- мови про наступний, четвертий виток — модернізацію «застарілих ядерних систем близької дії» та зброї тактичного призна- чення.

Розширюючи арсенал агресії, вашінгтонські вболівальники за «європейську безпеку» хочуть позбавити народ надії приборкати гонку озброєнь. Зовсім не обов'язково бути особливо проникливим, щоб передбачити наслідки такого розвитку подій. Гонка озброєнь, розгорнута одночасно на багатьох напрямках, може створити ситуацію, коли то на одній, то на іншій ділянці виникатиме відставання, що, звичайно ж, буде використано Пентагоном для нових ривків у небезпечному змаганні. Це в свою чергу дуже ускладнить контроль за озброєнням. Проблема може опинитися в тому заплутаному лабіринті, вихід з якого знайти буде ще важче, ніж зараз. По суті, складуться ідеальні умови для всіляких спекуляцій і безконтрольного накопичення зброї. Але це, мабуть, теж входить до планів вашінгтонських стратегів, які мають намір відвести Європі роль так званої розмінної монети НАТО.

Отже, перетворення Західної Європи на стартовий майданчик для американських «першінгів» і «томагавків», на полігон для нейтронної зброї, на склад хімічних боезапасів, — ось як насправді обертається американське піклування про її «безпеку». Чи ж дивно, що останнім часом тут шириться й міцніє масовий рух за мир і справжню безпеку?

Ключовим питанням для Європи сьогодні є проблема обмеження гонки озброєнь. Чи можна розв'язати її за такої надзвичайно складної ситуації? В Радянському Союзі вважають, що при врахуванні законних інтересів безпеки всіх країн регіону, — безумовно, можна. Міцним фундаментом для обмеження й скорочення озброєнь служить приблизна рівновага, що склалася на континенті й у світі. Факт цей визнано й на Сході, й на Заході.

Звісно, тут не може бути механічного підходу. Така рівновага не означає кількісної однаковості всіх видів озброєнь. Головне — баланс узагальнюючих показників, а ретельний аналіз цього балансу свідчить, що паритет між країнами НАТО й Варшавського Договору в цілому зберігається.

«Загалом у Європі, де найближче протистоять одна одній головні сили двох військово-політичних угруповань, безспірно існує воєнна рівновага, — підкреслював Л. І. Брежнєв у відповідях на запитання західнонімецького тижневика СДПН «Форвертс». — Питання в тому, чи треба підтримувати цю рівновагу на такому високому рівні, як тепер, або цей рівень можна знизити, не порушуючи рівноваги ні на чию користь? Ми в Радянському Союзі твердо переконані, що можна знизити і треба».

Першочергового значення в зв'язку з цим Радянський Союз надає переговорам про обмеження ядерних озброєнь у Європі. Позиція нашого уряду чітка й справедлива, вона ґрунтується на принципі рівності й однакової безпеки — принципі, який не припускає односторонніх переваг. Відповідно до цього й треба обчислювати всі ядерні озброєння середньої дальності, розміщені на території Європи та в прилеглих акваторіях або призначені для використання на нашому континенті. Нині

кожна сторона нараховує приблизно по 1000 одиниць. Можна було б говорити про скорочення кількості ракет середньої дальності до 300 одиниць у кожній стороні на кінець 1990 року (з проміжною цифрою 600 на кінець 1985-го). Радянський Союз готовий піти на цілковиту відмову від ядерної зброї середньої дальності в Європі, якщо західні партнери зроблять те саме. Адже в кінцевому підсумку ми хочемо, щоб Європа стала без'ядерною зоною. В цьому — суть радянського розуміння «нульового рішення».

Що ж до пошуку шляхів такого рішення, то в СРСР вважають: якщо представники двох великих держав сідають за стіл переговорів з наміром дійти якоїсь згоди, вони повинні керуватися й відповідними принципами. Їхні пошуки мають відбивати ту конкретну ситуацію, що склалася в зв'язку з проблемою, й неодмінно враховувати інтереси як однієї, так і другої сторони.

Таке ставлення неодмінне для будь-яких міжнародних переговорів, якщо, звичайно, не йдеться про беззастережну капітуляцію однієї держави перед іншою. Тим часом адміністрація Рейгана на женецьких переговорах про ракети середньої дальності намагалася поводитися так, ніби Радянський Союз — переможена сторона, від якої можна вимагати одностороннього саморозброєння.

За основу для обговорення Радянському Союзі пропонують так званий «нульовий» варіант і навіть два варіанти. СРСР повинен або змиритися з «доозброєнням» європейського плацдарму НАТО новими американськими ракетами середньої дальності, або в односторонньому порядку демонтувати свою зброю цього типу, яку він розмістив у відповідь на ядерні системи передового базування США, що з'явилися в Європі ще в 50-ті й 60-ті роки, а також як противага англійським та французьким ядерним силам.

Вибір, як бачимо, незначний. У першому випадку Сполучені Штати, на додаток до вже розміщених у країнах НАТО, одержують ще близько 600 ракет, здобуваючи півтораразову перевагу над Радянським Союзом за кількістю носіїв ядерної зброї й майже подвійну — за числом боезарядів. У другому випадку кількість ядерних засобів середньої дальності НАТО залишається на попередньому рівні, а в Радянському Союзі скорочується більше як наполовину... Внаслідок блоку НАТО досяг би подвійної переваги за числом носіїв і триразової — за числом ядерних зарядів.

У своєму підготовленому спеціально до женецьких переговорів виступі по телебаченню 18 листопада 1981 року президент США Рейган назвав таке ставлення «справедливим» і «чесним». Але що ж тоді іменується диктатом і цілковитою зневагою до інтересів безпеки другої сторони? Чи може Радянський Союз погодитися з такою постановкою питання?

Історія знає чимало випадків, коли переможець вимагав од переможеного зруйнувати оборонні укріплення, а сам розміщував свої гарнізони ближче до його території. Але, мабуть, усі погодяться, що подібна аналогія ніяк не пасує до даної ситуації.

Радянський Союз не можна примусити по-ступитися власною безпекою. Це, безсумнісно, добре розуміють у Вашингтоні. Чому ж тоді уряд Рейгана від початку зустрічей у Женеві демонструє явно неприйнятне ставлення до предмету переговорів? Відповідь напрошується сама по собі: або він, погодившись на переговори під тиском європейської громадськості, виношує намір зірвати їх, зваливши потім «провину» на Радянський Союз, або розраховує виторгувати якісь переваги за рахунок СРСР. Марні сподівання. Історичний досвід показує, що ми незмінно прагнули й прагнемо миру й за умови взаємності ладні піти на будь-яке скорочення озброєнь — аж до цілковитого роззброєння. Однак цей досвід так само переконливо свідчить, що ми вміємо постояти за себе й не дозволимо накидати нам чужу волю, підірвати нашу безпеку.

Досвід історії також незаперечно доводить: коли б Радянський Союз був слабший — ніщо не захистило б людство від нової світової війни. Саме військовий потенціал СРСР та інших соціалістичних держав блокує притаманні імперіалізму закономірності, які раніше, за панування в світовій політиці монополістичного капіталу, неминуче призводили до світових воєн. Військова могутність соціалістичних країн стримує агресивні зазіхання імперіалізму, його прагнення до світового панування.

Саме через те Радянська держава не може не зважати на розгорнуту в США гонку озброєнь, атмосферу ворожості щодо нашої країни, на відверті погрози й спроби втручання в справи соціалістичних держав. У зв'язку з цим Радянський Союз неодноразово нагадував деяким діячам за океаном, що миролюбність соціалістичного табору не слід сприймати за його слабкість.

Ми припинили розгортання деяких видів своїх озброєнь і почали їх скорочувати, але зробили це, так би мовити, авансом, сподіваючись домовитися про все з США та іншими країнами Заходу. Якщо ж їхні уряди, нехтуючи волею народів до миру, все ж розмістять у Європі сотні нових ра-

кет, у світі складеться інакша стратегічна ситуація. Виникне додаткова загроза нам та нашим союзникам з боку США й НАТО. Це примусить СРСР ужити відповідних заходів. Натовським стратегам не слід про це забувати.

Характеризуючи сучасний момент міжнародних взаємин, Л. І. Брежнев відзначав, що вони «в цілому підійшли тепер до ясно позначеного роздоріжжя».

«З одного боку — шлях зміцнення миру і розвитку мирного співробітництва між усіма державами. Співробітництва на основі строгого поважання незалежності, прав та інтересів кожної з них, на основі невтручання у внутрішні справи і спільних зусиль по зміцненню загальної безпеки та взаємного довір'я. Цей шлях чітко намічений і в рішеннях Хельсінкської наради, і в багатьох інших міжнародних документах минулого десятиріччя. Він підтверджений і практичним досвідом народів за це десятиріччя — особливо народів Європи.

З другого боку — шлях, на який посилено штовхають людство новоявлені поборники «холодної війни» і небезпечного балансування на грані війни справжньої».

Нині, коли загроза ядерної війни особливо велика, виникає запитання: чи можна відвернути світ од конфронтації, в бік миролюбного співробітництва держав?

Ми відповідаємо позитивно. Шлях, на який намагаються штовхнути людство правлячі кола США та інших країн НАТО — це новий раунд військового змагання, черговий оберт гонки озброєнь, який викличе лише перевитрату матеріальних ресурсів, а зрештою — відтворення на більш високому рівні лиховісної «рівноваги страху».

Альтернативою міжнародній напруженості та гонці озброєнь є відмова від спроб порушити усталену військово-стратегічну рівновагу між обома системами й диктувати іншим свою волю, поступове зниження рівня збройного протистояння й перехід до роззброєння. Саме за це виступають Радянський Союз та інші соціалістичні країни. Цей шлях відповідає інтересам усіх народів нашої планети, інтересам прогресу всього людства.

БАСТІОН БРАТЕРСТВА Й ДРУЖБИ НАРОДІВ

Чуття єдиної родини... Воно увійшло в серця й розум кожної радянської людини як усвідомлення нерозривної злитності думок і прагнень трудящих різних націй і народностей нашої неосянної Батьківщини. Назавжди пішли в небуття національні чвари. Зникло з лексики поняття відсталі національної околиці. Новим, інтернаціоналістським змістом наповнилося поняття патріотизму.

Кардинальні зміни в сфері національних взаємин у нашій країні не можна розглядати окремо від світового революційного процесу. Повне розв'язання національного питання, здійснене на базі соціалізму, справило винятковий вплив на національно-державну панораму світу, на зміст і характер міжнародних відносин. «Двадцять століття,— говорив на XXVI з'їзді КПРС Л. І. Брежнєв,— принесло з собою більше змін, ніж будь-яке попереднє століття. І жодна країна не внесла в ці зміни більш вагомому вкладу, ніж Союз Радянських Соціалістичних Республік — батьківщина Великої Жовтня, перша країна переміщеного соціалізму»¹. Саме через це ювілей Союзу РСР разом з радянським народом відзначає все прогресивне людство.

На планеті живе близько двох тисяч різних народів — од. невеликих племен до багатомільйонних націй. Взаємини між ними протягом сторіч склалися болісно й драматично; імперіалізм до краю загострив національне питання, перетворивши його на міждержавне, зробивши засобом його «розв'язання» каральні експедиції й колоніальні війни. Колоніальні імперії посилювали паразитизм і загнивання капіталізму; всі проблеми можновладні монополії воліли розв'язувати нестримною експлуатацією найбільш колоніально залежних народів і країн. А їхні ідеологи освячували цей стан речей, оголошуючи національну ворожнечу вічною й незнищенною.

Однією з найбільших світових імперій була царська Росія. 1914 року її колоніальні володіння налічували 33,2 мільйона чоловік. Нації та народності Середньої Азії, Поволжя, Північного Кавказу, Сибіру, Крайньої Півночі жили в умовах докапіталістичного, а то й дофеодального ладу.

Важкий соціальний гніт, якого зазнавали всі трудящі імперії, доповнювався жорстоким гнобленням неросійських народів. Царизм позбавив мільйони людей з національних околиць виборчих прав, ліквіду-

вав автономію Фінляндії, виганяв трудящих Середньої Азії та Сибіру з обжитих місць, свідомо гальмував економічний і культурний розвиток гноблених народів, забороняв їхні мови, жорстко придушував будь-які прояви національно-визвольного руху. Царський уряд робив усе для того, щоб сіяти міжнародну ворожнечу, щоб не допускати єдності народів Росії в боротьбі за соціальне й національне визволення.

Геній великого Леніна, далекоглядність, авторитет і енергія Комуністичної партії створили міцний ґрунт для радикального розв'язання складних і заплутаних національних проблем: Узнявши на озброєння марксистську теорію націй і творчо її розвинувши, вождь партії переконливо довів: щоб розв'язати національне питання, треба зруйнувати ту систему суспільних відносин, яка живить і освячує національний гніт. Ленін підпорядковував національне питання класовим, інтернаціоналістським інтересам пролетаріату, завданням його боротьби за політичну владу, за нове, вільне від експлуатації, суспільство.

Боротьба за соціалізм для Леніна та партії завжди була невіддільна від боротьби за демократію. Ось чому комуністи незмінно виступали як найпослідовніші борці за рівність націй, за їхнє право на самовизначення. Але, ставлячи загальнодемократичні завдання в залежність від перемоги соціалістичної революції, головним у національному питанні вони вважали об'єднання трудящих різних національностей, цілісність і монолітність робітничих організацій.

Партія виступала за якнайтісніший союз народів для будівництва нового, соціалістичного суспільства. Цей союз був добровільним, і належало виключити будь-яку форму нерівності в спілкуванні народів, забезпечити повну взаємодовіру між ними. «Ми в своїй громадянській війні проти буржуазії будемо об'єднувати і зливати народи не силою карбованця, не силою дубинки, не насильством, а добровільною згодою, солідарністю трудящих проти експлуататорів,— підкреслював Володимир Ілліч.— Проголошення рівних прав усіх націй для буржуазії стало обманом, для нас воно буде правдою, яка полегшить і прискорить привернення на нашу сторону всіх націй». (Ленін В. І. Повне зібрання творів, т. 30, с. 70).

І партія Леніна блискуче втілила в життя цю програмну настанову. Велика Жовт-

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. — Київ: Політвидав України, 1981, с. 95.

нева соціалістична революція, ставши головною подією ХХ сторіччя, ліквідувала успадковану від царської Росії «тюрму народів», підняла всі нації та народності, що населяли багатонаціональну країну, до самостійної історичної творчості. Сприявши виникненню нового типу суспільства, Великий Жовтень став прологом до утворення соціалістичних націй, нового, соціалістичного типу національних взаємин. Влада робітничого класу, суспільна власність на засоби виробництва створили надійний фундамент для вільного розвитку всіх націй і народностей, для тісної єдності, братерської дружби між ними.

Ставши правлячою, Комуністична партія наполегливо виховувала і ґартувала нові, не знані доти форми національно-державного устрою країни. В «Декларації прав народів Росії», «Декларації прав трудящого і експлуатованого народу» та інших програмних документах Радянської влади знайшли якнайповніше відображення інтернаціоналістські принципи національних відносин: вільний розвиток націй і народностей на основі їхньої цілковитої рівності й співробітництва, рівні права народів на створення своєї національної державності, демократичний централізм у загальнодержавному і господарському будівництві в поєднанні з широкою ініціативою і самостійністю у розв'язанні місцевих питань.

Радянській владі, Комуністичній партії завдячує своєю свободою і український народ. Наданим йому правом на самовизначення він, як і передбачав В. І. Ленін, скористався не для послаблення, а для зміцнення уз дружби з російським та іншими народами країни. Той факт, що Українська Радянська Соціалістична Республіка виникла як федеративна частина Російської республіки, мав величезне значення для історичної долі українського народу. Будучи першою багатонаціональною Радянською державою, РРФСР стала прообразом Союзу РСР.

У суворих випробуваннях громадянської війни й розрухи, в умовах шаленого опору місцевої контрреволюції та її зарубіжних покровителів міцніло інтернаціональне братерство радянських народів. Їх не звели в оману демагогічні просторікування націоналістів про «самостійність», не злякав відвертий шантаж і погрози з боку імперіалістичних держав. Довірившись партії комуністів, переконавшись у правильності ленінського плану створення єдиної союзної держави, трудящі всіх національностей виявили незламну волю і готовність до об'єднання в багатонаціональній Радянській державі.

Всенародного розмаху набрав на Україні об'єднавчий рух за створення СРСР. VII Всеукраїнський з'їзд Рад, що відкрився 10 грудня 1922 року, законодавчо закріпив волю українського народу до об'єднання з РРФСР та іншими радянськими республіками в єдиній союзній державі. Палко вітаючи вождя революції — В. І. Леніна, з'їзд заповнив його, що «в тісному союзі і єднанні з іншими радянськими республіками буде працювати для здійснення принципів комунізму». Під звуки «Інтерна-

ціоналу» з'їзд одностайно прийняв резолюцію про негайне утворення нового державного об'єднання.

30 грудня 1922 року стало знаменною віхою в житті народів нашої країни, всього прогресивного людства. Цього дня I з'їзд Рад сповістив світові про народження єдиної союзної багатонаціональної держави, яка є конкретним втіленням принципів пролетарського інтернаціоналізму. На фоні могутніх колоніальних імперій, що їх роздирали гострі національні протиріччя, Союз Радянських Соціалістичних Республік піднявся могутнім маяком, який вказував людству магістральний шлях успішного розв'язання складних і болочих проблем. «Там, у таборі капіталізму, — говорилося в Декларації про утворення Союзу РСР, — національна ворожнеча і нерівність, колоніальне рабство й шовінізм, національне гноблення і погроми, імперіалістичні звірства і війни. Тут, у таборі соціалізму, — взаємне довір'я і мир, національна свобода і рівність, мирне співжиття і братерське співробітництво народів».

Добровільне об'єднання десятків націй і народностей в одну соціалістичну сім'ю народів, досягнуте всього за п'ять років після соціалістичної революції, багатьма сприймалося як «диво», хоча в цій події не було нічого загадкового й надприродного. Утворення Союзу РСР являло собою цілком закономірний наслідок цілеспрямованої, зведеної на наукових підвалинах діяльності ленінської партії. Ставши конкретним утіленням в життя великих принципів пролетарського інтернаціоналізму, Союз республік став одним з вирішальних факторів, які забезпечили сприятливі умови для перебудови суспільства на соціалістичних засадах, викликали небувале піднесення економіки та культури всіх радянських республік, зміцнення оборонної могутності й міжнародних позицій першої в світі держави трудящих.

Величезним історичним здобутком багатонаціональної соціалістичної держави стало розв'язання безпрецедентного за складністю завдання: ліквідувати величезну різницю в рівнях господарського та культурного розвитку націй і народностей, забезпечити їхню не лише правову, але й фактичну рівність. Неоціненний внесок у цю велику справу зробив російський народ. В умовах розрухи, голоду, нехтуючи власні труднощі й нестатки, він безкорисливо допомагав трудящим національним околиць будувати заводи, зводити міста. Велетенький стрибок у соціальному й національному розвитку відсталих народів пощастило здійснити завдяки тому, що в умовах великої союзної держави виявилось можливим близько половини всіх капіталовкладень у першій п'ятирічці спрямувати на розвиток промисловості в республіках Закавказзя та Середньої Азії. Це дало змогу багатьом колись гнобленим народам здійснити перехід від феодальних відносин до соціалізму, обминувши капіталістичну стадію розвитку.

Так соціалізм зумів подолати ту породжену експлуатарським ладом нерівномірність історичного процесу, яка давала змогу одним народам пригноблювати інші. Імперіалістичній практиці політичного

й економічного поневолення, консервації відсталих соціально-економічних структур, нестримного грабунку природних багатств соціалізм протиставив приклад справді інтернаціоналістських міжнародних стосунків. Саме соціалізм привів у дію могутні механізми співробітництва та взаємодопомоги народів й забезпечив небачені темпи розвитку раніше відсталих національних околиць. Споруджувати Дніпрогес, Харківський тракторний, Новокраматорський машинобудівний та інші заводи-гіганти Україні допомагали інші народи, завдяки чому вона дала 1934 року стільки промислової продукції, скільки давала вся царська Росія напередодні першої світової війни.

Досвід соціалізму переконливо показав, що побудовані на нових принципах національні взаємини здатні стати могутнім фактором суспільного прогресу. Об'єднання ресурсів, праці, волі народів створювало міцний ґрунт для перетворень у всіх галузях життя радянського суспільства. Глибокі зрушення відбулися в економіці, соціальних стосунках, культурі кожної нації та народності. Це стало неспростовним доказом переваг соціалізму, істинності марксистсько-ленінської теорії націй, правильності національної політики нашої партії.

Вирішення національної проблеми в умовах нашої країни означало:

— створення в галузі економіки єдиного соціалістичного базису завдяки усупільненню основних засобів виробництва; забезпечення фактичної рівності націй і підтягання рівнів економічного поступу республік; розвиток соціалістичного поділу праці й планомірне формування на його основі загальносоюзного народногосподарського комплексу;

— зміцнення в соціально-політичній галузі союзу робітничого класу, селянства й інтелігенції всіх націй та народностей і формування на цій основі нової історичної спільності людей — радянського народу; забезпечення політичної й правової рівності народів у державному будівництві та будь-яких інших сферах; формування нового, соціалістичного типу націй;

— здійснення культурної революції й розквіт на базі її завоювань соціалістичних за змістом, національних за формою й інтернаціональних за своїм духом і характером культур народів СРСР; утвердження єдиної загальнонародної культури, загальнорадянських традицій;

— повну перемогу ідей дружби народів, соціалістичного інтернаціоналізму, утвердження нової гордості радянської людини.

Утворення першого в історії рівноправного союзу суверенних республік мало ні з чим не зрівнянний міжнародний резонанс. Воно стало важливим фактором боротьби за міцний мир і взаєморозуміння між народами. Розпалювання національної ворожнечі завжди було прологом до розв'язування кривавих війн; готуючи їх, імперіалісти часто вдавалися до отруєння мас націоналізмом і расизмом. Той факт, що багатонаціональний Союз РСР зразу ж написав на своєму прапорі гасла миру, дружби,

співробітництва всіх народів, здобув йому прихильність і підтримку всієї прогресивної громадськості світу.

Вдумаймося в перейняті духом глибокого гуманізму, пафосом творення слова першого звернення Центрального Виконавчого Комітету СРСР до всіх народів і урядів світу. «Будучи природним союзником пригноблених народів, Союз Радянських Соціалістичних Республік шукає з усіма народами мирних і дружніх взаємин та економічного співробітництва. Союз Радянських Соціалістичних Республік ставить собі за мету сприяти інтересам трудящих цілого світу. На величезному просторі від Балтійського, Чорного й Білого морів до Тихого океану він здійснив братерство між народами й царство праці, прагнучи водночас до того, щоб сприяти дружньому співробітництву народів світу». Реалізм, висока відповідальність за мирне майбуття нашої планети були притаманні зовнішній політиці Радянського Союзу з перших днів його існування. Як у 20-х роках нашого сторіччя, так і нині, Радянська багатонаціональна держава будує свої стосунки з іншими країнами на високому людському принципі рівності, активно втілюючи в життя ленінську стратегію миру.

Національне питання партія розв'язувала в найскладніших умовах, коли країна переходила до соціалізму, перебуваючи в капіталістичному оточенні, різко поступаючись йому в економічному, технічному й військовому відношеннях. За шість десятиріч Союз РСР пройшов через чимало випробувань — економічну блокаду й дипломатичний шантаж з боку імперіалістичних держав, величезні господарські труднощі, суворі битви Великої Вітчизняної війни. Політичні розрахунки наших ворогів незмінно будувалися на відновленні міжнародних чвар в багатонаціональній Радянській державі. Але ці розрахунки не справилися, бо соціалізм привів у дію такі могутні сили інтернаціонального братерства, об які вщент розбилися расистські доктрини й націоналістична маячня.

Нині дехто на Заході воліє забути початкову історію гітлерівського фашизму. Біля його ніг лежала вся Європа, коли він почав свій похід на Радянський Союз. Фашистські пропагандисти малювали своїм солдатам картини приємної прогулянки містами України, Білорусії, Прибалтики, букети квітів у руках усміхнених дівчат. Але гітлерівці знайшли на окупованих територіях зовсім інший прийом. Обстоюючи свої соціалістичні завоювання, радянські народи боронили й національну свободу, здобули в незламному братерському Союзі. Вони не тільки не хилили голову перед ворогом, але й принесли визволення іншим народам, які стогнали в гітлерівському ярмі.

Недовго чорніли згарища на місці сочень міст і сіл України та Білорусії, Литви й Молдавії, Латвії та Естонії... Подвиг повоєнного відродження господарства вразив світ небаченою силою згуртування трудящих різних національностей, дружби, взаємодопомоги, братерства. Ця сила дала радянським людям змогу за чотири-п'ять років відбудувати зруйноване й рушити вперед темпами, яких не знала історія.

Величким наслідком революційно пе-

ретаюроючої діяльності народів, які згуртувалися під керівництвом лєнінської партії в Союз РСР, стала побудова розвиненого соціалістичного суспільства — найвищого досягнення світової цивілізації. Як підкреслив нещодавно Л. І. Брежнєв, вітаючи учасників Всесоюзної науково-практичної конференції в Ризі, розвинений соціалізм відкриває новий етап у поглибленні ідейно-політичної, соціальної й інтернаціональної єдності радянських людей. «Рівність породжує довіря, довіря — взаєморозуміння і ще тісніше співробітництво в усіх галузях соціалістичного творення», — сказав він.

Успішно розвивається єдиний народно-господарський комплекс країни — матеріальна основа дружби та братерства. Спільними зусиллями народів утілюються в життя великі комплексні програми, створюються нові територіально-виробничі комплекси. Вийшовши на приблизно однаковий рівень економічного розвитку, радянські республіки спільно розв'язують найважливішу проблему дальшого поступу суспільства — інтенсифікацію виробництва. Визначений ХХVІ з'їздом КПРС курс партії передбачає дальше нарощування матеріальної й духовної потужності кожної республіки для гармонійного розвитку всієї країни.

В суспільстві розвиненого соціалізму дедалі повніше розкривається загальнонародний характер соціальної політики КПРС і Радянської держави. «Те, чого досяг соціалізм у соціально-економічному розвитку, у підвищенні матеріального і культурного рівня життя людей, — це ціла епоха», — підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік»: На здійснену в 70-х роках найширшу за всю історію країни програму піднесення життєвого рівня народу було витрачено вдвічі більше коштів, ніж за попереднє десятиріччя. Успішно здійснюється розроблена партією продовольча програма.

Шлях, пройдений нашою країною, переконливо продемонстрував величезну життєву силу, глибокий демократизм основних принципів організації багатонаціональної Радянської держави. Той факт, що соціалістичний федералізм перебуває у повній відповідності з демократичним централізмом, був перевірений у велетенській лабораторії країни й дістав цілковите підтвердження. Радянський досвід показав: що ширше розвивається соціалістична демократія, то більшою є сила взаємопритягання трудящих усіх націй і народностей. Якщо буржуазна демократія лише формально проголошує рівноправність націй, демократія соціалістична надійно захищає соціальні й національні інтереси й права трудящих. Глибокий демократизм радянської федерації дістав найповніший вияв у новій Конституції СРСР, справжнім творцем якої, за висловом Л. І. Брежнєва, став увесь радянський народ.

Великий внесок у дальший розвиток радянської соціалістичної державності роблять Ради народних депутатів, які своєю повсякденною багатоплановою діяльністю в будівництві комуністичного суспільства демонструють живоюдиною силу соціалістичної демократії й дружби народів. Досить нагадати, що в складі Верховної Ради

СРСР — представники 61 національності, у Верховних Радах союзних республік — 62 національностей, у місцевих Радах народних депутатів — більш як сто націй і народностей нашої країни.

Святом справжнього народовладдя стали вибори до місцевих Рад народних депутатів 20 червня 1982 року, ще раз продемонструвавши єдність і згуртованість навколо лєнінської партії. У виборах взяло участь 99,98 відсотка виборців, абсолютна більшість яких віддала голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних — найкращих синів і доньок усіх братніх народів Союзу РСР.

Утворення в країні нового соціалістичного типу національних стосунків дало могутній поштовх дальшому прискоренню духовного прогресу націй і народностей СРСР. Уперше в історії соціалізму випало озброїти здобутками культури багатомільйонні маси трудящих, що розмовляють більш як 100 мовами. Інтернаціональна своєю духом і характером культура радянського народу вбирає в себе все найцінніше, загальнозначуще в досягненнях і традиціях соціалістичних національних культур. Водночас вона ширша, багатогранніша за кожну з них, узятую окремо. Багатонаціональна культура радянського народу широко відкрита для всього справді гуманного й передового в світовій культурі.

Епохальним здобутком Радянської влади є подолання мовного бар'єру між десятками різних національностей. Ми повалили цей бар'єр, не підмінюючи мову й культуру багатьох націй мовою й культурою однієї нації, як це було зроблено, приміром, у США, а розвивали соціальні функції мови міжнаціонального спілкування. Мова Лєніна, добровільно прийнята радянськими народами як засіб міжнаціонального спілкування, стала могутнім фактором зміцнення соціально-політичної та ідейної єдності суспільства розвиненого соціалізму. Нею вільно володіють 82 проценти населення країни.

Єдина союзна держава забезпечує, отже, якнайкращі умови для розвитку кожної республіки й для неухильного зближення всіх націй і народностей. Яскраву ілюстрацію цього дає приклад Радянської України — республіки високорозвиненої промисловості, інтенсивного сільського господарства, республіки, на яку припадає майже п'ята частина союзного суспільного продукту. Нині УРСР має такий промисловий потенціал, який мала вся країна неповних чверть сторіччя тому. Здобутки науки та культури Радянської України загальновизнані в цілому світі. В республіці навчається близько 15 мільйонів чоловік — кожен третій-четвертий громадянин.

За всіма цими промовистими фактами стоїть величезна організаторська й політична діяльність КПРС, її вміння працювати в дусі високих вимог сучасності. Роль партії як сили, що спрямовує інтернаціональні й національні процеси, в суспільстві розвиненого соціалізму неухильно зростає. Саме вона забезпечує такий напрям суспільного розвитку, за якого стає неможливим ні ігнорування, ні роздування національних особливостей. КПРС виховує трудящих у дусі радянського патріотизму й соціалі-

тичного інтернаціоналізму, гордого почуття належності до єдиної великої Радянської Батьківщини. Вона виробляє в трудящих уміння з класових позицій оцінювати явища національного життя. Виконання інтернаціонального обов'язку на ділі означає сьогодні насамперед сумлінну, ініціативну творчу працю на загальне благо, активну участь у подальшому зміцненні економічної та оборонної могутності Союзу РСР, світової соціалістичної співдружності.

Повне й остаточне розв'язання в Радянському Союзі національного питання у тому вигляді, в якому воно було успадковане від минулого, — одне з найвагоміших завойовань реального соціалізму. Той незаперечний для всього людства факт, що понад чверть мільярда людей різних національностей живуть у нашій країні однією сім'єю, справляє величезний вплив на всі аспекти класової боротьби між соціалізмом і капіталізмом. Союз РСР — це спільний здобуток революційно-визвольних сил усього світу, важлива віха в історичному прогресі людства.

Досвід нашої країни дав можливість предметно зставити два підходи до національних проблем — буржуазний і соціалістичний. Проголошуючи «священні права націй», буржуазія нездатна знайти вихід із нею ж створеного глухого кута: вона то вдається до розпалювання національної, расової, релігійної ворожнечі, то шукає розв'язання національних проблем у нівелюванні національних особливостей, «переплавці» націй. Втім, імперіалістична буржуазія й не ставить перед собою завдання позбутися цих суперечностей. Расові конфлікти, національна ворожнеча потрібні їй, щоб відвертати увагу народів од гострих внутрішніх проблем, виправдовувати політику мілітаризму й агресії.

Й нині багато кому в капіталістичному світі не дають спокою пущені в обіг фашизмом ідеї поділу людства на панівні нації й нації нижчі. Якщо Гітлер свого часу планував «тотальне винищення» євреїв, то правителі сіоністського Ізраїлю за підтримкою Вашингтона стали нині на шлях прямого геноциду щодо палестинців. Агресивність ізраїльської воячини підтримується шовіністичними гаслами, які немовби прямо запозичені з гітлерівського арсеналу.

Взявши курс на «силові прийоми» в світовій політиці, намагаючись оголосити черговий «хрестовий похід» проти Радянського Союзу та інших соціалістичних країн, імперіалізм борсається в плевії протиріч, у тому числі й національних. Міжнародні суперечності дедалі більше виявляються як у межах окремих буржуазних держав, так і у взаєминах між провідними капіталістичними державами й тими країнами, які перебувають у політичній і економічній залежності від них. Адміністрація Рейгана посилює наступ проти національно-визвольних рухів, намагаючись узяти «соціальний реванш» за серію поразок імперіалізму, увічнити економічну підлегалість країн, що визволилися від колоніальної залежності.

За цих умов теорія й практика революційного перетворення національних взаємин в СРСР справляє глибокий вплив на свідомість мільйонів людей усіх континен-

тів. Досягнення соціалізму в галузі національних стосунків уважно вивчаються прогресивною громадськістю світу. Найрішучішими й найпослідовнішими борцями за повну соціальну рівноправність виступають марксистсько-ленінські партії.

Перевірені на досвіді СРСР принципи відносин між націями та народностями стали здобутком світової соціалістичної системи. Ці країни уособлюють сьогодні новий тип співжиття суверенних, рівноправних держав, згуртованих спільністю корінних інтересів і цілей, марксистсько-ленінської ідеології, узами співробітництва та взаємодопомоги. Соціалістичний інтернаціоналізм визначає характер взаємодії націй і народностей у рамках кожної країни, він же вугулює взаємини між суверенними соціалістичними державами.

Народи цих країн широко використовують переваги міжнародного соціалістичного поділу праці, який є найважливішим економічним фактором зближення націй і прискорення темпів їхнього розвитку. Економічна інтеграція відбиває об'єктивні потреби розвитку світового соціалізму, водночас забезпечуючи національні інтереси кожного члена цієї великої сім'ї народів. Необхідні критерії поєднання національного й інтернаціонального досвіду дає кожній країні творче застосування радянського досвіду, гартування братерського співробітництва народів.

Ще на світанку Радянської влади В. І. Ленін писав, що позитивний досвід національної політики в нашій країні матиме все-світньо-історичне значення й справить могутній революціонізуючий вплив на пригноблені й експлуатовані імперіалізмом народи. Ми є свідками того, як здійснюється це ленінське передбачення. Радянська держава, її досвід і політика — взірць суспільного прогресу для багатьох молодих держав Азії, Африки й Латинської Америки.

Величезне значення для дальшого розвитку національно-визвольного руху має той факт, що Радянський Союз послідовно виступає проти неоколоніалізму, расизму, економічного та політичного диктату і нерівноправності у взаєминах між народами й державами. СРСР незмінно підтримує й антиімперіалістичні традиції руху неперіалізму. В умовах, коли імперіалізм будує свою стратегію на роздмухуванні міжнародних чвар, Радянський Союз силою свого прикладу вказує державам, що визволилися, реальний шлях до самостійності й повного національного визволення. Молоді держави, насамперед ті, що обрали соціалістичну орієнтацію, уважно вивчають досвід наших республік. Допомога Радянського Союзу цим державам у створенні національної економіки, підготовці власних кадрів демонструє перед усім світом величезні переваги соціалізму, в самій природі якого закладено справжній гуманізм щодо всіх — великих і малих кількісно — народів.

В умовах загострення проблем капіталістичного світу компартії західних країн дедалі більше використовують історичний досвід КПРС. Організуючи боротьбу проти расового й національного гноблення негрів, індіанців, пуерториканців у США, шу-

каючи шляхів вирішення наболілого північноірландського питання, комуністи виходять з лєнінської ідеї поєднання боротьби за розв'язання національних проблем з антиімперіалістичною боротьбою за класові інтереси трудящих, за соціальний прогрес.

Чесні й неупереджені люди в усьому світі визнають: Радянський Союз дав народам нове уявлення про незалежність і свободу. Цікаві міркування щодо цього належать перу англійського письменника й публіциста Джеймса Олдріджа. Йому на віку довелося пережити крах багатого ілюзій і зрештою зрозуміти, що капіталістична «співдружність націй» ґрунтується на насильстві, расизмі, агресивності й нещадній експлуатації. «Те, що пізніше трапилось зі мною, — писав Олдрідж, — трапилось із тисячами інших людей мого покоління. Ми звертали свої погляди до Радянського Союзу не тільки як до країни, де перемогла революція, але й як до країни, де в умовах нової, соціалістичної держави розв'язувалися майже всі проблеми, що стоять перед людством... Рік у рік я приїздив до Радянського Союзу, щоб на власні очі побачити його нові досягнення, які стали можливими лише за повної віддачі сил і при дотриманні всіх основних принципів співдружності народів... Говорячи про це, я не зраджував свою країну... Я англієць, але я також соціаліст, а саме соціалізм зламав бар'єри, які свого часу розділяли народи, що входять нині до СРСР».

Тверезий, розумний голос, хоча з капіталістичного Заходу до нас значно частіше долинають зовсім інші голоси про нашу національну політику. В той час як марксистсько-лєнінці в цілому світі уважно вивчають радянський досвід розв'язування національної проблеми, творчо, з урахуванням особливостей своїх країн застосовуючи його на практиці, антикомуністи проблиють усе для того, аби перекреслити його, довести незначущість національної ворожнечі. Зусилля величезної армії буржуазних «радянознавців» спрямовані на те, щоб переконати своїх читачів і слухачів, ніби національне питання в Радянському Союзі не розв'язане й навіть має тенденцію до загострення.

Намагаючись посяяти розбрат між народами нашої країни, дискредитувати внутрішню й зовнішню політику КПРС, буржуазна пропаганда бере на озброєння найбезглуздіші націоналістичні вигадки, скажімо, наскрізь наклепницький, на диво примітивний міф про т. зв. «радянський колоніалізм». У «наукових» працях буржуазних авторів і в розрахованих на найневибагливіші смаки виданнях, у пресі й на радіо на всі лади повторюють нісенітницю про «поглинення», «русифікацію» неросійських народів СРСР, «денационалізацію» радянських республік тощо.

Втім, як підкреслювалося на XXVI з'їзді КПРС, наші класові супротивники вчать на своїх поразах. Оновлюючи ідеологічні догмати, пристосовуючи їх до кон'юнктурних змін в імперіалістичній політиці, пропагандисти буржуазного світу доходять до крайнього шабля лицемірства, намагаючись

представити власну неоколоніалістську політику як «рятування» народів Азії, Африки, Латинської Америки від «комуністичної загрози». Вимушену здачу позицій у колоніях вони зображають як переорієнтацію капіталізму в національному питанні, а сам капіталізм як лад, мовляв, ворожий колоніалізму.

Навряд чи все це може сьогодні принести якісь дивіденди. Зрештою, є цілком об'єктивні показники, за якими народи світу судять про здатність тієї чи тієї суспільної системи забезпечувати права й інтереси народів. Про них, зокрема, говорив у своєму виступі на XXVI з'їзді КПРС Генеральний секретар Комуністичної партії Ірландії М. О'Ріордан. Радянська Литва з її населенням у 3,4 млн. чоловік, зауважив він, збільшить за наступну п'ятирічку своє промислове виробництво на 21—24 відсотки, виробництво електроенергії — у 2,4 раза, переробку нафти — у 4 рази, виробництво м'ясних і молочних консервів — у 2,5 раза. Тим часом в Ірландії закриваються підприємства, рівень безробіття досяг 12 процентів. «Наш ірландський народ, — говорив М. О'Ріордан, — не менш працьовитий, ніж литовський народ. Але різниця між нами полягає в тому, що ми належимо до двох зовсім різних суспільних систем».

Про безперечні переваги соціалізму, про його здатність у найкороткі історичні строки долати низький рівень розвитку, успадкований від минулого, говорив у своєму виступі на з'їзді Перший секретар ЦК Туніської комуністичної партії М. Хармель. «Ваш досвід, — підкреслив він, — дуже цінний для всіх держав, що розвиваються...»

Зрозуміло, наша партія, наша країна не збираються нікому накидати свого досвіду. Твердити, ніби Радянський Союз прагне його канонізувати, можуть лише засліплені класовою зневагою люди. Вирішальний вплив на розв'язання основної суперечності нашої доби Радянський Союз справляє, всупереч твердженням буржуазних ідеологів та їхніх підспівувачів, не політикою диктату, не міфічною «військовою перевагою», а самим фактом свого існування, миролюбною зовнішньою політикою, власним прикладом.

Найкращі уми людства віками мріяли про справедливі, чесні, дружні взаємини між народами. Але племінні, расові, національні конфлікти знову й знову кидали країни й народи у вир страждань. Тільки соціалістичній виявилось потисьмом створити багаті дружби й братерства народів, могутній добровільний Союз республік. Прекрасна мрія стала дійсністю. І хто б не намагався сьогодні очорнити значення великого прикладу, його зусилля виявляться марними. Ідеї соціалізму й миру, свободи й рівноправності народів оволоділи свідомістю сотень мільйонів людей на всіх континентах. Незгасне світло маяка — Союзу Радянських Соціалістичних Республік — освітлює шлях до справжнього братерства народів усіх країн.

ПОРТРЕТ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ДОБИ

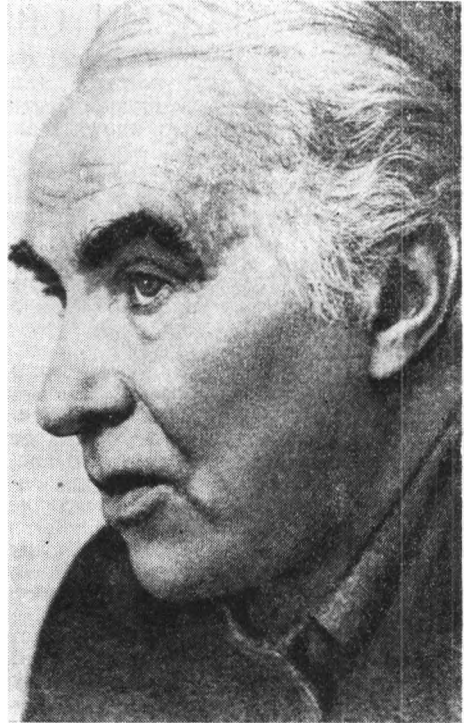
Добре знайомому читачам «Всесвіту» чеському письменникові Зденеку Плугаржу присвоєно звання Народного митця республіки. З цієї нагоди з ним зустрівся кореспондент журналу «Квети». На запитання, якими новими творами він порадує читачів, Плугарж відповів:

— Наприкінці року у видавництві «Ческословенски спісовател» має вийти роман «О шостій вечора в «Асторії». Тепер на моєму робочому столі рукопис наступного роману. Тема його для мене цілком нова — театральний світ. Майже кожен прозаїк має спробувати себе в драматургії. Тож і я переробив свого часу для сцени роман «Один срібник», написав кілька радіоп'єс. Та вони не принесли мені вдовolenня. Я зрозумів: драматургія — не моя сфера. Проте інтерес до театру лишився. От я і взявся за «театральний» роман.

— А як Ви стали письменником?

— За фахом я інженер-будівельник. Зводив греблі, зблизька спізнав робочий люд. Знайомство з ним збагатило мене. Роман «Синя долина» я написав на будівництві Вірської греблі. Тоді я зрозумів, що для письменника замало знання тільки технології, виробничих процесів, що основна мета митця — створення характеру, образу людини. А виробництво — це лише тло. Деякі автори твердять, ніби тема — справа другорядна. Я ж вважаю, що вибір тематики — важка і важлива річ. Часто від першого наміру доводиться відмовлятися, бо він виникає внаслідок випадкового імпульсу, а не внаслідок внутрішньої потреби автора...

На мою думку, в художньому творі повинні органічно поєднуватися дві речі: з одного боку, принципова позиція письменника щодо порушених проблем, з другого, цікава подача, книжка має бути гарно написана. Сьогоднішні читачі вимогливі, вони щоразу шукають у книжці відповіді на пекучі питання. Читачі порівнюють свої погляди на світ з авторськими навіть тоді, коли їм здається, що вони читають тільки для розваги; вони прагнуть збагатити власний життєвий досвід, водночас не терплять нудоти. Бо ж навіть глибокі та мудрі думки не можуть досягти мети, якщо вони не висловлені в дохідливій формі.

Зденек Плугарж.

— Ви згадували про свій новий роман «О шостій вечора в «Асторії». Про що він?

— Його можна визначити, як роман про покоління. Події починаються влітку 1945 року і розгортаються протягом чверті століття. Головний герой — викладач середньої школи, який вирішив виховати своїх учнів справжніми людьми, навчити їх жити. Він стає їм мовби за батька, наставляючи їх на правильний шлях. З часом декому з колишніх учнів здається, що вони переросли свого вчителя, вони починають дивитися на нього як на дивака. І лише на останній зустрічі, на яку вчитель уже не прийде, сім героїв, підводячи підсумки прожитим рокам, доходять висновку, що хоча вони й дорослі, ще не пізно їм розпочати все спочатку, — керуючись тими принципами, які заповідав їм учитель, — бути чесними, мужніми, жити масштабно... Я переконаний, що тільки герой, якого непокоять складні суспільні питання, може примусити читача зайняти певну позицію, примусити думати.

— Ви не тільки автор, а й читач. Що Вас найбільше зацікавило у сучасній прозі?

— Певний розквіт сільської тематики. Подобаються книжки з глибоким аналізом внутрішнього життя героїв. Думаю, що загалом у творчості молодих авторів посилюється громадянський струмінь. Гадаю, молоді добре впораються із завданням, яке стоїть перед сучасним мистецтвом — творити портрет людини та її доби, сприяти тому, щоб у нашому житті панувала атмосфера моральної та суспільної гармонії.

РОЗДУМИ СВЕТЛИНА РУСЕВА

У Софійській картинній галереї експонувалася персональна виставка талановитого болгарського живописця Светлина Русева, творчий шлях якого триває понад два десятиліття. Светлин Русевнині очолює Спільку болгарських художників. На відкритті виставки з промовою виступив відомий письменник Богумил Райнов.

«Від одного з перших своїх полотен «Трактористи», — сказав він, — до грандіозного стінопису у Народному палаці культури в Софії, і деяких представлених на цій виставці композицій Светлин Русев виявив себе художником теми народу-борця і будівника, теми людського героїзму в дні мирної праці й трагічних випробувань, теми безсмертя народу, який має силу не тільки вижити, але й подолати, перемогти, продовжити, незважаючи на всі ворожі сили, свій незмінний рух до свободи і щастя.

На цій виставці представлені лише твори останнього часу. Але, незважаючи на хронологічну обмеженість, добору, уважний глядач обов'язково знайде тут елемент підсумку. Тому що в своєрідності цих зрілих творів неминуче відбивається своєрідність пройденого шляху.

Звичайно ми вважаємо, що все розвивається від простого до складного. З біологічного чи філософського погляду це дійсно так. Але в мистецтві іноді буває навпаки — розвиток від складного до простого. Молодий художник, керований природним прагненням повернути до себе увагу і вразити, нерідко занадто ускладнює картину, щоб пізніше прийти до благородної, з труднощами здобутої простоти.

Светлину Русеву пощастило досягти цієї, як б сказав, складної простоти, уяв-

ної простоти синтезу, яка нічого спільного не має з елементарністю і схематизмом. Йдеться не про складний і оригінальний живописний почерк. Йдеться про створення й ущільнення структур, про просторову організацію форм, без якої образний задум лишився б тільки наміром.

Светлин Русев належить до тієї категорії митців, яким не треба підписувати свої твори, щоб довести своє авторство. Хоч його самобутній стиль уже давно утвердився, він далекий від стереотипних інтерпретацій і самоповторення. Своєрідність його почерку не можна було б звести до переліку якихось чітко визначених прийомів. Він розв'язує свої завдання різними пластичними засобами, лишаючись водночас вірним собі, тобто своєму людському і творчому ставленню до людей і світу. На одних полотнах форми підкреслено тримірні, масивні, як скульптура, а на інших вони втрачають свою окресленість, немовби оповиті серпанком, злиті з простором. Контури їх іноді грубо підкреслені, іноді ледь угадуються. Фарба палає в мажорній гамі, чи, навпаки, глухне у блідих монохромних сполученнях, що нагадують сновидіння.

При всьому колоритному багатстві цих полотен їх основою лишається рисунок. Контури, то широкі і виразні, то ледь видимі, що тоне у яскравих мазках, переростає у своєрідну кардіограму творчого пульсу, в проєкцію духовного трепету, що виник від зіткнення тонкої чуттєвості з прекрасним і жадливим світом, у якому нам судилося жити. Лінія не просто обводить форми, а наче вилушує на поверхню їх сокровенний смисл, вона рухається, вигинається і надломлюється від владних емоцій, вона несе в собі то ніжність поцілунку, то гостроту страждання. Вся творчість художника — це, по суті, роздуми про людину та її долю. Роздуми серйозні, глибокі, іноді болісні, але завжди чужі примиренню або відчаю.

Светлин Русев. Прощання.

Ф. КОППОЛА І ЕЛЕКТРОНІКА

В «Розмаїтостях», уміщених у вересневому номері, «Всесвіт» познайомив читачів з перспективами розвитку кіно, зокрема з висловлюваннями деяких кінодіячів про застосування при зйомці радіоелектроніки. Одним з перших використав новітні досягнення техніки в кіно 42-річний американський режисер Френсіс Форд Коппола, автор фільмів: «Хрещений батько», «Апокаліпсис сьогодні», «Підслуховування», присвячених болючим проблемам американської дійсності.

1980 року Коппола придбав стару голлівудську студію і обладнав її електронною апаратурою. Тепер його на знімальному майданчику не побачиш. Він керує зйомками із спеціальної kabіни, обладнаної телевізійними моніторами, ЕОМ тощо. Перебуваючи в цьому приміщенні, схожому на пульт управління космічного корабля, режисер бачить і чує все, що відбувається на майданчику. Досі лише кінооператор бачив у видошукачі камери те, що згодом з'явиться на екрані. Тепер таку можливість має і режисер.

— Технікою я почав цікавитися ще змалку, — згадує Коппола. — На запитання дорослих, ким хочу бути, коли виросту, я завжди відповідав — фізиком. Цікавила мене насамперед теле- і радіомеханіка. Знімаючи «Апокаліпсис сьогодні», я годинами лежав у болоті, наді мною лігало півтора десятка вертолітів, і я не мав можливості сказати пілотам, що, пролетівши ще якихось три метри, вони опиняться поза кадром. Саме тоді я вирішив ніколи більше не знімати на натурі. І ось мій новий фільм «Від серця» — повністю знятий у студії. До того ж він знімався у двох варіантах: на відеострічку і на звичайну плівку. Мене часто питають, чи нова техніка впливає на художній рівень фільму. Гадаю, ні, техніка не може поліпшити мистецтво, вона лише змінює його прийоми. Все вирішує талант.

У творчих планах Коппола — фільм «Престон Такер» — розповідь про людину, яка сконструювала оригінальну модель авто-

Френсіс Форд Коппола.

мобіля, але була знищена автомобільними магнатами.

— Це буде фільм про світлий людський розум і ті темні сили, що його руйнують, — каже режисер. — Я чув про Такера ще малим хлопчиком (Коппола народився в Детройті — автомобільній імперії Форда). Бачив його машину. Це був чудовий автомобіль. Батько мені тоді казав, що його ніколи не вироблятимуть, бо це не вигідно підприємцям. Я сприйняв це як страшну несправедливість. Вважаю так і тепер. Бачу, як і сьогодні нове і світле часто стає жертвою темних сил. Це буде перший відеофільм для кінотеатрів, знятий за допомогою електроніки. Фільм: «Від серця» — лише перший крок у цьому напрямку. Серед моїх наступних планів — 11-годинна чотирисерійна картина. Кожна серія присвячена певному періоду в американсько-японських стосунках. Зрештою, я ще в тому віці, коли можеш наважитись на щось велике й значуще, — всміхається Ф. Коппола.

ГОЛОС ФАВЕЛИ

Життя бідняків у одному з «бідонвілів», що густо обпили великі міста Бразилії, стало темою хвилюючого документального фільму «Життя у фавелі», знятого бразильцем Сержіу Рікарду. Автор сам провів два роки в «бідонвілі» біля Сан-Паулу й був свідком боротьби бідняків проти властей, які хотіли знести халупи, щоб спорудити на їхньому місці прибуткові готелі однієї з транснаціональних компаній.

— Пережите й побачене у фавелі дало мені змогу відчути силу народу, солідарність знедолених у їхній боротьбі за елементарні людські права, — заявив Рікарду кореспондентові кубинського часопису «Боемія».

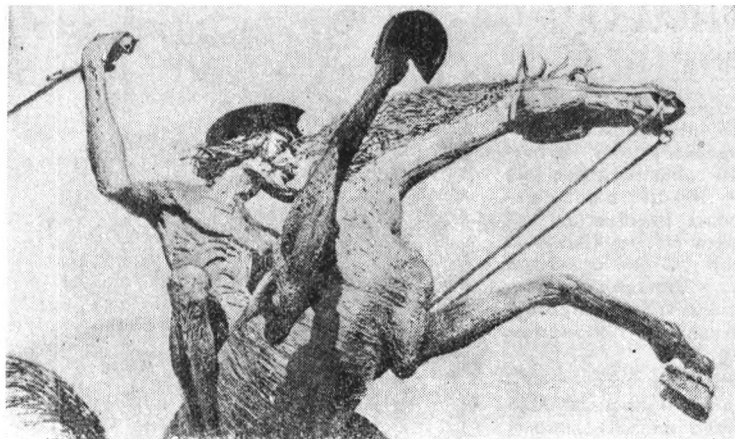
Рікарду відомий також і як композитор та виконавець пісень протесту. На запитання про становище музикантів у Бразилії він відповів:

— Бразильські музиканти й артисти не в пошані у країні, де половина виконуваних музичних творів — чужоземні. Що ж до музичної освіти, то до неї мають доступ лише діти заможних родин, часто виховані на традиціях іноземної культури.

Нині Сержіу Рікарду пише цикл пісень на вірші видатного бразильського поета К. Д. ді Андраді.

Сержіу Рікарду.

Фрагмент пам'ятника
Дон-Кіхоту.

ЯК СТВОРЮВАВСЯ ГАВАНСЬКИЙ ДОН-КІХОТ

«Всесвіт» свого часу писав про відкриття в Гавані пам'ятника Дон-Кіхоту. Його автор скульптор Серхіо Мартінес створив не традиційний образ рицаря сумного образу. Безсмертний герой Сервантеса сидить не на змученій шкapi, а на баскому коні. На його обличчі — гнів і рішучість відстоювати на землі добро і справедливість. «Латиноамериканським Дон-Кіхотом» назвав свою працю скульптор.

До образу Дон-Кіхота митець звертається віддавна. На рахунок скульптора понад двадцять варіантів зображень цього персонажу. Серед них скульптура подарована ним музею імені Сальвадора Альєнде в Гавані. Ще одна — прикрасила музей болгарського міста Габрово після присудження її автору спеціальної премії «столиці сміху».

— Дон-Кіхот мене цікавив завжди, — каже скульптор. — Може тому, що цей образ надзвичайно близький нам — кубинцям. В ім'я справедливості він здатний пожертвувати усім.

Багато часу довелося попрацювати мені саме над кінною скульптурою. Коня я зобразив у дещо зменшеному масштабі порівняно з фігурою рицаря, виділивши саме Дон-Кіхота, а не Росінанта. Мені подобаються скульптури, виконані в металі. Вони начебто прорізають простір. Такі скульптури завжди видаються пластичнішими, а стиль автора — легшим. Цей Дон-Кіхот був створений за шість місяців. Залізо дало можливість знайти потрібне колористичне рішення. Для кращого збереження скульптури її поверхня була вкрита лаком, а потім воском з нафтою.

Пам'ятник встановлено в парку, який тепер називають іменем Дон-Кіхота. Саме тут, до речі, влаштовується продаж нових видань роману Сервантеса.

«СОТБІ» ЗАЗНАЄ ЗБИТКІВ

Вперше за свою 238-річну історію лондонський «Сотбі» — найбільший аукціон творів мистецтва — провів свій черговий продаж із значними фінансовими збитками для його організаторів. Ознаки близької кризи з'явилися кількома місяцями раніше, коли «Сотбі» запропонував покупцям 49 картин відомих живописців ХХ ст., в тому числі — Бракка, Мондріана, Леже: більшість картин так і не знайшла нових власників. Разом із «Сотбі» кризу переживають інші західноєвропейські фірми, які торгують творами мистецтва. Одна з причин цього полягає в тому, що ціни на них нечувано зросли.

Аукціон в «Сотбі».

АРМАН ЛАНУ — ПОЕТ

Мало хто знав, що талановитий французький романіст, драматург, автор сценаріїв багатьох телефільмів Арман Лану з ранніх літ захоплювався поезією, писав вірші. Тому для багатьох була несподіванкою перша поетична збірка, видана нещодавно у Парижі. Як відзначає французька критика, вірші А. Лану підкупають своєю щирістю і світлим гумором.

Арман Лану.

КРИЗЬ ВІКИ

У Софії, у величезному Фестивальному залі відкрито панораму «Болгарська культура». Відвідувач її здійснює коротку, але надзвичайно змістовну подорож від джерел болгарської культури до наших днів. Своєрідним епіграфом до всієї виставки стали слова Георгія Димитрова: «В царині культури немає малих і великих народів». Експозиція поділена на кілька циклів, назви яких промовляють про їхній зміст. Перший — «Літопис» — носить пізнавальний характер. Це зображення найдавніших пам'яток болгарської землі із зазначенням знаменних дат в історії держави, імен видатних державних діячів.

У циклі «Коріння» виставлені золоті скарби, віднайдені на болгарських землях — Панагюрський, Летниський, Вилчиринський, Врачанський, Луковитський та інші. На десятках кольорових діапозитивів показані фрагменти найцінніших зразків матеріальної і духовної культури народу. Цикл «Письмена» присвячений літературі. На карті позначені вогнища болгарської культури, що послідовно виникали в різних місцях впродовж десяти століть (з IX до XIX), показані осередки болгарської середньовічної культури за межами країни — в Росії, Сербії, Чехії, Румунії.

Цикли «Апостоли» і «Сліди» відбивають революційну діяльність борців за свободу.

Наостанок відвідувач потрапляє у приміщення з послідовно змонтованими екранами загальною довжиною 56 метрів. Це — кульмінація панорами. На екранах демонструються досягнення соціалістичного мистецтва, розповідається про шлях, пройдений оновленою Болгарією.

Панорама «Болгарська культура» — перша з серії виставок «Світові культури». У створенні панорами взяли участь вчені, мистецтвознавці, інші творчі працівники під керівництвом кінорежисера Вело Радева.

Частина панорами «Болгарська культура».

АНТОНІС
САМАРАКІС

ВИПАДОК ПІД НОВИЙ РІК

ОПОВІДАННЯ

Потім він пройшовся вулицею Еола до вулиці Золотих воріт.

«Пройшовся» — слово надто іділічне щодо того вечора напередодні Нового року: на кожному кроці зіткнення з кимось із перехожих, попереду й позаду штовханна і тиснява...

На яскраво освітлених вогнями ілюмінації вулицях тисячі й тисячі афінів, теж яскраво освітлених, навантажених подарунками, з традиційним побажанням «Щасливого Нового року!» на устах. Ці три слова були всюди тієї ночі: лунали в повітрі, світилися у вітринах всіх крамниць.

Він минув вулицю Віші, де його мало не розчавив якийсь високий і гладкий чоловік, що тягнув на собі кілька тонн подарунків та власного тіла.

Пройшовши вулицею Еола, завітав до «Мільйона іграшок».

У «Мільйоні іграшок» було стільки люду, така метушня, що він на якусь мить зупинився й не наважувався рушити далі. Та ось людей ніби поменшало, і він ступив один крок...

— Прошу вас, панночко, — звернувся він до дуже молодої, вродливої і чорнявої продавщиці.

— Пані... — відповіла вона й усміхнулася.

— О, вибачте....

— Не велика помилка... Пусте! Я вас слухаю. Іграшки?

— Так, я хотів би кілька...

— Кілька?..

— Атож, кілька...

— Тобто скільки? Скільки у вас дітей?

Антоніс Самаракіс (нар. 1919 р.) — відомий грецький письменник, автор ряду новелістичних книжок та роману «Пророхунок» (див. «Всесвіт», 1979, № 7). Публіковане оповідання — із збірника «Я відмовляюся» (1961).

— П'ятеро.

— П'ятеро! Уже маєте пятеро дітей?

— Уже? Що означає «уже»? Я не думаю, що ви хочете сказати, ніби... ніби по мені не видно.

— О, саме так! Саме це я хочу сказати: по вас не видно. Такий молодий — і вже пятеро дітей!

— Молодий!.. — усміхнувся він, але його усмішка була сумовита.

Він нахилився до дівчини, мовби хотів довірити їй страшну таємницю.

— Мені аж сорок два! О ні, я не жартую. Сорок два!

— Ет, обліште... Ніколи не повірю. Я кажу те, що бачу на власні очі!

— Ну, якщо ви так наполягаєте...

— А зараз до іграшок. П'ятеро дітей, отже, й іграшок потрібно п'ять. Чи не так?

— Так...

— Чудово! Отже, починаймо. Номер один — хлопчик.

— Авжеж! Ви вгадали!

— Йому дванадцять...

— О, ви мене просто лякаєте!

— Не перебільшуйте. Отже, маємо умови задачі: хлопчик, дванадцять років...

Вона обвела поглядом іграшки на полиці праворуч.

— Я допоможу вам, — сказав він.

— Чом би й ні? Ви ж краще знаєте його вподобання.

— Онде автомобіль...

— Одей?

— Ні. Інший. Праворуч від вас. Великий, червоний...

— Отой пожежний, з насосом?

— З насосом?

— Авжеж, із насосом. Для гасіння пожежі.

— Он як! І скільки ж це коштує?

— Швидкість — просто шалена, гу-де, як справжній, миготить червоним світлом, викидає струмені води, коли зупиняється...

— Що ви кажете! Усе це...

— Не вірите? Прошу, подивіться самі!

Дівчина взяла пожежний автомобіль, завела його, поставила на прилавок, і він помчав з шаленою швидкістю, загудів, як справжній, замиготів червоним світлом...

— Добре! Дуже, дуже добре! — сказав чоловік і взяв іграшку в руки. — Не треба, мабуть, щоб він нас ще й оббризав водою, — додав він і засміявся. Засміялась і дівчина. Засміялися й інші покупці, що чекали своєї черги.

Оглядна жінка, що стояла праворуч, поправила черевика, який тиснув, і наступила йому на мозоль.

Він нічого не сказав їй, не обурився, бо був передень Нового року, і він був дуже радий, що для першого подарунка вибрав такий чудовий пожежний автомобіль...

— Мені страшенно подобається, — сказав він.

— Тобто, й о м у страшенно сподобається, — виправила продавщиця. — Сподіваюся, так і буде. Як, кажете, його звуть?..

— Александрос.

— Александрос!

— Так, Александрос. Зверніть увагу, саме Александрос! Не Алекс чи ще там якось...

— Гарзд. З одним порішили...

— Порішили?!

— О, я бачу, вас дратує проста мова.

— Не дратує анітрохи. Але «порішили» — це вже занадто...

Дівчина засміялася й сказала:

— Перейдімо до другого. Хлопчик?

— І знову вгадали! Справді хлопчик, десяти років, звати Дімітрис.

— Чудово. Другий теж хлопчик...

— А що? Вам не подобається?

— Навпаки!

Нахилившись до нього, вона тихо сказала:

— Сьогодні саме три місяці, як ми одружилися, й тепер чекаємо... І знаєте кого? Атож, ми чекаємо хлопчика!

Вона повернулася до своїх іграшок. Показала йому зелено-жовтий танк.

— Він справжніший від справжнього. Його гармата повертається праворуч, ліворуч, угору, вниз. І...

— Ні, ні! — спинив він її. — Мої діти... Я не хочу, щоб мої діти вже тепер привчалися до війни. Не хочу, щоб вони воювали...

Дівчина подивилася на нього й не сказала нічого. Але в очах її майнула якась тінь, і на кілька секунд вони із ясно-карих стали темно-карими.

— А ось це? Як вам здається? — запитала вона, показуючи літак. І квапливо додала: — Він пасажирський!

Дівчина завела літака, й іграшка спочатку покотилася по прилавку, а тоді злетіла й почала кружляти...

— Гарзд! Хай буде літак, — сказав він і зловив іграшку на льоту.

Дівчина поклала літак поряд із пожежним автомобілем і сказала:

— Отже, з двома закінчили!

— Так... порішили!

— Ага, я вас зловила! Тепер це сказали ви.

— Ви не стомилися від мене? — запитав він.

— Стомилася? Що ви кажете! Та ми ж нарівно ділимо вашу радість. Справді, як подумаю, що на вас чекають удома п'ятеро... Передень Нового року!.. П'ятеро дітей, цілих п'ятеро дітей! Широко розплющені оченята, відкриті серця...

— Перейдімо до третього.

— Знову хлопчик?

— О ні! Тепер ви програли. Тепер наша донечка. Єдина, Артемі!

— Років?

— Сім.

— Сім!.. Цього року вперше піде до школи...

— Так.

— Візьміть ось цю ляльку. Як вона вам з першого погляду? Звичайно ляльки, як і люди, бувають різні. Але гляньте, яку ляльку вибрала я для вашої малої Артемі, що йде цього року до першого класу.

Лялька почала ходити, закліпала віями, вклонилася, знову ступила кілька кроків і ще раз уклонилася...

— Я беру цю ляльку для Артемі! — голосно сказав він.

— Дуже рада, що вона вам сподобалася.

— А тепер близнята...

— Близнята?

— Авжеж. Їм по п'ять років.

— Як їх звуть?

— Ставрос і Леонідас.

— Ставрос і Леонідас, — повторила дівчина, щось вибираючи на полиці ліворуч.

— Погляньте, онде праворуч від вас... ота мавпа.

Вона кинула на нього сердитий погляд. — Будьте ласкаві, стежте за своєю мовою!

— Не розумію... Що я такого сказав?

— «Ота мавпа»!

— Не розумію... Хіба то не мавпа?

— Ні, пане! То не якась мавпа! То мій шимпанзе!

— Он як? Перепрошую!

— Авжеж, то мій шимпанзе. Підійдіть ближче й подивіться на нього!

Дівчина взяла шимпанзе й посадила йому на плече, Мавпа схопила його за вухо й почала перекидатися...

Чоловік засміявся. Засміялася й дівчина. Засміялись інші.

— Хай буде й шимпанзе! Беру його для Ставроса.

— Ліпається Леонідас. Що ж, йому візьміть оцю дзигу. Звичайний подарунок, скажете. Воно то так... І все ж таки! Дзига, яку ви бачите, не зовсім звичайна. Вона крутиться... вічно! З одного заводу обертається цілу чверть години!

Дівчина почала накручувати дзигу.

— Не треба! — спинив він її... — Мені дзига подобається, і я беру її, бо вірю вам.

— Дякую за добре слово!
— Отже, закінчили!
— Справді?
— Авжеж. П'ятеро дітей — п'ять подарунків.

— А для дружини?
— Іграшку? О ні! Найліпший подарунок для Анни — квіти. Візьму їй гвоздики. Червоні... червоногарячі гвоздики!

— Червоні гвоздики! Як тоді, коли...
— Так, як тоді, коли... коли ми покохали одне одного.

Зненацька дівчина урвала його:
— О, ви без обручки! Певне, коли ви далеко від дому, вона часом заважає... стає на перешкоді...

— Але ж від вас нічого не приховаш!

— Стережіться, буде вам непереливки, як ще раз побачу вас без обручки. Ваше щастя, що сьогодні такий день!

— Даю вам слово, що більше так не робитиму... в цьому році! — Дівчина засміялась, посварилася на нього олівцем, який тримала в руці, і виписала чек...

— Щасливого Нового року! — сказала вона.

— Щасливого Нового року й вам!
Він зупинив таксі. Поскладав пакунки з іграшками, сказав водієві адресу, тоді запалив сигарету, приспустив шибку й відкинувся на сидінні.

— Завтра Новий рік! — почав розмову водій, чоловік середніх літ в окулярах.

— Так... Новий рік, — відповів пасажир і поправив пакунок з лялькою. — Як ваші успіхи? — спитав водія.

— Ет, які успіхи! Цими днями ще с'як-так. А загалом — нічого втішного.

— Справді?

— Надто багато розвелосся приватних машин. Псується народ через це. Потім ще й літаки. І вони прагнуть заробити. А до всього ще й автоінспекція, яка нібито має особисті рахунки з таксистами.

— Маєте рацію. Інспекція... Штрафують?

— Погане діло, що й казати. А нічні зміни? Цілу ніч сидиш за кермом.

— Багато років працюєте?

— Багато? «Багато» — це не те слово. У березні минає тридцять три роки!

— Ціле життя!

— Авжеж... Та було б здоров'я і мир.

— Так. І мир.

— Для дітей ото стільки іграшок?

— Для дітей.

— Скільки ж ви маєте?

— П'ятеро.

— Молодець!.. Хай будуть щасливі й здорові!

— Дякую.

— А в нас двоє. Хлопці, один служить на флоті. Другий... — Водій різко загальмував, бо побачив сигнал регулювальника.

— Біля площі Америки зупиніть, куплю квітів.

— Квітів? Додому?

— Так. Для дружини.

— Доїду до вулиці Тенеду й там почекаю вас. На площі стояти не можна.

— Гарзд... Я не баритимуся.

Він вийшов з машини, забіг до квіткової крамниці й попросив гвоздики, червоні гвоздики...

Повертаючись до таксі, побачив вітрину з винами, зайшов і купив сухого.

— А тепер додому, — сказав водієві.

— Додому! Як я вас розумію! З яким нетерпінням чекають на вас удома! І як прагнете ви скоріше бути з родиною!

На три-чотири хвилини запала мовчанка.

— Друга вулиця праворуч. Третій будинок праворуч. Особняк.

Такі повернуло в бік вулиці Патісіон. Вийшовши з машини, він дістав ключі, відчинив зовнішні двері.

Узяв подарунки, ввійшов у коридор... Запалив світло в усьому домі. Ходив з кімнати до кімнати і вмикав світло. Геть усі лампочки. Дім наповнився світлом.

Увімкнув радіо на повну гучність. Дім наповнився звуками. Веселими звуками.

Поставив гвоздики, червоні гвоздики, в дві вазы — одну на стіл, другу на буфет. Дім наповнився червоними гвоздиками...

Узяв сім келихів, відкоркував пляшку, поналивав вина.

— Отак! Анна, я і п'ятеро дітей. Сім чоловік.

Завів пожежну машину, і та помчала по підлозі з шаленою швидкістю, загуділа, мов справжня, замиготіла червоним світлом.

Завів літака, який спочатку покотився по паркету, а тоді злетів і почав кружляти...

Завів ляльку, і вона почала ходити, закліпала очима, вклонилася...

Завів шимпанзе і посадив його собі на плече. Шимпанзе схопив його за вухо й почав перекидатися...

Завів дзигу, і та закутилась, як ото крутяться дзиги...

— Власне, це не зовсім правда, — сказав він. — Так усе було б, якби не сталося те, що сталося... Нас було б сім. Анна, я і п'ятеро дітей. А тепер, звичайно, нас не сім. Тепер нас... один.

Він узяв келих, подокався ним по черзі з усіма іншими келихами, голосно сказав: «Щасливого Нового року!» Його голос прозвучав якось дивно в безлюдній оселі. «Щасливого Нового року!» — повторив він ще голосніше. І більше не сказав нічого, нічого. Випив ковток вина, сам посеред великої кімнати, посеред великої ілюзії, посеред новорічних дарунків, які зробив сам собі; стояв посеред просторої кімнати, посеред великої ілюзії несамітності й пив цю ілюзію ковток за ковтком, як і вино; на столі й буфеті все стояли червоні гвоздики, пляшка вина та шість келихів; диктор радіо повідомляв, що Новий рік уже близько; ліворуч уже працював насос, праворуч усе кружляв літак і ходила лялька, на плечі в нього перекидався шимпанзе, навколо крутилася дзига, як ото крутяться дзиги; в усіх кімнатах світилися лампочки, в усьому домі було світло, але в його серці...

*З грецької переклав
Олександр ПОНОМАРІВ
Заставка Наталі Голокозаквої*

ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ» ЗА 1982 РІК

Звернення Центрального Комітету КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР до Комуністичної партії, до радянського народу.

Леонід Ілліч Брежнєв.

Інформаційне повідомлення про Пленум Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу.
Промова товариша Ю. В. Андропова.
Промова товариша К. У. Черненко.
Генеральний секретар ЦК КПРС Юрій Володимирович Андропов, № 12.

НАЗУСТРІЧ 60-РІЧЧЮ УТВОРЕННЯ СРСР

До читачів «Всесвіту», № 1.

З глибин віків і на віки!
Генеральний консул Народної Республіки Болгарії в Києві товариш **Александр Тонев** відповідає на запитання журналу «Всесвіт», № 9.

З нами на святі — письменники світу, № 12.

Йєш Дюла. На Україні. Дорожні нотатки. (З угорської переклав І. Петровцій), № 11.

Ленінські джерела братерства, № 12.
Нагорна Лариса. Bastion братерства й дружби народів, № 12.

Шевченко Іван. Наш внесок у справу миру (Участь Радянської України в діяльності міжнародних організацій), № 12.

КИЄВУ — 1500 РОКІВ

«В буянні барв, пісенній злив!» (Поети світу про Київ).

Слав Христов Караславов (Болгарія), **Антар Мбер:** (США), **Бено Будар** (НДР), **Урбан Стента** (Італія), **Хорхе Суарес** (Болівія), **Карой Іоввадь** (Угорщина), **Йоганнес Бобровський** (НДР), **Самуель Фейхоо** (Куба), **З болгарської, англійської, серболужицької, італійської, іспанської, угорської, німецької** переклали **Д. Вілоус, В. Кухалашвілі, В. Лучук, В. Надолінний, М. Жердинівська, Ю. Шкробинець, П. Рихло, С. Борщевський**, № 5.

Дівість дружини
Генеральний консул Угорської Народної Республіки в Києві товариш **Дьєрдь Манларі** відповідає на запитання журналу «Всесвіт», № 1.

Зарубіжні письменники про Київ. **Джон Чівер** (США), **Азіз Несін** (Туреччина), **Хосе Антоніо Портуондо** (Куба), **Мілан Ніколич, Іован Вулеаич** (Югославія), **Антал Гідаш** (Угорщина), **Ірвінг Стоун** (США), **Фрідріх Дюрренматт** (Швейцарія), **Марія Тереса Леон** (Іспанія), **То Хоай** (В'єтнам), № 5.

Кипоренко Микола. Пагони побратимства, № 1.

Коптілов Віктор. Голос Києва над Сеною, № 5.

Маринович Ване. Крізь призму часу, № 5.
Мегела Іван. Київ і угорці: сторінки давньої дружби, № 5.

Наше спільне свято.
Генеральний консул Чехословацької Соціалістичної Республіки в Києві товариш **Олдржих Могельський** відповідає на запитання журналу «Всесвіт», № 5.

Пашенно Євген. Література прогулянка з Олександром Флакером, № 5.

Підгора Володимир. Образ несподіваний, поетичний, № 5.

Примножена спадщина покоління, № 12.
Троянди й виноград Києва, № 5.

Турневич Василь. Пензлем норвезького художника, № 2.
Уста Дюла. Місто моєї долі, № 5.

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

ПОЕЗІЯ

Бор Матей. Поезії. Ішов подорожній через атомний вік. Поема. (Зі словенської переклали В. Гримич та П. Марусик), № 8.

Бумі-Папа, Ріта. Україна. Поезія. (З грецької переклав Ю. Микитенко), № 12.
Голос відродженого народу. (Серболужицька поезія сьогодні)

Юрій Брезан, Юрій Млини, Кіто Лоренц, Бено Будар, Марія Кравець, Томаш Навка, Бенедікт Дирліх. (З серболужицької переклали В. Лучук, М. Рябчук, О. Сенатович), № 2.

Ді Сеабра Мануел. Поезії. (З португальської переклав М. Литвинець), № 3.

Із португальської поезії
Армінду Родрігеш, Фернанду Песоа, Жозе Режжі, Софія Ді Мело, Жозе Афонсу. (З португальської переклали Л. Шарінова, М. Литвинець, Г. Латник, М. Жердинівська, В. Моруга), № 8.

Йєш Дюла. Поезії. (З угорської переклав І. Петровцій), № 11.

Лівадітіс Тасос. Кантата для двох мільярдів голосів. Поема. (З грецької переклав В. Степаненко), № 9.

Молода поезія Словаччини. **Мікулаш Ковач, Властіміл Ковальчін, Ян Шімонович, Мар'ян Ковачик, Штефан Стража, Міхаїл Худа, Ян Замоор.** (Зі словацької переклав Р. Лубківський), № 1.

Молода поезія Угорщини. **Іштван Осабо, Міклош Вереш, Янош Борбель, Міклош Опаті, Йозеф Шаранді, Естер Анока, Йозеф Сервац.** (З угорської переклали Ю. Шкробинець, І. Петровцій, В. Густі, І. Мегела, В. Моруга, В. Герасим'юк, П. Скунци), № 4.

На прапорі сьє світанок. Із сучасної турецької поезії. **Ісмаїл Уяроглу, Онтай Ріфат, Меліх Дневдет Андай, Бедрі Рахмі Ейюбоглу, Фазил Хюсню Дагларджа, Сікта Гюнгюор Озден, Джан Юджель, Уміт Яшар, Неджет Евлягіл, Таяят Саїт Галман.** (З турецької переклав М. Мірошніченко), № 10.

Нікоаре Мара. Поезії. (З румунської переклав А. М'ястківський), № 7.

Рідну землю засіємо зерном свободи! Південноафриканська поезія протесту. **Фезена Маконезе, Ліндіве Мабуза, Зінзіса Мандела, Ребенка Матлу, Ілва Маккей, Денніс Братус, Крістофер Ван Вік, Х'ю Левін, Девід Еванс.** (З англійської переклав В. Кухалашвілі), № 11.

Радноті Міклош. Борський зошит. Поезії. (З угорської переклав І. Петровцій), № 8.

Швейцарська поезія наших днів.
Франческо К'еза, Роберт Бальзер, Шарль Фердінанд Раміо, Альбін Цоллінгер, Жільбер Трольє, Андрі Пеєр, Курт Марті, Вальтер Гросс, Філіпп Жакоте, Александр Буазар, Олів'є Перреле. (З італійської і французької переклали О. Монровольський, В. Коптілов; з німецької — П. Тимочко з ретороманської — М. Литвинець), № 3.

ПРОЗА, ДРАМАТУРГІЯ

Аль-Куні Ібрагім. Повість. — Пізньючі оповідання. (З арабської переклали І. Єрмаков і Н. Дроботун), № 8.

Бальзер Мартін. Робота душі. Роман. (З німецької переклав О. Логвиненко), № 4, 5.

Ватанабе Дзюн'їті. Світло без тіні. Роман. (З японської переклали Г. Дуткіна та М. Мороз), № 6.

Голос відродженого народу. (Серболужицькі оповідання, п'єса). **Лора Коварьова.** Розбіжні паралелі. — **Ангела Стахова.** Після тижня розлуки. — **Марія Млинова.** Дерев'яне обійстя. — **Петр Малініч.** Нічний пацієнт. (З серболужицької переклали М. Павлюк, І. Юшук, В. Лучук і К. Трофимович), № 2.

Доктороу Е. Л. Озеро Гагари. Роман. (З англійської переклав М. Пінчевський), № 1.

Кессель Жозеф. Лев. Роман. (З французької переклав Л. Танюк), № 2.

Кох Юрій, Котяткова дивна любов. Оповідання. (З серболужицької переклав І. Ющук), № 3.

Крно Мілош, Добродішесний Мефодій. Роман. (Зі словацької переклав Д. Андрухів), № 12.

Ліле Йон, Назустріч вітру. Роман. (З румунської переклав А. М'ястківський), № 5.

Лопес Анрі, Нова любов. Роман. (З французької переклав В. Коптілов), № 11.

Македонська новела. **Відос Подгорець**. Одне літо. — **Цветко Мартиновський**, Казочка про кажанів. — **Вера Бумаровська**, Переселенці. — **Томе Момирівський**, Клятва. — **Джоро Напеський**, Евдокія. — **Борис Вишинський**, Дотик материнської руки. Художник. — **Радила Трифуновська**, В дощ. — **Томе Арсовський**, Лак для манкіюру. — **Паснал Гілевський**, Сторож. Адвокат. — **Коле Чашуле**, Консулова ніч. (Упорядкував і переклав з македонської А. Лисенко), № 7.

Мвангі Меджа, Вартові савани. Роман. (З англійської переклали В. Рамзес і С. Нікітасенко), № 3.

Метесон Річард, Двобій. Оповідання. (З англійської переклав М. Пінчевський), № 9.

Ньєво Станіслао, Луг на морському дні. Роман. (З італійської переклав В. Шовкун), № 8.

Райнов Богомил, Ранок дня не визначає. Роман. (З болгарської переклав Ю. Чикирисов), № 10, 11.

Рангкунті Хамсад, 17 серпня — День незалежності. Оповідання. (З індонезійської переклав В. Орлик), № 4.

Рафай Мірослав, Народна балада. — Просто жити. — Вслухайся у вечір. Оповідання. (З чеської переклав Д. Андрухів), № 6.

Руні Френи, Мотоциклісти. Оповідання. (З англійської переклав М. Пінчевський), № 9.

Семсон Джоан, Аукціоніст. Роман. (З англійської переклав О. Мокровольський), № 9, 10.

Уонер Івен К. Випадок у Гарлемі. Оповідання. (З англійської переклав М. Пінчевський), № 9.

Фіш Роберт Л. Напад на літак. Оповідання. (З англійської переклав М. Пінчевський), № 9.

Фучеджієв Дино, Повітряні мости. Оповідання. (З болгарської переклав І. Відик), № 4.

Швеннова Вера, Чотирилітній на щастя. Оповідання. (Зі словацької переклала О. Ленік), № 4.

НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА

Андерсен Бенні, Таємничий лист. Оповідання. (З датської переклала О. Сенюк), № 6.

Буланже Даніель, Підпис. Оповідання. (З французької переклав О. Вожко), № 10.

З ірландського гумору. (З англійської переклав Р. Доценко), № 2.

Капор Момо, Кінотеатр повторного фільму, о третій... — Актриса. — Несерйозна дитина. Короткі оповідання. (З сербськохорватської переклали Я. Пилинський і І. Іванович і М. Гримич), № 3.

Пейзан Катрін, Велична Жюльєна. Оповідання. (З французької переклала О. Леонтович), № 1.

Самаракіс Антоніс, Випадок під Новий рік. (З грецької переклав Олександр Пономарів), № 12.

Суонн Томас Бернетт, Ніч єдиногого. (З англійської переклав В. Попов), № 7.

Тербер Джеймс, Таємне життя Уолтера Мітті. Оповідання. (З англійської переклав Ю. Левський), № 4.

Торанеллі Артуро, Тісний черевик. Оповідання. (З італійської переклав А. Баглай), № 9.

Флорес Венсеслао Фернандес, Я і злодій. — Лихі пригоди поганого фізіологіста. Оповідання. (З іспанської переклала М. Жердинівська), № 8.

Шоу Ірвін, Лиха пригода. Оповідання. (З англійської переклав О. Зігура), № 5.

Хосі Сін'їті, Ворожка. Оповідання. (З японської переклали Г. Дуткіна і Н. Кобцева), № 11.

З ЛІТ МИНУЛИХ

Бараді Субраманья, Поезії. До 100-річчя з дня народження. (З тамілі переклали В. Фурніка, О. Новицький і Т. Коломієць), № 12.

Бернанос Жорж, Уночі. Оповідання. (З французької переклав Ю. Покальчук), № 4.

СКАРБНИЦЯ

Байрон Джордж Гордон, Дон-Жуан. Роман у віршах. (Уривки з Першої пісні). Переклав С. Голованівський, № 6.

Лонгфелло Генрі, Пісня про Гайавату. Фрагменти. (З англійської переклав П. Шарандак), № 3.

ПИСЬМЕННИК, ЛІТЕРАТУРА, ЖИТТЯ

Байя Леон, Наслідуючи пана Геббельса, № 7.

Вассель Нафтолій, Обрії співробітництва, № 12.

Бейлін Павло, Коментар до роману Лзон'їті Ватанабе «Світло без тіні», № 7.

Бичко Ігор, Амстердамський мислитель, № 11.

Боярський Олег, Садівник сонячних плодів. (До 70-річчя Ервіна Штрїтматтера), № 8.

Валах Яків, Живі традиції антифашистської боротьби, № 2.

Валах Яків, Правда проти вигадок «остфоршерів», № 12.

Вовк Ярослав, Образ Леніна в іспанській поезії, № 4.

Голованівський Сава, «Дон-Жуан, не схожий на інших...», № 6.

Гримич Віль, Пісня тривоги за людство, № 8.

Два погляди на роман Е. Л. Доктору «Озеро Гагаря».

Микола Анастасєв, Текст роману й контекст літератури. **Мар Пінчевський**, Сумна історія, № 2.

Е. Л. Доктору про себе й про літературну творчість, № 1.

Жердинівська Маргарита, Сучасні португальські поети, № 8.

Затонський Дмитро, Господар Гляйтке і його працівник Ксавер. (Про новий роман Мартіна Вальзера), № 5.

Зверєв Олексій, Мозаїка Карлоса Фунтеса, № 10.

Із сучасної, американської прози. (Від редакції), № 9.

Карабутенко Іван Ів., Німецькі експресіоністи в Москві, № 12.

Копистянська Нонна, Іван Ольбрахт: хронологія життя і творчості, № 1.

Копистянська Нонна, Марія Майєрова: хронологія життя і творчості, № 2.

Коптілов Віктор, Швейцарська поезія наших днів, № 3.

Коптілов Віктор, Післямова до роману А. Лопеса, № 11.

Кудін Микола, «Щоб покінчити з війною...» (Творчість Макса Вальтера Шульца), № 7.

Кухалашвілі Володимир, Південноафриканська поезія протесту, № 11.

Лисенко Андрій, Від перекладача, № 7.

Мазепа Наталія, Кухалашвілі Володимир. Неспроможність фальсифікаторів, № 12.

Макаренко Володимир, Фурніка Віталій, Подум'яний таміл, № 12.

Мегела Іван, Плем'я молоде. поетичне, № 4.

Мегела Іван, Поетичне слово Дюлі Йїєша, № 11.

Микитенко Юрій, Пасюнарія Еллади, № 12.

Мірошніченко Микола, Сьогоднішня турецької поезії, № 10.

Моторний Володимир, Трофимович Костянтин. У серболужицьких друзів, № 2.

Николай Хайтов про себе, № 8.

Нікітін Валерій, Письменницька доля Жоржа Бернаноса, № 4.

Сапрініка Олена про роман Станіслао Ньєво «Луг на морському дні», № 8.

Собно Ярослава, Децю про Германа і двійників Моро, № 6.

Трущенко Євген, Навколо проблеми роману, № 3.

Хорольський Віктор, Підступні запитання Джона Чівера, № 6.

Чернишова Тетяна. Тасос Лівадітіс та Йо-го «Кантата», № 9.
Чикирисов Юрій. Від перекладача роману Богомила Райнова, № 10.
Шарандак Павло. Від перекладача «Гайавати», № 3.
Шестаков Вячеслав, Голенпольський Танкред. Суперечливий образ десятиліття. (Американська культура 70-х років), № 7.
Шахова Кіра. Мудрість митця, № 11.
Шевель Світлана. Історичні романи Робера Мерля, № 8.

З ПОГЛЯДУ РЕЦЕНЗЕНТА

Зверев Олександр. Різні обличчя американської літератури. (Проблеми новішої літератури США. — К.: Вища школа, 1981), № 7.
Якимович Тетяна. Корисне дослідження (Оноре Вальзак. Думки про мистецтво. К.: Мистецтво, 1981), № 7.

УКРАЇНІКА

Абліцов Віталій. Микола Бурачек: «Я знав, чого хочу...», № 9.
Гебнер Рольф. Нові умови, новий герой, № 2.
Доценко Ростислав. Сто років тому, на зорі українського Шекспіра, № 10.
Зорічак Роксоляна. «Козацькі казки» Роберта-Нізбета Бейна, № 2.
Зорічак Роксоляна. Генрі Лонгфелло українською мовою. (До сторіччя від дня смерті поета), № 3.
Кетков Олександр. Кредо поета-комуніста, № 9.
Кочубей Юрій. Він прокладав мости дружби. (До 100-річчя з дня народження Т. Г. Кезми), № 12.
Кравчук Петро. Перший редактор повесного «Всесвіту», № 10.
Маневич Люсі. А. Маневич: у Києві і в США, № 7.
Моторний Володимир. Наш празький друг, № 3.
Нагірний Маркіян. «На його слово і суд можете покластися», № 3.
Назустріч IX Міжнародному з'їзду славістів. Розмова з чл.-кор. АН УРСР Григорієм Вервесом, № 7.
Олійник Микола. Чехословацькі пейзажі Василя Непийзива, № 7.
Перший лауреат премії ім. Івана Франка, № 12.
Півторадні Василь. Відновлюючи забуті переклади (Нотатки бібліографа), № 1.
Погребенник Федір. Відгомін ювілею, № 4.
Полк Володимир. «Дивна, цікава, оригінальна сцена!» (До 100-річчя українського театру корифеїв), № 10.
Рябчук Микола. Зв'язок між епохами і народами, № 4.
Рябчук Микола. Слово поета, № 11.
Світ шанує Шевченка.
Мануел Ді Сеабра. «Я — українець».
Євген Пащенко. І знову «Кобзар», № 3.
Серінов Анатолій. А пісня живе... З українських мандрів Людвіка Куби, № 4.
Тен Борис. Гомер на Україні, № 12.
Туркевич Василь. Дороги на всі континенти, № 12.
Шандор Ласло. Михайло Стельмах. (До 70-річчя з дня народження), № 5.
Штайн Гюнтер. За редакцією Великого Жовтня. Уривок з книги, № 12.
Зарубіжна література на Україні. Рік 1981. Уклав О. Синиченко, № 6.

Рецензії на книги, видані в СРСР.

Кабнова Ольга. П. Кравчук. Українці в Канаді. — К.: Дніпро, 1981, № 4.
Михайлон Юрій. Українська радянська література в НДР. (Гладкий В. М. Українська радянська література в НДР. — Львів.: Вища школа, 1981), № 9.
Тарасенко Зоряна. Міцний підмушок. (Архип Тесленко. Оповідання. — К.: Дніпро, 1981 — англійською мовою), № 3.

Рецензії на книги, видані за кордоном

Косачевська Євдокія. Ігор Маркевич: Віля джерел (Ігор Маркевич. Нині і колись. Мемуари. — Париж.: Галлімар, 1980), № 3.

Танюк Лесь. Наша сцена. Видавниче то-варство «Кобзар» — Торонто, 1981. Упо-рядкував П. Кравчук, № 4.

МИ — ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТИ

Рябчук Микола. «Культура є ворожа фашизму». До 80-річчя від дня народження Ярослава Галана, № 8.

НАШІ ДРУЗИ

Лустіг Карло. Ласло Шандор: досвід і са-мовідданість, № 8.
Погребенник Федір, Цапulich Іван. На ни-ві дружби і братерства, № 11

ФАКТИ, ПОДІЇ, ЯВИЩА

№№ 1, 2, 4, 5, 7, 10, 12.

ІНТЕРВ'Ю «ВСЕСВІТУ»

Андрічик Юрай. «...І трохи таланту», № 10.
Бардем Хуан: Не забувати уроків історії, № 6.
Минкова Ліляна: Передати без втрат, № 6.

ШЛЯХИ МИСТЕЦТВА

Верба Ігор. Ренато Гуттузо: «Йти впе-ред!» № 1.
Галинська Ірина. Містифікація мистец-тва, № 8.
Галчин Володимир. «Амандла» в Києві, № 11.
До сторіччя з дня народження В. Димитрова-Майстора.
Пиперков Іван, віце-консул Генерального консульства НРВ в Києві. Співце праці й краси.
Захаржевська Вікторія. Димитров-Май-стор і поетичний світ Болгарії, № 9.
Канівська Жанна. Фольклорний театр Гві-неї, № 2.
Кичигін Сергій, Чирко Іван. Трагедія і фарс китайського театру, № 4.
Костін Валерій. Тривоги Венеції, № 7.
Мартиненко Наталя. Про поп-арт і таке інше, № 8.
Мусієнко Оксана. Антивоєнний екран, № 6.
Соколов Михайло. Авангардисти і політи-ка, № 9.
Шахова Кіра. Цей простий складний Вер-меєр, № 10.
Шноляренко Олена. Рокуелл Кент — шу-кач правди й краси, № 6.

З ІСТОРІЇ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ

Фільштинський Ісаак. Чарівні сили в каз-ках «1001 ночі», № 7.

ЗОРІ СОЦІАЛІЗМУ

Берта Булчу. Балатонські десятиріччя, № 4.
Гондош Ерньо. Документальне відкриття Угорщини, № 4.
Кольменц Гартмут. Прикмети нового життя Кампучії, № 7.
Лінеманн Гельмут. День у білих джунглях, № 1.
Лхагвадулам Л. Усе це — Гобі, № 6.
Претуш Луц. Чабани Пирину, № 7.
Розеніранц Гайнц. Славний Врюль служить республіці, № 7

МОСТИ ДРУЖБИ

Скофенко Наталя. Кіото — Київ — де-сять років поріднення, № 3.

НА РУБЕЖІ ВОГНЮ

Валах Яків. Синдром нелюдськості, № 7.
Дмитрук Клим. Змова таврованих, № 10.
Євтух Володимир. Політика НАТО — за-гроза миру?, № 2.
Кортунов Вадим. «Політика сили» в істо-ричній безвиході, № 11.
Кортунов Вадим. Ленінська стратегія ми-ру і реальності 80-х років, № 12.
Нагорна Лариса. Глухі кути буржуазного «українознавства», № 5.
Овсюк Олександр. Терор — злочинне знаряддя імперіалізму, № 3.

Осипенко Леонід, Піхуля Василь. По той бік спорту, № 9.
Седнев Владислав. Економічні експерименти маоїстів, № 8.
Чередниченко Віталій. Духовна культура під атаками сучасних вандалів, № 6.
Шубін Володимир. Соцінтерн: Азія, Африка, Латинська Америка, № 4.

ВОНИ — ПРО СЕБЕ

Галчин Володимир. Бермудські трикутники. — Що таке бестселер? № 2.
Галчин Володимир. Про що розповіла реклама, № 5.
Галчин Володимир. Гіркі плоди, № 10.
Мосс Роберт. «Бруталісти». (Жорстокість і насильство в американському кіно), № 5.

ПОРТРЕТИ «ВСЕСВІТУ»

Димитров-Рудар Петр. Людина з великої літери. До сторіччя від дня народження Георгія Димитрова, № 6.
Лосев Сергій, Петрусенко Віталій. Барабанщик справедливості, № 2.
Санслунд Рікардо. Хосе Луїс Массера — вчений-комуніст, № 11.
Сохань Павло. «Твоє ім'я стало символом...». Сторінки дружніх зв'язків Георгія Димитрова з Радянською Україною, № 6.

ХТО Є ХТО

Коротаєвський Геннадій. Режисер «Театру тіней», № 10.
Хозін Григорій. Невтомний пророк минулого, № 1.

ЗЕМЛЯ ЛЮДЕЙ

Гор Рік. Чи можна жити краще, витрачаючи менше? № 3.
Кенбі Томас. Чим заповнити бак? № 3.
Хайтов Николай. Колоча троянда, № 8.

КРАЇНИ, МІСТА, ЛЮДИ

Дажно Володимир. Проекти й конфлікти, № 7.
Лаурінчокас Альбертас. Лице Афганістану, № 6.
Пасеван Ролан. Два обличчя Арлетти, № 3.

З МІСЦЯ ПОДІЙ

Бенеш Біргіт. «Сором'язливі бідняки», № 9.
Біндернагель Лутц. Повзуча смерть, № 9.
Моно Мартін. Англійський репортаж, № 1.

СВІТ СМІЄТЬСЯ — №№ 1—11.

РОЗМАІТСТІ — №№ 1—7, 9—12.

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ» ЗА 1982 РІК, № 12.

Головний редактор
Віталій Коротич.

Редакційна
колегія:

Дмитро Білоус,
Олесь Гончар,
Павло Загребельний,
Дмитро Затонський,
Віктор Коптілов,
Юрій Кочубей,
Олег Микитенко
(заст. головного редактора),
Володимир Митрофанов,
Василь Оснач,
Воліна Пасічна,
Олександр Підсуха,
Арнольд Шлепаков.

Відповідальний секретар
Богдан Чайковський.

Художній редактор
Володимир Писаренко.

Здано до набору 10. 09. 82. Підписано до друку 04. 11. 82. БФ 44675. Формат видання 70×108/16. Високий друк. Умовних друк. арк. 16,9. Умовні фарбовідб. 18,55. Обл.-вид. арк. 20,94. Тираж 46095. Зам. 04255.

Адреса редакції: 252021, Київ-21, вул. Кірова, 34. Телефони: головний редактор — 93-13-18, секретаріат — 93-06-13, відділи: художньої літератури — 93-28-88, 93-27-10, критики — 93-29-61, публіцистики — 93-27-60.

Рукописи обсягом до одного друкованого аркуша не повертаються.

Ордену Леніна комбінат друку видавництва
«Радянська Україна», 252047, Київ-47,
Брест-Литовський проспект, 94.

«ВСЕСВІТ» («Весь мир» — «Всєсвіт») № 12, 1982 г. (на українському мові). Ежемесячный литературно-художественный и общественно-политический журнал Союза писателей Украины, Украинского общества дружбы и культурной связи с зарубежными странами и Украинского республиканского комитета защиты мира. Журнал основан в 1925 г. Адрес редакции: 252021, Киев-21, ул. Кирова, 34. Издательство «Радянський письменник», («Радянський письменник»), 252054, Киев-54, ул. Чкалова, 52. Комбинат печати издательства «Радянська Україна», 252047, Киев-47. Брест-Литовский проспект, 94.

Кольо Панамски (Болгария). Будівельники.

